

S'RĪ ĀGAMODAYA SAMITI SERIES. No. 59.

CHATURVIMS'ATI-JINĀNANDA-STUTIS

BY

PANDITA S'RĪ MERUVIJAYAGANI

With his own gloss and four appendices.

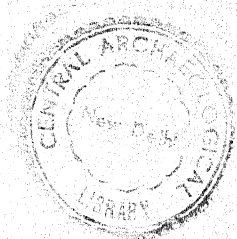

Edited with Gujarati translation, annotation, introduction, etc.,

BY

HIRĀLĀL RASIKDĀS KĀPADIA, M. A.

JSa7
Mer/Kap

Published by Jivachand Sakarchand Javeri, a Secretary of the Agamodaya Samiti,
121/125 Javeri Bazar, Bombay.

Printed by B. M. Sidhaye, at the Bombay Vaibhav Press, Servants of India Society's
Home, Sandhurst Road, Girgaum, Bombay.

A. D. 1929.]

Price Rs. 6-0-0.

[1000 Copies.

The Publisher's Note.

We hoped to publish this work about the end of 1927 but as there was unusual delay in preparing the blocks for the pictures of the gods and goddesses, we are obliged to write this note and add the title-page in English, since, during the interval, unfortunately, there occurred the deaths of the publisher and the printer as well. We regret very much for the death of Sheth Venichand Surchand, who was our Senior Secretary and an enthusiastic colleague. We may mention that by this time, the location of our office also has been changed as noted at the end of the page.

1st January 1929.
121/125 Javeri Bazar,
BOMBAY 2.

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,
one of the Hon. Secretaries
of
S'ri Āgamodaya Samiti.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No 29597
Date 29/5/61
Call No. J Sa 7/ Mer/ Kap.

पण्डितवर्यश्रीमेशविजयगणिगुम्फिताः

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

स्वोपज्ञावचूरिसमलङ्कृताः ।

श्रीसोमतिलकसूरिसूत्रितसाधारणजिनस्तुति—श्रीरविसागरमुनीशकृत-
श्रीगौतमस्तुति—पूर्वाचार्यप्रणीतश्रीपार्श्वनाथस्तव—श्रीजिनप्रभसूरिरचित-
श्रीअजितजिनस्तोत्ररूपपरिशिष्टचतुष्टयपरिष्कृताः ।

कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा एम्. ए.
इत्युपाधिविभूषितेन हीरालालेन
गूर्जरभाषानुवादविवरणादिविभूषिताः संशोधिताश्च ।

प्रकाशयित्री—

शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्रद्वारा श्रीआगमोदयसमितिः ।

मोहमय्यां 'चिन्तामण सखाराम देवळे' इत्यनेन मुंबईवैभवनाम्नि मुद्रणालये प्रकाशकस्य कृते मुद्रापितम् ।

प्रथमसंस्करणे प्रतयः १००० ।

विक्रमसंवत् १९८३]

वीरसंवत् २४५३ ।

[इ. स. १९२७

पण्यं रूप्यकषट्कम् ।

Printed by Chintaman Sakharam Deole, at the Bombay Vaibhav
Press, Servants of India Society's Home, Sandhurst Road,
Girgaon, Bombay.

~~~~~  
All rights are reserved by Prof. H. R. Kapadia M. A., and the Secretary of S'ri Āgamodaya Samiti.

---

~~~~~  
Published by Shāh Venichand Surchand for S'ri Āgamodaya Samiti
at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodhar Fund,
114/116, Javeri Bazar, Bombay.

પણ્ડિતવર્ય શ્રીભેરુવિજયગણિકૃત
ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ.

સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિ સહિત

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે
શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજિનસ્તુતિ, શ્રીરવિસાગરમુનીશકૃત
શ્રીગૌતમસ્તુતિ, પૂર્વાચાર્યકૃત શ્રાપાર્શ્વનાથસ્તવ તથા
શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્ર.

સંશોધન, લાપાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા, ચતુર્વિંશતિકા વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ, મુંબાઈ.

પ્રથમ આવૃત્તિ-પ્રત ૧૦૦૦.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૩.]

વીર સંવત્ ૨૪૫૩.

[ઈ. સ. ૧૯૨૭.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

સર્વ હક્ક શ્રીઆગમોદય સમિતિના સેક્રેટરી અને લાખાન્તરકર્તા
પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આપીન છે.

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬, જવેરી બજાર મુંબઈની

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની

ઑફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

મુદ્રક:—ચિંતામણ સખારામ દેવળે, 'મુંબઈ વૈભવ પ્રેસ' સર્વિસ ઓફ પ્રિન્ટિંગ
સોસાયટી બિલ્ડીંગ, સેન્ટ્રલ રોડ, ગીરગામ, મુંબઈ.

Recd from M/s. Nedar Chaudh' Lachman Day, Secy, 11/4/41

શ્રીમદ્ મોહનલાલજી મહારાજશ્રીના શિષ્ય-રત્ન પંન્યાસ શ્રીહર્ષમુનિરાજના
શિષ્યવર્ધ જૈન જ્યોતિષ-શિક્ષ-વિદ્યા-મહોદયિ જૈનાચાર્ય

શ્રીજયસૂરીશ્વરનો અભિપ્રાય.

અર્હમ્.

શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી પછિડત શ્રીમેરવિજયગણિકૃત અતુર્વિશતિ-
જિનાનન્દસ્તુતિ નામના પુસ્તકના ફોર્મો મને શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરવાને માટે સુશ્રાવક શ્રીયુત
જીવણચંદ સાકેરચંદ ઝવેરી તરફથી અવાર નવાર મળતાં રહ્યાં છે. પરંતુ આ ગ્રંથના
સંશોધનનું કાર્ય એવું સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે શુદ્ધિ-પત્ર આપવા જેવી અશુદ્ધિઓ
એમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. વિશેષમાં સંપાદનીય કાર્ય સુસંગઠનરૂપથી કરવામાં આવ્યું
છે એટલે આવા અપૂર્વ ગ્રંથ-રત્નના પ્રકાશનથી અવશ્ય સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ થઈ છે.
આ ગ્રંથમાં ખાસ ખૂબી તો એ છે કે મૂળ શ્લોકોના ઉપર સ્વોપજ વિવરણ હોવા ઉપરાંત
અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ તથા સ્પષ્ટીકરણ પણ આપવામાં આવ્યાં છે. આથી કરીને
ગ્રંથના મહત્ત્વમાં પણ એાર વધારો થયો છે. આથી સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓજ આ ગ્રંથનો
લાભ પૂર્ણ રીતે મેળવી શકશે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેના અનભિજ્ઞો પણ લાભ લઈ શકશે.

વળી અન્તમાં જે અકારાદિકમ પૂર્વકનો શબ્દ-કોષ તેમજ સમાસ-વિગ્રહ આપવામાં
આવ્યા છે તેથી આ ગ્રંથના અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ છે.
આ ગ્રંથની વળી એ પણ એક વિશિષ્ટતા છે કે વિવિધ છન્દઃશાસ્ત્રને આધારે ગણ તથા
વસંતતિલકા વૃત્તના સંબંધમાં સુસ્પષ્ટ માહિતી આપવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત મૂળ
ગ્રંથમાં જે જે દેવી-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તેનાં વર્ણનો પણ ઘણીજ સરલતાથી
સમજાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં આ ગ્રંથના અંતમાં પરિશિષ્ટા આપી તેને
સમલંકૃત કરવામાં આવ્યો છે. વળી ભૂમિકામાં પણ વિવિધ વિષયો સુંદર રીતે આ-
લેખવામાં આવ્યા છે.

આવા પ્રકારનું કાર્ય તો પહેલ વહેલુંજ આ સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત થયેલું જોવાય છે.
એથી આ પ્રસંગે એટલું તો મારે જરૂર ઉમરેવું પડશે કે આવા કાર્યથી સાહિત્યરેખા ગ્રંથકી
નીકળે છે. વળી આથી જૈનેતર વિદ્વાનો પણ જૈન સાહિત્ય પ્રત્યે આકર્ષાય તેમ છે.

આ અન્યને પ્રકાશમાં લાવવા માટે ખરેખર હું આ સંસ્થાના કાર્યવાહકને ધન્યવાદ આપું છું. સાથે સાથે આ પ્રમાણે અન્ય તૈયાર કરવા માટે પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ. ને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે. તેમનો પ્રયાસ ઘણોજ પ્રશંસનીય છે. મુંબઈમાં મેં ચાતુર્માસ કર્યું ત્યારે પ્રો. કાપડિયા સાથે મને પરિચય થયો હતો. તેમનું થોડું ઘણું કાર્ય જોઈને તે વેળા તેમની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિના સંબંધમાં મેં જ અનુમાન બાંધ્યું હતું તે આજે ખરું પડ્યું છે એ જાણી મને આનંદ થાય છે. તેમની લેખન-શૈલી એટલી બધી સરળ છે કે સામાન્ય ગુજરાતી ભાષા જાણનાર હોય તે પણ આવા અન્યનો લાલ સહેલાઈથી લઈ શકે. ખરેખર તેમની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ ઘણીજ જાડી છે. કાર્ય કરાવનાર જોઈએ. અસ્તુ.

જૈન સાહિત્યની સર્વદા અભિવૃદ્ધિ હો.

નં. ૧૧૫ વેતાલપેઠ,
શ્રીદશાશ્રીમાલી જૈન ધર્મશાળા,
પુના સિટી.
મૌન એકાદશી, વીર સંવત ૨૪૫૩.

લી૦ આચાર્ય શ્રીજયસૂરીશ્વરજી મહારાજ
સાહેબની અનુજ્ઞાથી
પ્રતાપમુનિ

ॐ नमः सिद्धम् ।

आभुष

पंडितवर्य श्रीमेडुविजयकृत ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ અન્થ અવચૂરિસહિત પહેલાં શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ સંસ્થા તરફથી અન્થાંક ૨૩ મા તરીકે બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. તેના સંશોધક સ્વર્ગસ્થ પંચાસ શ્રીમણિવિજયગણિના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ કુમુદવિજયજીએ તે અન્થમાં સંસ્કૃતમાં પ્રસ્તાવના વિ. સં. ૧૯૭૧ ના માગશર શુદ્ધ સાતેમે લખી હતી જે ઉપયોગી હોવાથી અત્ર તે નીચે મુજબ આપી આપવામાં આવે છે. આ પ્રસ્તાવના ફરીથી છાપવાની રજા આપવા બદલ અમે સંસ્થાના કાર્યવાહકોને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

પૂજ્યપાદગુરુમ્યો નમઃ

પ્રસ્તાવના.

अस्य ग्रन्थस्य विचित्रयमकपदलालित्यादिगुणयुक्तस्य पण्डितजनमनश्चमत्कारिणो रचयितारः श्रीपण्डितमेरुविजयमुनीश्वराः के कदा चावनीतलं पावयामासुरिति मीमांसायां—एतत्पर्यवसाने “ श्रीतपागच्छाधिपतिश्रीविजयसेनसूरीश्वरराज्ये सकलपण्डितोत्तमपण्डितश्रीआनन्द-विजयगणिचरणकमलचञ्चरीकायमाणेन पण्डितमेरुविजयगणिना विरचिता ” इत्यवलोकनेन विजयसेनसूरिसमानकालीनत्वादानन्दविजयशिष्यत्वाच्च तत्परिपूरतिरुपजायते । श्रीविजयसेन-सत्तासमयश्च विक्रमसप्तदशशतके सुप्रसिद्ध एव, तेन पूज्यपादानां स एवेति निर्णयपथमवतरति । कविचक्रललामैरन्ये के ग्रन्था गुम्फिता इति न सम्यग् जानीमहे ॥

किंप्रयोजनकाः स्तुतय इति जिज्ञासायां तु प्रतिपादितमेव भाष्ये तदवचूर्णौ च चैत्यवन्दनाया अङ्गत्वात् षोडशद्वारे ‘चउरो थुई’ इत्यत्र चतस्रः स्तुतयोऽत्र सम्पूर्णायां चूलिकारूपा अधिकृततीर्थकृत् १ समस्तार्हत् २ प्रवचन ३ भक्तदेवताविषया ४ दातव्या इत्याद्यनेन प्रयोजनमासाम् ॥ कथयति महामोहविलासितमतिकत्वेन मिथ्याग्रहग्रहिलत्वात् कश्चित् ‘तिस्र एव स्तुतयो न चतस्रः, यस्मात् देशविरतसर्वविरतयोरविरतसम्यग्दृष्टिदेवा न स्तुत्यर्हा इति’ तन्न, सर्वज्ञागमोपनिषद्देदिप्रगल्भप्रगल्भापतिमुनिजनतारतारापतिसूरीश्वरश्रीहरिभद्र-बप्पभट्टि-शोभन-मुनिप्रभृतिभिः चतसृणामेव गुम्फितत्वात्, भाष्येऽपि ‘सरणिज्ज’ इति चतुर्दशद्वारेऽपि क्षुद्रोपद्रवविद्रावणादिकारित्वेन सम्यग्दृष्टिदेवानां स्मरणीयत्वेनाभिहितत्वात्, तथा च स्तुतिभिश्चतसृभिर्वन्दनं

દેવાનાં પ્રાચીનમિતિ નાયુક્તં તદ્વિધાનં શ્રીમતાં, સૂરિસત્તમવિહિતત્વેન દેવસ્થાપનાયાઃ પ્રતિક્રમણ-
સમયેઽપ્યવશ્યં કર્તવ્યત્વેન ન તત્રાપ્યનુચિતમેતદ્રીત્યા પ્રતિક્રમણસ્થાપનાયા અર્વાર્ષિ દેવવન્દનમ્ ॥

ભગવદ્ગુણોત્કર્તિનરૂપત્વેન સ્તુતિસ્તોત્રયોઃ સમાનવિષયકત્વાત્ કઃ પ્રતિવિશેષ इत्यારે-
કાર્યાં ચૈત્યવન્દનાપર્યન્તે ભળ્યમાનં ચતુઃશ્લોકાદિરૂપં સ્તોત્રં, યાસ્તુ કાર્યોત્સર્ગાનન્તરં ભળ્યન્તે
તાઃ સ્તુતય इति રૂઢા इति ભાષ્યાવચૂરિકાયામ્ । વિભર્ત્યયં ગ્રન્થોઽનાદિસંસારપરિભ્રમણાસાદિતાને-
કદુઃસ્વસન્તતિસન્તપ્યમાનતાનુભવનાનાં તદ્વિધ્વંસનાનન્યસાધારણોપાયસાન્ધિત્મનાં જિનગુણસ્તુ-
તિપરાણાં મોક્ષમાર્ગેકબદ્ધલક્ષણાં સહૃદયહૃદયાનાં પ્રતિક્રમણાદિશુભાનુષ્ઠાનેઽપૂર્વાનન્દરસપોષકત્વં,
તસ્માદાવશ્યકમસ્ય મુદ્રણમિતિ શ્રેષ્ઠિદેવચન્દ્રલાભાઈસત્કજ્ઞાનદ્રવ્યકોશાન્મુદ્રાપિતસ્ત્રયોવિંશતિતમઃ
તદ્ધ્યક્ષેઃ । સમાસાદિતા 'નદીયાદ' સત્કપુસ્તકકોશાદસ્ય પ્રતિઃ યા પ્રાચીના નાત્યશુદ્ધા ચ,
તદનુસારેણ પૂજ્યપાદગુરુનિદેશેન સંશોધિતેઽસ્મિન્ ભવેદ્ યા કાચના શુદ્ધિઃ સા કૃપામાધાય
સંશોધનીયા ગુણગણધનૈઃ સૌજન્યવદ્ધિઃ इति પ્રાર્થ્ય વિરમતિ મુનિજનગુણમકરન્દમધુપઃ પૂજ્ય-
પાદગુરુવર્યશ્રીપંન્યાસમણિવિજયગણિચરણકમલોપાસકઃ કુમુદવિજયઃ 'પત્તન' નગરે વૈક્રમીય-
૧૯૭૧ સંવત્સરે માર્ગશીર્ષશુક્લસપ્તમ્યાં ભૌમવાસરે । શુભં ભવતુ ॥

આ પ્રસ્તાવનામાં અન્ય અને અન્યકાર વગેરે પરત્વે પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે તેથી
તેમજ શ્રીયુત હીરાલાલભાઈએ પણ એને અંગે વિસ્તાર યુક્ત ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી તત્સમ્યન્ધે
હમારે કાંઈ વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી.

આ અમૂલ્ય અન્યનું તેમજ અંતમાં આપેલ ચાર પરિશિષ્ટોનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવા-
સ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલમ્બી, તેમજ શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ)
અને તેમના સન્તાનીય મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને શુદ્ધ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાઠ-
સેવનથી જૈન ધર્મના તીવ્ર અનુરાગી બનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના
જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે.

સંસ્કૃતના અલ્પ અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ
જિનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગથી જૈન પારિભાષિક શબ્દો વિગેરે સરલતાથી સમજી શકાય તેટલા
માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે. આ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓને આ અન્યનો
અભ્યાસ કરવામાં વિશેષ અનુકૂળતા થઈ પડે એ હેતુથી શબ્દ-કોષ અને સમાસ-વિગ્રહ પણ
તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ અન્યના લેવાતા લાભ
ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ
વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા અન્યો બહાર પાડવા અમારી
પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રન્થો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલુમ પડે તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી હાખલ કરવાની રહી ગયેલી જણાય તેમજ અન્ય પણ કોઈ સૂચના કરવાની યોગ્ય લાગે તેને પાઠક-વર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રન્થોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં આ ગ્રન્થમાં આપેલી અવચૂરિ ઉપરાંત અન્ય કોઈ ટીકા કે અવચૂરિની પ્રતિ જેમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવશે તો તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

આ ગ્રન્થ તૈયાર કરાવવામાં જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્વિજયવદલસૂરિની પ્રતિનો મુખ્ય આધાર લેવામાં આવ્યો છે. આ સૂરિવર્યે પ્રતિ મોકલી અમારા કાર્યમાં જે સહાયતા કરી છે તે બદલ તેઓના અમો અત્યંત ઋણી છિયે.

આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્માનન્દસાગરસૂરિ આ આગમોદય સમિતિના ઉત્પત્તિ સમયથીજ અપૂર્વ સાહાય્ય આપતા રહ્યા છે, તેજ મુજબ આ ગ્રન્થ પણ પ્રસિદ્ધ કરવામાં તેમણે જે સાહાય્ય આપી છે તે બદલ તેઓશ્રીનો અમે જેટલો ઉપકાર માનીયે તેટલો ઓછોજ છે.

સંશોધન કાર્યમાં મદદ કરવા માટે અનુયોગાચાર્ય શ્રીક્ષાંતિવિજય તેમજ મુનિરાજ ચતુર-વિજયજીના અને શુદ્ધિપત્રક માટે તૈયાર થયેલા ફાર્મો તપાસી જોવા બદલ જૈનાચાર્ય જયસૂરિ-જીના પણ અમે આભારી છીએ.

અમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓ તેમજ ચોવીસ શાસન-દેવીઓ વિગેરેની પ્રતિકૃતિઓ લગવાનું શ્રીપાદલિપ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણ-કલિકાના આધારે આલેખાવવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રન્થમાં આપવામાં આવી છે તેટલીનું એક સૂચી-પત્ર ૧૧ માં પૃષ્ઠ ઉપર આપ્યું છે. આ પ્રતિકૃતિઓ જૈનશાસનાનુરાગી દેવ-દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે તેમજ તેમની આશાતના ન થવા કે તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ અન્ય મતાવલંબીઓને પણ અમારી એ વિજ્ઞપ્તિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સદ્ભાવ ધારણ કરશે. જેથી ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકેત રાખવો પડશે નહિ, વિશેષમાં આ સમસ્ત પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હુકમ અમોએ આધીન રાખેલો છે એ તરફ પણ પાઠક-વર્ગનું અમે ધ્યાન ખેંચીએ છિયે.

મહાશિવરાત્રી સં. ૧૯૮૩.

હંસરાજ પ્રાગજી બિલ્ડીંગ,

ગીરગામ-મુંબઈ.

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,

માનદ સેક્રેટરી.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧ અભિપ્રાય....	૫-૬
૨ આમુખ	૭-૮
૩ પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર	૯ આ
૪ વિષય-સૂચી	૧૦-૧૨
૫ કિંચિદ્ વક્તવ્ય	૧૩-૧૫
૬ ભૂમિકા ...	૧૭-૫૨
૭ મૂળ કાવ્ય	૧-૨૪
૮ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ, ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, પ્રલોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ	૧-૧૬૬
૯ શબ્દ-કોશ	૧૭૧-૧૮૮
૧૦ પદ્યાનુક્રમણી	૧૮૬-૧૯૦
૧૧ સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રંથોની સૂચી	૧૯૧-૧૯૨
૧૨ સમાસ-વિગ્રહ	૧૯૩-૨૧૪
૧૩ શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણ-જિન-સ્તુતિ, અવચૂરિ, અન્વય, શબ્દાર્થ, પદ્યાર્થ	૨૧૫-૨૧૮
૧૪ શ્રીરવિસાગરમુનીશ્વરકૃત શ્રીગૌતમસ્તુતિ અવચૂરિ વગેરે સમેત	૨૧૯-૨૨૪
૧૫ શ્રીપાર્શ્વનાથસ્તવ ...	૨૨૫-૨૩૭
૧૬ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્ર	૨૩૮-૨૬૩
૧૭ ક-પરિશિષ્ટનાં પાઠાન્તરે	૨૬૪-૨૬૬

પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર

અંક

પ્રતિકૃતિ

૧	ચક્રેશ્વરી (શાસન-દેવી)
૨	અજિતબલા " તથા મહાયજ્ઞ
૩	હરિતારિ " " ત્રિમુખ
૪	રોહિણી (વિદ્યા-દેવી)
૫	કાલી " "
૬	સ્વામા (અચ્યુતા) (શાસન-દેવી) તથા કુસુમ
૭	શાન્તા (શાસન-દેવી) તથા માતંગ
૮	વજ્રાંકુશી (વિદ્યા-દેવી)
૯	સુતારકા (શાસન-દેવી) તથા અજિત
૧૦	અશોકા " " બ્રહ્મા
૧૧	માનવી " " મનુજ (ઈશ્વર)
૧૨	ચણ્ડા (પ્રવરા) " " સુરકુમાર
૧૩	વિદિતા (વિજયા) " " વણ્ણમુખ
૧૪	અંકુશી " " પાતાલ
૧૫	પ્રજ્ઞાસિ (વિદ્યા-દેવી)
૧૬	નિર્વાણી (શાસન-દેવી) તથા ગરુડ
૧૭	બલા (અચ્યુતા) " " ગંધર્વ
૧૮	ચક્રેશ્વરી (વિદ્યા-દેવી)
૧૯	ધરણ્ય-પ્રિયા (વૈરાઘ્યા) (શાસન-દેવી) તથા કુબેર
૨૦	ગૌરી (વિદ્યા-દેવી)
૨૧	અંબિકા (શાસન-દેવી)
૨૨	પદ્માવતી " પાર્થ (વામન)
૨૩	શ્રુત-દેવતા (સરસ્વતી)
૨૪	ગૌતમસ્વામી પ્રમુખ ગણધરદેવો.

વિષય-સૂચી

વિષય	પાનાંક
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ...	૧
[મ] -મીમાંસા-આઠ ગણોની	
૪, તીર્થંકર-વિચાર]	
સ્વાધ્યાય ...	૨
જિન-વાણી ...	૩
ધરણી ...	૪
[ધરણી] પ્રાર્થના ...	૫
શ્રીસુમતિનાથની ...	૬
[શ્રી] પ્રાર્થના ...	૭
જિનેશ્વરને ...	૮
જિનાગમને ...	૯
[ત્રિ] -વિચાર]	
ચરિત્ર ...	૧૦
ઔરી દેવીની ...	૧૧
[ઔરી] દેવીને વિરક્તિ ...	૧૨
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ...	૧૩
[શ્રી] પ્રાર્થના ...	૧૪
જિન-શ્રેણી ...	૧૫
પ્રવચનનો ...	૧૬
કાલી દેવીની ...	૧૭
[કાલી] દેવીને વિરક્તિ ...	૧૮
દેવીનું સ્વરૂપ, દરિદ્રતા]	
થની સ્તુતિ ...	૧૯
નન્દન-ચરિત્ર]	
પ્રસા ...	૨૦
સ્તુતિ ...	૨૧
દેવીની સ્તુતિ કરવાનું	૨૨
રાહિણીનું સ્વરૂપ]	

વિષય	પાનાંક
શ્રીસુમતિનાથનો મહિમા ...	૧૭
[સુમતિનાથ-ચરિત્ર]	
જિનેશ્વરને પ્રાર્થના ...	૧૮
જિન-વાણીનું આહ્વાન ...	૧૯
કાલી દેવીની સ્તુતિ ...	૨૦
[કાલી દેવી, કાલી દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીપદ્મપ્રભાને પ્રાર્થના ...	૨૧
[શ્રીપદ્મપ્રભા-ચરિત્ર]	
જિન-સમુદાયની સ્તુતિ ...	૨૨
જિનાગમની સ્તુતિ ...	૨૩
શ્યામા દેવીની સ્તુતિ ...	૨૪
[શ્યામા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીસુપાર્થનાથની સેવાનું ફળ ...	૨૫
[સુપાર્થનાથ-ચરિત્ર]	
જિનપતિઓને પ્રણામ ...	૨૬
પ્રવચનને પ્રણામ ...	૨૭
[શું મુક્તિમાં સુખ છે ?]	
શાન્તા દેવીની સ્તુતિ ...	૨૮
[ઉપશમ, શાન્તા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીચન્દ્રપ્રભા પ્રભુની પ્રાર્થના ...	૨૯
[શ્રીચન્દ્રપ્રભા-ચરિત્ર]	
તીર્થંકર-વર્ણને પ્રણામ ...	૩૦
[રાહુ-વિચાર]	
જિન-વાણીની સ્તુતિ ...	૩૧
વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ ...	૩૨
[વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીસુવિધિનાથની સ્તુતિ ...	૩૩
[સુવિધિનાથ-ચરિત્ર]	

વિષય	પૃષ્ઠાંક
જિન-સમૂહની પ્રાર્થના ...	૩૪
જિન-વચનનો વિચાર ...	૩૫
સુતારકા દેવીની સ્તુતિ ...	૩૬
[સુતારકા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ ...	૩૭
[સિદ્ધિ]	
જિનેશ્વરોનું ધ્યાન ...	૩૮
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ ...	૩૯
અશોકા દેવીની સ્તુતિ ...	૪૦
[અશોકા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રેયાંસનાથને નમસ્કાર ...	૪૧
[શ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર]	
આપ્ત-સમુદાયની સ્તુતિ ...	૪૨
સિદ્ધાન્તનો પરિચય ...	૪૩
માનવી દેવીની સ્તુતિ ...	૪૪
[માનવી દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીની સ્તુતિ ...	૪૫
[શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર]	
જિન-શ્રેણિનું ધ્યાન ...	૪૬
[ભગવાન એટલે શું ?, મોહ, જિનેશ્વરની વાણીનો પ્રભાવ]	
સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રનો મહિમા ...	૪૭
[સર્વજ્ઞની સત્તા, પ્રલોક-સમીક્ષા, શાસ્ત્ર-વિચાર]	
ચણ્ડા દેવીની સ્તુતિ ...	૪૮
[ચણ્ડા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીવિમલનાથની સ્તુતિ ...	૪૯
[શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર]	
તીર્થંકરોની સ્તુતિ ...	૫૦
પ્રવચનની પ્રશંસા ...	૫૧
વિહિતા દેવીની સ્તુતિ ...	૫૨
[વિહિતા દેવીનું સ્વરૂપ]	

વિષય	પૃષ્ઠાંક
શ્રીઅનન્તનાથને પ્રાર્થના ...	૫૩
[શ્રીઅનન્તનાથ-ચરિત્ર]	
તીર્થંકર-સમૂહને વિરૂપિત ...	૫૪
સિદ્ધાન્તને વિનંતિ ...	૫૫
અંકુશી દેવીને વિરૂપિત ...	૫૬
[અંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ ...	૫૭
[ધર્મનાથ-ચરિત્ર, તીર્થંકરનું પુણ્ય, પ્રભુના નામનો પ્રભાવ]	
જિન-શ્રેણીની સ્તુતિ ...	૫૮
[ચરણ-સદેશતા]	
જિન-વાણીનો વિચાર ...	૫૯
પ્રરૂપિત દેવીની સ્તુતિ ...	૬૦
[પ્રરૂપિત દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ ...	૬૧
[શૃંગારાદિક રસો, શ્રીશાન્તિ-નાથનાં ચરિત્રો]	
જિનેશ્વરને પ્રાર્થના ...	૬૨
જિનાગમની અપૂર્વ મીઠાશ ...	૬૩
[ચરણ-સમાનતા]	
નિર્વાણી દેવીની સ્તુતિ ...	૬૪
[નિર્વાણી દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીકૃત્યુનાથની સ્તુતિ ...	૬૫
[શ્રીકૃત્યુનાથ-ચરિત્ર]	
તીર્થંકરોનું સ્મરણ ...	૬૬
[નરક, નારકીનું દુઃખ]	
જિન-વાણીની પ્રશંસા ...	૬૭
બલા દેવીની સ્તુતિ ...	૬૮
[બલા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીઅરનાથની સેવા ...	૬૯
[અરનાથ-ચરિત્ર]	

વિષય-સૂચી

વિષય	પાનાંક
ને વિજ્ઞપિત ...	૭૦
પ્રિને પ્રાર્થના ...	૭૧
વીની સ્તુતિ ...	૭૨
કંધરા દેવીનું સ્વરૂપ]	
૧૫ની સ્તુતિ ...	૭૩
લિલનાથ-ચરિત્ર, મધુ દૈત્ય]	
૧ની શ્રેણિની સ્તુતિ ...	૭૪
૧૩૫ની ચન્દ્રિકાનો મહિમા ...	૭૫
દેવીની સ્તુતિ ...	૭૬
૧૭૫પ્રિયા દેવીનું સ્વરૂપ]	
૧૮૨સ્વામીની સ્તુતિ ...	૭૭
૧૮૩મુનિસુવત-ચરિત્ર]	
૧૮૪સ્તુતિ ...	૭૮
૧૮૫મહાદેવની ઉપમા ...	૭૯
૧૮૬પુર દૈત્ય]	
૧૮૭સ્તુતિ ...	૮૦
૧૮૮દેવીનું સ્વરૂપ]	
૧૮૯ની સ્તુતિ ...	૮૧
૧૯૦નમિનાથ-ચરિત્ર]	
૧૯૧નું સ્મરણ ...	૮૨
૧૯૨વેળય ...	૮૩
૧૯૩સ્તુતિ ...	૮૪
૧૯૪દેવીનું સ્વરૂપ]	

વિષય	પાનાંક
શ્રીનેમિનાથને પ્રણામ ...	૮૫
[ગિરિનાર ગિરિ, તપશ્ચર્યા, વિષય- વિડંબના, રાજમતીનો સકારણ ત્યાગ, નેમિનાથ-ચરિત્ર]	
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ ...	૮૬
[જ્ઞાન-વિચાર, પરમેષ્ઠી]	
સિદ્ધાન્તની શોભા ...	૮૭
[સમતા-વિચાર]	
અંબિકા દેવીની સ્તુતિ ...	૮૮
[અંબા દેવીનું સ્વરૂપ]	
શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ ...	૮૯
[શ્રીપાર્શ્વનાથનાં ચરિત્રો, શ્રીપાર્શ્વ યજ્ઞનું સ્વરૂપ]	
જિન-પંક્તિને પ્રાર્થના ...	૯૦
જિન-વાણીનું સ્મરણ ...	૯૧
પદ્માવતી દેવીની સ્તુતિ ...	૯૨
[પદ્માવતી દેવીનું સ્વરૂપ]	
વીર પ્રભુની સ્તુતિ ...	૯૩
[વીર-ચરિત્ર]	
જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ ...	૯૪
જિન-વાણીની સ્તુતિ ...	૯૫
અંબિકા દેવીની સ્તુતિ ...	૯૬

કિંચિદ્ વક્તાવ્ય

‘શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ’ નામના આ કાવ્યનું પ્રથમ દર્શન તો મને ઇ. સ. ૧૯૧૫માં થયું હતું. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં હું બી. એ. (B. A. Honours) ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયો તે સમયે આ પરીક્ષામાં ઊંચે નંબરે પસાર થયેલા જૈન વિદ્યાર્થીને ટ્રેનિંગ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોચ્છાર ફંડ તરફથી સંસ્કૃતના ગ્રંથો ભેટ આપવામાં આવશે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું. આ જાહેર ખબર વાંચીને મેં આ સંસ્થાના માનદ મન્ત્રી ઉપર અરજી કરી. તેના પરિણામ તરીકે અન્ય પુસ્તકોની સાથોસાથ આ કાવ્ય પણ મને ભેટ તરીકે મળ્યું. આને નિહાળતાં જ મને અતિશય આનન્દ થયો અને સ્વાભાવિક રીતે તેનો અભ્યાસ કરવા માઝું મન લલચાયું. પરંતુ તે સમયે મારો સંસ્કૃતનો યથાયોગ્ય અભ્યાસ નહિ હોવાને લીધે આ કાવ્ય હું બરાબર સમજી શક્યો નહિ, એટલે મારા અભ્યાસને દૃઢીભૂત કરવાને અંગે તેનું ભાષાંતર કરવાની વાત મારે પડતી મૂકવી પડી. ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૯૨૩માં શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું ભાષાંતર કરતી વેળાએ આ કાવ્યનું મને સ્મરણ થઈ આવ્યું. બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી અને ખાસ કરીને એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા બાદ મેં સંસ્કૃતનો વિશેષતઃ અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. તેથી કરીને મેં આ કાવ્યનું ભાષાંતર કરવા ફરીથી પ્રયાસ કરી જોયો. આ પ્રયાસનું પરિણામરૂપ આ ગ્રંથ છે એમ સહજ સમજી શકાય તેમ છે એટલે તે વિષે ઉલ્લેખ કરવો હવે બાકી રહેતો નથી.

ગ્રીષ્મ-ઋતુના પ્રખર તાપથી પીડિત થયેલા ધનિકો શીતળ ટેકરી તરફ પ્રયાણ કરે છે, તેમ મેં પણ જૈન સાહિત્યરૂપી શીતળ ટેકરીનો આશ્રય લીધો અને તેમાં મેં સાંસારિક તાપથી તપ્ત થયેલા મારા મનને આ કાવ્યરૂપી વાયુની લહરીથી શાંત કરવા પ્રયત્ન કર્યો. આ વાયુનો પ્રભાવ કંઈ ઓરજ હતો. તેનો લાભ અન્યને પણ મળવો જોઈએ, તેની ખૂબીથી સંસ્કૃતના અદ્ય-અભ્યાસી જનોને પણ પરિચિત કરવા જોઈએ ઇત્યાદિ વિચારો આવતાં તેના પરિણામ તરીકે મેં પદ્યના પદ્ધતિદાત્મક અન્વય તથા શબ્દાર્થ તેમજ ગૂર્જર ગિરામાં શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરવા માંડ્યાં. આ પ્રમાણે આ કાવ્ય તૈયાર કરીને શ્રીશોભન-સ્તુતિની પ્રસ્તાવનામાં પ્રદર્શિત કરેલ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મેં તૈયાર કરેલી મુદ્રણાલય-પુસ્તિકા (પ્રેસ-કોપી) આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનન્દસાગરસૂરિના ઉપર મોકલી આપી. તેઓશ્રીએ મારી પ્રેસ-કોપી સાદંત તપાસી જવા તેમજ કેટલેક સ્થળે સુધારા-વધારા પણ સૂચવવા કૃપા કરી; આથી હું તેમનો ઋણી છું. વિશેષમાં એ પણ ઉમરેલું આવશ્યક સમજાય છે કે આ કાવ્યનું સંશોધન કરવામાં મારે હસ્ત-લિખિત પ્રતિનો ખપ હોવાથી મેં તે બાબત જૈનશાસનપ્રભાવક, પાશ્ચાત્ય વિદ્વદ્-વર્ગ સાથે પ્રથમ પત્ર-વ્યવહાર શરૂ કરનારા, ન્યાયાલોનિધિ સ્વર્ગસ્થ આચાર્ય શ્રીવિજયાનંદસૂરિ (આત્મારામજી મહારાજશ્રી)ના પદ્મધર પંભખકેસરી શ્રીવિજયવદલલસૂરિને લખી જણાવી. એટલે તેઓ-શ્રીએ હોશીયારપુરથી મને એક સુંદર અક્ષરોથી અલંકૃત શુદ્ધ પ્રતિ મોકલી આપી. (આ ૧૨ પત્રાત્મક પ્રતિના મધ્યમાં મૂળ કાવ્ય આપવામાં આવેલું છે અને ઉપર નીચે ટીકા છે. અર્થાત્ આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. પ્રત્યેક પત્રની બંને બાજુ ઉપર ૧૭ પંક્તિઓ છે અને દરેક પંક્તિમાં લગભગ ૫૬

અક્ષરો છે.) આથી કરીને હું અત્ર તેમનો પણ ઉપકાર માનું છું. વળી શ્રીશોભન મુનિવર્યકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનાં પ્રુદ્ધે તપાસવામાં જેમ મને આનન્દસાગરસૂરિજી તરફથી તેમજ મારી ધર્મપત્ની તથા મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. મણીલાલ તરફથી સાહાય્ય મળી હતી, તે વાત આ ગ્રન્થને પણ કેટલેક અંશે લાગૂ પડે છે. કેટલેક અંશે એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ ગ્રન્થના લગભગ ૬૪ પાનાં છપાઈ ગયાં હતાં ત્યાર પછી પ્રસંગ નીકળતાં આ ગ્રન્થનાં બીજી વારનાં પ્રુદ્ધે તપાસી જવા સ્વર્ગસ્થ શ્રીમદ્ભગવિજયગણિના શિષ્યરત્ન અનુયોગાચાર્ય શ્રીક્ષાન્તિવિજયે હા પાડી (આ બદલ હું તેમનો ઋણી છું). આથી આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર પ્રુદ્ધે મોકલી તેમનો અમૂલ્ય સમય રોકવો મને ઉચિત જણાયો નહિ. આ ઉપરાંત એ પણ કારણ હતું કે તેઓ વિહારમાં હોવાથી તેમને સમય પણ ઘણો ઓછો રહેતો હતો.

આ પુસ્તક છપાતું હતું તે દરમિયાન તેને સાંગોપાંગ બનાવવાની ઇચ્છાથી હું શબ્દ-કોષ, પદ્યાનુક્રમણિકા, ભૂમિકા વિગેરે તૈયાર કરતો ગયો. મૂળ કાવ્યના ઉપર ગ્રન્થકારે ટુંકમાં વિવરણ કરેલું હોવાથી આ કાવ્યના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડવો બાકી રહેલો છે એમ મને લાગ્યું. એથી અને ખાસ કરીને સંસ્કૃત ભાષાના અલ્પ અભ્યાસીઓ યમકમય પદો સુગમતાથી સમજી શકે તે ઇરાદાથી મેં સમાસ-વિગ્રહનું પ્રકરણ પણ તૈયાર કર્યું (આ હેતુપૂર્વક મેં શ્રીભક્ષ્મસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકામાં પણ આવા પ્રકરણનો સમાવેશ કર્યો હતો).

વિશેષમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાદિકની જેમ આ પુસ્તકમાં પણ પરિશિષ્ટ આપવામાં આવેલ છે. તેમાં પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે જે શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજનસ્તુતિ આપી છે. તેની અવચૂરિ સહિત એક નકલ લખીને મારા ઉપર સ્વર્ગસ્થ જૈનાચાર્ય ન્યાયાલોનિધિ શ્રીવિજયાનન્દસૂરિ-ધરના શિષ્ય-રત્ન દક્ષિણવિહારી મુનિરત્ન શ્રીઅમરવિજયના શિષ્યવર્ય મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે મોકલી આપી હતી. દ્વિતીય પરિશિષ્ટમાં આપેલી શ્રીરવિસાગરકૃત શ્રીગૌતમસ્તુતિ અન્વયાંક સહિત તેઓએ લખી મોકલી હતી એટલુંજ નહિ, પણ તેનો અર્થ સહેલાઈથી ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમણે તેની અવચૂરિ પણ રચી મોકલી હતી. વિશેષમાં ક્ષાન્તિવિજયજીએ વિહાર શરૂ કરેલો હોવાથી પરિશિષ્ટનાં તેમજ ભૂમિકાનાં બીજી વારનાં પ્રુદ્ધે તપાસી જવામાં તેઓ સહાયભૂત થયા હતા એથી કરીને તેમજ ભૂમિકામાં કેટલેક સ્થળે તેમણે જે અમૂલ્ય સૂચનાઓ પણ કરી હતી તે બદલ હું અત્ર તેમનો ઉપકાર માનું છું.

અત્ર મારે એ નિવેદન કરવું જોઈએ કે જે પરિશિષ્ટો છપાઈ ગયાં ત્યાર પછી બાકીનાં પરિશિષ્ટો હું છપાવવાની તૈયારીમાં હતો તેવામાં મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રીને અને ખાસ કરીને મારા પિતામહને જૈન ધર્મથી વિશેષ પરિચિત કરાવનારા મુનિરત્નો પૈકી પ્રવર્તક શ્રીક્ષાન્તિવિજયના અમૂલ્ય ગ્રન્થ-લંકારમાંથી શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજનસ્તુતિની સ્વોપજ અવચૂરિવાળી બે પ્રતિઓ તેમજ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્રની આસપાસ ટિપ્પણવાળી એક પ્રતિ મને આ મુનિવર્યના શિષ્ય-રત્ન મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે મોકલી આપી. આ બદલ હું એમનો ઋણી છું. સાધારણ-સ્તુતિની બે પ્રતિઓ પૈકી એક તો તદ્દન નવીન વિ. સં. ૧૮૭૫ માં લખાયેલી છે. બીજી પ્રતિ આનાથી પ્રાચીન છે ખરી, પરંતુ તે અપૂર્ણ છે. આ પ્રતિમાં દોઢક શ્લોકનીજ

અવચૂરિ છે. પ્રથમ પ્રતિને પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં છપાયેલી અવચૂરિ સાથે મેળવી જોતાં ખાસ કરીને એના પ્રારંભમાં એ પદો તેમજ અન્તમાં એક પદ વધારે માલૂમ પડ્યાં. પરંતુ બીજા પાઠોનું સામ્ય વિચારતાં આને પ્રથમ અવચૂરિથી સ્વતંત્ર ગણી તેને અન્તમાં સંપૂર્ણ પ્રસિદ્ધ કરવાની મને જરૂર ન લાગી. આથી પાઠાન્તરો આપી મેં ચલાવી લીધું છે.

ત્રીજા તેમજ ચોથા પરિશિષ્ટગત સ્તોત્રો ચમકબદ્ધ હોવાથી તેની ટીકા આપવાની આવશ્યકતા તો હું સ્વીકારું છું. આની ટીકાની પ્રતિ કોઈ જ્ઞાન-ભંડારમાં હોય તો તે મેળવવા માટે મેં તપાસ કરી જોઈ, પરંતુ તેમાં હું ફતેહમંદ થયો નહીં. કોઈ મહાશય પાસે તેવી પ્રતિ હોય અથવા તો તે ક્યાંથી મળી શકશે તે જાણવામાં હોય તો તે નિવેદન કરવા કોઈ મહાનુભાવ કૃપા કરશે તો તેમના ઉપકાર પૂર્વક આ બે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

અત્યારે તો મારી વિનંતિ સ્વીકારી શ્રીવિજયસિદ્ધિસૂરિના સંતાનીય મુનિરાજ શ્રીકલ્યાણુ-વિજયે તૈયાર કરી મોકલેલ તૃતીય પરિશિષ્ટની અવચૂરિ તેમજ ચતુર્થ પરિશિષ્ટ માટે પ્રવર્તક-જીના જ્ઞાન-ભંડારની પ્રતિગત ટિપ્પણુ તેમજ આ બેનો મેં યથામતિ તૈયાર કરેલ અનુવાદ સુસંપાદકના કર-કમલમાં અર્પી સંતોષ માનું છું.

પણિડત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી પાટણના ભંડારના ગ્રન્થોનું સૂચી-પત્ર તૈયાર કરી રહ્યા છે એ વાતની મને ખબર પડતાં ભૂમિકાના મુદ્દની એક નકલ મેં તેમના ઉપર પણ મોકલી આપી હતી, કેમકે આમાં એવા કેટલાક ગ્રન્થો વિષે પ્રકાશ પાડવો બાકી રહેતો હતો. આ મુદ્દ જોઈ જઈ તેમાં જે સુધારા વધારા તેમજ સૂચ્યો છે તે બદલ હું તેમનો પણ અત્ર ઉપકાર માનું છું.

અન્તમાં જે જે સહૃદયજિઓએ મને આ ગ્રન્થના સંશોધનાદિક કાર્યમાં સહાયતા કરી છે તેનો ફરીથી ઉપકાર માનતો તેમજ

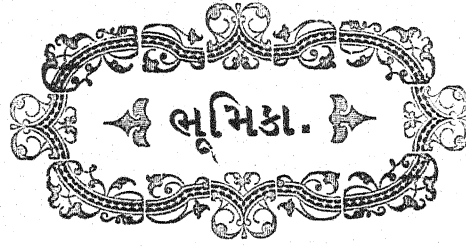
“ગચ્છતઃ સ્વલનં ક્વાપિ, ભવત્યેવ પ્રમાદતઃ ।

હસન્તિ હુર્જનાસ્તત્ર, સમાદધતિ સજ્જનાઃ ॥ ૧ ॥”

એ તરફ પાઠક-વર્ગનું સવિનય ધ્યાન ખેંચતો હું વિરમું છું.

ભગતવાડી, ભુલેશ્વર,
મુંબઈ.
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૩
કાર્તિક શુકલ પ્રતિપદ.

સુસેવક
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

અવતરણ—

કિંચિદ્ વક્તવ્યમાં સૂચવ્યા મુજબ આ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ નામના કાવ્યના અનુવાદનો પ્રારંભ શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું ભાષાન્તર સમાપ્ત થયા બાદ કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે તેની ભૂમિકા તો મેં તે ગ્રંથ સંપૂર્ણ છપાઈ ગયો તે પૂર્વે તૈયાર કરવા માંડી હતી, કેમકે શોભન-સ્તુતિ છપાવવી શરૂ થયા પછી આઠેક મહિને આ ગ્રંથ પણ મુંબઈ વૈભવ મુદ્રણાલયમાં મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર પછી લગભગ છ માસ વીત્યા બાદ શ્રીમંત્રપલક્રિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા છાપવાનું કાર્ય નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલયમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. આ ગ્રંથ સૌથી પ્રથમ છપાઈ ગયો અને ત્યાર પછી ટુંક સમયમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું કાર્ય પણ સમાપ્ત થયું, પરંતુ પૃષ્ઠની અપેક્ષાએ લઘુ એવી આ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ નામની કૃતિ છપાવવાનું કાર્ય તો ચાલુજ રહ્યું.

આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિને લઈને ભૂમિકાનો કેટલોક ભાગ વિષયની અપેક્ષાએ સમાપ્ત એવી ચતુર્વિંશતિકામાં છપાવી દેવો પડ્યો. હાખલા તરીકે ચતુર્વિંશતિકાના કાવ્ય-મીમાંસામાં આપેલ વસ્તુ, સ્તુતિ-વિચાર અને સ્તુતિ-કદમ્બકનો ક્રમ એ હકીકત આ ભૂમિકાને માટે તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

કાવ્ય-સમીક્ષા

વિશિષ્ટતા—

પ્રત્યેક જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી ચાર ચાર પદ્યોની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય સ્વોપજ્ઞ વિવરણથી વિભૂષિત છે, વળી તેનાં સમગ્ર (૯૬) પદ્યો વસંતતિલકા વૃત્તમાંજ રચાયેલાં છે તેમજ એના ચતુર્થાદિ પદ્યોમાં મુખ્યતઃ શાસન-દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એ એની વિશિષ્ટતા સૂચવે છે. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા અને ચતુર્વિંશતિકાની જેમ અત્ર કોઈ યક્ષની કે શ્રુત-

૧ આવી સ્તુતિમાં ચાર જૂદાં જૂદાં પદ્યો હોવાં જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી. એકના એક પદ્યના અમુક જિનેશ્વર, સર્વે જિનેશ્વરો, આગમ અને ભકત-દેવતા એ ચારેને ઉદ્દેશીને અર્થો થતા હોય તો તેવા પદ્યનો પણ આવી સ્તુતિમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. શું આનું પણ પ્રમાણ આપવું પડશે? એમજ હોય તો પાકંક મહાશયને પ્રથમ પરિશિષ્ટ પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કરવા વિસ્મૃતિ કરે છું.

૨ આ કાવ્યમાં ચોવીસ શાસન-દેવીઓ પૈકી સોળ શાસન-દેવીઓની અને સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી છ વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ-કરવામાં આવી છે.

૩ તીર્થંકર તીર્થની સ્થાપના કરતી વેળાએ યક્ષ જાતિના શાસન-રાગી દેવ અને દેવીની પણ સ્થાપના કરે છે. આ પ્રમાણે શાસનના હિતાર્થે જે દેવીની નિમણૂક થઈ હોય તે 'શાસન-દેવી' કહેવાય છે. જૈન દર્શનની માફક બૌદ્ધ દર્શનમાં પણ 'શાસન-દેવી'નું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે.

દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી નથી, પરંતુ ઉપર્યુક્ત બે ગ્રંથોની માફક અત્રે પણ કાલી અને અંબિકા એ બે દેવીઓની બે બે વાર સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એ ધ્યાનમાં લેવા જેવી હકીકત છે.

આ કાવ્યમાં બે વિશિષ્ટતાઓ રહેલી છે તે પૈકી કેટલીકનું સ્થૂલ સ્વરૂપ તો આપણે ઉપર મુજબ વિચારી લીધું. વિશેષમાં અત્ર સમસ્ત પદ્યો દ્વિતીય અને ત્રીજી ચરણોની સમાનતારૂપ યમક-થી વિભૂષિત છે એ વિશિષ્ટતા તરફ દ્રષ્ટિ-પાત કરવામાં આવે છે. આને વિશિષ્ટતા કહેવાનું કારણ એ છે કે ચતુર્વિંશતિકા, સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા તેમજ ચૈન્દ્ર-સ્તુતિમાં આ યમક પ્રધાન પદ ભોગવે છે, જ્યારે અત્ર તો તેનું એકચ્છત્ર સામાન્ય બોવામાં આવે છે. આવાજ યમકથી અલંકૃત ચતુર્વિંશતિજિનવિજયસ્તુતિ શ્રીહેમવિજયગણિએ માલિની છંદમાં રચી છે અને તે પણ સ્વોપસૃષ્ટ વૃત્તિથી વિભૂષિત છે (આની સાન્વયાંક મુદ્રણાલય-પુસ્તિકા મેં તૈયાર કરી છે. સમયાનુસાર તે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે). યોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ આવાં યમકમય કાવ્યો અન્ય મુનિ-વર્યોએ રચ્યાં હશે, પરંતુ તેના દર્શન કરવાની વાત તો દૂર રહી કિન્તુ તેના નામ-શ્રવણનો પણ મને લાભ મળ્યો નથી. આથી ભિન્નાભિન્ન વિષયવાળાં ચરણ-સમાનતારૂપ યમકમય કાવ્યો નીચે મુજબ છે.

કાવ્યનું નામ.	કર્તા.	છંદ.	પદ્ય-સંખ્યા.
૧ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ (અવચરિ સહિત)	શ્રીસોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય શ્રીજિનસુન્દર	શાદ્દલવિકીરિત	૨૮
૨ "	"	રથોદ્ધતા	૨૮
૩ "	"	(મોટે ભાગે) ઉપભતિ	૨૮
૪ "	પૂર્વાચાર્ય	અનુષ્ટુપ્	૨૮
૫ "	શ્રીસોમપ્રભસૂરિ	ઉપભતિ	૨૭
૬ નેમિજિનસ્તવન	શ્રીરવિસાગર મુનિરાજ	દ્રુતવિલંબિત	૨૬
૭ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ	શ્રીજિનપ્રભસૂરિ	ઉપભતિ	૨૫
૮ જિન-સ્તવ	શ્રીધર્મશેખરગણિ	સગ્ધરા	૨૫
૯ શારદા-સ્તોત્ર	શ્રીજિનપ્રભસૂરિ	ઉપભતિ	૧૩
૧૦ જિનસિંહસૂરિ-સ્તવન	"	"	૧૩
૧૧ શ્રીવીર-સ્તવન	"	અનુષ્ટુપ્	૧૩
૧૨ શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રાતિહાર્યસ્તવન	"	રથોદ્ધતા	૧૦
૧૩ શ્રીપાર્શ્વનાથસ્તવ	"	અનુષ્ટુપ્	૯
૧૪ શ્રીચન્દ્રપ્રભસ્વામિસ્તુતિ	"	"	૪

૧ યમકનું લક્ષણ—

“ સ્યાત્ પાદપદ્મવર્ણના-માવૃત્તિઃ સંયુતાડ્યુતા ।
યમકં ભિન્નવાચ્યાના-માદિમધ્યાન્તગોચરમ્ ॥ ”

—વાગ્ભટાલંકાર શ્લો. ૨૨

૨ આ ચૌદ કાવ્યો પૈકી પ્રત્યેકનું એકેક પદ્ય સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની સંસ્કૃત ભૂમિકામાં આપવામાં આવ્યું છે.

આ ચૌદ કાવ્યો પૈકી જે કાવ્યોને ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ તરીકે મેં અત્ર ઓળખાવ્યાં છે અને જેની શ્લોક સંખ્યા ૨૭-૨૮ ની છે તેમાં એક વિશિષ્ટતા રહેલી છે. તે એ છે કે આ પ્રત્યેક કાવ્યમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા શ્રીજ્ઞકૃષ્ણનાથ પ્રમુખ ચોવીસ તીર્થંકરોની એક એક પદ દ્વારા સ્તુતિ કર્યા પછી તેના કર્તાએ અંતમાં સમસ્ત તીર્થંકરો, આગમ અને ભક્ત-દેવતાની પણ પૃથક્ પૃથક્ પદ રચીને સ્તુતિ કરી છે. આથી કરીને આવાં કાવ્યોમાંથી દરેક તીર્થંકરની સ્તુતિરૂપ પદની સાથે પ્રત્યેક વેળા સમસ્ત તીર્થંકરાદિક સંબંધી ત્રણ પદોનો સમન્વય કરવાથી ચોવીસ સ્તુતિ-કદમ્બકો ઉદ્ભવે છે અને તેમ થતાં આમાંથી ગમે તે સ્તુતિ-કદમ્બકનો પ્રતિક્રમણાદિક કરતી વખતે ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે. + આ વાત નીચે મુજબનાં ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિના નામથી ઓળખાવાય તેવાં કાવ્યોના સંબંધમાં પણ ઘટી શકે છે:—

કાવ્ય-પ્રારમ્ભ.	કર્તા.	છંદ.	પદ-સંખ્યા.
૧ કનકકાન્તિધનુઃશત૦	શ્રીજિનપ્રભસૂરિ	દ્રુતવિલમ્બિત	૨૬
૨ *પાત્વાદિદેવો દશ કલ્પવૃક્ષાઃ	"	ઉપભતિ	૨૬
૩ *આનન્દસુન્દરપુરન્દરનમ્રમૌલિ૦	પૂર્વાચાર્ય	વસન્તતિલકા	૨૮
૪ તત્ત્વાનિ તત્ત્વાનિ ભૂતેષુ સિદ્ધં	"	ધન્દ્રવજ્રા	૨૮
૫ ઋષભ ! નમ્રસુરાસુરશેઝર૦	"	દ્રુતવિલમ્બિત	૨૮
૬ *ઋષભદેવમહં જિનનાયકં	"	દ્રુતવિલમ્બિત	૨૮
૭ *વિનતવાસવભૂપતિમળહલી	શ્રીમુનિશેખર	"	૨૮
૮ સ્વામિન્ ! સુપાર્શ્વ ! મગવન્ !	શ્રીચારિત્રરત્નગણિ	વસન્તતિલકા	૨૮
૯ જય વૃષભ ! જિનામિષ્ટ્વસે	શ્રીધર્મધોષસૂરિ	માલિની	૨૮
૧૦ જયશ્રીનિતારં પ્રથમ૦	શ્રીજિનમણ્ડનગણિ	શિખરિણી	૨૮
૧૧ સકલમઙ્ગલમૂરુહજીવનં	શ્રીદેવરત્નશિષ્ય	"	૨૮

આ તો *સંસ્કૃત સ્તુતિઓનો મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે. બાકી પ્રાકૃત ભાષામાં પણ આવી અનેક સ્તુતિઓ છે. અત્રે તો આવી જે સ્તુતિઓનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે. તે પૈકી પૂર્વાચાર્યે માલિની છંદમાં રચેલી ૨૭ શ્લોકની એક સ્તુતિ જે મારા જોવામાં આવી છે તેનું આદ્ય પદ નીચે મુજબ છે:—

+ મુનિરત્ન શ્રીચતુરવિજયે આ સંબંધમાં સાંઠે ધ્યાન ખેંચ્યું હતું, તેના પરિણામે મેં આ ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિશેષમાં તેમણે આવાં કાવ્યોનાં પ્રારમ્ભિક પદો પણ સૂચવ્યાં છે એ તેમની સાહિત્ય-સેવાની ભાવના પ્રકટ કરે છે.

* આ નિશાનીવાળાં કાવ્યો સિવાયનાં બાકીનાં સાત કાવ્યો અન્યાન્ય યમકમય છે.

૧ આ ૨૮ પદવાળા કાવ્યમાં ૨૫ મા અને ૨૬ મા એ જે પદો દ્વારા સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, બ્યારે ઉપર્યુક્ત કોષ્ટકમાં આપેલા પ્રથમ કાવ્યના ૨૫ માજ પદમાં જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ છે.

૨ પ્રથમ પદ નહિ મળવાથી આ સાતમા શ્લોકનું પ્રારમ્ભિક પદ આપેલું છે.

૩ એમણે રચેલું આ કાવ્ય યક્ષુગ ક્રિયાપદમય છે.

૪ આટલીજ આવી સંસ્કૃત સ્તુતિઓ છે એમ આ ઉપરથી સમજવાનું નથી, પરંતુ એથી વધારેના દર્શન કરવા હું ભાગ્યશાળી થયો નથી એટલે તેનો મેં અત્ર પરિચય કરાવ્યો નથી.

“ જયપયડપયાવં મેહગંભીરરાવં
 ભવજલનિહિનાવં નાયનીસેસભાવં ।
 હણિયકુસુમચાવં દોસકંતારદાવં
 પદ્મજિનમપાવં વંદિમો છિન્નતાવં ॥ ૧ ॥ ”

[જગત્પ્રકટપ્રતાપં મેઘગંભીરરાવં
 ભવજલનિહિનાવં જ્ઞાતનિઃશેષભાવમ્ ।
 હતકુસુમચાપં દોષકાન્તારદાવં
 પ્રથમજિનમપાપં વન્દામહે છિન્નતાપમ્ ॥ ૧ ॥]

ખીજી આવી સ્તુતિ ૨૮ પદ્યની છે અને તે શ્રીઉદયપ્રધાન મુનીશ્વરે શાર્દૂલવિક્રીડિત ઇંદ્રમાં રચી છે. તેનું પ્રથમ પદ્ય નીચે મુજબ છે:—

“ જસ્સાસી ચવણં ચતુર્થીદિવસે આસાદકિણ્હે તદ્વા
 જમ્મો નિવસમણં ચ જસ્સ કસિણે ચિત્તદ્વમીવાસરે ।
 નાણં ફગ્ગુણકિણ્હિનારસિ સિવં માહસ્સ તેરસ્સિણ
 કિણ્હાણ સિહેસરં જિણવરં વંદામિ તં સુંદરં ॥ ૧ ॥ ”

[યસ્યાસીત્ ચવનં ચતુર્થીદિવસે આસાદકુણ્ણે તથા
 જન્મ નિઘ્કમણં ચ યસ્ય કુણ્ણે ચૈત્રાષ્ટમીવાસરે ।
 જ્ઞાનં ફાલ્ગુનકુણ્ણૈકાદશ્યાં શિવં માઘસ્ય ત્રયોદશ્યાં
 કુણ્ણાયાં ઋષભેશ્વરં જિનવરં વન્દે તં સુન્દરમ્ ॥ ૧ ॥]

ઉપર્યુક્ત કાવ્યોની જેમ સ્તુતિ-કદમ્બક જેમાંથી બની શકે એવું એક શ્રીવિહરમાણુવિં-
 શતિજિનસ્તવ પણ છે. આ કાવ્યમાં ૨૭ પદ્યો છે. તેના પ્રથમના ૨૦ પદ્યોમાં અત્યારે મહાવિદેહ
 ક્ષેત્રમાં વિચરતા શ્રીસીમંધર પ્રમુખ ^૧વીસ તીર્થકરોની, ત્યાર પછીના ચાર પદ્યોમાં ઋષભ,
 વર્ધમાન, વારિષેણુ અને ચન્દ્ર એ ^૨શાશ્વત નામવાળાં ચાર તીર્થકરોની અને અન્તના પદ્યોમાં

૧ (૧) સીમંધર, (૨) યુગંધર, (૩) શ્રીબાહુ, (૪) મુખાહુ, (૫) મુખત, (૬)
 સ્વયંપ્રભ, (૭) ઋષભાનન, (૮) અનન્તવીર્ય, (૯) સૂરપ્રભ, (૧૦) વિશાલ, (૧૧)
 વજ્રધર, (૧૨) ચન્દ્રાનન, (૧૩) વજ્રબાહુ, (૧૪) ભુજંગ, (૧૫) ઇન્દ્ર, (૧૬) નેમિ,
 (૧૭) વીરસેન, (૧૮) મહાભદ્ર, (૧૯) દેવયશા અને (૨૦) અજિતવીર્ય એ આ વીસ
 તીર્થકરોનાં અતુલ્ય નામ છે.

૨ સાધારણ રીતે એમ કહેવામાં આવે છે કે કોઇનું નામ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું પણ નથી,
 પરંતુ અહિં આ પણ અપવાદ નગરે પડે છે, કેમકે આ ચાર નામો તો પ્રત્યેક અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીમાં મોબૂદ
 રહ્યાં છે અને રહેશે એમ જૈન શાસ્ત્રકારો કહે છે. અર્થાત્ જગત્માંનાં અનેક નામો ભૂલી જવાશે-નષ્ટ થશે, પરંતુ
 આ નામોનો તો નાશ નહિ થાય, તે તો અમર રહેશે, જ્યારે તે તે નામધારી તીર્થકર તો દેહોત્સર્ગ થતાં સિદ્ધિ
 સ્થાનમાં અમરતા ભોગવશે.

આગમ, સમસ્ત તીર્થકરો અને જિનશાસનાનુરાગી સ્મરસ્વતી દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આ સમગ્ર કાવ્ય પાદાન્તયમકમય છે અને તે શ્રીસ્તોત્રરત્નાકરના દ્વિતીય ભાગના અંતમાં અવચૂરિ સહિત છપાયેલું છે.

અત્રે એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે શ્વેતાંબર સાહિત્યની માફક દ્વિગંબર સાહિત્યમાં પણ ચરણસમાનતારૂપ યમકમય પદો દષ્ટિગોચર થાય છે ખરાં, પરંતુ તે છટાં છવાયાં છે. દાખલા તરીકે મહાકવિ શ્રીવાગ્ભટ્ટકૃત નેમિ-નિર્વાણ કાવ્યના છઠ્ઠા સર્ગમાં તેમજ કવિરાજ શ્રીહરિચન્દ્રે રચેલા ધર્મશર્માલ્યુદયના ૧૯ મા સર્ગમાં આવાં પદો છે. આ ઉપરાંત આદ્ય સ્તુતિકાર સ્વામી સમંતભદ્રજીએ રચેલા જિન-શતકમાં અનેક પ્રકારના શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત પદો છે, પરંતુ તેમાં ચરણ-સમાનતારૂપ યમકબદ્ધ તો પાંચમા, પંદરમા, પચીસમા, એકાવનમા, બાવનમા અને એકસો આઠમા એમ છબ પદો છે. છતાં પણ એ ભૂલવા જેવું નથી કે ૧૫ મું પદ પાદાલ્યાસસર્વપાદાન્તયમકમય છે અને ૨૫ મું પદ તો શ્રીશોભન-સ્તુતિનાં સમુદ્ગયમકમય ૪૯ માથી પર મા પદોના જેવું છે, જ્યારે ૫૧ મા અને ૫૨ મા પદો તો દ્વયક્ષરપાદાલ્યાસયમકમય અને દ્વયક્ષરસમુદ્ગયમકમય છે. આ રહ્યાં તે એ પદો:—

“તતોઽમૃતિમતામીમં તમિતામતિમુત્તમઃ ।

મતોઽમાતાઽતિતા તોત્તું તમિતામતિમુત્તમઃ ॥ ૫૧ ॥

નેતાનતન્તુત્તેજ્નેનોઽનિતાન્તં નાતતો નુતાત્ ।

નેતા ન તન્તુતે નેનો નિતાન્તં ના તતો નુતાત્ ॥ ૫૨ ॥”

ઉપર્યુક્ત પ્રકારના યમક ઉપરાંત વિવિધ પ્રકારના યમકમય તેમજ ચિત્રમય કાવ્યો પણ જૈન સાહિત્યમાં છે. આ વાતની પ્રતીતિ કરવાની જેને ઇચ્છા હોય તેણે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા જેવી. તે તરફ નજર ફેંકવાથી સાથે સાથે જૈન (શ્વેતાંબર) સંસ્કૃત સાહિત્યનું ગૌરવ પણ ધ્યાનમાં આવશે, કેમકે એ સંબંધમાં પણ આ ભૂમિકામાં થોડુંક વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

૧ અત્ર વ્યતિક્રમ છે અર્થાત્ સમસ્ત તીર્થકરોની સ્તુતિ કર્યા પછી આગમની સ્તુતિ કરવાની પ્રથાનું અત્ર ઉલ્લંઘન થયેલું નજરે પડે છે.

૨ જૈન સાહિત્યમાં પાદાન્તયમકમય કાવ્યો ઘણાં છે. આમાં ચરણસમાનતારૂપ યમકનો અંતર્ભાવ નહિ કરીએ તો એમ બેધડક કહી શકાય કે વિવિધ પ્રકારના પાદાન્તયમકથી અલંકૃત પદો શ્રીખરપ્રભાકૃતિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકામાં મોટી સંખ્યામાં છે (જુઓ એ ગ્રન્થના ઉપોદ્ધાતના પર મા અને પ૩ મા પૃષ્ઠો). સર્વાંગે આ યમકથી અલંકૃત (મુદ્રિત) કાવ્યો તો શ્રીદિવનન્દિકૃત સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર, શ્રીવિહરમાણવિંશતિજિનસ્તવ અને શ્રીજિનપ્રભાસૂરિકૃત પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર છે.

અત્ર પાદાન્તયમક શું છે તે ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે અનેક જાતના શબ્દાલંકારથી પરિપૂર્ણ અને સ્વચ્છરા જેવા મોટા વૃત્તમાં શ્રીજમ્ભૂ મુનીશ્વરે રચેલા જિનશતકના દ્વિતીય પરિચ્છેદનો સોળમો શ્લોક દૃષ્ટાન્ત-પે આપવામાં આવે છે:—

“સપ્તાઽજસ્રં શ્રિયો યઃ શિવપુરપાથિકાસન્નહાનોચિતાયાઃ

કોષાધીશૈર્નિશાન્તે નમુચિરિપુગિરાસન્નહા નો ચિતાયાઃ ।

આનીયાનીય નિત્યં પરમગુરુકરઃ પર્વશાલીક્ષયાય-

પ્રાતેર્હેતુઃ પ્રધાનો ભવતુ સ ભવતાં પર્વશાલીક્ષયાય ॥”

હવે પાછા પ્રસ્તુત વિષય ઉપર વિચાર કરીશું તો માલુમ પડશે કે આ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાંનાં કેટલાંક પદોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સર્વથા સમાન નથી, પરંતુ તેમાં બે ચરણોમાંથી એકમાં વિસર્ગની અધિકતા છે. જેમકે ૧૬ મા, ૨૨ મા, ૫૮ મા, ૬૩ મા તથા ૭૧ મા પદોમાં આવી હકીકત દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. પરંતુ આ કંઈ ક્ષતિ નથી, કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“યમકશ્લેષચિત્રેષુ, વવયોર્બલયોર્ન મિત્ત ।

નાનુસ્વારવિસર્ગો ચ, ચિત્રમજ્ઞાય સમ્મતૌ ॥”

—વાગ્સટાલંકાર ૨લો ૨૦

આ કથન અનુસાર ૭૪ મા પદમાં હકાર અને લકારની અને ૮૦ મા પદમાં બકાર અને વકારની સવાર્ણતા નજરે પડે એ સ્વભાવિક છે. પરંતુ ૬૩ મા પદમાં તો શકાર અને સકારનું પણ સાવધૃત્ય સ્વીકારેલું જોવામાં આવે છે એ વિશેષતા છે, કિન્તુ તે પણ આવા યમકમય કાવ્યમાં વાંધારૂપ નથી (જુઓ પૃ ૧૧૨).

આ કાવ્યમાં ચોવીસ તીર્થકરો પૈકી કેટલાકનાં તો ^૧જનક અને ^૨જનનીનાં નામો પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે એ પણ એની વિશિષ્ટતામાં વધારો કરે છે; કેમકે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં તો ફક્ત પ્રથમ તીર્થકર શ્રીઋષભદેવનાજ પિતાશ્રીના નામનો ઉલ્લેખ છે, બાકીના તીર્થકરોની સ્તુતિઓમાં તો તે તે તીર્થકરનાજ નામનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ છે,^૩ જ્યારે નેમિનાથ-સ્તુતિમાં તો રાજમતીનો પણ ઉલ્લેખ છે.^૪ આ રાજમતીના ઉલ્લેખને ધ્યાનમાં ન લઈએ તો એમ કહી શકાય કે શોભન-સ્તુતિ એ એકજ જિનેશ્વરની સ્તુતિરૂપ છે, કેમકે પ્રત્યેક તીર્થકરના નામના સામાન્ય અને વિશિષ્ટ એમ બે બે અર્થો થાય છે તે પૈકી સામાન્ય અર્થ અન્ય સ્થળે પણ ઘટી શકે છે. ચતુર્વિંશતિકાના સંબંધમાં તો આ હકીકત સંપૂર્ણ રીતે ઘટાવી શકાય છે, કેમકે ત્યાં ફક્ત પ્રથમ પદમાં ‘નાભેય’ એવો ઉલ્લેખ છે, જ્યારે અન્યત્ર તો તીર્થકરોનાં નામોજ આપેલાં છે. આ પ્રમાણેની અત્ર વિશિષ્ટતા હોવા છતાં એ તો સુસ્પષ્ટ વાત છે કે ત્રણે કાવ્યોમાં પ્રથમ પદમાં તો પ્રથમ તીર્થકરના પિતાશ્રીનાજ નામનો ઉલ્લેખ હોવાથી તદંશે સમાનતા છે.

આ કાવ્યમાં વ્યાકરણના નિયમનો કોઈ સ્થળે ભંગ થયેલો જોવામાં આવતો નથી એ કવિરાજની વ્યાકરણ-શાસ્ત્રની સિદ્ધહસ્તતા સૂચવે છે. વળી સંબોધનાર્થક રૂપના અન્તમાં એકાર કે ઓકાર હોય અને તેની પછી અકારથી શરૂ થતો શબ્દ આવે તો તે અકારનો લોપ કરી તેને સ્થાને

૧-૨ પહેલા ચાર તીર્થકરોના તેમજ ૧૨ મા, ૧૮ મા અને ૨૨ મા તીર્થકરોના જનકનાં નામો તેમજ બીજા, નવમા અને દશમા એ ત્રણ તીર્થકરોની જનનીનાં નામોનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ છે.

૩ આ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં ૧ લા, ૨ જા, ૪ થા, ૧૦ મા અને ૧૨ મા તીર્થકરોનાં નામો આપવામાં આવ્યાં નથી.

૪ આ હકીકત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના સંબંધમાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જુઓ ૮૫ મો શ્લોક (આવી રીતે ૮૯ મા શ્લોકમાં પાર્શ્વનાથના પાર્શ્વે યક્ષનું પણ નામ નજરે પડે છે.)

૫ જુઓ ચતુર્વિંશતિકાનો ઉપોદ્ધાત (પૃ ૪૭-૫૧).

અવગ્રહ રાખવામાં આવે છે એવાં જે દષ્ટાન્તો ભાગ્યે નજરે પડે છે તે પણ આ કાવ્યમાં દગ્ગોચર થાય છે. એ વાતની ૪૮ મા, ૫૭ મા, ૮૧ મા અને ૯૬ મા પદો સાક્ષી પૂરે છે.

વિશેષમાં એમણે અત્ર એકાક્ષરી કૌશલો પણ ઉપયોગ કર્યો છે એ એમના કૌશલ સંબંધીના પાહિડત્યને પણ પ્રકટ કરે છે. આ યમકમય કાવ્યમાંનાં અનેક પદો ^૧અનુપ્રાસથી પણ અલંકૃત છે એ તરફ ધ્યાન આપતાં એ પણ ઉમેરવું ઉચિત સમજાય છે કે કવિરાજ પાસે શબ્દનો અસાધારણ ભંડાર હોવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે મેં યથામતિ વ્યાકરણ, કૌશલ, અલંકાર, વિષય ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ આ કાવ્યની સ્થૂળ સમીક્ષા પાઠક-વર્ગ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરી છે, કેમકે તેની સૂક્ષ્મ (આન્તરિક) સમીક્ષાનું કાર્ય કરવા જેટલું મારામાં બુદ્ધિ-બળ નથી. આથી કરીને તે બદલ હું સાક્ષર-વર્ગની ક્ષમા યાચું અને સાથે સાથે એ ત્રુટિ દૂર થવાની તેમની તરફથી આશા રાખું તો વધારે પડતું નહિ ગણાય.

કવીશ્વર-વિચાર—

ઘણી વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે કાવ્યની ખરી ખૂબી તો તેના ઉત્પાદક કવિરાજનાં જનકે, જનની, જન્મ-ભૂમિ, સત્તા-સમય વિગેરેથી વાકેફગાર થતાં ધ્યાનમાં આવે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ ઊહાપોહ ન કરતાં વસન્તતિલકા નામના છંદમાં ઉપર્યુક્ત પ્રકારના યમકમય કાવ્ય રચનારા તરીકે ^૨અદ્વિતીય એવા કવીશ્વર શ્રીમેદ્વિજયગણિ પરત્વે યથાસાધન વિચાર કરવામાં આવે છે.

શ્રીમેદ્વિજયગણિ સંબંધી વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી. પરંતુ તેઓ તપા-ગચ્છના છે, વળી તેમણે પહિડત તેમજ ગણિ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી હતી તેમજ તેઓ શ્રીઆનન્દ-વિજયગણિના શિષ્ય થાય છે એ વાત તેમજ તેઓ શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરના સમયમાં થઈ ગયા છે એ હકીકત પણ તેમણે રચેલ આ કાવ્યની અવચૂરિના અંતિમ ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ઈતિ શ્રીતપાગચ્છાધિપતિશ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરરાજ્યે સકલપણ્ડિતોત્તમપણ્ડિતશ્રીઆનન્દવિજયગણિચરણ-કમલચન્દ્રીકાયમાણેન પણ્ડિતમેસવિજયગણિના વિરચિતા સ્વોપજન્નચતુર્વિંશતિજિનાનન્દનામસ્તુત્યવચૂરિકા સમ્પૂર્ણા.”

શ્રીવિજયસેનસૂરીશ્વરનો સમય વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દી હોવાનું સુપ્રસિદ્ધ છે. આથી કરીને આ કવિરાજ વિક્રમની સત્તરમી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધમાં એટલે કે ઇ. સ. ની ૧૭ મી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં થઈ ગયા હોવા જોઈએ.

૧ અનુપ્રાસનું લક્ષણ એ છે કે—

“તુલ્યશ્રુત્યક્ષરાવૃત્તિ-રનુપ્રાસઃ સ્ફુરદ્ગુણઃ ।

અતત્પદઃ સ્યાચ્છેકાનાં, લાટાનાં તત્પદશ્ચ સઃ ॥”

—વાગ્ભટ્ટાલંકાર શ્લો ૧૭

૨ અદ્વિતીય કહેવાનું કારણ એ છે કે અન્ય કોઈ સ્વેતાંબર કવિરાજે આ છંદમાં ચરણ-સમાનતા૩૫ યમક બદ ૯૬ શ્લોકની સ્તુતિ રચી હોય એમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

કૃતિઓ—

આ કવિરાજે 'વિજ્ઞપિત-પત્રી (સંસ્કૃત ભાષામાં) અને શ્રીપાલ-રાસ પથ (ગુર્જર ગિરામાં) રચ્યાનું કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત તેમણે અન્ય કેાઇ અન્ય રચ્યો હોય તો તેની મને ખબર નથી.

કવિરાજના ગુરૂશ્રી—

“ આનંદવિમલસૂરીશ્વરશિષ્યપંડિતવાનરગણિશિષ્યપંડિતઆનંદવિજયગણિમિર્જેસલમેરુમાળાગારે ચિકોશે મુક્તા સં. ૧૬૫૯ ” એવો ઉલ્લેખ શ્રીકેનકપ્રભકૃત હૈમન્યાસ (દુર્ગપદ્મ્યાખ્યા)ની હસ્ત-લિખિત પ્રતિના અન્તમાં છે એ પ્રમાણેની જે હકીકત જેસલમીરમાળાગારીયમ્નથાનાં સૂચી એ નામના પુસ્તકના પૃષ્ઠમાં જોઈ શકાય છે તે ઉપરથી શ્રીઆનન્દવિજયગણિ શ્રીઆનન્દ-વિમલસૂરીશ્વરના પ્રશિષ્ય અને વિજયવિમલના નામથી પણ ઓળખતા પશ્ચિત શ્રીવાનરખિના શિષ્ય થતા હતા એમ એમકક કહી શકાય. આ શ્રીઆનન્દવિજયગણિ પ્રસ્તુત કવિરાજના ગુરૂ હોવાનો પૂર્ણ સંભવ છે. એમણે જેસલમેરના ભંડારમાં વિ. સં. ૧૬૫૬ માં નલાયનની પણ પ્રતિ મૂકી હતી (જુઓ જે. ભાં. સૂચી, પૃ. ૫૫).

આ આનન્દવિજયગણિજને યુદ્ધિવિમલ નામના શિષ્ય હતા એ વાત નીચેના ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“ વિક્રમાદિત્યસંવત્સરાત્ ૧૦૦૯ વર્ષે લિખિતતાડપત્રીયપુસ્તકાત્ જેસલમેરુમહાદુર્ગે સંવત્ ૧૬૫૧ વર્ષે આષાઢશુદ્ધિ ૩ સોમવારે પુણ્યનક્ષત્રે તપાગચ્છાધિરાજમહારકશ્રીશ્રીશ્રીઆનન્દવિમલસૂરીશ્વરશિષ્યપંડિતશ્રીશ્રીશ્રી ૫-વિજયવિમલગણિશિષ્યશિરોમણિપંડિતશ્રીઆનંદવિજયગણિશિષ્યબુદ્ધિવિમલેન લિખિતમિદં પુસ્તકં ॥ ”

જે પ્રતિના અંતમાં આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ છે તે શ્રીમહેશ્વરસૂરિની પંચમી માહાત્મ્ય (પ્રા.) નામની કૃતિ છે. જેસલમેરમાં રહેલી વિ. સં. ૧૦૦૬ માં તાડપત્ર ઉપર લખેલી પ્રતિ ઉપરથી શ્રીયુદ્ધિવિમલ સુનીશ્વરે તેની એક નકલ કરી હતી. આ નકલ પાટણના જૈન ભંડાર (ફેફલીઆ વાડ)માં છે.

જૈન ગ્રંથાવલીમાં શ્રીહર્ષકુલકૃત બંધહેતૂદયત્રિભંગી પ્રકરણના વૃત્તિકાર, અજ્ઞાતોચ્છ પ્રકરણના વૃત્તિકાર તેમજ અન્યાયચ્છેદકુલકના કર્તા એ ત્રણેના સંબંધમાં આનન્દવિજયના નામનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ તે વાસ્તવિક નથી. કેમકે સં. ૧૬૦૨ માં રાણપુરમાં બંધહેતૂદય-

૧ આવો ઉલ્લેખ શ્રેષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘શ્રીચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દસ્તુતયઃ’ ના ગ્રંથે આમુખમાં જોવામાં આવે છે. વિજ્ઞપિત-પત્રીના કર્તા તરીકે મેરૂવિજયનું નામ જૈન ગ્રંથાવલી (પૃ. ૩૪૩)માં પણ આપેલું છે, પરંતુ તેજ આ કવીશ્વર છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે.

૨ આ કૃતિના એક ચતુર્થાંશનો પશ્ચિત લાલચન્દ્રે તૈયાર કરેલો અનુવાદ પ્રકાશિત છે.

ત્રિભંગી પ્રકરણની વૃત્તિ રચનારા તરીકે તે અન્યના અન્તિમ ભાગમાં આપેલા શ્લોકમાં વિજયવિમલ નામ સુસ્પષ્ટ નજરે પડે છે. આ રહ્યા તે શ્લોક:—

“તપગણપુષ્કરતરણિ-શ્રીશ્રીઆનન્દવિમલસૂરીણામ્ ।

શિષ્યેણેયં ટીકા, વિહિતા ગણિવિજયવિમલેન ॥ ૧ ॥

દ્વિચરસનિશાકર(૧૬૦૨)સિતે વર્ષે હર્ષેણ ‘રાણપુર’નગરે ।

સ્વપરાર્થકૃતે રચિતા, ટીકેયં ભવતુ પુણ્યકરી ॥ ૨ ॥”

૩૧ પદવાળા ‘અન્નાયઉંછકુલક (અજ્ઞાતોંછ પ્રકરણ)ની વૃત્તિના પ્રાન્ત ભાગમાંના નિમ્ન-લિખિત—

“કોવિદવિજયવિમલગણિશિષ્યેણાનન્દવિજયસંજ્ઞેન ।

एकत्रिंशत्पद्यार्थो लिखितः कोऽपि समयोक्तः ॥”

—ઉદ્દેષ ઉપરથી ભેઈ શકાય છે કે તેના કર્તા ‘શ્રીવિજયવિમલગણિના શિષ્ય-રત્ન શ્રીઆનન્દવિજય છે. એટલે કે આ ઉદ્દેષ તો સત્ય છે.

શ્રીમેદ્વિજયગણિ તેમજ શ્રીબુદ્ધિવિમલ મુનિના ગુરૂ અને જેસલમેરમાંના તપાગચ્છના ભંડારના સંવર્ધક-પોષક એવા આ શ્રીઆનન્દવિજયગણિએ શ્રીહીરવિજયસૂરિને તેમજ શ્રીવિજયસેનસૂરિને પૂછેલા મનનીય પ્રશ્નો હીરપ્રશ્ન યાને પ્રશ્નોત્તર સસુચય (શ્રી હંસવિજય જૈન શ્રી લાયબ્રેરી અન્ધમાલા નં. ૧૮) ના પ. ૧૨ માં તેમજ સેનપ્રશ્ન (દે. લા. પુ. ફ.) ના પ. ૧૮-૨૩ માં છે.

મેદ્વિજય નામના અન્ય મુનીશ્વરો—

મહોપાધ્યાય ‘શ્રીમેદ્વિજયગણિના શિષ્ય-રત્ન’ નામ મેદ્વિજય છે. વળી (૧) નવ વાડી સગ્રાય, (૨) ઇરિયાવહી સગ્રાય (ગાથાંક ૧૬), (૩) મેતાર્યમુનિ સગ્રાય (ગા. ૧૫), (૪)

૧ આ વૃત્તિ જૈન આત્માન્દ સભા (ભાવનગર) તરફથી પ્રકાશિત થયેલી છે. સાથે સાથે આ અન્યમાં વાનરર્ષિએ રચેલું સાવચૂરિક બંધોદયસત્તા પ્રકરણ પણ આપેલું છે. વિશેષમાં સં. ૧૬૨૩ માં રચેલી અવચૂરિ સાથેનું તેમજ રચેલું ભાવપ્રકરણ પણ આ સભા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૨ શ્રીઆનન્દવિજયગણિકૃત પદાર્થ (વૃત્તિ) સહિત શ્રીઆત્માન્દ સભા તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૮ માં પ્રસિદ્ધ થયેલા આ અન્યના અન્તિમ ભાગમાં “ઈતિ ‘અન્નાયઉંછગહને’ ઇતિ કુલકવૃત્તિ: સમાપ્તા ॥ પण्डितश्रीआनन्दविजयगणिकृता सुविहितयतिततिवाचनाकृते लिखिता प्रथमादर्शे बुद्धिविमलगणिना” આ પ્રમાણેનો ઉદ્દેષ છે. આમાં પણ બુદ્ધિવિમલનું નામ નજરે પડે છે. પરંતુ અત્ર તેઓ પોતાને શ્રીઆનન્દવિજયગણિના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવતા નથી એ વિચારણીય છે.

૩ પ્રકરણાદિકના સારા પ્રેમી અને વ્યાખ્યાતા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા આ શ્રીવિજયવિમલગણિએ ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણની ટીકા તેમજ તંદુલવૈચારિકની અવચૂરિ (વ્યાખ્યા) રચી છે. આ પૈકી પ્રથમ અન્ય શ્રીઆગમેદ્ય સમિતિએ અને દ્વિતીય અન્ય શ્રેષ્ઠ દે. લા. જૈ. પુ. ફંડ તરફથી પ્રકાશિત થયેલ છે.

૪ બુદ્ધો ભક્તામર તથા કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રોની મદીય ભૂમિકા.

શ્રાવકશુભ સંઘાય (ગાં ૧૫) અને (૫) ગજસુકુમાલ સંઘાય (ગાં ૧૪) ઇત્યાદિ કૃતિઓના રચનારનું નામ પણ મેઝ્ઞવિજય છે. એઓ શ્રીદેવવિજયના પ્રશિષ્ય અને શ્રીજયવિજયના શિષ્ય થાય છે. નંદીપેણ સંઘાયના કર્તાનું નામ પણ મેઝ્ઞવિજય છે અને તેઓ શ્રીહર્ષવિજયના શિષ્ય છે. આ ઉપરાંત (૧) પૃથ્વી સચિત્ત સંઘાય, (૨) ધન્વાની સંઘાય અને (૩) વસ્તુપાલ-તેજપાલનો રાસ એ ગ્રન્થોના કર્તાઓ પણ મેઝ્ઞવિજયના નામથી જાણખાય છે. પરંતુ આ પૈકી પ્રથમ કૃતિ શ્રીલાલવિજયના શિષ્યે, બીજી શ્રીજિનવિજયના શિષ્યે અને ત્રીજી કૃતિ શ્રીરંગવિજયના શિષ્યે રચી છે.

પરિશિષ્ટ-પરિચય

(૧) સાધારણ જિનસ્તુતિ—

આ ગ્રન્થના અન્તિમ ભાગમાં શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજિનસ્તુતિ અવચૂરિ, અનુવાદ ઇત્યાદિ સહિત આપવામાં આવી છે. આ ઉપજતિ છંદમાં રચાયેલી ચતુરર્થી સ્તુતિને ‘સાધારણજિનસ્તુતિ’ કહેવાનું કારણ એ છે કે આમાં કોઈ અમુક તીર્થંકરના નામનો ઉલ્લેખ નથી એટલું જ નહિ પણ તે અમુક તીર્થંકરની સ્તુતિ છે એમ સૂચન કરનાર કોઈ શબ્દ કે પદ પણ નથી એટલે કે આ ગમે તે કોઈ પણ તીર્થંકરની સ્તુતિરૂપ ગણી શકાય તેમ છે.

આ સ્તુતિના કર્તા શ્રીસોમતિલકસૂરિએ રચેલા સર્વજ્ઞ-સ્તોત્રનો ઉલ્લેખ (અનુવાદ સહિત) મેં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૧૬૮-૧૭૦) માં કર્યો તે વખતે એમના સંબંધમાં મેં કંઈ જાણપોહ કર્યો નથી, એટલે આ વખતે પણ તેમ કરવું ઇષ્ટ નહિ ગણાય એથી કરીને તેમના વિષે મેં શબ્દ લખવા પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

૧-૩ આ ત્રણે મુનીશ્વરોની સ્થૂલ રૂપરેખા માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા ૪ ઉપજતિનું લક્ષણ એ છેકે—

“સ્યાદિન્દ્રવજ્રા યદિ તૌ ગૌ ગઃ, ઉપેન્દ્રવજ્રા જતજાસ્તતૌ ગૌ ।
અનન્તરોદીરિતલક્ષ્મભાજૌ, પાદૌ યદીયાવુપજાતયસ્તાઃ ॥”

૫ એકના એક પદના ચાર અર્થો થતા હોવાથી આ સાર્થક છે.

૬ સાધારણ-સ્તોત્રો તેમજ સ્તવનો પૈકી કેટલાંક તો જૈનસ્તોત્રસંઘના પ્રથમ અને દ્વિતીય ભાગમાં દષ્ટિગોચર થાય છે.

૭ આ દશ પદ્યનું સ્તોત્ર છે અને તેના અન્તિમ પદમાં તો કર્તાએ આડકતરી રીતે પોતાનું નામ પણ સૂચ્યું છે. આ સ્તોત્ર અવચૂરિ સહિત જૈનસ્તોત્રસંઘના દ્વિતીય વિભાગ (પૃં ૩૩)માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. જૈન ગ્રન્થાવલીના ૨૯૪ માં પૃષ્ઠમાં ૪૦ પદ્યનું સર્વજ્ઞ-સ્તોત્ર સોમતિલકે રચેલાનો ઉલ્લેખ છે, તેથી આ કોઈ બીજું કાવ્ય છે અને તેના રચનારા પણ કોઈ અન્ય મુનિરાજ છે કે કમ એ પ્રશ્ન ઉઠે છે. આ પ્રતિ જસહમેરમાં હોવાનું ત્યાં સૂચ્યું છે, પરંતુ ‘જેસલમેરીયમાળાગારીયગ્રન્થાનાં સૂચી’માં તેનું નામ જણાતું નથી. કિન્તુ આથી કરીને તે જસહમેરના બંડારમાં નથીજ એમ કહી શકાય નહિ, કારણ કે જ. ભાં. સૂચી એ મહત્ત્વવાળા અને ઉપયોગી જણાયેલા ગ્રન્થોનુંજ વર્ણાત્મક સૂચીપત્ર છે; એ સમસ્ત ગ્રન્થોનું સૂચી-પત્ર નથી એ વાતની એ ગ્રન્થની પ્રસ્તાવનાના ૧૪ માં અને ૧૫ માં પૃષ્ઠો સાક્ષી પૂરે છે.

શ્રીસોમતિલકસૂરિ ચતિભૂતકદંપ વિગેરેના રચનારા ૧ શ્રીસોમપ્રભસૂરિના શિષ્ય અને કાલસિત્તરી પ્રમુખ ગ્રન્થોના રચનારા ૨ શ્રીધર્મધોષસૂરિના પ્રશિષ્ય થાય છે. વિમલપ્રભ, પરમાનન્દ અને પદ્મતિલક એ નામના ત્રણ મુનીશ્વરો એમના ગુરુભાઈ થાય છે. આ તપા-ગચ્છીય સૂરિભૂતો જન્મ વિ. સં. ૧૩૫૫ માં થયો હતો. વિ. સં. ૧૩૬૬ ના માઘ માસમાં તેમણે દીક્ષા લીધી હતી અને વિ. સં. ૧૩૭૩ માં તેઓ સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યશાળી થયા હતા. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે:—

“સ વાળવાળત્રિકુ (૧૩૫૫)વર્ષમાઘે

જાતઃ પદ્માશ્યામનુકૂલચેતૈઃ ।

નન્દાક્ષવિશ્વે (૧૩૬૯) વ્રતમાઘ્ય મેજે

વહ્ન્યશ્વવિશ્વે (૧૩૭૩) ડપિ પદ્મપ્રતિષ્ઠાસ્ ॥”

—શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત ગુર્વાવલી શ્લો. ૨૭૩

જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ. ૫૬) ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે શ્રીસોમતિલકસૂરિએ શ્રાદ્ધભૂતકદંપની ૨૬૪૭ શ્લોકપ્રમાણકૃતિ રચવા ઉપરાંત શીલતરંગિણી (સં. ૧૩૬૪ માં) અને વૃહત્-નૃસ્ય-ક્ષેત્રસમાસ તથા સત્તરિસ્યઠાણુ પ્રકરણ એ બે ગ્રન્થો પણ રચ્યા છે. આ પૈકી સત્તરિસ્યઠાણુ ૧૩૨૭ માં રચ્યાનો જે ઉલ્લેખ જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ. ૧૩૮)માં આપવામાં આવ્યો છે તે યોગ્ય નથી. પરંતુ તેને બદલે ખંભાતની ટીપમાં સં. ૧૩૮૭ નો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે વાસ્તવિક છે. કેમકે પં. દેવવિજયની વૃત્તિ સહિત જૈન આત્માનંદ સલા તરફથી પ્રકાશિત થયેલા સત્તરિસ્યઠાણુ પ્રકરણના અન્તમાં આપેલી ૩૫૮ મી ગાથા આ પ્રકરણ વિ. સં. ૧૩૮૭ માં રચાયેલી સાક્ષી પૂરે છે:—

૧ સોમપ્રભ નામના ખીજ પણુ એક આચાર્ય થયા છે. એમને લગતી થોડીક માહિતી મેં શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીની પ્રસ્તાવનામાં આપી છે, વાસ્તે તેના બિજાસુને તે જવા ભલામણ કરે છું. આ આચાર્ય સંખંધી ઉલ્લેખ ગુર્વાવલી (શ્લો. ૭૭)માં છે. એમણે સો અર્થવાળું એક પ્રાકૃત પદ્ય પણ રચ્યું છે એમ મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજય જણાવે છે.

૨ એમની રચૂળ રૂપરેખા સાર જુઓ મુષલ-પંચાશિકા (પૃ. ૪૭). એમણે સમવસરણ-પ્રકરણ, કાલ-સમતિકા, હેહુસ્થિતિ-પ્રકરણ, ચોનિ-સ્તવ, અષ્ટયમકમય ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ, યુગપ્રધાન-સ્તોત્ર, ‘દેવેન્દ્રેરનિશંઘી’, ‘યુયં યુવાઘી’ અને ‘સૂસ્તાશર્માઘી’ શરૂ થતી શ્લેષમય સ્તુતિઓ, ગિરિનાર-કદંપ, અષ્ટાષ્ટક-કદંપ વિગેરે ગ્રન્થો રચ્યા છે. આ પૈકી યુગપ્રધાનસ્તોત્ર કે જેને દુઃખકાલ-સ્તવન તરીકે પણ ઓળખાવવામાં આવે છે, તેનાં આઘ અને અન્તિમ પદો નીચે મુજબ છે:—

“વીરજિણુવણચિસ્તુઅપવચણગયણિક્કલ્લિમણિસમાણે ।

વહ્નંતસુઅનિહાણે થુણામિ સૂરી જુગપ્પહાણે ॥ ૧ ॥”

“एवं देविंदणयं सिरिविज्जाणंदधम्मकित्तिमयं ।

वीरजिणपवचणट्ठिअं दूस्समसंघं नमह णिच्चं ॥ ૨૪ ॥”

આ નામના ખીજ પાંચ આચાર્યો થયા છે એમ જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એ નામના પુસ્તકના ૬૮ મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“તેરહસ્યસગસીષ (૧૩૮૭) હિદિયમિણં સોમતિલકસૂરીર્હિ ।

અવમત્યળાણ હેમસ્ત સંઘવર્ણરચણતણયસ્ત ॥”

આ ઉપરથી સુસ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે કે સત્તરિશયકાણુના કર્તા (શ્રીસોમપ્રભસૂરિના શિષ્યવર્ય) શ્રીસોમતિલકસૂરિજ છે અને વળી એ ગ્રન્થ રત્ન નામના સંઘપતિના પુત્ર હેમના અભ્યાસાર્થે તેમણે રચ્યો હતો.

કદાચ એ નામના બીજા સૂરિએ એ વર્ષમાં આ ગ્રન્થ રચ્યો હોય એમ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ તે વાત સંભવતી નથી, કેમકે શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિકૃત ગુર્વાવલીના ૨૮૪ માં શ્લોકના પ્રારંભમાં “વૃદ્ધક્ષેત્રસમાસત્તતિશતસ્થાનાદિશાસ્ત્રૈર્નવૈઃ” એવો હીવા જેવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.

શીલતરંગિણીના કર્તા વૃદ્ધક્ષેત્રસમાસાદિના કર્તાથી બીજા હોય એમ લાગે છે, કારણકે જૈન ગ્રન્થાવલીના ૧૮૬ માં પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ ગ્રન્થ સં. ૧૩૬૪ માં નહિ પરંતુ સં. ૧૨૬૪ માં રચાયેલો છે. વળી તેના કર્તા તો રૂદ્રપદ્મીય ગચ્છીય સોમતિલકજી છે એ વાત તેમજ તે શીલોપદેશમાલાની વૃત્તિ છે એ હકીકત પણ વૃહત્-ટિપ્પનિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં પુસ્તકાકરે ભાષાંતર સહિત આવક લીમસી માણેકે પ્રસિદ્ધ કરેલ શીલોપદેશ-માલાની પ્રશસ્તિના નિમ્ન-લિખત નવથી અગિયાર પદ્યો ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે નવાંગીવૃત્તિ-કાર શ્રીઅભયદેવસૂરિની પરંપરામાં થયેલા શ્રીસંઘતિલકસૂરિના શિષ્ય શ્રીસોમતિલકસૂરિએ પ્રથમ શીલતરંગિણી નામની વૃત્તિ રચી, ત્યાર પછી તેનું અધ્યયન કરી અર્થ સ્ફુટ કરવા માટે એક સાધુના આદેશથી અને લાલા સાધુ (શાહ)ના પુત્ર છાલુ સાધુએ કરેલી પ્રેરણાથી મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાતિલકે વિ. સં. ૧૨૬૪ માં નવી વૃત્તિ રચી^૧. આ રહ્યાં તે પદ્યો:—

૧ આ સંબંધમાં સાક્ષરવર્ય લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ સૂચવે છે કે—

“હી. હું. તરફથી શીલતરંગિણી પ્રકાશિત થયેલી છે, પરંતુ તેમાં પ્રશસ્તિ જોવામાં આવતી નથી. આ મુદ્દમાં તમે લી. મા. ના પુસ્તક પરથી પ્રશસ્તિનાં પદ્યો ટાંક્યાં છે; અંહિના સંગ્રહની હસ્તલિખિત પ્રતિમાં થોડા ફેરફાર સાથે તે પદ્યો છે. પરંતુ વિ. સં. ૧૨૯૪ કે ૧૩૯૪ એ બરાબર અંધએસતું જણાતું નથી, કારણ કે આ સોમતિલકસૂરિના ગુરુ તથા સતીર્થ ગુરુખંડુની કૃતિ વિ. સં. ૧૪૨૨ તથા ૧૪૨૯ માં રચાયેલી છે. તે બંને કૃતિ દે. લા. પુ. ફંડ તથા હી. હું. તરફથી પ્રકાશિત જોવાય છે. ઉપરની શીલતરંગિણીની પ્રશસ્તિમાં સૂચવેલ વિદ્યાતિલકસૂરિ એ સંઘતિલકસૂરિના ભક્ત (શિષ્ય) જણાય છે કે જેણે જિનપ્રભસૂરિના કન્નાણ્ય વીરકદંપનો પરિણામ ભાગ રચ્યો છે; જેમાં વિ. સં. ૧૩૮૯ નો ઇતિહાસ પણ આપેલ છે. મ્હારા અનુમાન પ્રમાણે શીલતરંગિણીને જ શીલોપદેશમાલાની નવી વૃત્તિ તરીકે ત્યાં ઓળખાવી છે. શીલોપદેશમાલાસૂત્રાર્થના અભ્યાસી છાલુ (જુ) શાહે વિદ્યાતિલકસૂરિ(સંઘતિલકસૂરિશિષ્ય) દ્વારા-અર્થાત્ તેમને પ્રાર્થના કરી તેમના પરિવારમાંથી-તેમની આજ્ઞામાં રહેલા સોમતિલકસૂરિ પાસે એ પૂર્વોક્ત વૃત્તિ કરાવી. રચનાસમયમાં ત્યાં વિક્રમાંકે છે, ત્યાં કદાચ ભૂલ થઈ હશે. શકોંકે લેવાથી સંબંધ મળે છે. ૧૨૯૪+૧૩૫=૧૪૨૯ વિ. સં. ૧૪૨૯ બરાબર આવે છે. યુગનો અર્થ બે લેવામાં આવે તો વિ. સં. ૧૪૨૭ આવે. એમાં પણ વાંધો નથી. વિ. સં. ૧૪૨૯ માં રચાયેલી પ્રત્નોત્તર-રત્નમાલાવૃત્તિમાં પણ આ શીલોપદેશમાલાવૃત્તિનો ઉલ્લેખ છે, તેને પણ વાંધો આવતો નથી.”

“ તદીયચરણદ્વયીસરસિજૈકપુષ્પન્ધયઃ

સ સદ્ગતિલકપ્રમુર્જયતિ સામ્પ્રતં ગચ્છુરાદ્ ।

શકક્ષિતિપવોઽક્રુત્ પ્રમુજિનપ્રમાનુગ્રહાત્

ત્વવાક્તગણભૂત્પદ્મસુતત્ત્વવિદ્યાગમઃ ॥ ૯ ॥

તત્પાદ્મદ્વંસો વિવૃત્તિ શીલોપદેશમાલાયાઃ ।

શ્રીસોમતિલકસૂરિઃ શ્રીશીલતરદ્વિર્ણી ચક્રે ॥ ૧૦ ॥

લાલાસાધોસ્તનૂજઃ પ્રમુણગુણનિધિઃ સાધુસેદાનુમત્યા

છામૂઃ શીલોપદેશસ્રજમમલધિયા સૂત્રતોઽધીત્ય સમ્યક્ ।

અર્થ વિજ્ઞાતુમસ્યા યુગનિધિસરવૌ (૧૨૯૪) વત્સરે વિક્રમાદ્વે

વૃત્તિં નવ્યાં સ વિદ્યાતિલકમુનિવરાત્ કારયામાસ સાધુઃ ॥ ૧૧ ॥”

આ શ્રીસોમતિલકસૂરિના લઘુ ગુરૂબંધવ અને પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાના વૃત્તિકાર શ્રીદેવેન્દ્ર મુનિની પ્રેરણાથી એમના ગુરૂવર્થ સંઘતિલકસૂરિએ સમ્યક્ત્વસત્તત્તિકાની વૃત્તિ સં. ૧૪૨૨ માં રચી હતી એ વાતની આ અન્ધની પ્રશસ્તિનાં નિમ્નલિખિત પદો સાક્ષી પૂરે છે:—

“ શ્રીસદ્ગતિલકાચાર્યા—સ્તત્પાદામ્બોજરેણવઃ ।

સમ્યક્ત્વસત્તત્તેવૃત્તિં, વિદધુસ્તત્ત્વકૌમુદીમ્ ॥ ૯ ॥

અસ્મચ્છિલ્લવરસ્ય સોમતિલકાચાર્યાનુજસ્યાધુના

શ્રીદેવેન્દ્રયુગીશ્વરસ્ય વચસા સમ્યક્ત્વસત્તત્તેઃ ।

શ્રીમદ્વિક્રમવત્સરે દ્વિનયનામ્બોધિક્ષપાકૃત્ત્રમે (૧૪૨૨)

શ્રીસારસ્વતપત્તને વિરચિતા કૌપોત્સવે વૃત્તિકા ॥ ૧૦ ॥”

શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત પદ્મદર્શન સમુચ્ચયની ટીકા રચનારાઓમાં શ્રીસોમતિલકસૂરિનું નામ પણ છે એ હકીકત જૈન ગ્રન્થાવલીના ૭૯ માં પૃષ્ઠની નીચે મુજબની ટીપ ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“ વિદ્યાતિલક એ સોમતિલકસૂરિનું ખીજું નામ છે. તેઓએ સં. ૧૩૮૬ માં તીર્થકલ્પના અન્તે રહેલું વીરકલ્પ રચ્યું છે. જિનદેવસૂરિ એમના શિષ્ય હતા.” પરંતુ આ શ્રીસોમતિલકસૂરિ તે આ પ્રથમ પરિશિષ્ટના નાયકથી ભિન્ન હોવા જોઈએ એમ એમના શિષ્યના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે.

અષ્ટપંચાશતસ્તુતિના વૃત્તિકારનું તેમજ લઘુસ્તોત્રના વૃત્તિકારનું નામ પણ સોમતિલક છે એ વાત જૈન ગ્રન્થાવલીના ૨૭૩મા અને ૨૮૮મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. પરંતુ તે સંબંધમાં ત્યાં વિશેષ માહિતી નહિ આપેલી હોવાથી આ કથા મુનીશ્વર છે તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે.

વિશેષમાં શ્રીધર્મઘોષસૂરિના ઉપદેશથી પૃથ્વીધર સાધુએ કરાવેલાં ચૈત્યને ઉદ્દેશીને ૧૬ શ્લોકનું સંસ્કૃત ભાષામાં સ્તોત્ર રચનારા મુનીશ્વર પણ શ્રીસોમતિલકસૂરિ છે એ વાત ગુર્વાવલી (દ્વિતીય આવૃત્તિ, પૃ. ૨૦) ઉપરથી જોઈ શકાય છે. કિન્તુ આ સૂરિજી તો આપણી કથાના નાયક હોય એમ જણાય છે, કેમકે આ કાર્યોનું પ્રશંસાત્મક વર્ણન તો શ્રીધર્મઘોષસૂરિના સંતાનીય કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ નિમ્ન-લિખિત પંક્તિમાં થોજેલ ‘પૂજ્યગુરૂ’ પદ પણ ખાસ અર્થસૂચક હોય એમ ભાસે છે.

“ અત્ર શ્રીપૃથ્વીધરસાધુકારિતપ્રાસાદસ્થાનસંસ્થા મૂલનાયકજિનનામાદિ વાચ્યમ્, પૂજ્યગુરુ-
શ્રીસોમતિલકસૂરિપાદૈઃ કૃતં સ્તોત્રમવતાર્ય પઠનીયમ્. ”

—ગુર્વાવલી (૫૦ ૧૮)

આ સ્તોત્ર અન્યાન્ય અપેક્ષાએ ઉપયોગી લાગવાથી તેના પરસ્પર સંબંધવાળા પ્રથમના
૧ પાંચ શ્લોકો તેમજ ૨ અંતિમ શ્લોક રબ્બ કરવામાં આવે છે:—

શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃતં

॥ શ્રીપૃથ્વીધરસાધુકારિતચૈત્યસ્તોત્રમ્ ॥

શ્રીપૃથ્વીધરસાધુના સુવિધિના દીનાદિપૂહાનિના
મક્તશ્રીજયસિંહભૂમિપતિના સ્વૌચિત્યસત્યાપિના ।
અર્હદ્ભક્તિપુષા ગુરુક્રમજુષા મિથ્યામનીષામુષા
સચ્છીલાદિપવિત્રિતાત્મજનુષા પ્રાયઃ પ્રણય્યદ્રુષા ॥ ૧ ॥
નૈકાઃ પૌષ્પશાલિકાઃ સુવિપુલા નિર્માપચિત્રા સતા
મન્ત્રસ્તોત્રવિદીર્ણલિઙ્ગવિવૃતશ્રીપાર્શ્વપૂજાયુજા ।
વિદ્યુન્માલિસુપર્વાનિર્મિતલસદેવાધિદેવાહ્વય-
સ્થાતજ્ઞાતતત્ત્રુહપ્રતિકૃતિસ્ફૂર્જત્સપર્યાસૃજા ॥ ૨ ॥
ત્રિઃકાલે જિનરાજપૂજનવિધિં નિત્યં દ્વિરાવશ્યકં
સાધૌ ધાર્મિકમાત્રકેડપિ મહર્તીં ભક્તિં વિરક્તિં ભવે ।
તન્વાનેન સુપર્વપૌષ્પવતા સાધર્મિકાણાં સદા
વૈવાવૃત્યવિધાયિના વિદધતા વાત્સલ્યમુચ્ચૈર્મુદા ॥ ૩ ॥
શ્રીમત્સમ્પ્રતિપાર્થિવસ્ય ચરિતં શ્રીમત્કુમારક્ષમા-
પાલસ્થાપ્યથ વસ્તુપાલસચિવાર્ધીશસ્ય પુણ્યામ્બુધેઃ ।
સ્મારં સ્મારમુદારસમ્મદસુધાસિન્ધૂર્મિપૂન્મજ્જતા
શ્રેયઃકાનનસેચનસ્ફુરદુરુપ્રાવૃહ્મવામ્ભોમુદા ॥ ૪ ॥
સમ્યહન્યાયસમર્જિતોર્જિતધનૈઃ સુસ્થાનસંસ્થાપિતૈ-
ર્થે યે યત્ર ગિરૌ તથા પુરવરે ગ્રામેડથવા યત્ર ચે ।
પ્રાસાદા નયનપ્રસાદજનકા નિર્માપિતાઃ શર્મદા-
સ્તેષુ શ્રીજિનનાયકાનભિધયા સાર્દ્ધં સ્તુવે શ્રદ્ધયા ॥ ૫ ॥

૧ ‘સૂર્યાશ્વૈરેદિ મસ્સજૌ સતતગાઃ’ એ લક્ષણવાળા શાર્દૂલવિક્રીડિત ઇંદ્રમાં રચાયેલા આ પાંચ શ્લોકો વડે
કુલક બનેલ છે.

૨ આ શ્લોક ‘મ્રમ્નેર્યાનાં ત્રયેણ ત્રિમુનિયતિશુતા સ્વધરા કીર્તિતયમ્’ એ લક્ષણથી લક્ષિત સ્વધરા ઇંદ્રમાં
રચાયેલા છે, ત્યારે બાકી બધા શ્લોકો તેો શાર્દૂલવિક્રીડિત ઇંદ્રમાં રચાયેલા છે.

દ્વયં પૃથ્વીધરેણ પ્રતિગિરિનગરગ્રામસીમં જિનાના-

મુચ્ચૈથૈત્યેષુ તિષ્ઠન્ન હિમગિરિશિખરૈઃ સ્પર્શમાનેષુ યાનિ ।

વિમ્વાનિ સ્થાપિતાનિ ક્ષિતિયુવતિશિરઃશેઝરાણ્યેષ વન્દે

તાન્યવ્યન્યાનિ યાનિ ત્રિવક્ષનરવરૈઃ કારિતાકારિતાનિ ॥ ૧૬ ॥

જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એ ગ્રન્થમાં તેમજ જૈન ગ્રન્થાવલીમાં શ્રીધર્મધોષ સૂરિકૃત જય વૃષભ ઇલાદિ પદથી શરૂ થતી અષ્ટ ચમકમય સ્તુતિના વૃત્તિકાર તરીકે સોમતિલકનું નામ સૂચવેલું છે, પરંતુ શ્રીસ્તોત્રરત્નાકરના પ્રથમ ભાગમાં આ સ્તુતિની અવચૂરિ આપેલી છે ત્યાં તો તેના કર્તા વિષે કંઈ ઉલ્લેખ કર્યો જોવામાં આવતો નથી. કદાચ તેની કોઈ અન્ય પ્રતિમાં એવો ઉલ્લેખ હોય તો ના નહિ કહી શકાય (કેમકે સાધારણજિનસ્તુતિના કર્તા સોમતિલકસૂરિ છે એ વાતનું પણ એ સ્તુતિના લેખકના અન્તિમ ઉલ્લેખ તેમજ જૈનતત્વાદર્શમાં ચતુરર્થીના કર્તા શ્રીસોમતિલકસૂરિ છે એ ઉલ્લેખ સિવાય કોઈ અન્ય પ્રમાણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી).

આ પરિસ્થિતિમાં એ ઉમેરવું આવશ્યક છે કે પૂજ્યપાદ ન્યાયાંશોનિધિ સ્વર્ગસ્થ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયાનન્દસૂરિકૃત જૈનતત્વાદર્શના ૫૭૬ માં પૃષ્ઠમાં શ્રીધર્મધોષસૂરિકૃત જય વૃષભં એ તેમજ સ્તાશર્મં સ્તુતિના વૃત્તિકાર તરીકે તેમજ શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત યત્રાશિલં એ સ્તુતિના ટીકાકાર તરીકે શ્રીસોમતિલકસૂરિનું નામ નજરે પડે છે. આ ઉપરાંત શ્રીમદ્વીર ! સ્તુવેં થી શરૂ થતું કમલબંધથી મનોહર સ્તોત્ર, શિવશિરસિં, શ્રીનામિસમ્ભવં અને શ્રીશૈવેયં થી શરૂ થતાં સ્તોત્રો પણ આ સૂરિજીની કૃતિઓ છે એવો પણ ત્યાં ઉલ્લેખ છે. આ વાત સહેલાઈથી ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમની કહેવાતી સમગ્ર કૃતિઓનું કોષ્ટક આપવામાં આવે છે.

ગ્રન્થ.

શ્લોક-સંખ્યા.

પ્રકાશન.

૧ બૃહન્નવ્યક્ષેત્રસમાસ.		
૨ સત્તરિસયકાણુ પચરણુ.	૩૫૬	જૈન આત્માનંદ સભા.
૩ શ્રીતીર્થરાજથી શરૂ થતી સ્તુતિ.	૧	આ ગ્રન્થના પરિશિષ્ટમાં.
૪ સર્વજ્ઞ-સ્તોત્ર.	૧૦	આગમોદય સમિતિ.
૫ પૃથ્વીધર સાધુકારિત ચૈત્યસ્તોત્ર	૧૬	શ્રીચશોવિજય જૈનગ્રન્થમાલા
૬ શ્રીસિદ્ધાર્થથી શરૂ થતું મહાવીર-સ્તોત્ર	૧૨	
૭ શ્રીમદ્વીર	}	અનુપલબ્ધ હોવાથી શ્લોક-સંખ્યા આપી નથી.
૮ શિવશિરસિ		
૯ શ્રીનામિસમ્ભવ		
૧૦ શ્રીશૈવેયં		
૧૧ યત્રાશિલં ની વૃત્તિ.		
૧૨ જય વૃષભં		
૧૩ સ્તાશર્મ		

આ ઉપરથી એ ફલિતાર્થ થાય છે કે જૈન સાહિત્યરૂપી વૃક્ષને પલ્લવિત કરવામાં સૂરિજીએ સારે ભાગ લીધો હતો. વિશેષ આનન્દની વાત તો એ છે કે ગચ્છીય મમતારૂપ ડાકણથી તેઓ પ્રસ્ત હતા નહિ. આ વાત પ્રખર પશ્ચિત જૈનાચાર્ય ખરતરગચ્છીય શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ પોતાના શિષ્ય-રત્નોના અભ્યાસાર્થે રચેલાં અને વળી પોતાના નામથી અંકિત એવાં સાતસે સ્તોત્રો શ્રીસોમતિલકસૂરિને સમર્પણ કર્યા વિષેના નીચે મુજબના (કાવ્યમાલાના સપ્તમ ગુચ્છના ૮૬ માં પૃષ્ઠ ઉપરના) ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે:—

“પુરા શ્રીજિનપ્રભસૂરિભિઃ પ્રતિદિનં નવસ્તવનિર્ઘાણપુરસ્સરં નિરવધાહારગ્રહણાભિગ્રહવદ્ભિઃ પ્રત્યક્ષપદ્માવતીદેવીવચસામમ્યુદયિનં શ્રીતપાગચ્છં વિભાવ્ય મગવતાં શ્રીસોમતિલકસૂરીણાં સ્વશૈક્ષ-શિષ્યાદિપઠનવિલોકનાયર્થં યમકલ્પેષચિત્રચ્છન્દોવિશેષાદિનવનવમજ્જીસુભગાઃ સતશતીમિતાઃ સ્તવા ઉપદીકૃતા નિજનામાહ્વિતાઃ ।”

—શ્રીસિદ્ધાન્તાગમસ્તવની અવચૂરિ

વિવિધ ગ્રન્થો રચી ૬૬ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સં. ૧૪૨૪ માં સ્વર્ગે સંચરેલા સૂરિજીને સવિનય પ્રણામ કરતો હું પ્રથમ પરિશિષ્ટ પૂર્ણ કરું તે પૂર્વે તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિકને લગતી હકીકત શ્રીદેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય શ્રીગુણુરત્નસૂરિએ વિ. સ. ૧૪૬૬ માં રચેલા ક્રિયા-રત્ન-સમુચ્ચયમાંના શ્રીગુરુપર્વકેમવર્ણનાધિકારના આધારે હુંકમાં અત્ર નિવેદન કરું તો અસ્થાને નહિ ગણાય.

આમાં શ્રીસોમતિલકસૂરિના સંબંધમાં તેમજ તેમના ચન્દ્રશેખર, જય્યાનન્દ અને દેવ-સુન્દર નામના ત્રણ શિષ્ય-રત્નોના સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

“શ્રીસોમતિલકાસ્થાશ્ચ, સૂરયો યદ્યશોડ્ઞવે ।

ઝ્યોત્સ્ના જલં ગ્રહાઃ ફેન-પિણ્ડા વેલાવલિર્દિશઃ ॥ ૪૯ ॥

વિશ્વસ્થાતતપાગણાધિપતયઃ સાર્વાત્રિકસ્થાતયઃ

સદ્ગૃહ્યપયોધયસ્ત્રિજગતીદીવ્યદ્રુગશ્રેણયઃ ।

આસન્ ગ્રન્થકૃતઃ સદાગમમૃતશ્ચારિત્રલક્ષ્મીવૃતઃ

સદ્ગૃહ્યાભ્યધિકાશ્ચ સોમતિલકાઃ સૂરીશવૃન્દારકાઃ ॥ ૫૦ ॥

તેષાં શિષ્યાસ્ત્રયઃ સ્થાતા, અભૂવન્નદ્રુતૈર્ગુણૈઃ ।

જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-ત્રયી મૂર્તિમતી કિલ ॥ ૫૧ ॥

સંક્ષુબ્ધસાગરગમીરરવેણ નિત્ય-માવર્જિતાસિલજગજ્જનમાનસાલિઃ ।

શ્રીચન્દ્રશેખરગુરુર્ગરિમૈકધામ વિદ્યાવિલાસવસતિઃ પ્રથમો વમ્ભૂવ ॥ ૫૨ ॥

મઘ્યપ્રાણિશિવશ્રિયોઃ પરિણયે સાંવત્સરાધીશ્વરા

ગામ્ભીર્યાદિગુણૈર્નિજૈરુદ્ધિવત્ કેનાપ્યલબ્ધાન્તરાઃ ।

તેઽજાયન્ત યતીશ્વરાધિહ જયાનન્દા દ્વિતીયાંઃ ક્રમાત્

યેષાં દેવતયા કરેણ નિહતો આતાઽનુમેને વ્રતમ્ ॥ ૫૩ ॥

વૈરાગ્યં વિમલં શમોઽતિવિશદઃ શાસ્ત્રજ્ઞતા ચાદ્ધતા
સિદ્ધાન્તૈકશ્ચિર્મનોહરતરા ભવ્યોપકારઃ પરઃ ।
ચારિત્રં ત્રિજગત્યનુત્તરતમં ભાગ્યં હ્યસાધારણં
યેષાં શ્રીયુતદેવસુંદરવરાઃ સ્થાતાસ્તૃતીયાસ્તુ તે ॥ ૫૪ ॥”

શ્રીસોમતિલકસૂરિના પ્રથમ શિષ્ય શ્રીચન્દ્રશેખરસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૩૭૩ માં થયો હતો. તેમણે વિ. સં. ૧૩૮૫ માં એટલે કે બાર વર્ષની નાની વયમાં દીક્ષા લીધી હતી. વિ. સં. ૧૩૯૩ માં તેઓ સૂરિપદથી અલંકૃત થયા હતા. તેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૪૨૩ માં થયો હતો.

ઉપિત લોજન કથા, ચવરાજપિં કથા, શ્રીમત્સ્તંભકથી શરૂ થતું હારણદ્વ સ્તોત્ર, શત્રુંજય-રૈવત-સ્તુતિ ઇત્યાદિ તેમની કૃતિઓ છે.

શ્રીસોમતિલકસૂરિના દ્વિતીય શિષ્ય શ્રીજયાનન્દસૂરિનું જીવન-વૃત્તાન્ત ^૧શ્રીસોમસુંદરસૂરિના વિદ્યાન વિનેય (શિષ્ય) શ્રીપ્રતિષ્ઠાસોમ મુનીશ્વરે વિ. સં. ૧૫૨૪ (પારાવારકરસ્મરેષુ-હિનચક્ષ)માં રચેલા સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાં નજરે પડે છે.

૧ વિ. સં. ૧૪૮૫ માં ઉપદેશમાલા-ખાલાવબોધ, વિ. સં. ૧૪૯૬ માં પદ્મિશત-ખાલાવબોધ, યોગશાસ્ત્ર-ખાલાવબોધ, યુગ્મચંદ્ર-નવસ્તવી તથા અસ્મચંદ્ર-નવસ્તવી (અષ્ટાદશસ્તોત્રી), સકલનાકિનિકાયથી શરૂ થતો યમકમય ચતુર્વિંશતિજનનસ્તવ, ચઃ પ્રાક્ સાર્થથી શરૂ થતું શ્રીચતુર્વિંશતિજનનબોધોત્તીર્તનસ્તવન વગેરેના કર્તા શ્રીસોમસુંદરસૂરિના કેટલાક ગુણોનું વર્ણન શ્રીસોમચારિત્રગણિકૃત ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્યમાં ૪૮ માથી ૬૬ મા શ્લોક પર્યન્ત દષ્ટિગોચર થાય છે. એમનું વિશેષ વર્ણન તો સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાંથી મળી આવે છે.

પ્રહલાદન નગરના નિવાસી સજ્જન શ્રેષ્ઠીની પ્રિયા માદહુણ દેવીએ વિ. સં. ૧૪૩૦ માં પુત્ર-રત્નને જન્મ આપ્યો. એનું નામ સોમ રાખવામાં આવ્યું. આ કુમારે પોતાની બેનની સાથે વિ. સં. ૧૪૩૭ માં અર્થાત સાત વર્ષની લઘુ વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ત્યારે એમનું સોમસુંદર નામ પાડવામાં આવ્યું. વિ. સં. ૧૪૫૦ માં તેમણે વાયક પદ મળ્યું, જ્યારે વિ. સં. ૧૪૫૭ માં તેઓને આચાર્ય-પદની મળી. પાટડીના મંદિરના (સ્વર્ગે શાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજયધર્મસૂરિસંકલિત પ્રતિમા-લેખ-સંગ્રહમાંના) નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ—

“સં. ૧૪૯૪ વર્ષે પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય શ્રે. રત્ન મા. માકસુત શ્રે. તાલ્હા મા. સાર (૧) સુત શ્રે. વેલકેન મા. વાન્ પ્રમુલકુટુંબયુતેન સ્વશ્રેયસે શ્રીશ્રેયાસંધિવં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં તપા(૦)શ્રીસોમસુંદરસૂરિભિઃ ।”

—ઉપરથી જ્ઞાત શકાય છે કે શ્રીસોમસુંદરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૯૮ માં શ્રીશ્રેયાસનાથની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. વિ. સં. ૧૪૯૮ માં તેઓ સ્વર્ગે સિધાવ્યા. તેમને અનેક શિષ્યો હતા. સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિ દ્વારા સંકલિત ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ (ભા. ૧) માં જે કવિવર શ્રીલાવણ્યસમય-વિરચિત સુમતિસાધુસૂરિ વિવાહલો છપાયેલો છે તેમાં શ્રીશાન્તિનાથના દહેરાસરનો ઉલ્લેખ છે. આ દહેરાસરના ગભારામાં પેસતાં બારણાની ઉપર નીચે મુજબનો લેખ નજરે પડે છે કે જેમાં શ્રીસોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય-વર્ગના નામનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

“સંવત્ ૧૪૭૮ વર્ષે પોષ શુ. ૫ રાજાધિરાજશ્રીમોકલદેવવિજયરાયે પ્રાગ્વાટસાહવાનામા. સૂ...સુત સા. રત્ન મા. લાવુપુત્રે શ્રીશત્રુંજયમિરિનારાવુંદજીરાપક્ષીચિત્રકુટાદિતીર્થયાત્રા કૃતા શ્રીસંવમુલ્લસા. ક્ષણપાલેન મા. હાસુપુત્ર સા. હાજા મોજા ધાના વધૂ દેક મક ધાઈ પૌત્ર દેવા નરસિંગ પુત્રિકા પૂતો પૂરી મરગદ ચમકૂપ્રભૃતિકુટુંબપરિવૃત્તેન શ્રીશાંતિનાથપ્રાસાદઃ

સ્થૂલિભદ્ર-ચરિત્ર, દેવા: પ્રમોડયંથી શરૂ થતું નવ પદ્યનું સ્તવન ઈત્યાદિના કર્તા શ્રીજ્ઞાનન્દ-સૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૩૮૦ માં થયો હતો. તેમણે વિ. સં. ૧૩૯૨ માં દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. વિ. સં. ૧૪૨૦ માં તેમણે સૂરિ-પદ મળ્યું હતું.

શ્રીસોમતિલકસૂરિના તૃતીય શિષ્ય-રત્ન શ્રીદેવસુન્દરસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૩૯૬ માં થયો હતો. વિ. સં. ૧૪૦૪ માં મહેશ્વપુરમાં તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી અને વિ. સં. ૧૪૨૦ માં તેઓ અણહિલપુરપાટણમાં સૂરિપદ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા. પ્રો. પિટર્સનના ત્રીજા રિપોર્ટમાં ૭૧ મા પૃષ્ઠમાં નિમ્ન-લિખિત—

“इति श्रीमलयगिरिविरचिता सप्ततिटीका समाप्ता संवत् १४४७ वर्षे मङ्गारकदेवसुन्दरसूर्यपदेशेन कर्मग्रंथ वृत्तिपुस्तकं लेखयामास ”

ઉલ્લેખમાં જે દેવસુન્દરસૂરિનું નામ નજરે પડે છે તે પ્રસ્તુત હશે એમ લાગે છે. જૈનધાતુપ્રતિભાલેખસંગ્રહ (ભા. ૧)ના ૭૬૧ મા લેખાંક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે તેઓ વિ. સં. ૧૪૬૬ સુધી તો વિદ્યમાન હતા. આ સૂરિરાજના જીવનનું થોડુંક વર્ણન તેમના પ્રશિષ્ય સહસ્રાવધાની શ્રીમુનિસુન્દરસૂરિએ ગુર્વાવલીમાં ૩૦૩ મા પદ્યથી આપ્યું છે. તેમને જ્ઞાનસાગર, કુલમંડન, ગુણુરત્ન, સોમસુન્દર (ગુર્વાવલીના કર્તા ગુરૂ) તથા (વિ. સં. ૧૪૫૬ માં યતિજીતકલ્પવૃત્તિના રચનારા) સાધુરત્ન નામના પાંચ શિષ્યો હતા. આ મુનિવર્યોને લગતી કેટલીક હકીકતો ગુર્વાવલીમાં મળી આવે છે.

પણિડતવર્થ લાલચન્દ્ર સૂચવે છે કે “સોમતિલકસૂરિના એક શિષ્ય દેવપ્રભાગણિ બાણવામાં આવેલ છે જેણે કુમારપાલ રાસ પ્રા. ગૂ. માં ૪૧ કડીમાં રચેલ છે; મારા ખ્યાલ પ્રમાણે આ

કારિત: પ્રતિષ્ઠિતસ્તપાપક્ષે શ્રીદેવસુંદરસૂરિપટ્ટપૂર્વાચલદિનનાયક-તપાગચ્છનાયકનિરુપમમહિમાનિધાનદુગપ્રધાનસમાનશ્રી-શ્રીસોમસુંદરસૂરિભિ: ॥ મઘારકપુરંદરશ્રી મુનિસુન્દરસૂરિ-શ્રીજયચંદ્રસૂરિ-શ્રીમુવનસુંદરસૂરિ-શ્રીજિનકીર્તિસૂરિ-શ્રીવિશાલરાજસૂરિ-શ્રીરત્નશેખરસૂરિ-શ્રીઉદયનંદિસૂરિ-(શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિ?)-મહોપાધ્યાયશ્રી સત્યશેખરગણિ-શ્રીસૂરસુંદરગણિ-શ્રીસોમદેવગણિકલંદિકાકુમુદિનાસોમોદયપં.સોમોદયગણિપ્રમુખપ્રતિદિનાધિકાધિકોદયમાનશિષ્યવર્ગૈ: ॥ ચિરં વિજ્ઞ-યતાં શ્રીશાંતિનાથચૈત્યં કારયિતા ચ ।”

આ પૈકી શ્રીજિનકીર્તિસૂરિની દાનકલ્પદ્રુમ નામની કૃતિ છે. આ દે. લા. પુ. ફ. તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

શ્રીવિશાલરાજસૂરિએ વીતરાગ-સ્તોત્રની પંજિકા રચી છે. તેઓ શ્રીસોમોદયગણિના ગુરૂ થાય છે.

ઐતિહાસિક રાસ-સંગ્રહ (ભા. ૧)ના સંક્ષિપ્ત-સાર (પૃ. ૨૬-૨૮)માંથી જલ્પકલ્પલતાના કર્તા શ્રીરત્નશેખરસૂરિ તેમજ શ્રીલક્ષ્મીસાગરસૂરિ સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, તો તેના નિજાસુએ તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો.

શ્રીતિલકહંસગણિ પણ શ્રીસોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય હશે એમ ઉદેપુરના ગોડીજીના ભંડારની ભક્તામર સ્તવ (સ્ટીક)ની હસ્તલિખિત પ્રતિના નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી ખાસે છે:—

“સંવત્ ૧૫૦૫ વર્ષે પ્રથમમાદ્રવિદ ૨ દિને શ્રીસોમસુન્દરસૂરિચરણસેવિના તિલકહંસગણિના લિખિતા પરોપકારાય શ્રીઅમણસદ્વત્સ ”

તપાગચ્છીય હોવા સંભવ છે. આ રાસ અહીંના સંસ્કૃત સંગ્રહમાં છે.” (જૈન ગૂર્જર કવિઓનામના ગ્રન્થ (૫૦ ૬૧)માં પણ કુમારપાલરાસનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ તેના કર્તા તો શ્રીદેવપ્રભ-ગણિ છે. એઓ શ્રીવીરસિંહના શિષ્ય હોવાનો ત્યાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.)

(૨) શ્રીગૌતમસ્તુતિ—

આ ગ્રન્થના અંતમાં આપેલ પ્રથમ પરિશિષ્ટ સંબંધી આપણે વિચાર કર્યો. તે પ્રમાણે હવે દ્વિતીય પરિશિષ્ટ સંબંધી ટુંકમાં વિચાર કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય. આ પરિશિષ્ટમાં શ્રીરાજસાગર મુનિરાજના શિષ્ય-રત્ન શ્રીરવિસાગર મુનીશ્વરે રચેલ શ્રીધન્દ્રભૂતિ-સ્તુતિ આપવામાં આવી છે. આ સ્તુતિના નાયક શ્રીમહાવીર પ્રભુના પ્રથમ ગણધર શ્રીધન્દ્રભૂતિ યાને ગૌતમસ્વામી છે. તેમનાં અનેક ચરિત્રો લખાયેલાં છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમને ઉદ્દેશીને સ્તુતિ-સ્તોત્રો પણ રચાયાં છે. દાખલા તરીકે શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ એક અનુપમ ગૌતમ-સ્તોત્ર રચ્યું છે (આ સ્તોત્ર કાવ્યમાલાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલું છે). આ ઉપરાંત એમણે ‘ૐ નમસ્ત્રિજગન્નેતુઃ’ એ પ્રથમ પાદવાળું એક નવ શ્લોકનું પણ સ્તોત્ર રચ્યું છે. વળી શ્રીવજ્રસ્વામીએ ‘સ્વર્ણાષ્ટમસહસ્રત્ર’થી શરૂ થતું ૧૨ શ્લોકનું ગૌતમ-સ્તોત્ર શાર્દૂલવિકીરિત છંદમાં રચ્યું છે, જ્યારે ‘ગુણપુદ્ગલગૌતમ’થી શરૂ થતું પાંચ શ્લોકનું એક સ્તોત્ર શ્રીધર્મસાગર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય-રત્ન શ્રીગુણસાગરગણિએ રચ્યું છે. એમના જીવન-વૃત્તાન્ત પરત્વે વિશેષ ન લખતાં પાઠક-વર્ગને અત્રે એટલુંજ ખાસ નિવેદન કરવું બસ થશે કે—

“અહઙ્કારોડપિ લોધાય, રાગોડપિ ગુરુમક્તયે ।

વિષાદઃ કેવલાયામૂત, ચિત્રં શ્રીગૌતમપ્રભોઃ ॥ ૧ ॥”

—સુખોદિકા (કદપસૂત્રવૃત્તિ) પત્રાંક ૧૨૭.

જેમ પ્રતિક્રમણાદિક સમયે બોલવામાં આવતી ચાર પદ્યની સ્તુતિમાં પ્રથમ અમુક તીર્થંકર-ની સ્તુતિ હોય છે, તેમ તેને બદલે ‘તીર્થ’શબ્દથી સંબોધાતા પ્રથમ ગણધરની સ્તુતિરૂપ આ દ્વિતીય પરિશિષ્ટ છે. આ પ્રમાણેની બીજી એ સ્તુતિઓ નીચે મુજબની મળી આવે છે. આ બંનેના કર્તા વાચકચક્રવર્તી મહોપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિના શિષ્યરત્ન પં. ગુણસાગરગણિજી છે.

(૧) શ્રીગૌતમસ્તુતિ:

ગૌતમાન્વયપવિત્રગૌતમઃ, સત્તહસ્તતનુકઃ સ સિદ્ધયે ।

અસ્તુ સત્સમચતુરસસંસ્થિતઃ, કેવલાય સમમૂદ્ વિષાદકઃ ॥ ૧ ॥

તીર્થક્રત્તતિરિયં ભવે ભવે, દુઃસ્વકૂપનિપતજ્જનન્ ભવેત્ ।

પાલનાય યતનાપરાયણા, કર્મશત્રસુપુટીકૃતોક્ષરા ॥ ૨ ॥

૧ આ બંને સ્તુતિઓ મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજયે લખી મોકલવા કૃપા કરી હતી.

૨ આ સ્તુતિ રચોદ્ધતા છંદમાં રચાયેલી છે. એનું લક્ષણ એ છે કે—

“રાત્ પરૈર્નરલગૈ રથોદ્ધતા.”

નૈગમાદિયુતસંયુતાગમ-સ્તીર્થકુદ્વદનભાષણાગ્રિમઃ ।

અન્યતીર્થિકમનશ્ચમત્કૃતિઃ, શઙ્કરઃ સકલજન્મિનોઽસ્તુ વઃ ॥ ૩ ॥

અમ્બિકાઽમિધગરિષ્ઠદેવિકા, વિધ્રતી શ્રવણયોઃ સુકુण्डले ।

સ્તૂયમાનગુણમण्डला जनै-विघ्नघातजनकाऽस्तु सन्ततम् ॥ ૪ ॥

(૨) શ્રીગૌતમસ્તુતિઃ

યદીયં પ્રમાતે સ્ફુરન્નામધેયં, ગૃહીત્વા યયુર્જન્મિનઃ કોટિસદ્વ્યાઃ ।

શિવં યાન્તિ યાસ્યન્તિ કુર્યાત્ કલાનાં, કલાપં કુકર્મારિભિદ્ ગૌતમો મે ॥ ૧ ॥

જગન્નાથપદ્મિઃ સુમુક્તિર્વિમુક્તિઃ, સશક્તિઃ સયુક્તિઃ સુમક્તિઃ સુમુક્તિઃ ।

પ્રકામાગતા માહતામાવિરામા, યતીનાં તતીનાં રતીનાં હતીનામ્ ॥ ૨ ॥

ગુણૈઃ શુદ્ધસિદ્ધાન્ત સિદ્ધાન્ત ઝઘ્વાન્તકૃત્, સદાભાવતાં સમ્મતાં દીયતાં પોષિતામ્ ।

દુરત્યન્તકષ્ટેન શિષ્ટેન લષ્ટેન વા, સ્ફુરદ્વર્ણપૂર્ણૈઃ સકર્ણૈઃ સકર્ણૈઃ િતઃ ॥ ૩ ॥

ગલદ્ધારતીપીનપીયૂષતુલ્યા, યદીયા રણત્કારિકારિકમાઢ્યા ।

મહામૂલ્યસન્નપુરામ્યાં નવામ્યાં, સુસાયાસ્તુ દેવી સતાં જન્મભાજામ્ ॥ ૪ ॥

શ્રીધન્દ્રભૂતિ-સ્તુતિના રચનારા શ્રીરવિસાગર મુનિરાજ શ્રીરાજસાગરના શિષ્ય થાય એ વાત એની હસ્તલિખિત પ્રતિના અન્તર્ગત ઉદ્દેષ ઉપરથી જણાય છે. બાકી એ સ્તુતિમાં તેના કર્તાનું નામ નજરે પડતું નથી.

એમણે દ્રુતવિલંબિત છંદમાં રચેલા તેમજ ચરણ-સમાનતારૂપ યમકથી અલંકૃત એવા ૨૬ પદના ‘શ્રિયમદાદ્’થી શરૂ થતા શ્રીનેમિશિનસ્તવનમાં તો એથી ઉલટી હકીકત નજરે પડે છે અર્થાત્ તેના અન્તિમ પદમાં તો કર્તાએ પોતાના તેમજ પોતાના શુરના નામનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેષ કર્યો છે. તે પદ નીચે મુજબ છે:—

“ઈત્યં ભક્તિમયોક્તિભિઃ સ્તુતિકૃતઃ શ્રીનેમિનાથઃ પ્રભુ-

ભૂયો વિઘ્નપરમ્પરાપ્રમથને ગ્રાહ્યાભિધાનો વૃણામ્ ।

શ્રીમત્પણ્ડિત‘રાજસાગર’પદાં શિષ્યસ્ય દેયાન્નિજં

મૃત્યત્વં ‘રવિસાગર’સ્ય સતતં કલ્યાણસત્કારણમ્ ॥”

આ કવિરાજે જે ‘શ્રીપતિયતિવન્દિત’થી શરૂ થતું ૧૧ પદનું ‘શ્રીહીરવિજયસૂરિસ્તવન’^૩ રચ્યું છે. તેના અન્તિમ પદમાં પોતાના શુરના રાજસાગર એ નામનો નિર્દેશ કર્યો છે એ વાતની નિમ્ન-લિખિત પદ સાક્ષી પૂરે છે:—

૧ આ સ્તુતિના ત્રીજા પદ સિવાયનાં પદો ‘મુજક્ષપ્રયાતં ચતુર્મિયકારૈઃ’ એ લક્ષણવાળા ભુજંગપ્રયાત છંદમાં રચાયેલાં છે.

૨ આ તપાગરજના ભૂષણરૂપ જગદ્ગુરૂ શ્રીહીરવિજયસૂરિનું જીવન ચરિત્ર ‘સૂરીધર અને સત્રાદ્’ નામના પુસ્તકમાં સારી રીતે આલેખવામાં આવ્યું છે.

૩ શ્રીરવિસાગરના કોઈ અન્ય શિષ્ય-રત્ને આ રચ્યું હોય તો તે બનવા બેગ છે, પરંતુ તેમને અન્ય શિષ્ય હતા એવું જાણવામાં નહિ આવવાથી આમ ઉદ્દેષ કર્યો છે.

“ઈતિ નેતારં વૃત્તિનેતારં રાજસાગરશિષ્યસુત્રકારં
 ગતમારવિકારં રિપુનરકારં હીરવિજયશુરુગણધારમ્ ।
 શુચિશાસ્ત્રવિચારં.....સંયમરમણીવરહારં
 ક્ષિતિતલમન્દારં પરમસુદારં સ્તુત યૂયં શુનિજનસારમ્ ॥”

વિશેષમાં આ સ્તવનના પ્રત્યેક પાદના પ્રથમ પ્રથમ વર્ણુ એકત્રિત કરવાથી ત્રણ મુનિવર્યોના નામ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. જેમકે શ્રીઆનંદવિમલસૂરિ અ, શ્રીવિજયદાનમુર્નોદ્રં હં અને શ્રીરાજ-પાલવિદ્યારવં વૈ. આ ઉપરથી એમ માનવાનું કારણ મળે છે કે તેઓ આ મુનીશ્વરોના સમયમાં અથવા તેો એમના પછીના સમયમાં થયા હશે.

આ ત્રણ મુનીશ્વરો પૈકી રાજપાલ નામથી પ્રખ્યાત મુનીશ્વર જમ્બૂકુમારરાસના કર્તા હોવા જોઈએ એમ ભાસે છે અને તેમ હોય તો તેઓ પિપ્પલ ગચ્છના સ્થાપક શ્રીશાન્તિસૂરિના સંતાનીય અને તેમની પટ્ટપરંપરામાં પૂર્ણચન્દ્ર શાખામાં ૧૫ મી પાઠે થયેલા શ્રીપદ્મતિલક-સૂરિના શિષ્ય શ્રીધર્મસાગરસૂરિના પ્રશિષ્ય અને શ્રીવિમલપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે. વિશેષમાં એમણે આ રાસ ક્યારે રચ્યો તે વાત આ રાસની નીચે મુજબની કડીઓ ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“વિક્રમ રાયે થાપીઓ સંવત ઋતુ ઈંદ્ર(દ) જાણો રે
 દોઈ યુગ વરસ વિચાર્યો માસ મને મધુ આણો રે;
 કૃષ્ણપક્ષ મુનિ તિથિ લલી તિથિ દિનિ વારજ સવિતા રે
 ગુરૂ શારદ સુપસાઉલે ચરિત્ર રચ્યું કહે કવિતા રે.”

અર્થાત્ સંવત ૧૬૪૨ માં ચૈત્ર વદ સાતેમને રવિવારે આ રાસ રચાયો છે.

રાજપાલ મુનીશ્વર સં. ૧૬૭૨ ના જેઠ શુદ્ધ તીજને બુધવારે લવકુશરાસ રચનારા અને સં. ૧૬૯૮ માં પ્રસન્નચન્દ્ર રાજપિરાસ રચનારા રાજસાગર ઉપાધ્યાયના કાકા-ગુરૂ થાય છે એ વાત લવકુશરાસ ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“‘પીપલ’ ગચ્છિ ગુરૂ વડા શ્રીશાંતિસૂરિ સુખલ
 પ્રતિઓધીઆ કુલ સાતસઈ શ્રીમાલપુર અહિંઠાણુ;
 તાસ અનુક્રમી પાટિ પ્રગટયા શ્રીધર્મસાગરસૂરિ
 શ્રીવિમલપ્રભસૂરીસ પ્રણમું, હુઈ આણુંદ પૂરિ;
 વિબુધ વિદ્યા ધરમદાતા અધિક જસુ ઉપગાર
 જેણિ ટાલ્યા હિત કરી અગન્યાનના અંધકાર;
 જેણિ થાપ્યા સૂરિ શ્રીસૌભાગ્યસાગર પાટિ
 જિનવચન મારગ દાખવઈ પ્રીછવઈ પુણ્યહ વાટ;
 વીનવઈ વાચક રાજસાગર રાસ એહ રંગિ મુદા
 નરનાહિ ભાવિ સંભલઈ તસુ સંપન્નઈ ઘરિ સંપદા.”

—જૈન ગૂર્જર કવિઓ (પૃ. ૪૮૬)

આ રાજસાગર ઉપાધ્યાય તે પ્રસ્તુત કવીશ્વરના ગુરૂ હશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે કેમકે તેઓ તો પિપ્પલ ગચ્છના છે, જ્યારે આ કવિરાજ તો તપાગચ્છીય હોય એમ લાગે છે. તપાગચ્છીય રાજસાગરજીના ઐતિહાસિક વૃત્તાન્ત પરત્વે અન્ય-ગૌરવના લયથી અત્ર વિચાર ન કરતાં જૈન ગૂર્જર કાવ્યસંચય પુસ્તકનો રાસસાર (પૃ ૨૧) જેવા હું લલામણુ કરું છું.

ઉપર્યુક્ત કૃતિઓ ઉપરાંત રવિસાગરજીએ ‘રુચિરાજીરુચિરાજી’ થી શરૂ થતી ચાર શ્લોકની વીર-સ્તુતિ પણ રચી છે. આ સ્તુતિ ચાર સંસ્કૃત ટીકાઓ સહિત છપાયેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં બ-પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલી છે. વળી ‘શ્રીહિન્દ્રભૂતિગણભૂદ્ ગણમૃચ્છુમાનાં’ થી શરૂ થતી ચાર શ્લોકની શ્રીગૌતમ-સ્તુતિ પણ તેમની કૃતિ છે (આ સ્તુતિ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની સંસ્કૃત ભૂમિકાના ૧૨મા પૃષ્ઠમાં આપવામાં આવી છે). વિશેષમાં તેમણે શ્રીવર્ધમાનમગવાન્ મગવાન્ પ્રચક્રે એવા પ્રારંભિક પદવાળું ૧૧ પદનું શ્રીવીરસ્તોત્ર પણ રચ્યું છે.

જૈન અન્યાવલી તરફ દષ્ટિ-પાત કરતાં સં. ૧૬૩૬ માં ૨૬૭૦ શ્લોકપ્રમાણુક રૂપસેન-ચરિત્ર અને સં. ૧૬૫૪ માં ૨૦૦ શ્લોક જેવડું ‘મૌનઐકાદશીકથામાહાત્મ્ય રચનારા તરીકે જે રવિસાગરનું નામ જેવામાં આવે છે તેજ આ પ્રસ્તુત કવિરાજ હશે એમ લાગે છે. વિશેષમાં જે ૭૦૦૨ શ્લોકના પ્રમાણુવાળા પ્રદ્યુમ્ન-ચરિત્ર રચનારા તરીકે પણ રવિસાગરનું નામ નજરે પડે છે. પરંતુ આ ચરિત્ર સં. ૧૨૦૭ માં રચાયેલો ત્યાં (૨૨૭ મા પૃષ્ઠમાં) ઉલ્લેખ હોવાથી આ રવિસાગરજી તો પ્રસ્તુત ગુનીશ્વરથી ભિન્ન હોવા જોઈએ એમ સહેલાઈથી અનુમાન થાય છે. (કદાચ સંવતનો ઉલ્લેખ કરવામાં ભૂલ થઈ હોય તો તે જૂદી વાત છે).

અત્ર એ ઉમેરવું આવશ્યક સમજાય છે કે પહિંકત હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી દશેક વર્ષ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ પ્રદ્યુમ્ન ચરિત્ર ૭૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણુક છે અને તે ૧૬૪૫ માં શ્રીહીર-વિજયસૂરિના સામ્રાજ્યમાં અને શ્રીવિજયસેનસૂરિના યૌવરાજ્યમાં રચાયેલું છે. વળી તેના કર્તાનું નામ પણ રવિસાગર છે. આ શ્રીરવિસાગરગણિ તપાગચ્છીય શ્રીહીરવિજયસૂરિના

૧ શ્રીશોવિજય જૈન અન્યમાલા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પર્વકથાસંગ્રહમાં આ કૃતિ પ્રકાશિત થયેલી છે. આ કૃતિના પ્રાન્ત ભાગમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“ શ્રીશ્રીહીરવિજયગુરુપદ્મે શ્રીવિજયસેનસૂરીન્દ્રઃ ।

તેષાં સ્વચ્છે ગચ્છે વિબુધશ્રીરાજસાગરકાઃ ॥ ૨૦૩ ॥

તેષાં શિષ્યભુજિષ્યો નિજમત્યનુસારતથ માહાત્મ્યમ્ ।

મૌનસ્યૈકાદશ્યાશ્ચકાર રવિસાગરો વિબુધઃ ॥ ૨૦૪ ॥

યત્રાજ્ઞાહરપાર્શ્વો યત્ર સ્તૂપશ્ચ હીરવિજયગુરોઃ ।

યસ્યોપાન્તે દ્વીપાભિધન્નિદરમસ્તિ શસ્તિકરમ્ ॥ ૨૦૫ ॥

ઉચ્ચતનગરે તસ્મિન્નેતત્ પૂર્ણીવભૂવ વિદ્વજ્ઞિઃ ।

સંશોધ્ય વાચ્યમન્દ્વે સાગરશરરસશશિ(૧૬૫૭)પ્રમિતે ॥ ૨૦૬ ॥

અત્ર રચના-સમય સં. ૧૬૫૭ હોવાનો ઉલ્લેખ છે તે વિચારણીય છે એમ શ્રીયુત લાલચન્દ્ર સચવે છે.

સમકક્ષીન અને તેમના સંતાનીય હોય એમ આ ચરિત્રના અન્તમાં આપેલી ૫૦ શ્લોકની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે. આ પ્રશસ્તિમાં શ્રીહીરવિજયસૂરિની દ્વાવિંશતિકા છે તેમજ ત્યાં વાચક હર્ષસાગર, પંન્યાસ રાજસાગર, પં સહસ્રાગર, વાં વિનયસાગર પ્રમુખનાં નામો પણ નજરે પડે છે. આ મહાત્માઓની કૃપાથી પ્રદુમ્નચરિત્ર રવિસાગરજીએ માંડલમાં રચ્યું હતું. તે વખતે ત્યાં ખેંગાર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. વિશેષમાં રચના-સ્થળમાં અર્હત-સમવસરણની રચના કરવામાં આવી હતી. ચતુર્દશીને દિવસે શિકાર નહિ કરવાનો રાજાએ નિયમ પણ લીધો હતો તથા જિન-પ્રાસાદના ઉદ્ધારાદિક સુકૃતો કરવામાં આવ્યાં હતાં.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રવિસાગર નામના અન્યાન્ય મુનીશ્વરો થયા છે. તે પૈકી આ ગ્રન્થના દ્વિતીય પરિશિષ્ટમાં આપેલી ગૌતમ-સ્તુતિ કેની કૃતિ છે એનો નિર્ણય કરવો હુઃશક્ય છે. અત્ર એટલું ઉમરેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે સં. ૧૬૫૫ માં જીર્ણગઢ (બુનાગઢ)માં નેમિચંદ્રાવલા સ્તવન રચનારા ન્યા(સા)નસાગરના ગુરતું નામ પણ રવિસાગર છે (બુઓ જૈન ગૂર્જર કવિઓનું ૩૧૭ મું પૃષ્ઠ), પરંતુ આ રવિસાગરજી તો શ્રીવિજયસેનસૂરિના શિષ્ય હોવાનું સંભવે છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં પણ શ્રીગૌતમ-સ્તુતિના કર્તાની કહેવાતી સમગ્ર કૃતિઓનું કોષ્ટક રજુ કરતું સર્વથા અનુચિત નહિ ગણાય એમ માની તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે (આ બધી કૃતિઓના કર્તા એકજ છે કે નહિ તે સંદેહાત્મક છે).

શ્લોક-સંખ્યા		રચના-સમય	સુદ્રિત
૧ શ્રીગૌતમસ્તુતિ	૪		આ ગ્રન્થમાં
૨ "	૪		સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં
૩ શ્રીવીર-સ્તુતિ	૪		"
૪ શ્રીવીર-સ્તોત્ર	૧૧		અસુદ્રિત
૫ શ્રીહીરવિજયસૂરિસ્તવન	૧૧		"
૬ શ્રીનેમિજિનસ્તવન	૨૬		"
૭ રૂપસેન-ચરિત્ર	૨૬૭૦	સં. ૧૬૩૬	"
૮ પ્રદુમ્ન-ચરિત્ર	૭૨૦૦	સં. ૧૬૪૫	પં. હીરાલાલ હંસરાજ.
૯ મૌનઐકાદશીકથામાહાત્મ્ય	૨૦૦	સં. ૧૬૫૪	શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા.

હવે એ પરિશિષ્ટો સંબંધી વિચાર કરવો બાકી રહે છે. તે પૈકી શ્રીપાર્શ્વનાથસ્તવના કર્તાના તો નામનો પણ નિર્દેશ થઈ શકે તેમ નથી, જ્યારે શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્રના કર્તા શ્રીજિન-પ્રભાસૂરિ વિષે ઘણું લખી શકાય તેમ છે, પરંતુ તેનાં કાવ્યોની ભૂમિકામાં હું તે પરત્વે સવિશેષ

૧ આની મુદ્રણાલય-પુસ્તિકા મેં તૈયાર કરી છે. ગ્રેજિ. દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા તરફથી તે છપાવવાનું કાર્ય શરૂ કરવામાં આવનાર છે.

ભૂમિકા.

નાર હોવાથી તેમજ ગ્રન્થ-ગૌરવના લયથી અત્ર વિશેષ ઉલ્લેખ કરતો નથી. છતાં પ્રસંગોપાત્ત નિવેદન કરીશ કે તેઓ ચૌદમા સૈકામાં થઈ ગયા છે. આ ખરતરગચ્છીય પાણ્ડિત્ય પૂરવાર કરી આપે એવી નીચે મુજબની અનેક કૃતિઓ તેમણે રચી છે:—

શ્રીજિનપ્રભસૂરિનો ગ્રન્થ-સન્દર્ભ.

૧) ^૧તપોમતકુટુંબ; (૨) ધર્માધર્મકુલક; (૩) પરમસુખદ્વાત્રિશિકા; (૪) પૂજા-
૫) વિધિપ્રવા; (૬) ^૨વિવિધતીર્થકલ્પ; (૭) શ્રેષ્ઠિણચરિત્ર (દયાશ્રય); (૮)
૩૦ કલ્પ (સં. ૧૩૩૭); (૯) પ્રત્યાખ્યાનસ્થાન-વિવરણ; (૧૦) પ્રત્યજ્ઞાવિધાન-
૩૧ ૧૧) વન્દનસ્થાન-વિવરણ; (૧૨) વિષમ-કાવ્ય-વૃત્તિ; (૧૩) ^૩સન્દેહવિષૌ-
૩૨ ૧; (૧૪) ^૪સમસ્મરણ-ટીકા; (૧૫) ^૫સાધુપ્રતિક્રમણ-વૃત્તિ ^૬

આ ગ્રન્થમાં તપાગચ્છ વિષે અનુચિત ઉદ્દગારો હોવાનું કહેવાય છે. જો એ વાત સત્ય હોય, તો તપા-
૩૪ પ્રેમ રાખનારા તેમજ ગચ્છ-કદાચદુથી વિમુખ (જુઓ પૃ. ૪૩) સૂરિજીએ આવો ગ્રન્થ કેમ
૩૬ એ વિકટ પ્રશ્ન છે. અન્ય કોઈ કદાચહીએ આ ગ્રન્થ રચી સૂરિજીનું નામ ખદનામ તો નહિ કર્યું હોય ?
૩૭ તીર્થકલ્પ એ નામથી કેટલાક કલ્પો ‘એશિયાટિક સોસાયટી ઑફ એન્ગ્લેન્ડ’ તરફથી ઇ. સ. ૧૮૨૩
૩૮ થયા છે.

આ પૈકી કેટલાંક સ્મરણની ટીકા શ્રેષ્ઠિ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી અત્યારે છપાય
૪૦ તેનું સંશોધન-કાર્ય મને સોંપવામાં આવ્યું છે. વિ. સં. ૧૩૬૫ માં રચાયેલી ઉપસર્ગહર સ્તોત્રની
૪૧ મ તેના કર્તાએ અર્થકલ્પક્ષતા રાખ્યું છે.

૪૨ રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીની સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્ર (અવચૂર્ણિસહિત)ની પ્રતિના અન્તમાંનો નિમ્ન-
૪૩ ઉલ્લેખ સાક્ષી પૂરે છે:—

“વૃદ્ધચારુયાનુસારેણ કૃતાયાઃ શ્રીજિનપ્રભસૂરિવૃત્તેઃ કૃતેયમવચૂર્ણિઃ”

૪૫ આ ગ્રન્થ કલ્પસૂત્રની ટીકા છે અને તે ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં પં. હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી
૪૬ છે.

૪૭ શ્રીજૈનાનન્દ પુસ્તકાલય સુરતની ગાયત્રીવિવરણની હસ્તલિખિત પ્રતિના અંતમાં ‘इति श्रीजिनप्रभ-
૪૮ तं गायत्रीविवरणं समाप्तं’ એવો ઉલ્લેખ છે. આથી આને શ્રીજિનપ્રભસૂરિની કૃતિ તરીકે આ
૪૯ યમાં નોંધવામાં આવેલ છે, પરંતુ આ ઉલ્લેખની પૂર્વેના નીચે મુજબ—

“चक्रे श्रीशुभतिलको-पाध्यायैः स्वमतिशिल्पकल्पनया ।

दशख्यानं गायत्र्या, क्रीडामात्रोपयोगमिदम् ॥ ૧ ॥”

૫૦ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે આ વિવરણના કર્તા તો શ્રીશુભતિલક ઉપાધ્યાય છે. પ્રવર્તક મુનિવર્ય
૫૧ તવિજ્ઞપના જ્ઞાન-મંડારની એક પ્રતિ હાથ મારી પાસે છે. આ ગાયત્રી-વિવરણની પ્રતિ ઉપર્યુક્ત પ્રતિ
૫૨ યવી જોતાં કંઈ ખાસ ફરક જણાતો નથી. ફક્ત અંતિમ ઉલ્લેખ નથી, પરંતુ પૂર્વે પદ્ય તો છે. ત્યાં એને
૫૩ તિલકની કૃતિ તરીકે ઓળખાવી છે તે વાસ્તવિક છે. વળી તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ (પૃ. ૨૮૮) માં પણ
૫૪ કીર્તિ કૃતિ તરીકે આનો નિર્દેશ છે એટલુંજ નહિ, પણ ત્યાં (પૃ. ૨૮૦-૨૮૮) તેનો હિંદી અનુવાદ પણ
૫ માં આવ્યો છે.

આ રચવા ઉપરાંત તેમણે લગભગ ૭૦૦ સ્તુતિ-સ્તોત્રો પણ રચ્યાં છે. આ પૈકી નીચે મુજબનાં સ્તોત્રો મારા જોવામાં આવ્યાં છે.

સ્તોત્ર-રત્નાવલી

ક્રમાંક	નામ	પદ્ય-પ્રારંભ	પદ્ય-સંખ્યા	વિશેષતા
૧	શ્રીઋષભજિનસ્તોત્ર	અસ્તુ શ્રીનામિમૂદેવો	૧૧	પ્રલેખ
૨	"	અણ્ણાહિ ! તુરાહં	૧૧	પારસીય ભાષા
૩	"	નિરવધિરુચિરજ્ઞાનં	૪૦	આઠ ભાષા
૪	^૧ શ્રીઅજિતજિનસ્તોત્ર	વિશ્વેશ્વરં મથિતમન્મથં	૨૧	મહાયમક
૫	શ્રીચન્દ્રપ્રભજિનસ્તુતિ	દેવૈર્યસ્તુષ્ટુવે તુઘૈઃ	૪	સમચરણુ-સામ્ય
૬	"	નમો મહાસેનનરેન્દ્રતનુજ !	૧૩	છ ભાષા
૭	શ્રીશાન્તિજિનસ્તોત્ર	શ્રીશાન્તિનાથો મગવાં	૨૦	
૮	શ્રીમુનિસુવ્રતજિનસ્તોત્ર	નિર્માય નિર્માયગુણર્દ્ધિં		ત્રયક્ષરયમક
૯	શ્રીનેમિજિનસ્તોત્ર	શ્રીહરિકુલહીરાકરં	૨૦	ક્રિયાશુભ
૧૦	^૨ શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તોત્ર	અધિયદુપનમન્તો	૧૨	
૧૧	"	કા મે વામેય ! શક્તિર્મવતુ	૧૭	
૧૨	" (છરાપદલી)	જીરિકાપુરપતિં સદૈવ તં	૧૫	ત્રયક્ષરયમક
૧૩	" (પ્રાતહાર્ય)	ત્વાં વિનુત્ય મહિમશ્રિયા મહં	૧૦	સમચરણુ-સામ્ય
૧૪	" (નવગ્રહગણિત)	દોસાવહારદરં	૧૦	પ્રાકૃત
૧૫	"	પાર્શ્વનાથમનર્થ	૯	
૧૬	^૩ "	પાર્શ્વ પ્રમું શશ્વદ્કોપમાનસ	૮	પાદાન્તયમક
૧૭	^૪ "	શ્રીપાર્શ્વ ! પાદાન્તનામરાજ !	૮	"
૧૮	"	શ્રીપાર્શ્વ ભાવતઃ સ્તૌમિ	૯	સમચરણુ-સામ્ય
૧૯	"	શ્રીપાર્શ્વઃ શ્રેયસે ભૂયાત્	૪૪	
૨૦	" (ફલવર્દ્ધિ)	સયલાહિવાહિતલહરં	૧૨	પ્રાકૃત
૨૧	"	અસમજામનિવાસં	૨૫	
૨૨	શ્રીવીરજિનસ્તોત્ર	કંસારિક્રમનિર્યદાપગાં	૨૫	છંદનાં નામો
૨૩	"	ચિત્રૈઃ સ્તોભ્યે જિનં વીરં	૨૭	ચિત્રમય
૨૪	"	નિસ્તીર્ણવિસ્તીર્ણમવાર્ણવં	૧૭	લક્ષણુપ્રયોગ
૨૫	" (પંચકલ્યાણક)	પરાક્રમેણેવ પરાજિતોઽયં	૩૬	

૧ આ સ્તોત્ર અવચૂરિ તેમજ તેના અનુવાદાદિ સહિત આ ગ્રન્થના અંતમાં અંતિમ પરિશિષ્ટ તરીકે આપવામાં આવ્યું છે.

૨ આ સ્તોત્ર વિ. સં. ૧૩૬૯ (નન્દ-ઋતુ-ઝલન-ક્ષપાકર)માં રચાયેલું છે.

૩-૪ આ બે સ્તોત્રો મહાય અનુવાદ સહિત ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૮૬-૮૭, ૧૫-૧૬)માં છપાયેલાં છે.

નાગેન્દ્રગચ્છીય શ્રીમદ્દિગ્વેણુસૂરિને આ અપરતરગચ્છી
હતી. આ વાતની રચાદ્વાદમંજરીની પ્રશસ્તિમાં આપેલાં

“નાગેન્દ્રગચ્છનોવિન્દ-વક્ષોડલદ્વારકૌ
તે વિશ્વવન્દ્યા નન્દ્યાહુ-‘હૃદયપ્રભ’સૂર
શ્રી‘મહિષેળ’સૂરિશિરકારિ તત્પદ્મગ
વૃત્તિરિયં મનુરવિ(૧૨૧૪)મિતશાક
શ્રી‘જિનપ્રભ’સૂરીણાં, સાહાયોઞ્ઞિજ્ઞ
શ્રુતાવુત્તંસતુ સતાં, વૃત્તિ: ‘સ્યાદ્વાદમંજરી’

આ વાતની તેમણે રચેલી નમિગિણુસ્તોત્રની
તેમજ અજિતશાન્તિસ્તવની વૃત્તિમાંના નિમ્ન-લિખિત
સમય સાક્ષી પૂરે છે:—

“સંવદ્વિક્રમભૂપતે: શરઙ્ગતૂદાન્ધિ:શશાઢ્ઠ્ઠિમિ
પૌષસ્યાસિતપક્ષમાજિ શશિના યુક્તે
શ્રીમાત્ર શ્રી‘જિનસિંહ’સૂરિસુગુરો: પાવ
પુર્યાં હાશરથે‘જિનપ્રભ’શુભર્જન્યથ

આ ઉપરથી તેઓ શ્રીજિનસિંહસૂરિના શિષ્ય થયા
સાતસે સ્તોત્રોના કર્તા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ આ શ્રીજિન
મધર્મગણિએ પોતે રચેલી ઉપદેશ-સૂત્રતિકા(આ
પ્રથમ આ સૂરિજીને ઉદ્દેશીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે

“દન્તવિશ્વમિતે વર્ષે, શ્રી‘જિનપ્ર
અભૂવન્ ભૂમૃતાં માન્યા: પ્રાત્

અર્થાત્ રાજાઓને માન્ય અને શ્રીપદ્માવતી દ્વારા
પ્રભસૂરિ ૧૩૩૨ મા વર્ષમાં થયાં. અત્ર ‘વિન્દ’ ઓદ નહિ
તેમની યન્ત્ર-તન્ત્ર શક્તિનો આગેહુળ ચિતાર આપવા

૧ શ્રીમદ્દિગ્વેણુસૂરિ આરંભસિદ્ધિ, ધર્મભિયુદ્ધર
ગ્રન્થોના કર્તા શ્રીઉદયપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે, ન્યારે કહિ
શિષ્ય શ્રીવિજયસેનસૂરિના તેઓ પ્રશિષ્ય થાય છે.

૨ આ હકીકતનું સંદેહવિષયોપધિના નિમ્ન-લિખિત પ

“સૂરીન્દ્રસ્યાન્વયે જાતો, નવાજ્ઞ
શ્રીજિનેશ્વરસૂરીણાં, પૌત્ર: પા
પુત્ર: શ્રીમાજિનસિંહ-સૂરીણાં
જગન્નથ મન્થમેતં શ્રી-જિનપ્રભ
વૈક્રમેડસ્તિ કલાવિશ્વ-દેવસહ

મંજ્યા વિશેષતા

૩

૬

પદના પ્રારંભિક
તેમજ અન્ત્ય અક્ષ-
રોથી નામોલ્લેખ

૧૬

૩૫

૧૬

૨૬

૧૫

પ્રાકૃત
પંચવર્ગપરિહાર

અક્ષરયમક

૨૬

૨૬

૨૬

૭

૨૮

૨૬

અક્ષરયમક
પ્રલેખ

૨૮

૨૮

૩૦

૧૬

૮

૩૩

૫

૮

૨૫

૧૧

પ્રાકૃત

મહામંત્રગર્ભિત
ચરણ-સમાનતા

૬

૧૭

૪૬

૧૧

૧૩

૬

પ્રાકૃત
ચરણ-સામ્ય
ચોવીસ જિનોનાં
નામ-ગર્ભિત

આ પૈકી ચોડાંક સ્તોત્રો કાવ્યમાલ્યાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે, જ્યારે કેટલાંક પ્રકરણ-રતના કરના બીજા અને ચોથા ભાગમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. વળી કેટલાંક સ્તોત્રો તો અનુવાદ સહિત 'જૈનસ્તોત્ર તથા સ્તવન-સંગ્રહ' એ પુસ્તકમાં પ્રકટ થયેલાં નજરે પડે છે. પરંતુ સ્તોત્રોનો મોટો ભાગ હજી અપ્રસિદ્ધ છે એટલુંજ નહિ, કિન્તુ કેટલાંક તો અનુપલબ્ધ હોય એમ સંભળાય છે. ખરેખર આ વાત સાચી હોય તો એ જાણીને કયા મનસ્વીને દુઃખ નહિ થાય ? કેમકે અપૂર્વ સ્તોત્રો રચવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ આવા પ્રાચીન સાહિત્યનું સંરક્ષણ કરવા જેટલું પણ કાર્ય જૈન સમાજ ન કરી શકી એ ખેદજનક કથની છે.

અન્ય આચાર્યોની જેમ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તેમજ અપભ્રંશ ભાષામાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો રચવા ઉપરાંત તેમણે 'ઋષભદેવસ્તોત્ર' રૂપરસી ભાષામાં રચ્યું છે. આ એમની ભાષા પરત્વેની ઉદારતા સૂચવે છે, કેમકે સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા પૂર્વકાલીન વિદ્વાનો તો આ ભાષાનો ઉચ્ચાર કરતાં પણ અભડાતા એમ નીચે મુજબના શ્લોકાર્થ ઉપરથી જોઈ શકાય છે:—

“ ન વલ્લે વાવર્નીં ભાષાં, પ્રાજૈઃ કળ્પગતૈરપિ ”

આવી ભાષાવિષયક ઉદારતા ઉપરાંત પર-મત-મીમાંસા પરત્વેની જૈનાચાર્યની ઉદારતા તો મુકત કંઠે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છેજ. આ અતિશયોક્તિ નથીજ, કેમકે એ વાત શ્રીહરિભદ્ર-સૂરિકૃત શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, યોગદ્દેશસમુચ્ચય પ્રમુખ ગ્રન્થોના નિરીક્ષકોથી અજાણી નથી.

અદ્વાઉદીનના સમકાલીન આ જૈનાચાર્યે એ બાદશાહની પછી ગાદીએ આવેલા મહમૂદ-શાહના દરબારમાં જઈને બાદશાહને પોતાની વિદ્વત્તાથી ચમત્કૃત કરી જૈન ધર્મ તરફ આકર્ષી તેમની સહાનુભૂતિ સંપાદન કરી જૈન મંદિરોનું ધર્માન્ધ મુસલમાનોથી રક્ષણ કર્યું હતું.

આવી રીતે જૈન શાસન તેમજ જૈન સાહિત્યની અનુપમ સેવા બજાવવા બદલ શ્રીજિનપ્રભ-સૂરિને ખરેખર અભિનન્દન ઘટે છે. તેઓ વિશેષ ધન્યવાદને પણ પાત્ર છે, કેમકે તેઓ ગરુડ-મમતારૂપ મોહિનીથી અંબયા હતા નહિ એટલુંજ નહિ, પરંતુ ગુણાનુરાગી હોઈ કરીને તેમણે પોતે રચેલાં સાતસે સ્તોત્રો તપાગચ્છીય શ્રીશોભતિલકસૂરિને અર્પણ કર્યાં હતાં (જુઓ પૃં ૩૨). વળી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલી શ્રીમહાવીર પ્રભુની સ્તુતિરૂપ એવી અન્યયોગ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિશિકાની 'સ્વાદવાદમંજરી' નામની ટીકા રચવામાં તેના કર્તા

૧ આના પ્રથમ પદ (સટીક)નો શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની ભૂમિકા(પૃં ૩૨-૩૩)માં મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ સમગ્ર સ્તુતિ ટીકા સહિત 'જૈન સાહિત્ય સંશોધક'માં પ્રસિદ્ધ થનાર છે એમ સાંભળવામાં આવ્યું હતું તે વાત ખરી પડી છે એટલે હવે આથી તેને સત્વર પ્રસિદ્ધ કરવાનો મારો વિચાર માંડી વાળું છું.

૨ આ ભાષામાં રચાયેલું અને કોસ્તી સ્વાંદથી શરૂ થતું અને એક પદનું સ્તોત્ર શ્રીજિનભદ્રસૂરિએ રચ્યું છે એમ ઉપયુક્ત શ્રીશોભન-સ્તુતિની ભૂમિકા (પ. ૩૨)માં મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરંતુ પ્રવર્તકજવાળી અન્ન પ્રતિમાં તેના કર્તા તરીકે શ્રીજિનપ્રભસૂરિનું નામ નજરે પડે છે.

૩ આ ગ્રન્થ શક સંવત્ ૧૨૧૪ (વિ. સં. ૧૩૪૯)માં દીવાલીને દિવસે શનિવારે પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો હતો.

નાગેન્દ્રગચ્છીય શ્રીમદ્લિપેણુસૂરિને આ ખરતરગચ્છીય શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ સહાયતા કરી હતી, આ વાતની સ્વાદ્વાદમંજરીની પ્રશસ્તિમાં આપેલાં નિમ્ન-લિખિત પદો સાક્ષી પૂરે છે:—

“ નાગેન્દ્રગચ્છગોવિન્દ-વક્ષોડલઙ્કારકૌસ્તુભાઃ ।
તે વિશ્વવન્દ્યા નન્દ્યાહુ-‘સુદયપ્રભ’સૂરયઃ ॥ ૬ ॥
શ્રી‘મહિષેણ’સૂરિભિરકારિ તત્પદ્મગનદિનમણિભિઃ ।
વૃત્તિરિયં મનુરવિ(૧૨૧૪)મિતશાકાઘ્વે કીપમહસિ શનૌ ॥ ૭ ॥
શ્રી‘જિનપ્રભ’સૂરીણાં, સાહાયોદ્ધિજસૌરભા ।
શ્રુતાવુત્તંસતુ સતાં, વૃત્તિઃ ‘સ્વાદ્વાદમંજરી’ ॥ ૮ ॥ ”

આ વાતની તેમણે રચેલી નભિઊણુસ્તોત્રની અભિપ્રાયચંદ્રિકા નામની વૃત્તિમાંના તેમજ અજિતશાન્તિસ્તવની વૃત્તિમાંના નિમ્ન-લિખિત પદ્યગત (વિ. સં. ૧૩૬૫) રચના-સમય સાક્ષી પૂરે છે:—

“ સંવત્તિક્રમભૂપતેઃ શરત્કત્ત્વર્ષિઃશશાઙ્કૈર્મિતે
પૌષસ્થાસિતપક્ષમાજિ શશિના યુક્તે દ્વિતીયાતિથૌ ।
શ્રીમાન્ શ્રી‘જિનસિંહ’સૂરિસુગુરોઃ પાદાઙ્ગપુષ્પન્ધયઃ
પુર્યાં વાહારથે‘જિનપ્રભ’ગુરુર્જગન્થ ટીકામિમામ્ ॥ ૧ ॥ ”

આ ઉપરથી તેઓ શ્રીજિનસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે એ વાત પણ બહુી શકાય છે. સાતસે સ્તોત્રોના કર્તા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ આ શ્રીજિનપ્રભસૂરિના ચરિત્રની રૂપરેખા શ્રીસો-મધર્મગણિએ પોતે રચેલી ઉપદેશ-સપ્તતિકા(અં ૩, ઉં ૫)માં આલેખી છે. સૌથી પ્રથમ આ સૂરિજીને ઉદ્દેશીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“ વન્તવિશ્વમિતે વર્ષે, શ્રી‘જિનપ્રભ’સૂરયઃ ।
અભૂવન્ ભૂમૃતાં માન્યાઃ, પ્રાત્‘પદ્માવતી’વરાઃ ॥ ૧ ॥ ”

અર્થાત્ રાજાઓને માન્ય અને શ્રીપદ્માવતી દ્વારા જેમને વરદાન મળ્યું છે એવા શ્રીજિન-પ્રભસૂરિ ૧૩૩૨ મા વર્ષમાં થયાં. અત્ર ‘વિશ્વ’ યૌદ્ધ નહિ પણ તેર સંખ્યાવાચક છે.^૨ ઉપદેશમાં તેમની યન્ત્ર-તન્ત્ર શક્તિનો આગેહુળ ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. જેમકે યોગિનીપુરમાંનાં

૧ શ્રીમદ્લિપેણુસૂરિ આરંભસિદ્ધિ, ધર્માભ્યુદય કાવ્ય, ઉપદેશમાલાકર્ણિકાવૃત્તિ પ્રમુખ ગ્રન્થોના કર્તા શ્રીઉદ્દયપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે, જ્યારે કલિકાલગૌતમ એવા બિરુદધારી શ્રીહરિભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રીવિજયસેનસૂરિના તેઓ પ્રશિષ્ય થાય છે.

૨ આ હકીકતનું સંદેહવિપૌષધિના નિમ્ન-લિખિત પદ્યથી સમર્થન થાય છે:—

“ સૂરીન્દ્રસ્યાન્વયે જાતો, નવાઙ્ગીવૃત્તિવેધસઃ ।
શ્રીજિનેશ્વરસૂરીણાં, પૌત્રઃ પાત્રમવેધસઃ ॥ ૧ ॥
પુત્રઃ શ્રીમજ્જિનસિંહ-સૂરીણાં રીણરેફસામ્ ।
જગન્થ ગ્રન્થમેતં શ્રી-જિનપ્રભમુનિપ્રભુઃ ॥ ૨ ॥
વૈક્રમેઽસ્તિ કલાવિશ્વ-દેવસહ્જેઽનુવત્સરે । ”

તેમના આતુર્માંસ દરમ્યાન તેમણે મ્હેચ્છોના આક્રમણથી પીરોજ સુલતાન (પીરોજશાહ?)નું કેવી રીતે વિજય-ચન્દ્ર દ્વારા રક્ષણ કર્યું એ વાત, અન્યદા ગુજરાતમાં જવાની ઇચ્છાવાળા આ સુલતાનની સાથે જતાં સૂરિણએ વટ વૃક્ષને પોતાની સાથે કેવી રીતે ચલાવ્યો તેમજ સુલતાનને વન્દન કરાવીને સ્વસ્થાને પહોંચાડ્યો એ હકીકત, મરુસ્થલીમાં નિર્ધનતાનો નિવાસ ભેઠ ત્યાંના પ્રત્યેક પુરૂષને તેમણે પાંચ દિવ્ય વસ્ત્રો અને પ્રત્યેક પ્રમદાને જે સુંવર્ણ ટ'ક અને સાડી આપી એ ખીના, ત્યાર બાદ જંઘરાલ નગરમાં તપાગચ્છીય શ્રીસોમપ્રભસૂરિ સાથેનો તેમનો સમાગમ, વિદ્યાભળથી ઉદ્દરોનું આકર્ષણ અને ચોરેલી સાધુની સિક્કિકા (૧)ની પુનઃ પ્રાપ્તિ ઇત્યાદિ ચમત્કાર, સુલતાન સાથે શત્રુજય ગિરિની યાત્રા કરતી વેળાએ રાયણના ઝાડમાંથી દૂધની વૃષ્ટિ તથા તેવી રીતે ગિરિનાર ગિરિની પણ યાત્રા કરી તેમનું ચોગિનીપુરમાં આગમન, ત્યાં સુલતાનની ટોપી એક વિદ્યાસિદ્ધે અદ્ધર ઉડાવી તેને રજોહરણ વડે ભૂમિ ઉપર આણીને તથા ખીજે દિવસે જળપૂર્ણ ઘટ જે ઉંચે જઈ રહ્યો હતો તેના કકડા કરી નાંખ્યા પરંતુ પાણીને મન્ત્ર વડે સ્તંભિત કરી રાખ્યું ઇત્યાદિ આશ્ચર્યજનક ઘટના.

અંતમાં સૂરિણને ઉદ્દેશીને એમ કહ્યું છે કે—

“इत्यादिनानाप्रवरप्रभावना-भरै: सुरत्राणमपि व्यवबुधत् ।

स्तोत्राणि यः सत्तशतीमितानि च, ग्रन्थांश्च जग्रन्थ बहुपकारिणः ॥ ૪૯ ॥”

દક્ષિણવિહારી મુનિરત્ન શ્રીઅમરવિજયના જ્ઞાનભંડારની શ્રીપાદલિપ્તસૂરિકૃત ચાર ગાથાના શ્રીચીર-સ્તવની અવચૂરિની પ્રતિના નિમ્ન-લિખિત—

इति श्रीजिनप्रभसूरिभिः संवत् १३८० वर्षे कृतायाः श्रीवीरस्तववृत्तेः संक्षिप्ताऽवचूरिः”

—ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે કે આ સૂરિવરે શ્રીચીરસ્તવની વૃત્તિ રચી હોવી ભેઠએ.

ચુનીજના ભંડારની ગુણુસ્થાનપ્રકરણટીકાની હસ્તલિખિત પ્રતિના અંતમાંના નીચે મુજબના ઉલ્લેખમાં જે જિનપ્રભ નામ નજરે પડે છે, તે પ્રસ્તુત શ્રીજિનપ્રભસૂરિ હોય તો તેમની શિષ્ય-પરંપરા વિ. સં. ૧૬૩૧ સુધી તો ચાલી આવી હતી એમ ભાસે છે.

“संवत् १६३१ वर्षे ज्येष्ठ वदि १२ बुधदिने सिद्धियोगे लिखि(खि)तं श्रीसरतरगच्छे जिनप्रभसूरिसन्ताने वा. श्रीश्री २ सारतीचंद्र तत्सि(च्छि)ष्य लि. मानुतिलक ॥”

અત્ર એમના સંબંધમાં વિશેષ ઊડાપોહ ન કરતાં તેમને સવિનય પ્રણામ કરતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરું છું.

આ પ્રમાણે ભૂમિકા પૂર્ણ થાય તે પૂર્વે, યમકમય કાવ્યોથી કશો લાભ નથી, એ ખાલી કાલ-ક્ષેપ છે, એમાં શબ્દ-રમત સિવાય કશું નથી, વગેરે ઉદ્ગારો કાઢી કેટલાક સુમ્મ જનો આવાં કાવ્યોને ‘અધમ’ ગણવા ઉશ્કેરાઈ જાય છે, તેમનું સવિનય ધ્યાન ખેંચવા માટે નિમ્ન-લિખિત નિવેદન કરવું હું ઉચિત સમજું છું.

યમકનો પ્રયોગ—

યમકબદ્ધ કાવ્યો પરત્વે શ્રીરુદ્રટકૃત કાવ્યાલંકારના શ્રીનમિસાધુકૃત ટિપ્પણ (૫૦૩૫)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે યમક, શ્લેષ અને ચિત્રોને રસમય-ખાસ કરીને શૃંગાર અને કરૂણ રસમય

કાવ્યમાં સ્થાન આપવાથી રસભંગ થાય છે. વિશેષમાં એ સંબંધમાં “અભિધાનમાત્રમેતદ્ ગદ્યરિકાદિ-પ્રવાહો વા” એવો સાક્ષીભૂત પાઠ પણ ત્યાં રજુ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં એ ન ભૂલવું જોઈએ કે ‘પ્રયોગસ્તુ તેષાં સ્ખંડકાવ્યેષુ દેવતાસ્તુતિષુ રણવર્ણનેષુ ચ” એમ કહી ટિપ્પણકાર યમકાદિનો પ્રયોગ ખણ-કાવ્યોને વિષે, દેવતાની સ્તુતિઓમાં તેમજ યુદ્ધના વર્ણનોમાં અસ્થાને નથી એવો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ કરે છે. આથી સમજાય છે કે આ ગ્રન્થ મુખ્યત્વે કરીને જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ હોવાથી અત્ર યમકનો પ્રયોગ સમુચિતજ છે. વિશેષમાં જોકે નાટક, કથા તથા આખ્યાયિકામાં આને માટે અદ્ય અવકાશ છે, પરંતુ સર્ગ-અંધોમાં-મહાકાવ્યોમાં એને સાડ વિશેષ અવકાશ છે. આ વાત કાવ્યાલંકાર (અ ૦ ૩)ના નિમ્ન-લિખિત અન્તિમ પદમાં ઝળકી ઊઠે છે:—

“ઈતિ યમકમશેષં સમ્યગ્ગાલોચયાર્દ્ધિ:

સુકવિમિરભિયુક્તૈર્વસ્તુ ચૌચિત્યવિદ્ધિ: ।

સુવિહિતપદમજ્જં સુપ્રસિદ્ધાભિધાનં

તદ્વનુ વિરચનીયં સર્ગવન્ધેષુ ભૂમ્ના ॥ ૫૯ ॥”

આથી ભૂમિકા સમાપ્ત થાય છે ખરી, પરંતુ પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક મુનિવર્ય શ્રીકાન્તિવિજયના જ્ઞાનભંડારની સ્તુતિ-સ્તોત્રો સંબંધી કેટલીક પ્રતિઓ, સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિએ એકત્રિત કરેલ પ્રશસ્તિ-સંગ્રહ ઇત્યાદિમાંથી કેટલીક નિમ્ન-સૂચિત

વિશેષ હકીકત

મળી આવે છે એટલે તેનો અત્ર ઉદ્દેશ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

સૌથી પ્રથમ તો ભૂમિકાના ૧૭ મા પૃષ્ઠગત પ્રથમ ટિપ્પણને પુષ્ટ કરનારાં પદો રજુ કરવામાં આવે છે.

(૧) “૨જિનશાસનભાસનભાસુરમાનુસ્માન ! સુરસુન્દરસેવિત ! વૃષભ ! જિનૌષ્ઠપ્રધાન ! ।
પરમાગમસમ્મતનયધનરત્નનિધાન ! શ્રેયઃશ્રિયમર્પય કમલવિજયપ્રિયદાન ! ॥” ૧-૪ ॥

(૨) “જય નેમિજિનેશ્વર ! સમુદયસમયાચાર ! ચત્તાહૂતપાતક ! કેવલકમલાગાર ! ।
વન્દારુસુરાસુરવિપુલવિલાસવિહાર ! તીર્થદ્વરપદ્મકજપુષ્પન્ધયમન્દાર ! ॥” ૧-૪ ॥

(૩) “વાસવસ્તુતપદો મહામહા ભક્તવસવિલસન્મહાપદઃ ।
વાગુપાસિતસમસ્તમાજિનઃ સ્વામિનો વિવૃધતો સુલશ્રિયસ ॥” ૧-૪ ॥

૧ આ પ્રતિઓ તેમના શિષ્યરત્ન મુનિરાજ શ્રીચતુરવિજય દ્વારા મળી હતી, તે અદલ હું તેમનો આભારી છું.

૨ આ તેર સ્તુતિઓ પૈકી પહેલીમાં શ્રીચક્રપદદેવની, બીજીમાં શ્રીનેમિનાથની, ત્યાર પછીની ચોથી અને પાંચમીમાં શ્રીપાર્શ્વનાથની, ત્યાર પછીની ૬ થી ૧૧ સુધીમાં શ્રીમહાવીરની, આરમીમાં શ્રીસીમંધર-સ્વામીની અને તેરમીમાં શ્રીસિદ્ધચક્રની મુખ્યતા છે. વિશેષમાં દશમી અને અગ્યારમી સ્તુતિમાં શ્રીગૌતમ-સ્વામી પણ પ્રધાન પદ ભોગવે છે. આ બધી સ્તુતિઓના કર્તાની ખબર નથી, કિન્તુ પહેલી, બીજી, પાંચમી, છઠ્ઠી, દશમી, અગ્યારમી, આરમી અને તેરમીના કર્તા શ્રીવિજયસેનસૂરિના શિષ્ય શ્રીકમલવિજય છે.

- (૪) “કલ્યાણાનિ સમુલસન્તિ જગતાં દારિદ્ર્યવિદ્રાવણ-
દ્રાધીયઃપદવીપ્રવર્હઘટનાકલ્યાણકલ્પદ્રુમાત્ ।
કલ્યાણપ્રગુણીભવતપ્રવચનશ્રીસિદ્ધસારસ્વત-
શ્રીમત્પાર્શ્વજિનેશ્વરસ્મરણતઃ કલ્યાણમાહાત્મ્યતઃ ॥” ૧-૪ ॥
- (૫) “સક્કલજિનરાજકોટીરહીરાક્કુરં, પાર્શ્વપરમેશ્વરં સમયકમલાકરમ્ ॥
સ્મરત કંસારિપુરરત્નતિલકોત્તરં, વિજયલક્ષ્મીવરં નીલરુચિસુન્દરમ્ ॥” ૧-૪ ॥
- (૬) “કમલદલોચનં વિમલકુલોચનં, ભજત ભયમ્ભજનં ભુવનજનરઝજનમ્ ।
સમયમભિવન્દિતં ત્રિજગતીજીવનં, વીરમર્હદ્રુણં શાસનસ્વામિનમ્ ॥” ૧-૪ ॥
- (૭) “વીર ! દેવવ્રજારાધ્યયક્ષ ! સિદ્ધાન્તતત્ત્વવિત્ ! ।
શ્રીમદ્વિજયસેનાશ્રય ! કુરુ ભદ્રં મહોદયમ્ ॥” ૧-૪ ॥
- (૮) “શ્રીવર્ધમાન ! પ્રભુતાઽભિરામ ! શ્રીતીર્થરાજઃ શિવશ્ચિવાચઃ ।
સર્વાનુભૂતિપ્રભવઃ પ્રસર્પત્-સૌખ્યં પ્રકર્ષં દ્વદતાં જનાનામ્ ॥” ૧-૪ ॥
- (૯) “શ્રીવર્ધમાન ! જય ! સર્વજિનેશસિદ્ધ-સિદ્ધાન્તગોમુખહિમશ્ચુતિકાન્તિકાન્ત-
સૌવર્ણવર્ણવરદેહસમુલસચ્છ્રી-લાવણ્યતોષિતસુધીજનલોચનાલી ॥” ૧-૪ ॥
- (૧૦) “જિનશાસનભાસન ! શ્રીગૌતમગણધર ! ગુણનિધાન ! ।
જિનસમુદયસમયસુરપ્રધાન ! જય દીપાલીધ્યેયામિધાન ! ॥” ૧-૮ ॥
- (૧૧) “જય જય કરમઙ્ગલદીપક ! જિનવરવીર ! વીર ! શ્રીગૌતમગણધર ! ।
ભવદવનીરદનીર ! પ્રવચન જનસમુદયસુન્દર ! સુરકોટીરદીપાલીકમલામાલતિલકવરહીર !” ૧-૮
- (૧૨) “સીમન્ધરભૂધરવન્ધુરસિન્ધુરચારી સર્વજ્ઞસુધાકરપ્રકરપ્રભુતાધારી ।
સમયામયવારણનિષ્કારણસુપકારી જય શાસન ! સુરવરકમલવિજય ! જયકારી ॥” ૧-૪ ॥
- (૧૩) “જગતીજનજીવ ! સિદ્ધચક્ર ! કમનીયપ્રવચન ! જિનપુદ્ગલસિદ્ધચક્રગણનીય ! ।
જય સૂરિપુરન્દરવાચકમુનિમહનીય ! વર્ણનાત્રિક ! તપસા કમલવિજયમ્ભજનીય ! ॥” ૧-૪ ॥
- વિશેષમાં જેમ એકબી પદ્ય ચાર સ્તુતિઓની ગરબ સાદે છે તેમ બીજે અક્ષરવાળા ‘સ્રી
છંદમાં રચાયેલી સ્તુતિઓ નીચે મુજબ મળી આવે છે.
- (૧૪) “દયાદર્હન્ શાન્તિઃ શાન્તિ ૧ સાર્વસ્તોમં સ્તૌમ્યસ્તાઘમ્ । ૨
સિદ્ધાન્તઃ સ્તાજ્ઞૈનો મુક્ત્યૈ ૩ નિર્વાણી વો વિઘ્નં હન્યાત્ ॥ ૪ ॥”
- (૧૫) “નેમિં નાથં વન્દે બાહં ૧ સર્વે સાર્વાઃ સિદ્ધિં દદ્યુઃ ૨ ।
જૈની વાણી સિદ્ધચૈ ભૂયાત્ ૩ વાણી વિદ્યાં દદ્યાદ્ હૃદ્યામ્ ॥ ૪ ॥”
- (૧૬) “નેમિનાથં વન્દે બાહં ૧ સર્વે સાર્વાઃ શં મે દયાત્ ૨ ।
સાર્વ વાક્યં કુર્યાત્ સિદ્ધિં ૩ કલ્યાણં મે દદ્યાદમ્બા ॥ ૪ ॥”
- (૧૭) “પાર્શ્વઃ પ્રભુઃ જીયાન્તિયં ૧ સાર્વઃ સઙ્ગઃ દદ્યાચ્છં મે । ૨
અર્હદ્વાક્યં સિદ્ધિં દદ્યાત્ ૩ ભદ્રં નિત્યં દેયાત્ પદ્મા ॥ ૪ ॥”

(૧૮) “ વીરં હીરં સેવે ભક્ત્યા ૧ સર્વેર્હન્ટઃ શાન્તિં કુર્યુઃ । ૨
જૈનં વાક્યં સિદ્ધિં દદ્યાત્ ૩ વિદ્યાદેવી દદ્યાદ્ વિદ્યામ્ ॥ ૪ ॥ ”

૧૮ મા પૃષ્ઠમાં જે ચરણસમાનતારૂપ યમકમય કાવ્યોની યાદી આપવામાં આવી છે. તેમાં નીચે મુજબ ઉમેરો થઈ શકે છે:—

કાવ્યનું નામ	કર્તા	છંદ	પદ્ય-સંખ્યા
(૧) ^૧ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (સાવચૂરિ)	શ્રીજિનસુન્દરસૂરિ	રથોદ્ધતા	૨૯
(૨) ^૨ ” (સાવચૂરિ)	શ્રીચારિત્રરત્નગણિ	અનુષ્ટુપ્	૨૯
(૩) ^૩ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાદિસ્તોત્ર	શ્રીધર્મદોષસૂરિ	અનુષ્ટુપ્	૩૯

૧૯ મા પૃષ્ઠમાં ચોવીસ સ્તુતિ-કદમ્બકો તરીકે જેનો ઉપયોગ થઈ શકે એવાં સ્તોત્રોમાં ૪૨મા પૃષ્ઠગત કેટલાંક સ્તોત્રોનો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત નીચેનાંની નોંધ લેવી આવશ્યક છે:—

કર્તા	છંદ	પદ્ય-સંખ્યા	વિશેષતા
(૧) ^૧ ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિ	દ્રુતવિલંબિત	૨૯	ત્રણ ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ
(૨) ^૨ શ્રીચારિત્રરત્નગણિ	વસંતતિલકા	૨૯	પાદાન્તયમક
(૩) ^૩ કવિચકવર્તી શ્રીપાદ	અનુષ્ટુપ્	૨૯	ચરણ-સમાનતા

પં ૦ કેસરવિજયના લંકાર (વઢવાણ કંપ)ની વીરજિનસ્તુતિસ્વોપજાવચૂરિની પ્રતિના અંતમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

૧ સ્તોત્રસમુચ્ચયમાં પ્રસિદ્ધ થનાર આ સ્તોત્રનું આદ્ય પદ્ય નીચે મુજબ છે:—

“શ્રીજિનર્ષભ ! ભવન્તમાશ્રિતો દેવ ! ભવ્યનયનામિનન્દન ! ।
ભૂરિવૈભવમરો ભવી ભવેદેવ ભવ્યનય ! નામિનન્દન ! ॥ ૧ ॥ ”

૨ “યસ્તે શ્રીઋષભ ! સ્તૌમિ, પદતામરસદ્વયમ્ ।
સ ભુક્તે પરમાનન્દ-પદતામરસદ્વયમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૩ “જિનં યશઃ પ્રતાપાસ્ત-પુષ્પદન્તં સમન્તતઃ ।
સંસ્તુવે યત્કમૌ મોહં, પુષ્પદન્તં સમં તતઃ ॥ ૧ ॥ ”

૪ “ઋષભનમ્રગતિર્દિવિષદુઃ સમભવદ્ યદવેક્ષ્ય વિધાનતઃ ।
અહમપિ પ્રણમામિ જુવામિ તે પ્રણતદેવતદેવપદ્મામ્બુજમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૫ “આનન્દનમ્રસુરનાયક ! નામિજાત ! ભક્તાક્લિસઘટિતદિવ્યકુનામિજાત ! ।
ચિત્તે મમેવ ભવમજ્જનનામિજાત ! કસ્ત્વાં શિવેચ્છુરભિવાઙ્મિજાત ! ॥૧॥ ”

૬ “ભક્ત્યા સર્વાજિનશ્રેણિ-રસંસારમહામયા ।
સ્તોતુમારમતે વદ્ધ-રસં સારમહામયા ॥ ૧ ॥ ”

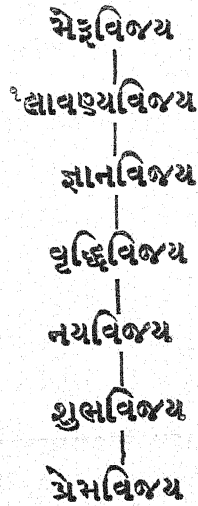
“ સંવત્ ૧૬૬૨ વર્ષે તપાગચ્છાધિરાજમહારકશ્રીહરિવિજયસૂરીશ્વરપટ્ટાલઢ્ઢારમહારકશ્રીવિજયસેનસૂરીન્દ્રરાજ્યે પળિહતશ્રીઆનન્દવિજયગણિચરણકમલાલિના પળિહતમેરુવિજયગણિના વિરચિતા ચિરં નન્દતુ ”

આ ઉપરથી એ ફલિતાર્થ છે કે શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના કર્તા શ્રીમેરુવિજયગણિ વિ. સં. ૧૬૬૨ સુધી તો વિદ્યમાન હતા. વળી તેમણે વીરજિનસ્તુતિ (સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિ સહિત) રચી છે. આ સ્તુતિ અત્ર સુદ્રિત સ્તુતિનો એક અંશ છે કે સ્વતંત્ર કૃતિ છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

શ્રીમેરુસુન્દર સુનિરાજે રચેલ ભક્તીભર સ્તોત્રના વાર્તા યુક્ત બાલાવબોધની રચલ એશિયાટિક સોસાયટી (મુંબઈ)ની હસ્ત-લિખિત પ્રતિના નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ—

“ સુનિશ્રીપ્રેમવિજયેન હર્ષપ્રમોદેન લિખિતાઃ સંવત્ ૧૭૮૩ વર્ષે શ્રીરાજનગરે લિખિતં સકલ-મહારકપૂ(પુ)રંદરમહારકશ્રીશ્રીશ્રી ૧૦૮શ્રીશ્રીશ્રીહારવિજયસૂરિ(રી)શ્વરચરણસેવિપંહિતશ્રીશ્રીશ્રીઆણંદ-વિજયગણિશિષ્યપંહિતશ્રીશ્રીશ્રી ૧૯(૨૦ ?)શ્રીશ્રીશ્રીમેરુ(રુ)વિજયગણિશિષ્યપંમહોપાધ્યાયશ્રીશ્રી ૧૯-શ્રીલાવણ્યવિજયગણિશિષ્યપંહિતશ્રી ૨૧શ્રીજ્ઞાનવિજયગણિશિષ્યપંશ્રીવૃદ્ધિવિજયગણિપંશ્રીનયવિજયગણિશિષ્યપંશુભવિજયગણિશિષ્યસુનિપ્રેમવિજય(યેન) લિખિતં ”

—ઉપરથી શ્રીમેરુવિજયની શિષ્ય-પરંપરા નીચે સુજબ તારવી શકાય છે.

ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિસંગ્રહમાંની નિમ્ન-લિખિત પ્રશસ્તિ આ વાતનું સમર્થન કરે છે—

૧ આ સુનીશ્વરે વાચક શ્રીધર્મવિજયની જેમ શ્રીશુભવિજયગણિકૃત કાવ્યકલ્પલતાવૃત્તિમક-રન્દ નામનો ગ્રન્થ શોધ્યો છે. આ વાત પ્રો. પિયર્સનના છઠ્ઠા રિપોર્ટ (પૃ. ૨૬)ગત નિમ્નલિખિત પદ ઉપરથી જ્ઞેય શકાય છે:—

“ તતશ્ચ પળિહતોત્તંસ-મેરુવિજયકોવિદાઃ ।
તચ્છિષ્યૈઃ શોધિતા, પ્રાજ્ઞલાવણ્યવિજયાભિધૈઃ ॥ ૧૩ ॥ ”

“ તત્પટ્ટેઽભૂત પ્રભૂતશ્રી-વિજયપ્રભસૂરિરાટ્ ।
 શુદ્ધાચારવિચારાણાં, યઃ પ્રવર્તયિતા મુશ્મ ॥ ૮ ॥—અનુ૦
 તત્પટ્ટેઽભૂત પ્રકટમહિમા મૂરિધામા સુનામા
 શ્રીમાન્ ધીમાન્ સુભુવિ વિજયાટ્ રત્નસૂરીશ્વરાણ્યઃ ।
 આયન્ સાહિઃ સુવચનગુણૈ રક્ષિતશ્રામરેશો
 હર્ષાન્ મેષાનથ ચ મહિષાન્ મોચયામાસ ભક્ત્યા ॥ ૯ ॥—મન્દાક્રાન્તા
 તત્પટ્ટે વિજયક્ષમાભિધગુરુઃ પટ્ટાભિષેકં દધદ્
 ધીમાન્ શ્રીઉદયાપુરીયકસુસદ્ધેનૈવ સન્નિર્મિતં
 ભક્ત્યાઽનેકનમદ્વિવેકિજનતાનન્દપ્રદઃ સમ્પદા-
 માધારો વિજયી સદા વિજયતાં સૂરીશ્વરો ભૂતલે ॥ ૧૦ ॥—શાર્દૂલ૦
 શ્રીહીરવિજયસૂરેઃ શિષ્ય-શ્રાનન્દવિજય ઇત્યાસીત્ ॥
 તત્ત્ચિહ્વ્યોઽભૂન્મેરુ-વિજયાણ્યઃ પાણ્ડિતપ્રવરઃ ॥ ૧૧ ॥—આર્યા૦
 લાવણ્યવિજયાણ્યાસ્તત્ત્ચિહ્વ્યાઃ સદ્વાચકોત્તમાઃ ।
 તેષાં શિષ્યોઽભવજ્ઞાનવિજયો વિજયાલયઃ ॥ ૧૨ ॥
 શિષ્યસ્તદીયો વિકસદ્વિશેષ-વિદ્યો નયાદિવિજયો જયીહ ।
 શિશુઃ શુભાદિવિજયસ્તદીયો-ઽલિખન્મુદા ચિત્રચરિત્રમેતત્ ॥ ૧૩ ॥
 શ્રીવિજયક્ષમાસૂરીશ્વરરાજ્યે રચિતમેતદિતિસુગમમ્ ।
 શ્રીશ્રીપાલચરિત્રં શુભવિજયેનોદયાણ્યપુરે ॥ ૧૪ ॥
 વેદર્ષિસંયમમિદા(૧૭૭૪)નિવેદિતાણ્યસ્ય શસ્યવર્ષસ્ય
 વિરચિતતમ(તમા ?)શ્વિનમાસોઽજ્જ્વલદશમીદિવસ ઇવૈતત્ ॥ ૧૫ ॥”

અત્ર એ ધ્યાનમાં લેવા જેવી વાત છે કે જેસલમેરના ભંડારમાં વિ. સં. ૧૬૫૬ માં (પૃ. ૨૪) નક્ષાયતની પ્રતિ મૂકનારા શ્રીઆનન્દવિજયગણિ તો શ્રીવાનરધિના શિષ્ય થાય છે^૧, જ્યારે આ શ્રીઆનન્દવિજય તો શ્રીહીરવિજયસૂરિના શિષ્ય છે. વળી નિમ્ન-લિખિત પ્રશસ્તિના અંતમાં તો એવો ઉલ્લેખ છે કે—

૧ ગરુડાચાર પ્રકીર્ણકની વિ. સં. ૧૬૩૪ માં રચાયેલી ટીકાની ૪૬૪ મી પ્રશસ્તિમાં પણ શ્રીઆનન્દ-વિજયગણિ નામના શ્રીવિજયવિભક્ત (વાનરધિ)ને શિષ્ય હતા એ વાત દૃષ્ટિગોચર થાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ શિષ્યો મૂરિગુણાનાં યુગોત્તમાનન્દવિમલસૂરીણામ્ ।
 નિર્મિતવાન્ વૃત્તિમિમામુપકારકૃતે વિજયવિમલઃ ॥ ૭૪ ॥
 કોવિદવિદ્યાવિમલા વિવેકવિમલાભિધાશ્ચ વિદ્વાંસઃ ।
 આનન્દવિજયગણો[ઃ] વિચિન્તયન્તો ગુરોર્ભ(ર્મ)ક્તિમ્ ॥ ૭૫ ॥”

આ ઉપરથી એ પણ ભેદ શકાય છે કે શ્રીઆનન્દવિજયગણિનું અપર નામ વિવેકવિભક્ત હતું.

“સકલમદ્વારકપુરન્દરશ્રીશ્રી ૧૦૮શ્રીવિજયમા(દા ?)નસૂરીશ્વરશિષ્યશ્રાપશ્રીપંઆણં (નં) દવિજયગણિશિષ્યપુસાલવિજયવાચનાર્થં । લપીતં આલોકનગરમધ્યે લિપીકૃતમ્ ।”

અર્થાત્ આમાં શ્રીઆનન્દવિજયગણિનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેમને તો શ્રીવિજયમા(દા ?)નસૂરીશ્વરના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

૨૬ મા પૃષ્ઠમાં લઘુસ્તોત્રના વૃત્તિકારનું સોમતિલક નામ સૂચવવામાં આવ્યું હતું. એના સંબંધમાં લઘુસ્તવટીકાની પ્રશસ્તિમાં લખ્યું છે કે—

“જાતા(તો) નવાઙ્ગીવિવૃત્તેર્વિધાતુ-રતુક્રમેણામયદેવસૂરિઃ ।
યુગપ્રધાના ગુણશેષરાઢ્વાઃ-સૂરીશ્વરાઃ સમ્પ્રતિ તસ્ય પટ્ટે ॥ ૧ ॥
શ્રીસિંહસૂરિ(સદ્ગતિલક ?)સ્તચ્ચરણામ્બોજોલ્લેખનમરાલઃ ।
શ્રીસોમતિલકસૂરિ(લ)યુસ્તવ(વં) વ્યધિત વૃત્તિમિમામ્ ॥ ૨ ॥
મુનિનન્દગુણક્ષોણી (૧૩૯૭)મિતિ(તે) વિક્રમવત્સરે ।
કૃતા ધૃતા ઘટીપુર્યાસાચન્દ્રાર્ક પ્રવર્તતામ્ ॥ ૩ ॥”

અર્થાત્ શ્રીસોમતિલકસૂર એ શ્રીસિંહ(?)સૂરિના ભક્ત (શિષ્ય) છે અને તેઓ નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રીઅભયદેવસૂરિની પરંપરામાં થયેલા છે. આથી તેઓ સાધારણજિનસ્તુતિના કર્તાથી ભિન્ન છે.

‘વાસ્થાવે’થી શરૂ થતું લોબ્યગર્ભિત સ્તોત્ર તેમજ તેની અવચૂરિના કર્તા પણ શ્રીસોમ-તિલકસૂરિ છે. પરંતુ તેઓ પ્રસ્તુત છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. કિન્તુ સ્તોત્ર-સમુચ્ચય (પૃ. ૧૧૪-૧૧૬)ગત અતુર્વિશતિજિનસ્તવન તો શ્રીસોમપ્રભસૂરિના શિષ્ય શ્રીસોમતિલકસૂરિએ રચેલું છે, એ વાત એના અન્તિમ પદના પહેલાં ત્રણ ચરણોના ત્રીભ ત્રીભ, સત્તરમા સત્તરમા, છઠ્ઠા છઠ્ઠા અને ચૌદમા ચૌદમા વર્ણો એકત્રિત કરતાં ‘શ્રીસોમતિલકસૂ-રિવિરચિતં’ એવું જે બાર વર્ણાત્મક પદ ઉદ્ભવે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે.

૩૧ મા પૃષ્ઠમાં શ્રીધર્મદ્યોપસૂરિકૃત અષ્ટયમકમય ‘જયવૃષમં’થી શરૂ થતી સ્તુતિના વૃત્તિકાર તરીકે શ્રીસોમતિલકસૂરિનું નામ સૂચવતાં તે સંદેહાત્મક હકીકત બજાવી હતી.

૧ બુદ્ધો શ્રીશોભન-સ્તુતિની સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૨૦-૨૧).

૨ આ રહ્યું તે પદ્ય:—

“યસ્ત્વાં શ્રીજિનસૂરિતોન્મદમનશ્ચરૈઃ પ્રજોતિ શ્રમં
જિત્વા સોઢગરિષ્ઠકષ્ટદહનં રોચિષ્ણુમાલદ્યુતમ્ ।
દક્ષામર્ત્યપવિત્રસમ્મદ ! પઠન્ કાંતં વિશં કઃ સ્તવં
વન્ધ્યાહનાય ભવાન્ જિનાઃ પ્રદદતામન્યેડપિ તસ્મૈ શિવમ્ ॥ ૧ ॥”

૩ આ વૃત્તિના પ્રારંભમાં નિમ્ન-લિખિત એ પદ્યો છે (બુદ્ધો ઉપર્યુક્ત રિપોર્ટ, પૃ. ૩૧૧):—

“શ્રેયઃશ્રીવરદં જિનૌઘમનઘં પ્રણમ્ય વિવૃણોમિ ।
યમકૈરલક્રુતયતીર્જિનસ્તુતીઃ સ્વપરહિતકૃતયે ॥ ૧ ॥
તાસ્વઘ્તાવિશતિઃ સ્પષ્ટા માલિનીચ્છન્દસાડ્ઘુતાઃ ।
અઘ્તાષ્ટયમકૈ રમ્યા વર્ણયુગ્મવિનિર્મિતાઃ ॥ ૨ ॥”

૧૮૦ સંદેહ રાખવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી એમ પ્રો. પિટર્સનના ત્રીજા રિપોર્ટના ૩૧૨ માં પૃષ્ઠ ૫૨ નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ મળી આવતાં સમજાય છે:—

“ શ્રીદેવેન્દ્રમુનીન્દ્રપદ્મકુટૈઃ શ્રીધર્મધોષાશ્ચય્યા
સ્થાતૈઃ સુરિવરૈર્વિશિષ્ટકવિશ્રિઆરિત્રિભિર્જ્ઞાનિભિઃ ।
સંઘાત્ચાર इति प्रसिद्धमहिमा सिद्धान्ततत्त्वाचित-
श्रक्તે ग्रन्थवरः परोपकृतये यैः कृतयत्नैर्भूतम् ॥ ૧ ॥
तस्यान्तिर्यतिपर्यन्त-चिन्त्यस्तयमका इमाः ।
व्यरच्यन्त च यैरष्टा-विंशतिः स्तुतयोऽनघाः ॥ ૨ ॥
तच्छिष्यशेखरश्री-सोमप्रभसूरिपादपद्मालिः ।
श्रीसोमतिलकसूरि-स्तनुमातिरापि विवृतिमकृतेमाम् ॥ ૩ ॥ ”

૧૧ીં આ રિપોર્ટના ૩૧૧ માં પૃષ્ઠગત નિમ્ન-લિખિત નિર્દેશ ઉપરથી તેા એ પણ જોઇ શકાય કે કે પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં આપેલી તેમની સાધારણ જનસ્તુતિની કૃતિ ઉપર તેમણે પોતે વૃત્તિ રચી છે.

“ શ્રીસોમતિલકસૂરિઃ સ્તુતિમેકામપિ સ્વયં રચિતામ્ ।
વિવૃણોતિ સ્મ ચતુર્દ્વા શ્લેષવશાત્ સ્વપરાહિતકૃતયે ॥ ૧ ॥ ”

આ વૃત્તિના પ્રારંભિક પદો વગેરે નીચે મુજબ છે (જુઓ પૃ. ૩૧૦-૩૧૧) :—

“ ૐ નમઃ સિદ્ધમ્ । અર્હમ્ ।
શ્રીમત્તીર્થપતીન્ સર્વાનનર્વાચીનચિન્મયાન્ ।
અદ્વૈતસંવિદે વન્દે સ્થાનન્દેન સ્વચેતસા ॥ ૧ ॥
અધિકૃત્ય શ્લેષમહં પ્રકૃતિપ્રત્યયવિભક્તિરંચનાદ્યમ્ ।
પ્રકામપિ હિ ચતુર્દ્વા વિવૃણોમિ સ્તુતિમિમાં સુ(સ્વ)કૃતામ્ ॥ ૧ (૨) ॥ ”

અત્ર એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહીં ગણાય કે પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં આપેલી આ સાધારણ જનસ્તુતિ શ્લેષ નામના અલંકારથી અલંકૃત છે. આ અલંકારનું લક્ષણ કાવ્યાલંકાર (પૃ. ૩૬)માં એમ આપવામાં આવ્યું છે કે—

“ વક્તું સમર્થમર્થ, સુશ્લિષ્ટાક્ષિપ્તવિવિધપદસન્ધિ ।
યુગપદનેકં વાક્યં, યત્ર વિધીયેત સ ‘ શ્લેષઃ ’ ॥ ”

અર્થાત્ અર્થ (અભિપ્રેય)નું નિવેદન કરવામાં સમર્થ, સુશ્લિષ્ટ (સમુચિત પ્રયોગવાળી), કષ્ટકારી કલ્પનાથી રહિત તેમજ તિલ્લંતાદિ વિવિધ પદોની સંધિથી યુક્ત એવું સમકાલે અનેક વાક્યનું જ્યાં વિધાન થાય, ત્યાં ‘ શ્લેષ ’ અલંકાર છે. આ અલંકારના (૧) વર્ણ, (૨) પદ, (૩) લિંગ, (૪) ભાષા, (૫) પ્રકૃતિ, (૬) પ્રત્યય, (૭) વિલક્ષિત અને (૮) વચન આગ્રીને આઠ પ્રકારો પડે છે.^૩ તે પૈકી અત્ર છેલ્લા ચાર પ્રકારો વિશેષતઃ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, વાસ્તે એ ચારનાંજ લક્ષણો વિચારીશું.

“ સિધ્યતિ યત્રાનન્યૈઃ સારૂપ્યં પ્રત્યયાગમોપપદૈઃ ।

પ્રકૃતીનાં વિવિધાનાં ‘ પ્રકૃતિ ’શ્લેષઃ સ વિજ્ઞેયઃ ॥ ૨૪ ॥

યત્ર પ્રકૃતિપ્રત્યયસમુદાયનાં ભવત્યનેકેષામ્ ।

સારૂપ્યં પ્રત્યયતઃ સ જ્ઞેયઃ ‘ પ્રત્યય ’શ્લેષઃ ॥ ૨૬ ॥

સારૂપ્યં યત્ર સુપાં તિઙાં તથા સર્વથા મિથો ભવતિ ।

સોઽત્ર ‘ વિભક્તિ ’શ્લેષો ‘ વચન ’શ્લેષસ્તુ વચનાનામ્ ॥ ૨૮ ”

—કાવ્યાલંકાર (અ. ૪)

દ્વિતીય સ્તુતિમાં પ્રકૃતિ-શ્લેષ અને વચન-શ્લેષ એમ બે છે; તૃતીય સ્તુતિમાં વિભક્તિ શ્લેષ, લિંગ-શ્લેષ, શબ્દ-શ્લેષ અને અર્થ-શ્લેષ છે; અને ચતુર્થ સ્તુતિમાં પ્રકૃતિ, પ્રત્યય વગેરે સંબંધી શ્લેષ છે.

૩૧ મા પૃષ્ઠમાં સ્પષ્ટાક્ષરમંની ટીકાનો અનુપલબ્ધ તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે, પરંતુ હાલમાં મને પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજય તરફથી ચાર શ્લોકના આ સ્તોત્રવાળી તેમજ તેની શ્રીસોમતિલક-સૂરિકૃત વૃત્તિ ઉપરથી ઉદ્ધૃત અવચૂરિવાલી એક પ્રતિ મળી આવી છે.

આ પ્રમાણે ભૂમિકા સમાપ્ત થાય છે એટલે અંતમાં સ્પષ્ટીકરણાર્થે જે જે ગ્રન્થોનો મેં ઉપયોગ કર્યો છે તેના પ્રયોજકોનો ધન્યવાદપૂર્વક ઉપકાર માનતો, વળી આ ગ્રન્થ તૈયાર કરવામાં જે જે વ્યક્તિઓએ મને અદ્વંશો પણ મદદ કરી છે તેમને શાસન-દેવતા આત્મોન્નતિના શિખર ઉપર આરૂઢ થવામાં સહાયભૂત થાઓ એવી ભાવના ભાવતો તથા આ ગ્રન્થમાં જે ન્યૂનતા દષ્ટિ-ગોચર થતી હોય તે બદલ સાક્ષર-સમૂહની ક્ષમા ચાચતો તેમજ તેમના તરફથી તદ્દંશે સૂચનાઓની આશા રાખતો હું વિરમું છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર, મુંબાઈ. }
વીર સંવત ૨૪૫૩. }

સાહિત્યરસપિપાસુ
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

श्रीमत्पण्डितमेरुविजयगणिविरचिताः
॥ श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः ॥

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीनाभिनन्दनस्य नुतिः—

आनन्दमन्दिरमुपैमि तमृद्विविश्व—

नाभेय ! देवमहितं सकलामवन्तम् ।

लब्ध्वा जयन्ति यतयो भवयोधमादौ

‘नाभेय’देवमहितं सकला भवन्तम् ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

समस्तजिनवराणां स्मरणम्—

तं तीर्थराजनिकरं स्मर मर्त्य ! मुक्तं

पद्मेक्षणं सुमनसां प्रमदादरेण ।

वृष्टिं व्यधुर्विविधवर्णजुषां यदं हि—

पद्मेऽक्षणं सुमनसां प्रमदादरेण ॥ २ ॥

श्रीसिद्धान्तस्वरूपम्—

चित्ते जिनप्रवचनं चतुराः ! कुरुध्वं

सद्देतुलाञ्छितमदो दितसाङ्गजालम् ।

यत् प्राणिनामकथयद् वरवित्तिलक्ष्मीं

सद्देऽतुलां छितमदोदितसाङ्गजालम् ॥ ३ ॥

श्रीचक्रेश्वर्याः प्रार्थना—

सा मे चिनोतु सुचिरं चलच्चुनेत्रा
 'चक्रेश्वरी' मतिमतान्तिमिरम्मदाभा ।
 या हन्ति हेलिरुचिवद् विलसन्नितम्ब-
 चक्रेश्वरी मतिमतां तिमिरं मदाभा ॥ ४ ॥ १ ॥

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीअजितनाथस्य स्मरणम्—

सद्युक्तिमुक्तिरुणीनिरतं निरस्त-
 रामानवस्मरपरं जितशत्रुजातम् ।
 अन्तर्जवेन 'विजया'ङ्गजमात्तधर्म-
 रा मानव ! स्मर परं 'जितशत्रु'जातम् ॥ १ ॥

विश्वविश्वेश्वराणां विज्ञप्तिः—

विश्वेश्वरा विशसनीकृतविश्वविश्वा-
 वामप्रतापकमलास्ततमोविपक्षाः ।
 निघ्नन्तु विघ्नमघवन्तमनन्तमाप्ता
 वामप्रतापकमलास्ततमोविपक्षाः ॥ २ ॥

प्रवचनपरिचयः—

पीयूषपानमिव तोषमशेषपुंसां
 निर्मायमुच्चरणकृद् भवतो ददानम् ।
 ज्ञानं जिन ! प्रवचनं रचयत्वनल्पं
 निर्मायमुच्चरणकृद् भवतोददानम् ॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

३

श्रीअजितबलायै विज्ञप्तिः—

श्रेयःपरागनलिनी नयतां नवाङ्गी

सा मे पराऽजितबला' दुरितानि तान्तम् ।

कल्याणकोटिमकरोन्निकरे नराणां

सामे पराजितबलाऽदुरिता नितान्तम् ॥ ४ ॥ २ ॥

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीसम्भवनाथाय प्रार्थना—

या दुर्लभा भवभृतामृषुवल्लरीव

मानामितद्रुमहिमाभ ! जितारिजात ! ।

श्री'सम्भवे'श ! भवभिद् भवतोऽस्तु सेवा—

ऽमाना मितद्रुमहिमाभ ! 'जितारि'जात ! ॥ १ ॥

निखिलजिनवराणां नुतिः—

नाशं नयन्तु जिनपङ्कजिनीहृदीशा

निष्कोपमानकरणानि तमांसि तानि ।

ज्ञानद्युता बहुभवभ्रमणेन तप्त—

निष्कोपमानकरणा नितमां सितानि ॥ २ ॥

श्रीसिद्धान्तस्वरूपम्—

सिद्धान्त ! सिद्धपुरुषोत्तमसंप्रणीतो

विश्वावबोधक ! रणोदरदारधीरः ।

भव्यानपायजलधेः प्रकटस्वरूप—

विश्वाऽव बोधकरणोऽदरदारधीरः ॥ ३ ॥

श्रीदुरितार्यै विनतिः—

माकन्दमञ्जरिरिवान्यभृतां भरैर्या
देवैरसेवि 'दुरितारि'रसावलक्षा ।
दारिद्र्यकृन्मम सपत्नजनेऽतिदुःख—
दे वैरसे विदुरितारिरसा वलक्षा ॥ ४ ॥ ३ ॥

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीअभिनन्दननाथस्य स्तुतिः—

निःशेषसत्त्वपरिपालनसत्यसन्धो
भूपाल'संवर'कुलाम्बरपद्मबन्धो ! ।
कुर्वन् कृपां भवमिदे जिन ! मे विनम्र—
भूपाल संवरकुलां वरपद्म ! बन्धो ! ॥ १ ॥

तीर्थराजस्तवनम्—

यत्पाणिजव्रजमभाद् धुतबुद्धनीर—
जं बालघर्मकरपादसमस्तपद्मम् ।
तं नौमि तीर्थकरसार्थ ! भवन्तमेनो—
जम्बालघर्म ! करपादसमस्तपद्मम् ॥ २ ॥

जिनमतप्रशंसा—

कामं मते जिनमते रमतां मनो मे—
ऽमुद्दामकामभिदसंवरहेतुलाभे ।
चण्डद्युताविव वितन्वति सत्प्रकाश—
मुद्दामकामभिदसंवरहेऽतुलाभे ॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

५

रोहिणीदेव्याः स्तुतिः—

धर्माद्विषां क्षयमधर्मजुषां करोतु

सा 'रोहिणी' सुरभियातवपू रमाया ।

यस्या बभौ हृदयवृत्तिरजस्रमूना

सारोहिणी सुरभिया तव पू रमायाः ॥ ४ ॥ ४ ॥

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीसुमतिनाथस्य महिमा—

भक्तिर्ब्रजेन विहिता तव पादपद्म—

सत्काऽमिता सुमनसां 'सुमते !' नतेन ।

लब्धा सुखेन जिन ! सिद्धिसमृद्धिवृद्धिः

सत्कामिता सुमनसां सुमतेन तेन ॥ १ ॥

जिनवरेभ्यः प्रार्थना—

येषां स्तुवन्त्यपि ततिश्चरणानि नृणा—

मज्ञानघस्मरपराभवभां जिना वः ।

दुःखाम्बुधाविव घन मरुतः क्षिपन्ता—

मज्ञानघस्मरपरा भवभाञ्जि नावः ॥ २ ॥

जिनवाण्या माहात्म्यम्—

या हेलया हतवती कुमतिं कुपक्षै—

विज्ञा नराऽजितपदा शिवरा जिनेन ।

वाच तमस्सु रचितां हृदि धेहि शैल—

विज्ञानराजितपदा शिवराजिनेनम् ॥ ३ ॥

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तु

[६ श्रीपद्मप्रभ-

शान्तादेव्याः स्तुतिः—

भक्तिं बभार हृदये जिनसामजा

शान्ताशिवं शमवतां वसुधा

सीमन्तिनी क्रतुमुजां कुरुतां स

' शान्ता ' शिवं शमवतां

॥ ५ ॥

८ श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तु

अथ श्रीचन्द्रप्रभप्रभोः प्रार्थना—

पूज्यार्चितश्चतुरचित्तचकोरचक्र—

चन्द्र ! प्रभावभवने दित

संसारसागरजले पुरुषं पतन्तं

' चन्द्रप्रभा ' व भवन्नन्दित

॥ १ ॥

तीर्थकरनिकरप्रणिपातः—

तीर्थेशसार्थ ! नातिरस्तु भवत्य

ऽऽरम्भागसामज ! समान

सन्दोहराहुबलनिर्मथने तमः

रम्भागसामजसमान ! न

॥ २ ॥

जिनवाण्याः स्तुतिः—

सम्यग्गृहशामसुमतां निचये

सद्भा रतीरतिवरा

दिश्यादवश्यमखिलं मम श

सद्भारती रतिवराभररा

॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

७

श्रीश्यामायाः स्तुतिः—

या सेव्यते स्म दनुजैर्वरदायिवक्त्र—

श्यामावरा सुरवशोचितदैत्यरामा ।

श्यामं निरस्यतु ममेयमनन्तशोकं

‘श्यामा’ वरा सुरवशोचितदैत्य रामा ॥ ४ ॥ ६ ॥

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः ।

श्रीसुपार्श्वनाथस्य सेवायाः फलम्—

यं प्रास्तवीदतिशयानमृताशनानां

कान्ता रसारसपदं परमानवन्तम् ।

विज्ञः श्रियं भजति कां न नतः ‘सुपार्श्व’

कां तारसारसपदं परमानवन्तम् ? ॥ १ ॥

जिनपतिभ्यः प्रणामः—

निःशेषदोषरजनीकजिनीशमाप्त—

संसारपारगतमण्डलमानमारम् ।

प्राज्यप्रभावभवनं भुवनातिशायि—

सं सारपारगतमण्डलमानमारम् ॥ २ ॥

प्रवचनप्रणामः—

सर्वार्थसार्थखचितं रचितं यतीन्द्र—

भारा ! जिनेन मतमानतमानवेनम् ।

हेलावहेलितकुकर्म शिवाय शर्म—

भाराजिने नमत मानतमानवेनम् ॥ ३ ॥

शान्तादेव्याः स्तुतिः—

भक्तिं बभार हृदये जिनसामजानां
शान्ताशिवं शमवतां वसुधामदेहा ।
सीमन्तिनी क्रतुभुजां कुरुतां सदा सा
' शान्ता ' शिवं शमवतां वसुधामदेहा ॥ ४ ॥ ७ ॥

८ श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीचन्द्रप्रभप्रभोः प्रार्थना—

पूज्यार्चितश्चतुरचित्तचकोरचक्र—
चन्द्र ! प्रभावभवनं दितमोहसारः ।
संसारसागरजले पुरुषं पतन्तं
' चन्द्रप्रभा ' व भवनन्दितमोहसारः ॥ १ ॥

तीर्थकरनिकरप्रणिपातः—

तीर्थेशसार्थ ! नातिरस्तु भवत्युदारा—
ऽऽरम्भागसामज ! समाननतारकान्ते ! ।
सन्दोहराहुबलनिर्मथने तमःसं—
रम्भागसामजसमान ! नतारकान्ते ॥ २ ॥

जिनवाण्याः स्तुतिः—

सम्यग्दृशामसुमतां निचये चकार
सद्भा रतीरतिवरा मरराजिगे या ।
दिश्यादवश्यमखिलं मम शर्म जैनी
सद्भारती रतिवरामरराजिगेया ॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

९

वज्राङ्कुशीदेव्याः स्तुतिः—

अध्यासिता नवसुधाकरविम्बदन्तं

स्वानेकपं कमलमुक्तघनाघनाभम् ।

‘वज्राङ्कुशी’ दिशतु शं समुपात्तपुण्य—

स्वाऽनेकपङ्कमलमुक्तघना घनाभम् ॥ ४ ॥ ८ ॥

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीसुविधिनाथस्य स्तुतिः—

निर्वाणमिन्दुयशसां वपुषा निरस्त—

रामाङ्गजोऽरुज ! गतः सुविधे ! निधे ! हि ।

विस्तारयन् सपदि शं परमे पदे मां

‘रामाङ्गजोरु जगतः ‘सुविधे !’ निधेहि ॥ १ ॥

जिनसमूहस्य प्रार्थना—

संप्रापयन्नतिमतोऽसुमतोऽतिचण्ड—

भास्वन्महाः शिवपुरः सविधेऽयशस्तः ।

पायादपायरहितः पुरुषान् जिनौघो

भास्वन्महाः शिवपुरः सविधेयशस्तः ॥ २ ॥

जिनवचनविचारः—

ये प्रेरिताः प्रचुरपुण्यभरैर्विनम्रा—

पापायमानव ! सुधारुचिरङ्गतारम् ।

कुर्वन्तु ते हृदि भवद्वचनं व्यपास्त—

पापायमान ! वसुधारुचिरं गतारम् ॥ ३ ॥

सुतारकादेव्याः स्तुतिः—

त्वं देवते ! विशदवाग्बिभवाभिभूत—

सारामृता समुदितास्यसुतारकेशा ।

नृणामुपप्लवचमूमुचितप्रदाने—

ऽसारामृता समुदिता स्य ' सुतारकेशा ॥ ४ ॥ ९ ॥

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीशीतलनाथस्य स्तुतिः—

पीडागमो न परिजेतरि दत्तमर्त्या—

नन्दातनूद्भवभयायशसां प्रसिद्धे ! ।

चित्ते विवर्तिनि विशां भवति त्वयीश !

' नन्दा 'तनूद्भव ! भया यशसां प्रसिद्धे ॥ १ ॥

जिनवरध्यानम्—

यच्चित्तवृत्तिरवधीत् तमसां प्रशस्ता—

या तापदं मनसि तारतमोरु जालम् ।

तं मानवप्रकर ! तीर्थकृतां कलापं

यातापदं मन सितारतमोरुजालम् ॥ २ ॥

सिद्धान्तस्य स्तुतिः—

गायन्ति सार्धममरेण यशस्तदीयं

रम्भा जिनागम ! दवारिहरे सवर्णे ।

ध्यानं धरन्ति तव ये पठने सदा सा—

रम्भाजिनागमदवारिहरेऽसवर्णे ॥ ३ ॥

अशोकादेव्याः स्तुतिः—

या भेजुषी जिनपदं न्यदधद् विशाला—
पत्रं परागमधुरं विगतामशोकाम् ।
स्मेराननां सुजन ! भो स्मर तां सहस्र—
पत्रं परागमधुरं विगतामशोकाम् ॥ ४ ॥ १० ॥

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीश्रेयांसनाथाय नमः—

'श्रेयांस' सर्वविदमङ्गिगण ! त्रियामा—
कान्ताननं तमहिमानम मानवाते ।
यं भेजुषो भवति यस्य गुणान् न यातं
कान्ताननन्तमहिमानममा नवा ते ॥ १ ॥

आप्तनिकरस्य स्तुतिः—

लक्ष्मीमितानभजतर्मुसदोऽहिशैल—
राजाननन्तमहिमप्रभवामकायम् ।
भिन्दन्तमाप्तनिकरं समुपैमि राका—
राजाननं तमहिमप्रभवामकायम् ॥ २ ॥

प्रवचनपरिचयः—

निर्वाणनिर्वृतिपुषां प्रचुरप्रमाद—
मारं भवारिहरिणा सममाऽऽगमेन ।
विद्वज्जनः परिचयं चिनुतां जिनाना—
मारम्भवारिहरिणा सममागमेन ॥ ३ ॥

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

यस्याः प्रसादमाधिगम्य बभूव भूस्पृक्
 सारातुलाभममला यतिमानवीनः ।
 शं तन्वती मतिमताममरी शिवानां
 सा रातु लाभममलायति ' मानवी ' नः ॥ ४ ॥ ११ ॥

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीवासुपूज्यनाथस्य स्तुतिः—

एनांसि यानि जगति भ्रमणार्जितानि
 पर्जन्यदानवसुपूज्य ! सुतानवानि ।
 त्वन्नाम तानि जनयन्ति जना जपन्तः
 पर्जन्यदान ! ' वसुपूज्य ' सुतानवानि ॥ १ ॥

जिनराज्या ध्यानम्—

ध्यानान्तरे धरत धोरणिमीश्वराणां
 वाचंयमा ! मरणदामितमोहनाशाम् ।
 दत्तेहितां भगवतामुपकारकारि—
 वाचं यमामरणदामितमोहनाशाम् ॥ २ ॥

शास्त्रमहिमा—

सोऽयं हिनस्ति सुकृती समवाप्य शास्त्र—
 विद्यातरो गवि भवं भवतोदि तारम् ।
 श्रोत्रैर्वचोऽमृतमधादिह सर्वभाव—
 विद् ! यातरोगविभवं भवतो दितारम् ॥ ३ ॥

चण्डादेव्याः स्तुतिः—

भक्त्या यया यतिगणः समपूजि भिन्न—

चण्डेतिकोऽमलकले ! वरशोभनाभे ! ।

पण्डामखण्डिततमां घटयाशु पुंसां

‘ चण्डे ’ ! ऽतिकोमलकलेवरशोभनाभे ! ॥ ४ ॥ १२ ॥

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीविमलनाथस्य स्तुतिः—

सिंहासने गतमुपान्तसमेतदेव—

देवे हितं सकमलं ‘ विमलं ’ विभासि ।

आनर्च यो जिनवरं लभते जनौघो

देवेहितं स कमलं विमलं विभासि ॥ १ ॥

तीर्थकराणां स्तुतिः—

ते मे हरन्तु वृजिनं भवतां नियोगा—

येऽनर्थदं भविरतिप्रियदा नदीनाः ।

तीर्थाधिपा वरदसं दधिरे दयाया

येऽनर्थदम्भविरतिप्रियदा नदीनाः ॥ २ ॥

प्रवचनप्रशंसा—

दूरीभवन् भवभृतां पृथु सिद्धिसौधं

सिद्धान्तराम ! नय मा नयमालयानाम् ।

यं त्वां बभार हृदये शमिनां समूहः

सिद्धान्त ! रामनयमानयमालयानाम् ॥ ३ ॥

विदितादेव्याः स्तुतिः—

सा कल्पवल्लिरिव वोऽस्तु सुरी सुखाय
रामासु भासिततमा 'विदिता'ऽमितासु ।
श्रेणीषु या गुणवतां करुणां सरागा
रामा सुभा सिततमा विदितामितासु ॥ ४ ॥ १३ ॥

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीअनन्तनाथस्य प्रार्थना—

प्रज्ञावतां तनु तमस्तनुतामनन्त—
माऽऽयासमेतपरमोहमलो भवन्तम् ।
स्याद्वादिनामधिपते ! महता'मनन्त' !
मायाऽसमेत ! परमोहमलोभवन्तम् ॥ १ ॥

तीर्थङ्करनिकरस्य विज्ञप्तिः—

चक्रे मराल इव यो जगतां निवासं
कामोदितावनिधनादृत ! मानसे नः ।
ऊर्वा'मिवावनिवरो ब्रज ! तीर्थपानां
कामोदिताव निधनादृतमानसेनः ॥ २ ॥

प्रवचनस्य विनतिः—

स त्वं सतत्त्व ! कुरु भक्तिमतामनन्यां
यामागमोहसदनं ततमोदमारम् ।
यश्चिन्तितार्थजनको यमिनां जघान
यामागमो हसदनन्ततमोदमारम् ॥ ३ ॥

अङ्कुशीदेव्या अभ्यर्थना—

या वर्जितं व्रजमुदारगुणैर्मुनीना—

मस्तावमानमतिरङ्गमनादरेण ।

शर्माङ्कुशी' दिशतु सा मम मङ्गलाना—

मस्तावमानमतिरङ्गमनादरेण ॥ ४ ॥ १४ ॥

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीधर्मनाथाय नमस्तस्मै—

सद्धर्म ! ' धर्म ! ' भवतु प्रणतिर्विमुक्त—

मायाय ते तनुभवाय धरेश' भानोः ' ।

यस्याभिधानमभवद् भविनां पवित्र—

मायायते ! ऽतनुभवाय धरेशभानोः ॥ १ ॥

जिनपङ्क्त्याः स्तुतिः—

दन्दह्यते स्म दमह्व्यभुजा जिनाली

संपन्नरागमरमानवनी रदाभाः ।

कीर्तीः करोतु दधती कुशलानि सा सत्—

सम्पन्नरागमरमानवनीरदाभा ॥ २ ॥

जिनवाण्या विचारः—

वाचंयमैर्धृतवती धरणीव गुर्वी

सत्कामसङ्गमरसाजरसोपमाना ।

सा वाक् सतां व्यथयतु प्रथितं जिनेन्द्र—

सत्काऽऽमसङ्गमरसा जरसोऽपमाना ॥ ३ ॥

प्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

संप्रापयत्यसुमतः कविकौटिकाभ्यां

प्रज्ञप्तिकामितरसाममरोचिता या ।

सा केकिनं गतवती चतु दुष्टदोषान्

‘प्रज्ञप्तिका’ऽमितरसा मम रोचिताया ॥ ४ ॥ १५ ॥

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीशान्तिनाथस्य स्तुतिः—

यं स्तौति ‘शान्ति’जिनमिन्द्रततिर्नितान्तं

श्रीजातरूपतनुकान्तरसाभिरामम् ।

शान्तिं सुरीभिरभिनूत ! नुदन् स नुन्न-

श्रीजातरूप ! तनु कान्तरसाभिरामम् ॥ १ ॥

जिनेश्वरेभ्यः प्रार्थना—

राजीभिरर्चितपदाऽमृतभोजनानां

मन्दारवारमणिमालितमस्तकानाम् ।

पुंसां ददातु कुशलं जिनराजमाला-

ऽमन्दारवाऽरमणिमालितमस्तकानाम् ॥ २ ॥

जिनागमस्य माधुर्यम्—

यो गोस्तनीमधुरतां निजहार हानि-

च्छिन्नाशिताजिनवरागमहारिवार ! ।

माधुर्यमेति न तवाधिशुचौ मधुत्व-

च्छिन्ना सिता जिनवरागम ! हारिवारः ॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

१७

निर्वाणीदेव्याः स्तुतिः—

श्री'आचिरेय'चरणान्तिकसक्तचित्ता
निर्वाणिनी रसनरोचितदेहकान्ता ।
मां शर्मणां पृथु विधेहि गृहं सुराणां
'निर्वाणि' ! नीरसनरोचितदेह कान्ता ॥ ४ ॥ १६ ॥

१७ श्रीकुन्थुजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीकुन्थुनाथस्य स्तुतिः—

मां 'कुन्थु'नाथ ! शमथावसथः प्रकृष्ट—
स्थानं दमाय नय मोहनवारिराशेः ।
मध्येऽम्बुनाथतुलनां कलयन्ननल्पा—
स्थानन्दमाय ! नयमोहनवारिराशेः ॥ १ ॥

तीर्थपतीनां स्मरणम्—

नित्यं वहेम हृदये जिनचक्रवाल—
मानन्ददानमहितं नरकान्तकारि ।
मुक्ताकलापमिव हारिगुणं धुनानं
मानं ददानमहितं नरकान्तकारि ॥ २ ॥

जिनवाण्याः प्रशंसा—

वाचां ततिर्जिनपतेः प्रचिनोतु भद्रं
आजिष्णुमा नरहिताऽकलिताऽपकारैः ।
सेव्या नरैर्धवलिभास्तसुधासुधाभा—
आऽजिष्णुमानरहिता कलितापकारैः ॥ ३ ॥

बलादेव्याः स्तुतिः—

या जातु नान्यमभजज्जिनराजपाद—

द्वन्द्वं विना शयविभाकरराजमाना ।

हे श्री'बले' ! वरबले ! समसङ्कस्य

द्वन्द्वं विनाशय विभाकरराजमाना ॥ ४ ॥ १७ ॥

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीअरनाथस्य सेवा—

पीठे पदोर्लुठति यस्य सुरालिरग्र—

सेवे सुदर्शनधरेऽशमनं तवामम् ।

त्वां खण्डयन्त' मर' ! तं परितोषयन्तं

सेवे ' सुदर्शन 'धरेशमनन्तवामम् ॥ १ ॥

जिनाल्या विज्ञप्तिः—

सर्वज्ञसंहतिरवाप शिवस्य सौख्यं

सारं भवारिजनिशापतिरोहितश्रीः ।

शुद्धां धियं कृतधियां विदधातु नित्यं

साऽऽरम्भवारिजनिशापतिरोहितश्रीः ॥ २ ॥

जिनवाण्याः प्रार्थना—

हन्ति स्म या गुणगणान् परिमोचयन्ती

साभा रतीशमवतां भवतोदमायाः ।

ज्ञानश्रिये भवतु तत्पठनोद्यतानां

सा भारती शमवतां भवतो दमाया ॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

६९

चक्रधरादेव्याः स्तुतिः—

चञ्चद्विलोचनमरीचिचयाभिभूत—

सारङ्गता स्फटिकरोचितभालकान्ता ।

चक्रं सतामवतु ' चक्रधरा ' सुपर्ण

सारं गता स्फटिकरोचितभालकान्ता ॥ ४ ॥ १८ ॥

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

श्रीमल्लिनाथ ! शमथद्रुमसेकपाथः

कान्तप्रियङ्गुरुचिरोचितकायतेजः ! ।

पादाब्जमस्तु मदनार्त्तिमधौ विमुक्ता—

कान्त ! प्रियं गुरु चिरोचितकाय तेऽज ! ॥ १ ॥

स्याद्वादिश्रेण्याः स्तुतिः—

स्याद्वादिनां ततिरनन्यजमिन्दुकान्ता—

च्छा या विडम्बयति सन्तमसङ्गमानाम् ।

सा सेवधिः प्रविधुनोतु कृतप्रकाश—

च्छायाविड(ल)म्बयति सन्तमसं गमानाम् ॥ २ ॥

जिनवाक्चन्द्रिकाया महिमा—

सङ्कोचमानयति या गृहमस्तमोहा—

नायाऽसमानममतामरसं स्तवानाम् ।

वाक्चन्द्ररुग् घतु तमोभरमर्हताम—

नायासमानममतामरसंस्तवानाम् ॥ ३ ॥

धरणप्रियायाः स्तुतिः—

श्रीजैनशासनहिता निखिलाहिताली—
संभिन्नतामरसभा सुरभासमाना ।
देवी दुनोतु दुरितं ' धरणप्रिया वः
संभिन्नतामरसभासुरभा समाना ॥ ४ ॥ १९ ॥

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य स्तुतिः—

सीमन्तिनीमिव पतिः समगंस्त सिद्धिं
निर्माय विस्मितमहामुनि सुव्रतत्वम् ।
सोऽयं मम प्रतनुताव तनुतां भवस्य
निर्माय ! विस्मितमहा ' मुनिसुव्रत ! ' त्वम् ॥ १ ॥

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

दीक्षां जवेन जगृहुर्जिनपा विमुच्य
कान्तारसं गतिपराजितराजहंसाः ।
ते मे सृजन्तु सुषमां यशसा सुकीर्त्ति—
कां तारसङ्गतिपरा जितराजहंसाः ॥ २ ॥

जिनागमाय महादेवस्योपमा—

दुर्दान्तवादिकुमत'त्रिपुराभिघाते
कामारिमानम मतं पृथु लक्षणेन ।
सर्वज्ञशीतरुचिना रचितं निरस्त—
कामारिमानममतं पृथुलक्षणेन ॥ ३ ॥

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

२१

गौरीदेव्याः स्तुतिः—

या दुर्धियामकृत दुष्कृतकर्ममुक्ता—
ऽनालीकभञ्जनपराऽस्तमरालबाला ।
गत्याऽऽस्यमस्यतु तमस्तव 'गौर्य'वन्ती
नालीकभं जन ! परास्तमरालबाला ॥ ४ ॥ २० ॥

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीनमिनाथस्य स्तुतिः—

देवन्द्रवृन्दपरिसोवित ! सत्त्वदत्त—
सत्यागमो मदनमेघमहानिलाभः ।
मथ्नासि नाथ ! रतिनाथसरूपरूपः
सत्यागमोऽमद ! 'नमे !'ऽघमहानिलाभः ॥ १ ॥

जिनश्रेण्याः स्मरणम्—

पापप्रवृत्तिषु पराणि निवर्तयन्त्य—
सत्यासु खानि शिवसङ्गमनाददाना ।
जैनेन्द्रपङ्क्तिरुपयातु मदीयचित्ते
सत्या सुखानि शिवसङ्गमना ददाना ॥ २ ॥

प्रवचनस्य विजयः—

यूथं ममन्थ हरिरैभमिवाधिमस्त—
मायामहारिमदनं दितदानवारि ।
जैनं मतं विजयतां तदिदं गमाना—
मायामहारि मदनन्दितदानवारि ॥ ३ ॥

कालीदेव्याः स्तुतिः—

या 'काल्य'किञ्चनजनानतनोदिताऽब्जं
प्रत्यर्थिनो विशदमानगदाऽक्षमाला ।
सा देवता प्रथयतु प्रथितप्रभावा
प्रत्यर्थिनो विशदमानगदाक्षमाला ॥ ४ ॥ २१ ॥

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीनेमिनाथाय प्रणामः—

यो रैवताख्यगिरिमूर्ध्नि तपांसि भोग—
राजीमतीत्य जनमारचयां चकार ।
'नेमि' जना ! नमत यो विगतान्तरारी
'राजीमती'त्यजनमारचयाञ्चकार ॥ १ ॥

जिनाधिपानां स्तुतिः—

यज्ज्ञानसारमुकुरे प्रतिबिम्बमीयु—
र्भावालयो गणनया रहिता निशाते ।
मेधाविनां स भगवन् ! परमेष्ठिनां श्री—
भावालयो गण ! नयारहितानि शाते ॥ २ ॥

सिद्धान्तस्य शोभा—

निर्मापयन्त्यखिलदेहजुषां निषेधं
सारा विभाति समतापर ! मारणस्य ।
सिद्धान्त ! सिद्धरचितस्य तवोग्रतत्त्व—
सारा विभाऽतिसमतापरमारणस्य ॥ ३ ॥

अम्बिकादेव्याः स्तुतिः—

प्राप्ता प्रकाशमसमद्युतिभिर्निरस्त—
ताराविभावसुमतोदमहारिबन्धा ।

जिनस्तुतयः]

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

२३

भक्ताऽम्बिकाऽमरवशाऽवतु 'नेमि'सार्व—
ताराविभावसुमतो दमहारिबन्धा ॥ ४ ॥ २२ ॥

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीपार्श्वनाथस्य स्तुतिः—

श्रीपार्श्वयक्षपतिना परिसेव्यमान—
पार्श्वे भवामितरसादरलाङ्गलाभे ।
इन्दीवरेऽलिरिव रागमना विनीले
'पार्श्वे' भवामि तरसा दरलाङ्गलाभे ॥ १ ॥

जिनपङ्कथाः प्रार्थना—

श्यामासुधाकरसुवर्णवरेन्द्रनील—
राजीवराजिततराङ्गधराऽतिधीरा ।
श्रेयःश्रियं सृजतु वो जिनकुञ्जराणां
राजी वराऽजिततराऽङ्ग धरातिधीरा ॥ २ ॥

जिनवाण्याः स्मरणम्—

या स्तूयते स्म जिनवाग् गहनार्थसार्थे
राज्याऽऽयता मघवतां समया तमोहाम् ।
दूरस्थितां स्मृतिपथं कुरु मुक्तिपुर्या
राज्याय तामघवतां समयातमोहाम् ॥ ३ ॥

पद्मावतीदेव्याः स्तुतिः—

छायेव पूरुषमसेवत 'पार्श्व'पाद—
पद्मावतीहितरसाजवनोपमाना ।
सा मे रजांसि हरतादिव गन्धवाहः
'पद्मावती' हि तरसा जवनोऽपमाना ॥ ४ ॥ २३ ॥

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः ।

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

‘सिद्धार्थ’वंशभवनेऽस्तुत यं सुराली
हृद्या तमोहमकर ! ध्वजमानतारे ! ।
त्वां नौमि ‘वीर !’ विनयेन सुमेरुधीरं
हृद्यातमोहमकरध्वजमान ! तारे ॥ १ ॥

जिनश्रेण्या नुतिः—

यत्पादपद्ममभवत् पततां भवाब्धा—
वालम्बनं शमधरी कृतकामचक्रा ।
त्वं जैनराजि ! सृज मञ्जुशिवद्रुमाणां
बालं वनं शमधरीकृतकामचक्रा ॥ २ ॥

जिनागमस्य स्तुतिः—

कादम्बिनीव शिखिनामतनोदपास्ता—
रामारमा मतिमतां तनुतामरीणाम् ।
जैनी नृणामियममर्त्यमणीव वाणी
रामा रमामतिमतां तनुतामरीणाम् ॥ ३ ॥

अम्बिकादेव्या नुतिः—

सम्यग्दृशां सुखकरी मदमत्तनील—
कण्ठीरवाऽसि ततनोदितसाक्षमाला ।
दे‘व्यम्बिके’ ! शिवमियं दिश पण्डितानां
कण्ठीरवासिततनो ! ऽदितसा क्षमाला ॥ ४ ॥ २४ ॥

॥ ऐं नमः ॥

श्रीमत्पण्डितमेरुविजयगणिविरचिताः स्वोपज्ञविवरणयुताः

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभिनन्दनस्य नुतिः—

आनन्दमन्दिरमुपैमि तमृद्धिविश्व—

नाभेय ! देवमहितं सकलाभवन्तम् ।

लब्ध्वा जयन्ति यतयो भवयोधमादौ

‘नाभेय’देवमहितं सकला भवन्तम् ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

विवरणम्

नत्वा महिमनिधानं, स्वगुरुं विवृणोति मेरुविजयकविः ।

स्वोपज्ञचतुर्विंशति—तृतीजिनानां यमकविषयाः ॥—आर्या

तं—जिनं अहं उपैमि—श्रये । तं किंविशिष्टं ? आनन्दस्य—हर्षस्य गृहम् । पुनः किं० ?
देवैर्महितं—पूजितम् । पुनः (किंवि०) केन—मुखेन सहितो लाभः—प्राप्तिस्तद्वन्तम् । ऋद्धिः—
सम्पत् तद्रूपविश्वे—जगति ब्रह्मा तत्संबोधनम् । तं कं ? यं भवन्तं लब्ध्वा—प्राप्य यतयो
भवयोधं—संसारभटं जयन्ति । क्व ? आदौ—युगादौ । यं किंविशिष्टं ? नाभेयदेवं—वृषभनामानम् ।
भवयोधं किंविशिष्टं ? अहितं—दुःखदम् । यतयः किंविशिष्टाः ? सकलाः—सर्वे ॥ १ ॥

अन्वयः

(हे) ऋद्धि—विश्व—नाभेय ! (यं) भवन्तं नाभेय—देवं आदौ लब्ध्वा सकलाः यतयः अ-
हितं भव—योधं जयन्ति, तं आनन्द—मन्दिरं, देव—महितं स—क—लाभ—वन्तं उपैमि ।

१ आर्या—लक्षणम्—

“यस्याः पादे प्रथमे, द्वादश मात्रा तथा तृतीयेऽपि ।
अष्टादश द्वितीये, चतुर्थके पञ्चदश साऽऽर्या ॥”

શબ્દાર્થ

આનન્દ=હર્ષ.
 મન્દિર=ગૃહ, ઘર.
 આનન્દમન્દિરં=હર્ષના ગૃહ (રૂપ).
 ઉપૈમિ (ઘાતુ ઇ)=હું આશ્રય લઉં છું.
 તં (મૂલ તદ્)=તેને.
 ઋદ્ધિ=સંપત્તિ.
 વિશ્વ=બ્રહ્માણ્ડ, જગત.
 નામેય=બ્રહ્મા.
 ઋદ્ધિવિશ્વનામેય !=હે સંપત્તિરૂપ વિશ્વને વિષે
 બ્રહ્માસમાન !
 દેવ=દેવ, સુર.
 માહેત (ઘાં મહ)=પૂજિત.
 દેવમહિતં=દેવો વડે પૂજિત.
 સદ્=સહિત.
 ક=સુખ.

લાભ=લાભ, પ્રાપ્તિ.
 સકલાભવન્તં=સુખપૂર્વક લાભયુક્ત.
 લઘ્વા (ઘાં લમ્)=પ્રાપ્ત કરીને, મેળવીને.
 જયન્તિ (ઘાં જિ)=જીતે છે.
 યતયઃ (મૂં યતિ)=સાધુઓ, મુનિવરો.
 ભવ=સંસાર.
 યોધ=સુભટ, યોદ્ધો.
 ભવયોધં=સંસારરૂપ સુભટને.
 આદૌ (મૂં આદિ)=શરૂઆતમાં.
 નામેય=નાભિ(નરેશ)ના નન્દન, ઋષભ દેવ.
 નામેયદેવં=ઋષભદેવને, પ્રથમ તીર્થંકરને.
 હિત=હિતકારી, કલ્યાણકારી.
 અહિતં (મૂં અહિત)=અહિતકારી, અનિષ્ઠ.
 સકલાઃ (મૂં સકલ)=સર્વે, સમસ્ત.
 ભવન્તં (મૂં ભવત્)=આપને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનાભિ-નન્દનની સ્તુતિ—

“ હે સંપત્તિરૂપ બ્રહ્માણ્ડને વિષે બ્રહ્માસમાન (અર્થાત્ સંપત્તિરૂપ વિશ્વના ઉત્પાદક) !
 (ધર્મ-પ્રવર્તનની) શરૂઆતમાં જે આપ નાભિ-નન્દન (અર્થાત્ ઋષભપ્રભુ) ને પ્રાપ્ત
 કરીને સમસ્ત મુનિવરો અહિતકારી એવા સંસારરૂપી સુભટને જીતે છે, તે આનંદના ગૃહરૂપ,
 દેવો વડે પૂજિત તેમજ સુખપૂર્વક (જ્ઞાનાદિક) લાભયુક્ત એવા આપ (પ્રથમ જિનવર) નો
 હું આશ્રય લઉં છું. ”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ રૂક્ત વસંતાતલકા નામના એકજ વૃત્ત યાને છંદમાં
 રચવામાં આવી છે. અર્થાત્ આ સંપૂર્ણ કાવ્ય શ્રીશોભનમુનિ અને યઋષભદ્વિસૂરિજીની માફક
 વિધ વિધ વૃત્તોમાં ન રચતાં રૂક્ત એકજ ‘ વસંતાતલકા ’ વૃત્તમાં શ્રીમેરૂવિજયગણિએ રચ્યું
 છે. વિશેષમાં ઉપર્યુક્ત બે મુનિવરોએ રચેલી સ્તુતિઓને કેટલેક અંશે કાવ્ય-ચમત્કૃતિમાં મળતી

૧ ધર્મ-પ્રવર્તનની શરૂઆતમાં એટલે કે ધર્મનો વિચ્છેદ થયા બાદ ફરીથી ધર્મની પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે; અર્થાત્
 યુગની આદિમાં એટલે કે ત્રીજા આરાના અંતમાં.

આવતી આ સ્તુતિમાં તો પ્રત્યેક શ્લોકનાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો મળતાં આવે છે; એ એની શૌભામાં ચમકેની દૃષ્ટિએ વધારો કરે છે. વળી એક બીજી વાત પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે આ કવિરાજે તો પ્રથમજ શ્લોકમાં અને તે પણ વળી આદિમાં પોતાના ગુરૂના આનન્દવિજય-ગણિ એ નામનો નિર્દેશ કરવાપૂર્વક તેમનું સ્મરણ કર્યું છે; આ એની વિશિષ્ટતા સૂચવે છે.

હવે જ્યારે આ કાવ્ય વસંતતિલકા શ્લોકમાં રચાયેલું છે, તો પછી ‘વસંતતિલકા’ના લક્ષણ પરત્વે કંઈક વિચાર કરવો એ અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય.

દરેક પદ કયાં તો અક્ષરના કે કયાં તો આવાના નિયમને અનુસરતું રચવામાં આવે છે. જે પદ અક્ષરોના નિયમાનુસાર રચાયેલું હોય તેને વૃત્ત કહેવામાં આવે છે. આ વૃત્તના સમ-અર્ધ-સમ અને વિષમ એવા ત્રણ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. જે વૃત્તનાં ચારે ચરણો (પાદ) એક એકની સાથે અક્ષર પરત્વે મળતાં આવતાં હોય, તે વૃત્ત ‘સમવૃત્ત’ કહેવાય છે; જ્યારે જેનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો અસ્પર્શ મળતાં આવતાં હોય, તે વૃત્તને ‘અર્ધસમવૃત્ત’ કહેવામાં આવે છે; અને જે વૃત્તનાં કોઈ પણ બે ચરણો અક્ષરના નિયમથી એકમેક સાથે મળતાં આવતાં ન હોય, તે વૃત્ત ‘વિષમવૃત્ત’ ના નામથી ઓળખાય છે. વળી સાધારણ રીતે વૃત્તમાં એકથી માંડીને તે વધારેમાં વધારે છઠ્ઠીસ (૨૬) અક્ષરો હોય છે. આ અક્ષરોમાંના કેટલાક હ્રસ્વ અને કેટલાક દીર્ઘ ગણાય છે. જેમકે અ, ઈ, ઉ, ઋ અને ઌ એ હ્રસ્વ અક્ષરો છે, જ્યારે બાકીના આ, ઈ, ઊ, ઋ, એ, ઐ, ઓ અને ઔ એ દીર્ઘ અક્ષરો છે. આ ઉપરાંત એ ધ્યાનમાં રાખવું કે હ્રસ્વ અક્ષરની પછી અનુસ્વાર, વિસર્ગ કે જોડાક્ષર આવે, તો તે અક્ષર દીર્ઘ ગણાય છે, તેમજ પાદના અન્તનો હ્રસ્વ સ્વર પણ કવચિત્ ગુરૂ ગણાય છે. અમુક અક્ષર હ્રસ્વ છે કે દીર્ઘ છે અર્થાત્ તે ‘લઘુ’ છે કે ‘ગુરૂ’ છે, તે દર્શાવવા લ અને ગ એવા અક્ષરો તેમજ ‘-’ અને ‘-’ અથવા ‘।’ અને ‘ડ’ ચિહ્નો વપરાય છે. આ હ્રસ્વ-દીર્ઘ અક્ષરોમાંના ત્રણ ત્રણ અક્ષરના સમૂહને ‘ગણ’ કહેવામાં આવે છે. છન્દઃશાસ્ત્રમાં બતાવ્યા મુજબ એકંદરે આઠ ગણો છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો ઉપયોગી થઈ પડશે:—

“ ‘મ’ સ્ત્રિગુરુસ્ત્રિલઘુ ‘ન’ કારો

‘મા’દિગુરુઃ પુનરાદિલઘુ‘ર્યઃ’ ।

‘જો’ ગુરુમધ્યગતો ‘ર’ લમધ્યઃ

‘સો’ઽન્તગુરુઃ કથિતોઽન્તલઘુ‘સ્ત’ઃ ॥ ”

અર્થાત્ મગણમાં ત્રણે અક્ષરો (વર્ણો) ગુરૂ હોય છે, જ્યારે નગણમાં તો ત્રણે લઘુ હોય છે; આદિ વર્ણ ગુરૂ હોય અને બાકીના બે લઘુ હોય, તો તે ભગણ છે; એવી રીતે પ્રથમ વર્ણ લઘુ હોય અને બાકીના બે ગુરૂ હોય, તો તે યગણ છે. એકલો મધ્ય વર્ણ ગુરૂ હોય તે જગણ છે અને એકલો મધ્ય વર્ણ લઘુ હોય તે રગણ છે. એકલો અન્ત્ય વર્ણ ગુરૂ હોય તે સગણ અને એવીજ રીતે એકલો અન્ત્ય વર્ણ લઘુ હોય તે તગણ છે.

આઠ ગણોની સમજ—

મ (— — —), ય (— — —), ર (— — —), સ (— — —), ત (— — —), જ (— — —), ષ (— — —), ન (— — —).

વિશેષમાં દરેક છંદમાં ચતિ એટલે વિશ્રામ-સ્થાન હોય છે અને તે દર્શાવવા । (આવું) ચિહ્ન કરવામાં આવે છે. વળી સાધારણ રીતે દરેક છંદનું લક્ષણ તેજ છંદના પાદમાં આપેલું હોય છે. તેવીજ રીતે વસન્તતિલકા વૃત્તનું લક્ષણ પણ તેજ વૃત્તમાં નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

— — — — — | — — — — —
 ડ કા વ સં ત તિલ કા | ત મ જા જ ગૌ ગઃ

[~ લઘુનું ચિહ્ન; — ગુરુનું ચિહ્ન; | ચતિનું ચિહ્ન.]

અર્થાત—આ છંદમાં ચૌદ વર્ણો છે. તેમાં ત, લ, જ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને છેવટના એ વર્ણો ચાને અક્ષરો ગુરુ છે. આ છંદને વસન્તતિલક, સિંહોદ્ધતા, સિંહોત્પતા, ઈન્દુવદના ઇત્યાદિ નામોથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ છંદમાં આઠમા અને છઠ્ઠા અક્ષર પછી ચતિ છે. અર્થાત્ પહેલાં આઠ વર્ણો બોલ્યા બાદ અટકવામાં આવે છે તેમજ ત્યાર પછી છ વર્ણો પછી પણ તેમજ છે.

આ તો આપણે આ વૃત્તનો ગણની અપેક્ષાએ વિચાર કર્યો. હવે આ વૃત્તમાં કયો અક્ષર ચાને વર્ણ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ છે એ અપેક્ષાપૂર્વક વિચાર કરીએ, તો માલૂમ પડશે કે એ બાબત ઉપર નિમ્નલિખિત શ્લોક યથાયોગ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

“આद्यं द्वितीयमपि चेद् गुरु तच्चतुर्थं
 यत्राष्टमं च दशमान्यसुपान्त्यमन्त्यम् ।
 कामाङ्कुशाङ्कुशितकामिमतङ्गजेन्द्रे !
 कान्ते ! ‘वसन्ततिलकां’ किल तां वदन्ति ॥”

—શ્રુતબોધ (શ્લોક ૩૭).

અર્થાત—હે કામરૂપ અંકુશ વડે અંકુશમાં આણ્યા છે કામિજનરૂપી કુંજરોને જેણે એવી હે કાન્તા ! જે પદનો પહેલો, બીજો, ચોથો, આઠમો, દશમાની પછીનો (એટલે કે અગ્યારમો), તેરમો (ઉપાન્ત્ય) અને ચૌદમો (અન્ત્ય) અક્ષર ગુરુ હોય, તે પદને (વિષુધ જનો) ‘વસન્તતિલકા’ કહે છે.

ઉપર્યુક્ત વિવેચન ઉપરથી બેઈ શકાય છે કે આ સ્તુતિ વસન્તતિલકા નામના સમ-વૃત્તમાં રચાયેલી હોવાથી તે તગણથી શરૂ થાય છે. પરંતુ તે વાત ઇષ્ટ નથી, કેમકે કહ્યું છે કે—

“‘મો’ ભૂમિઃ શ્રિયમાતનોતિ ‘ય’ જલં વૃદ્ધિં ‘ર’ ચાગ્નિર્મૃતિં
 ‘સો’ વાયુઃ પરદેશદૂરગમનં ‘ત’ વ્યોમ શૂન્યં ફલમ્ ।
 ‘જઃ’ સૂર્યો રુજમાદવાતિ વિપુલં ‘મે’ન્દુર્યશો નિર્મલં
 ‘નો’ નાકઃ સુખપ્રદઃ ફલમિદં પ્રાહુર્ગણાનાં બુધાઃ ॥”

—શાર્દૂલવિકીરિત.

અર્થાત—મગણનો અધિષ્ઠાયક દેવતા ‘પૃથ્વી’ છે અને તે લક્ષ્મીનો વિસ્તાર કરે છે; ય-ગણનો દેવતા ‘જલ’ છે અને તે આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે; રગણનો અધિષ્ઠાયક દેવતા ‘અગ્નિ’ છે અને તેનું ક્ષણ મૃત્યુ છે; સગણનો દેવતા ‘વાયુ’ છે અને દૂર પરદેશગમન તે તેનું ક્ષણ છે; તગણનો અધિષ્ઠાયક દેવતા ‘ગગન’ છે અને તેનું ક્ષણ શૂન્ય છે; ‘સૂર્ય’ એ

જગણુનો દેવતા છે અને તે રોગ-જનક છે; ‘ચન્દ્ર’ એ લગણુનો અધિષ્ઠાયક છે અને તે નિર્મલ તેમજ વિપુલ યશનો દાતા છે; નગણુનો દેવતા ‘સ્વર્ગ’ છે અને તે સુખકારી છે; આ પ્રમાણેનું ગણુનું ક્રમ પછિડતોએ કહ્યું છે^૧.

આના બચાવમાં કહી શકાય તેમ છે કે તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીસદ્ગુરેન દિવાકરે કદ્યા-ણુમંદિર અને માનતુંગસૂરિએ લકતામર સ્તોત્ર વસંતતિલકા વૃત્તમાં રચ્યાં છે તેનું શું? આ ઉપરાંત શ્રીભગ્વત્સૂરિએ પણ ચતુર્વિંશતિકાનો પ્રથમ શ્લોક આ વૃત્તમાં રચ્યો છે તે પણ ભૂલવા જેવું નથી.

તીર્થકર-વિચાર—

જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના (‘કાલ-ચક્ર’ના) ‘ઉત્સર્પિણી’ અને ‘અવસર્પિણી’ એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ દરેકના છ છ અવાન્તર વિભાગો પણ કદપવામાં આવ્યા છે અને તે દરેકને ‘આરા’ (સંઝર) કહેવામાં આવે છે. તુલ્ય સમયવાળા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા અને ચોથા આરામાં ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થકરોનો સહભાવ હોય છે. આ તીર્થકરો કંઈ વિષણુના કૂર્માદિક દશ અવતારોની માફક એકજ વ્યક્તિના અવતારો નથી; પરંતુ તેઓ તો પૃથક્ પૃથક્ વ્યક્તિ છે અને વળી ભવ પૂર્ણ થતાં તેઓ પરમાનંદ પદને પામે છે. આ ચાલુ અવસર્પિણી કાલમાં આ ભરતક્ષેત્રમાં ઋષભ આદિ ચોવીસ તીર્થકરો થઈ ગયા છે. તેમનું ચરિત્ર કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્ર આચાર્યે ‘ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરુષચરિત્ર’ નામના કાવ્યમાં આગેહુળ રીતે આલેખ્યું છે. આ ઉપરાંત પ્રાયઃ દરેક તીર્થકરનું અલગ ચરિત્ર પણ જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે ઋષભ દેવના વર્ધમાનસૂરિ, અમરચન્દ્ર તેમજ વિનયચન્દ્રકૃત ચરિત્રો છે. (જુઓ જૈન ગ્રન્થાવલિ પૃં ૨૩૮.) આ પ્રભુની સ્થૂલ રૂપરેખા તો શ્રીશોભનમુનિકૃત ‘સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા’ના પ્રથમ શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણ (પૃં ૬) ઉપરથી જોઈ શકાશે.

સમસ્તજિનવરાણાં સ્મરણમ્—

તં તીર્થરાજનિકરં સ્મર મર્ત્ય ! મુક્તં

પદ્મોક્ષણં સુમનસાં પ્રમદા દરેણ ।

વૃષ્ટિં વ્યધુર્વિવિધવર્ણજુષાં યદંદ્રિ—

પદ્મોક્ષણં સુમનસાં પ્રમદાદરેણ ॥ ૨ ॥

—વસન્ત ૦

૧ સરખાવો—

“ઉર્વી ‘મ’સ્ત્રિગુરુઃ શ્રિયં વિતનુતે ‘ન’ સ્વસ્ત્રિલો જીવિતં

‘રો’ગ્નિર્મધ્યલુપ્તમૂર્તિં ‘સ’ પવનો દેશભ્રમં ચાન્નયગુઃ ।

‘યો’ વાર્યાદિલુપ્તમૂર્તિં દિનમણિર્મધ્યે ગુરુ ‘જો’ રુજં

દ્યૌ ‘સ્તો’ મૂર્તિષ્ઠનક્ષયં ગુરુમુખો ‘મ’સ્તારકેશો યશઃ ॥ ”

વિવરણમ્

હે મર્ત્ય ! તં તીર્થરાજનિકરં સ્મર-ચિન્તય । નિકરં કિંવિશિષ્ટં ? મુક્તં-રહિતમ્ । કેન ? દરેણ-ભયેન । પુનઃ પદ્મવદીક્ષણે-લોચને यस્ય તમ્ । તં કં ? યદંહિપદ્મે સુમનસાં પ્રમદાઃ-સુર-સ્ત્રિયઃ સુમનસાં-પુષ્પાણાં વૃષ્ટિં-વર્ષણં વ્યધુઃ-ચક્રુઃ । કથં ? અક્ષણં-ચિરમ્ । કેન ? પ્રમદા-દરેણ-હર્ષાદરેણ । પુષ્પાણાં કિંવિશિષ્ટાનાં ? વિવિધવર્ણજુષાં-પદ્મવર્ણયુતાનામ્ ॥ ૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) મર્ત્ય ! યદ્-અંહિ-પદ્મે સુમનસાં પ્રમદાઃ વિવિધ-વર્ણ-જુષાં સુમનસાં વૃષ્ટિં પ્રમદ-આદરેણ અ-ક્ષણં વ્યધુઃ, તં દરેણ મુક્તં, પદ્મ-ઈક્ષણં, તીર્થ-રાજન્-નિકરં સ્મર ।

શબ્દાર્થ

તીર્થ=(૧) ચતુર્વિંધ સંધ; (૨) દ્વાદશાંગી; (૩)
પ્રથમ ગણધર.
રાજન્=રાજા, સ્વામી.
નિકર=સમૂહ, સમુદાય.
તીર્થરાજનિકરં=તીર્થકરોના સમુદાયને.
સ્મર (ધાં સ્મૃ)=તું યાદ કર.
મર્ત્ય!(મૂં મર્ત્ય)=હે માનવ, હે મરણશીલ જીવ !
મુક્તં (મૂં મુક્ત)=મુક્ત.
પદ્મ=પદ્મ, કમલ.
ઈક્ષણ=નેત્ર.
પદ્મેક્ષણં=કમલનાં જેવાં નેત્ર છે જેનાં એવાને.
સુમનસાં (મૂં સુમનસ)=દેવોની.
પ્રમદાઃ (મૂં પ્રમદા)=કાન્તાઓ, વલ્લભાઓ.
દરેણ (મૂં દર)=ભયથી.
વૃષ્ટિં (મૂં વૃષ્ટિ)=વરસાદ.

વ્યધુઃ (ધાં ધા)=કરતી હવી.
વિવિધ=વિધ વિધ, અનેક પ્રકારના.
વર્ણ=રંગ.
જુષ્=સેવણું.
વિવિધવર્ણજુષાં=વિવિધ વર્ણોની સેવનારાં.
યદ્=જે.
અંહિ=ચરણ.
યદંહિપદ્મે=જેનાં ચરણ-કમલમાં.
ક્ષણ=ક્ષણ.
અક્ષણં=ક્ષણ વારજ નહિ, લાંબા કાલ પર્યંત.
સુમનસાં (મૂં સુમનસ)=પુષ્પોની.
પ્રમદ્=હર્ષ, આનન્દ.
આદર=માન, વિનય.
પ્રમદાદરેણ=હર્ષ અને આદર સહિત.

શ્લોકાર્થ

સકલ જિનેશ્વરોનું સ્મરણ—

“ હે માનવ ! જેનાં ચરણ-કમલમાં દેવોની વલ્લભાઓ (અર્થાત્ દિવ્યાંગનાઓ) વિવિધ વર્ણનાં (અર્થાત્ પંચરંગી^૧) પુષ્પોની ચિરકાલપર્યંત હર્ષ અને આદરપૂર્વક વૃષ્ટિ કરતી

૧-જેન શાસ્ત્રમાં વર્ણનાં (રંગના) પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે—(૧) શુક્લ, (૨) કૃષ્ણ, (૩) રક્ત, (૪) પીત અને (૫) નીલ.

હવી, તે સયથી મુક્ત (અર્થાત્ નિર્ભય) તેમજ કમલનાં સમાન નેત્રવાળા એવા તીર્થંકરોના સમુદાયનું તું સ્મરણ કર.”—૨

શ્રીસિદ્ધાન્ત-સ્વરૂપમ્—

ચિત્તે જિનપ્રવચનં ચતુરાઃ ! કુરુધ્વં
સદ્દેતુલાઞ્છિતમદો દિતસાઙ્ગજાલમ્ ।
યત્ પ્રાણિનામકથયદ્ વરવિત્તિલક્ષ્મીં
સદ્દેતુલાં છિતમદોદિતસાઙ્ગજાલમ્ ॥ ૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે ચતુરાઃ ! યૂયં અદો જિનપ્રવચનં-જિનમતં ચિત્તે કુરુધ્વં-સ્મરત । પ્રવચનં કિંવિ-
શિષ્ટં ? સદ્દેતુભિઃ-પ્રધાનદેતુભિઃ લાઞ્છિતં-યુક્તમ્ । પુનઃ કિં૦ ? દિતં-છિતં, સાઙ્ગજં-સકન્દર્પં,
આલં-અનર્થો યેન તત્ । તત્ કિં૦ ? યન્મતં પ્રાણિનાં વરવિત્તિલક્ષ્મીં-સજ્ઞાનરમાં અકથયદ્-
વદતિ સ્મ । યત્ કિં૦ ? સત્-અર્થતઃ સર્વદા વિદ્યમાનમ્ । લક્ષ્મીં કિંવિશિષ્ટાં ? અતુલાં-
અસાધારણામ્ । યત્ કિં૦ ? છિતમદાનાં-મુનીનાં, ઉદિતા-ઉદયમાગતા, સા-લક્ષ્મીર્યસ્માત્
પ્રતાદશં અઙ્ગનાં-આચારાઙ્ગદીનાં જાલં-વ્રજં યત્ર તત્ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

હે ચતુરાઃ ! યદ્ સત્, છિત-મદ-ઉદિત-સા-અઙ્ગ-જાલં (પ્રવચનં) પ્રાણિનાં અ-તુલાં વર-
વિત્તિ-લક્ષ્મીં અકથયત્, અદઃ સત્-દેતુ-લાઞ્છિતં, દિત-સ-અઙ્ગજ-આલં, જિન-પ્રવચનં ચિત્તે
કુરુધ્વમ્ ।

શબ્દાર્થ

ચિત્તે (મૂં ચિત્ત)=મનમાં.
જિન=જીત્યા છે શાગ-દ્વેષ જેણે તે, વીતરાગ.
પ્રવચન=સિદ્ધાન્ત, મત.
જિનપ્રવચન=જિનના સિદ્ધાન્તને, જૈન મતને.
ચતુરાઃ ! (મૂં ચતુર)=હે કુશલ જનો !
કુરુધ્વં (મૂં કુ)=કરો.
સત્=ઉત્તમ, પ્રશંસનીય.
દેતુ=યુક્તિ.

લાઞ્છિત=યુક્ત.
સદ્દેતુલાઞ્છિતં=પ્રશંસનીય યુક્તિઓથી યુક્ત.
અદઃ (મૂં અદસ્)=આ.
દિત (ષાં દો)=કાંથી નાંખેલ.
અઙ્ગજ=કંદર્પ, કામદેવ, રતિ-પતિ.
આલ=અનર્થ.
દિતસાઙ્ગજાલં=નાશ કર્યો છે કામદેવનો તેમજ
અનર્થનો જેણે એવા.

યદ્ (મૂં યદ્)=જે.

પ્રાણિનાં (મૂં પ્રાણિન્)=જીવોને.

અકથયત્ (ધાં કથ્)=કહેતો હવે.

વર=પ્રધાન.

વિત્તિ=જ્ઞાન.

લક્ષ્મી=લક્ષ્મી.

વરવિત્તિલક્ષ્મી=પ્રધાન જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મીને.

સત્=વિદ્યમાન, હૈયાત.

હે=હે.

અતુલાં (મૂં અતુલા)=અસાધારણ.

છિત (ધાં છો)=કાંપી નાંખેલ.

મદ્=અભિમાન, ગર્વ.

ઉદ્વિત (ધાં હ)=ઉદ્વેગમાં આવેલ.

સા=લક્ષ્મી^૧.

અઙ્ગ=અંગ, જૈન શાસ્ત્રના પાઠવામાં આવેલા

બાર વિભાગો પૈકી એક વિભાગ.

જાલ=સમૂહ.

છિતમદ્વિતસાઙ્ગજાલં=તોડી નાંખ્યો છે ગર્વને

જેમણે એવાને પ્રાપ્ત થઈ છે લક્ષ્મી

જેમાંથી એવાં અંગોનો સમૂહ છે જેને

વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસદ્જ્ઞાનતનું સ્વરૂપ—

“ (અર્થતઃ સર્વદા) વિદ્યમાન [અથવા શોભનીય] એવા, તેમજ તોડી નાંખ્યો છે અભિમાનને જીઓએ એવાને (અર્થાત્ નિરભિમાનીને) પ્રાપ્ત થઈ છે (સર્વજ્ઞતારૂપી) લક્ષ્મી જેમાંથી એવાં અંગોના^૨ સમૂહરૂપ જે (મત) જીવોને અસાધારણ તેમજ ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપ એવી લક્ષ્મીને કહેતો હવે, તે પ્રધાન યુક્તિઓથી યુક્ત એવા, તથા વળી નાશ કર્યો છે રતિ-પતિનો તેમજ અનર્થનો જેણે એવા જૈન મતને, હે ચતુર (જનો) ! તમે ચિત્તમાં (ધારણ) કરો. ”—૩

શ્રીચક્રેશ્વર્યાઃ પ્રાર્થના—

સા મે ચિનોતુ સુચિરં ચલચન્નુનેત્રા

‘ચક્રેશ્વરી’ મતિમતાન્તિમિરમ્મદાભાં ।

યા હન્તિ હેલિચિવદ્ વિલસન્નિતમ્બ—

ચક્રેશ્વરી મતિમતાં તિમિરં મદાભા ॥ ૪ ॥ ૧ ॥

—વસન્ત૦

૧ સરખાવો—

“લક્ષ્મીઃ પદ્મા રમા યા મા, તા સા શ્રીઃ કમલેન્દિરા ।

હરિપ્રિયા પદ્મવાસા, ક્ષીરોદ્ધતનયાડપિ ચ ॥

—અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૨, શ્લોક ૧૪૭).

૨ આ ‘અંગ’ સંબંધી માહિતીને માટે જીઓ સ્તુત-ચતુર્વિંશતિકાના તૃતીય શ્લોકના ઉપરનું માર્ક રૂપટીકરણ (પૃં ૨૨).

संस्कृत-विभाग-...

संस्कृत-विभाग-...
संस्कृत-विभाग-...
संस्कृत-विभाग-...

अष्टभुजा (अष्टभुजा) १२

निर्वाणकलिकायाम्—

“तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नामप्रतिचक्रामिश्रानां यक्षिणीं हेमवर्णां गरुड-
वाहनामष्टभुजां वरदवाणचक्रपाशयुक्तदक्षिणकरां धनुर्वज्रचक्रकुशवाम-
हस्तां चेति ।”

શ્રીચક્રેશ્વરીને પ્રાર્થ

“ દેહીપ્રમાન
તથા હર્ષ [અથવા
અંધકારનો સૂર્યનાં
તેમજ સૌદામિની [અથવા
કાલ પર્યંત (અર્થાત

ચક્રેશ્વરી દેવીનું

જેમ દરેક તી
હતી. આ દેવી ચક્રે
આ દેવીનો વર્ણ સુવર્ણ
ચાર હાથમાં વરદ,
અને અંકુશ છે. આ
સંબંધમાં આચાર-

વિવરણમ્

સા 'ચક્રેશ્વરી' દેવી મે-મમ મતિ-બુદ્ધિ ચિનોતુ-કરોતુ । મતિ કીદશી? અતાન્તિ-
અક્ષીણામ્ । કથં? સુચિરં-સદા । સા કિંવિશિષ્ટા? ચલચચ્ચુવત્-ચક્રોરવત્ નેત્રે-નયને યસ્યાઃ
સા । પુનઃ કિં? ઇરમ્મદામા-મેઘાગ્નિવત્ આમા-પ્રમા યસ્યાઃ । સા કા? યા દેવી મતિમતાં-
ત્રિદુષાં તિમિરં-તમો હન્તિ । કિંવત્? હેલિરુચિવત્ । યથા રવિરશ્મિસ્તમો હન્તિ । યા કિંવિશિષ્ટા?
વિલસત્-દીપ્યત્ નિતમ્બચક્રં-કઠિતં યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં? ઈશ્વરી-સ્વામિની । પુનઃ કિં?
મદેન-હર્ષેણ સ્મયેન વા આમા-શોમા યસ્યાઃ સા ॥ ૪ ॥

અન્વયઃ

યા વિલસત્-નિતમ્બ-ચક્રા, ઈશ્વરી, મદ-આમા (દેવી) મતિ-મતાં તિમિરં હેલિ-રુચિ-વત્
હન્તિ, સા ચલ-ચચ્ચુ-નેત્રા, ઇરમ્મદ-આમા 'ચક્રેશ્વરી' મે અ-તાન્તિ મતિં સુચિરં ચિનોતુ ।

શબ્દાર્થ

સા (મૂં તદ્)=તે.
મે (મૂં અસ્મદ્)=મારી.
ચિનોતુ (વાં ચિ)=કરે.
સુચિરં=દીર્ઘ કાલ પર્યંત.
ચલ=ચંચળ, અસ્થિર.
ચચ્ચુ=ચાંચ.
ચલચચ્ચુ=ચંચળ છે ચાંચ જેની તે, ચક્રોર પક્ષી.
નેત્ર=લોચન, આંખ.
ચલચચ્ચુનેત્રા=ચક્રોર પક્ષીનાં જેવાં નેત્રો છે
જેનાં એવી.
ચક્રેશ્વરી=ચક્રેશ્વરી (દેવી).
મતિં (મૂં મતિ)=બુદ્ધિ.
તાન્તિ=ક્ષીણતા.
અતાન્તિ (મૂં અતાન્તિ)=અક્ષીણ.
ઇરમ્મદ=(૧) સૌદામિની, વીજળી; (૨) વડવાનલ.
આમા=પ્રભા.
ઇરમ્મદામા=સૌદામિની અથવા વડવાનલના
જેવી છે પ્રભા જેની એવી.

યા (મૂં યદ્) જે.
હન્તિ (વાં હન્) = હુણે છે, નાશ કરે છે.
હેલિ=સૂર્ય.
રુચિ=કિરણ.
વત્=માફક.
હેલિરુચિવત્=સૂર્યનાં કિરણોની માફક.
વિલસત્ (વાં લસ્)=દેહીપ્રમાન, સુશોભિત.
નિતમ્બ=શ્રીની કેડ.
ચક્ર=ચક્ર, વલય.
વિલસન્નિતમ્બચક્રા=દેહીપ્રમાન છે કટિ-વલય
જેનું એવી.
ઈશ્વરી=સ્વામિની.
મતિમતાં (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળીઓના.
તિમિરં (મૂં તિમિર)= (૧) અજ્ઞાનને; (૨)
અંધકારને.
મદ=(૧) હર્ષ; (૨) આશ્ચર્ય.
આમા=શોભા.
મદામા=હર્ષ અથવા આશ્ચર્ય વડે શોભા છે
જેની એવી.

સ્તોત્રાર્થ

શ્રીચક્રેશ્વરીને પ્રાર્થના—

“ દેહીપ્યમાન કટિ-વલય છે જેનું એવી તેમજ (માનવ, જ્ઞાનવ વિગેરેની) સ્વામિની તથા હૃષ [અથવા આશ્રય] વડે શોભતી એવી જ (દેવી) બુદ્ધિશાળીઓના (મોહરૂપી) અંધકારનો સૂર્યનાં કિરણોની જમ નાશ કરે છે, તે ચક્રાર (પક્ષી)નાં જેવાં લોચનવાળી તેમજ સૌદામિની [અથવા વડવાનલ]ના જેવી પ્રભાવાળી ચક્રેશ્વરી (દેવી) મારી મતિને દીર્ઘ કાલ પર્યંત (અર્થાત્ સદાને માટે) અક્ષીણ કરે. ”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચક્રેશ્વરી દેવીનું સ્વરૂપ—

જેમ દરેક તીર્થંકરની એક શાસન-દેવી હોય છે, તેમ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવને પણ હતી. આ દેવી ચક્રેશ્વરીના નામથી ઓળખાય છે. આનું બીજું નામ અપ્રતિચક્રા પણ છે. આ દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. વળી તેને ગરૂડનું વાહન છે અને તેને આઠ હાથ છે. તેના જમણા ચાર હાથમાં વરદ^૧, બાણ, ચક્ર અને પાશ છે, જ્યારે ડાબા ચાર હાથમાં તો ધનુષ્ય, વજ્ર, ચક્ર અને અંકુશ છે. આ તો પ્રવચનસારોક્ષર (પત્રાંક ૯૩-૯૪) પ્રમાણે હકીકત વિચારી. હવે આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૧૭૬) થું કહે છે તે પણ જોઈ લઈએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સ્વર્ણાભા ગરુડાસનાદ્ભુજયુગ્ વામે ચ હસ્તોચ્ચયે
વજ્રં ચાપમથાકુશં ગુરુધનુઃ સૌમ્યાશયા વિભ્રતી ।
તસ્મિન્નાપિ હિ દક્ષિણેઽથ વરદં ચક્રં ચ પાશં શરાન્
સચ્ચક્રાડપરચક્રમજ્જનરતા ‘ચક્રેશ્વરી’ પાતુ નઃ ॥ ”

—શાર્દૂલ-વિકીરિત.

૧ વરદાન દેવી વખતે જેવો હાથ રાખવો પડે તે ‘વરદ’ કહેવાય છે.

૨ શ્રીઅજિતજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅજિતનાથસ્ય સ્મરણમ્—

સદ્યુક્તિમુક્તિતરુણીનિરતં નિરસ્ત—

રામાનવસ્મરપરં જિતશત્રુજાતમ્ ।

અન્તર્જવેન 'વિજયા'ઙ્ગજમાત્તધર્મ—

રા માનવ ! સ્મર પરં 'જિતશત્રુ'જાતમ્ ॥ ૫ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે માનવ ! ત્વં 'વિજયા'ઙ્ગજં—'અજિત'જિનં સ્મર—સ્મૃતિપથં નય । કેન ? અન્તર્જવેન—મનો-
વેગેન । વિજયાઙ્ગજં કિંવિશિષ્ટં ? સદ્યુક્તિમુક્તિતરુણ્યાં—પ્રધાનસિદ્ધિસ્ત્રિયાં નિરતં—રાગિણમ્ ।
પુનઃ કિં૦ ? નિરસ્તા—મુક્તા રામાઃ—સ્ત્રિયો નવસ્મરઃ—નવ્યકામઃ પરે—વૈરિણો યેન તમ્ । પુનઃ
કિં૦ ? પરં—પ્રશસ્યમ્ । પુનઃ કિં૦ ? જિતં કર્મરૂપશત્રુજાતં યેન તમ્ । ત્વં કિં૦ ? આત્તઃ—પ્રાપ્તો
ધર્મ્વેરાઃ—સુકૃતસ્વં યેન સઃ । જિનં કિં૦ ? 'જિતશત્રુ'વૃષ્ટાત્ જાતં—સમુદ્ભવમ્ ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) માનવ ! આત્ત-ધર્મ-રાઃ (ત્વં) સત્-યુક્તિ-મુક્તિ-તરુણી-નિરતં નિરસ્ત-રામા-નવ-
સ્મર-પરં, જિત-શત્રુ-જાતં, પરં, 'જિતશત્રુ'-જાતં, 'વિજયા'-ઙ્ગજં અન્તર્-જવેન સ્મર ।

શીખ૦દાર્થ

યુક્તિ=હેતુ.

મુક્તિ=સિદ્ધિ, મોક્ષ.

તરુણી=યુવતિ, રમણી.

નિરત (ધા૦ રમ્)=અત્યંત આસક્ત.

સદ્યુક્તિમુક્તિતરુણીનિરતં=સુંદર યુક્તિઓથી
યુક્ત ઓવી મુક્તિરૂપી યુવતિને વિષે
અત્યંત આસક્ત થયેલાને.

નિરસ્ત (ધા૦ અસ્)=હર કરેલ, ત્યજી દીધેલ.

રામા=લલના, નારી.

નવ=નવીન.

સ્મર=કામદેવ, રતિ-રમણ, મદન.

પર=શત્રુ, વૈરી.

નિરસ્તરામાનવસ્મરપરં=હર દેહી દીધાં છે નારી-

ઓને, નવીન કામદેવને તેમજ શત્રુ-

ઓને જેણે એવાને.

જિત (ધા૦ જિ)=જીતેલ.

શત્રુ=દુશ્મન.

જાત=સમૂહ.

જિતશત્રુજાતં=જીતેલા છે શત્રુ-સમૂહને જેણે

એવા તેને.

અન્તર=આન્તરિક.

જવ=વેગ.

અન્તર્જવેન=મનોવેગપૂર્વક.

વિજયા=વિજયા (રાણી).

અક્ષજ=પુત્ર, નન્દન.

વિજયાક્ષજં=વિજયા (રાણી)ના પુત્રને.

આત્ત (ધાં દા)=અહણ કરેલ.

ધર્મ=ધર્મ.

રૈ=લક્ષ્મી, ધન.

આત્તધર્મરા=અહણ કરી છે ધર્મરૂપી લક્ષ્મી
જેણે એવા.

માનવ ! (મૂં માનવ)=હે મનુષ્ય !

પરં (મૂં પર)=ઉત્કૃષ્ટ.

જિતશત્રુ=જિતશત્રુ (રાજ).

જાત=નન્દન.

જિતશત્રુજાતં=જિતશત્રુ (રાજ)ના નન્દનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથનું સ્મરણ—

“ સુંદર યુક્તિઓથી યુક્ત એવી (અર્થાત્ સાદિ અનંત કાલ જ્યાં રહેવાનું છે એવા સદ્ગોગવાળી) મુક્તિરૂપી મહિલાને વિષે અત્યંત આસક્ત થયેલા, તથા વળી દૂર ફેંકી દીધાં છે નારીઓને, નવીન કંદર્પને તેમજ શત્રુઓને જેણે એવા [અર્થાત્ માનિની, મદન કે દુશ્મન સાથે જેને કંઈ પણ લેવા દેવા નથી એવા], તેમજ વળી વિજય મેળવ્યો છે (બાલ તેમજ અભ્યંતર] શત્રુ-સમૂહ ઉપર જેણે એવા, તથા ઉત્કૃષ્ટ એવા, તેમજ જિતશત્રુ [રાજ]થી ઉત્પન્ન થયેલા [અર્થાત્ તેમના નન્દન] તથા વિજયા [રાણી]ના પુત્ર એવા અજિતનાથને, હે મનુષ્ય! જેણે ધર્મરૂપી ધન અહણ કર્યું છે એવા તું મનોવેગપૂર્વક યાઃ કર. ”—૫

સ્પષ્ટીકરણ

જેમ પ્રથમ શ્લોકમાં ‘નાલેય’ શબ્દ દ્વારા પ્રથમ જિનેશ્વર નૃસિંહદેવના પિતાશ્રી ‘નાલિના’નામનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે, તેમ આ શ્લોકમાં દ્વિતીય જિનેશ્વર શ્રીઅજિતનાથના માતા અને પિતા એમ બન્નેનાં નામોનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. વળી જોકે આ તીર્થંકરને કામિની સાથે કંઈ કામ નથી, છતાં પણ તે મુક્તિ-રમણીના રાગી છે એમ વર્ણવી કવિ-રાજે કટાક્ષ કર્યો છે.

ખૂહત્-ટિપ્પનિકાના આધારે સમજી શકાય છે કે અજિતનાથ-ચરિત્ર પણ સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામાં પૃથક્ લખાયેલ છે પણ તે લભ્ય નથી. આ દ્વિતીય તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપ-રેખા શ્રીશોભનમુનિદ્વૃત્ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના વિવેચન (પૃં ૩૪) ઉપરથી મળી શકશે.

વિશ્વવિશ્વેશ્વરાણાં વિજ્ઞપ્તિઃ—

વિશ્વેશ્વરા વિશસનીકૃતવિશ્વવિશ્વા—

વામપ્રતાપકમલાસ્તતમોવિપક્ષાઃ ।

નિઘ્નન્તુ વિઘ્નમઘવન્તમનન્તમાતા

વામપ્રતાપકમલાસ્તતમોવિપક્ષાઃ ॥ ૬ ॥

—વસન્તઃ

વિવરણમ્

આપ્તા—જિના વિઘ્નં નિઘ્નન્તુ—નિરસ્યન્તુ । આપ્તાઃ કિંવિશિષ્ટાઃ ? વિશ્વેશ્વરા—જગદીશ્વરાઃ ।
પુનઃ કિં ? વિશસનીકૃતા—હતા વિશ્વે—સમસ્તા વિશ્વાયા—જગત્યાઃ વામઃ—પ્રતિકૂલઃ પ્રતાપઃ—
પ્રકૃષ્ટઃ ક્લેશો યેભ્યઃ ईदृશ મલાસ્તતમોવિપક્ષાઃ—પાપમરણાજ્ઞાનવૈરિણો યૈસ્તે । વિઘ્નં કિં ?
અઘવન્તં—પાપયુતમ્ । પુનઃ કિં ? અનન્તં—અપારમ્ । આપ્તાઃ કિંવિશિષ્ટાઃ ? વામઃ—કાન્તઃ પ્રતાપ—
સ્તસ્ય કમલા—શ્રીસ્તયા અસ્તો—જિઃ તમોવિપક્ષઃ—સૂર્યો યૈસ્તે ॥ ૬ ॥

અન્વયઃ

વિશ્વ—ઈશ્વરાઃ, વિશસની—કૃત—વિશ્વ—વિશ્વા—વામ—પ્ર—તાપ—ક—મલ—અસ્ત—તમસ્—વિપક્ષાઃ,
વામ—પ્રતાપ—કમલા—અસ્ત—તમસ્—વિપક્ષાઃ આપ્તાઃ અઘ—વન્તં વિઘ્નં નિઘ્નન્તુ ।

શબ્દાર્થ

ઈશ્વર=સ્વામી, પ્રભુ.

વિશ્વેશ્વરા=જગત્તા સ્વામીઓ.

વિશસન=ભારી નાંખવું તે.

વિશસનીકૃત=હણી નાંખેલ.

વિશ્વ=સમસ્ત.

વિશ્વા=જગત્, દુનિયા.

વામ=પ્રતિકૂલ.

પ્ર=પ્રકર્ષવાચક ઉપસર્ગ.

તાપ=સંતાપ.

પ્રતાપ=અત્યંત સંતાપ.

મલ=પાપ.

અસ્ત=મરણ.

તમસ્=કાર્યાકાર્યનો અવિવેક, અજ્ઞાન.

વિપક્ષ=શત્રુ, દુશ્મન.

વિશસનીકૃતવિશ્વવિશ્વાવામપ્રતાપકમલાસ્ત—
તમોવિપક્ષાઃ=નાશ કર્યો છે સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને
પ્રતિકૂલ તેમજ અત્યંત કલેશ છે જેનાથી
એવા પાપ, મરણ અને અજ્ઞાનરૂપી
દુશ્મનોનો જેમણે એવા.

નિઘ્નન્તુ (ધાં હવ)=હણી નાંખો.

વિઘ્નં (મૂં વિઘ્ન)=વિઘ્નને, સંકટને.

અઘ=પાપ.

અઘવન્તં (મૂં અઘવત્)=પાપયુક્ત.

અનન્તં (મૂં અનન્ત)=અન્ત નથી જેનો એવા,
અપાર.

આપ્તાઃ (મૂં આપ્ત)=આપ્ત, વિશ્વાસ—પાત્ર.

વામ=મનોહર.

પ્રતાપ=પ્રતાપ, તેજ.

કમલા=લક્ષ્મી.

અસ્ત (ધા૦ અસ્)=દે'કી દીધેલ, પરાસ્ત કરેલ.

તમસ્સ=અંધકાર.

તંમોવિપક્ષ=સૂર્ય.

વામપ્રતાપકમલાસ્તતમોવિપક્ષાઃ=મનોહર પ્રતાપરૂપી લક્ષ્મી વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને જે મળે એવા.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનતિ—

“વિશ્વના સ્વામી, તેમજ વળી નાશ કર્યો છે સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને પ્રતિકૂલ તેમજ અત્યંત ક્લેશકારી એવા પાપ, મરણ અને અજ્ઞાનરૂપી દુશ્મનનોનો જેમણે એવા, તથા વળી મનોહર પ્રતાપરૂપી લક્ષ્મી વડે પરાસ્ત કર્યો છે સૂર્યને (પણ) જેમણે એવા આપ્ત (તીર્થ-કરો) પાપથી યુક્ત તેમજ અપાર એવા વિદ્વનો સર્વથા અંત આણો.”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

આત્મ-વિચાર—

દરેક સ્તુતિ-કદમ્બકમાં દ્વિતીય શ્લોકમાં તો સમસ્ત જિનવરો-તીર્થકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, ત્યારે અત્ર તો કવિરાજે તેમ ન કરતાં ‘આપ્ત’ની સ્તુતિ કરી છે તેનું શું કારણ ? અરે, આ પ્રશ્ન હમ વિનાનો છે, કારણકે શું તીર્થકરો ‘આપ્ત’ નથી કે ? ધ્યાનમાં રાખવું કે આત્મના મુખ્યત્વેન લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે વિભાગો પડે છે. તેમાં લૌકિક આત્મથી જનક, વિદ્યા-ગુરુ સમજવામાં આવે છે; કારણકે પોતાના પુત્ર-શિષ્ય ઉપરના પ્રેમને લીધે તેઓ તેમને યથોચિત સલાહ આપે છે અને તદ્દશે તેઓ વિશ્વાસ-પાત્ર છે. આથી વધારે વિશ્વાસ-પાત્ર તો તેજ ગણાય કે જેનામાં રાગ-દ્વેષનો લેશતઃ પણ સદ્ભાવ ન હોય અને અતએવ જે સર્વજ્ઞ હોઈ કરીને પોતાની જ્ઞાન-દૃષ્ટિમાં જેવું દેખાય, તેવું જ કહે. આવા આપ્તો તે બીજા કોઈજ નહિ, પરંતુ તીર્થકરોજ છે. આ સંબંધમાં વિદ્વચ્ચકચૂડામણિ સમન્તભદ્રજી પણ શું કહે છે ? એજ કે—

“દેવાગમનમોયાન-ચામરાદિવિમુતયઃ ।

માયાવિઘ્નવપિ દૃશ્યન્તે, નાતસ્ત્વમસિ જો મહાન્ ॥”

—દેવાગમસ્તોત્ર (આત્મ-મીમાંસા^૧, પ્રથમ શ્લોક).

અર્થાત્ (સમવસરણને વિષે) દેવતાઓનું આગમન, આકાશ-ગમન, આમર, (છત્ર) વિગેરે વિભૂતિઓ માયાવી (ઈન્દ્રજાળ પાથરનારા)ઓને વિષે પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. વાસ્તે આ કારણોને લઈને કંઈ, હે જિનેશ્વર ! તું મહાન્ નથી, તું આપ્ત નથી.

આથી જોઈ શકાય છે કે રૂક્ત દેવકૃત વિભૂતિ કે ચમત્કાર એ આપ્તનું લક્ષણ નથી. પરંતુ સર્વથા રાગ-દ્વેષનો ક્ષય એજ આપ્તતા છે. વિશેષમાં આ આપ્તમીમાંસા ઉપર વસુનંદિએ રચેલી ટીકા, અકલંકદેવકૃત ભાષ્ય અને વિદ્યાનંદે રચેલી અષ્ટસહસ્રી-વૃત્તિ પણ ‘આપ્ત’ના લક્ષણ ઉપર ઓરજ પ્રકાશ પાડે છે. આ ઉપરાંત ‘આપ્ત’ કેને કહેવા તે સંબંધમાં ૨૦૦ શ્લોક

૧ આનું બીજું નામ ‘દેવાગમ-સ્તોત્ર’ પણ છે.

પ્રમાણાત્મક શ્રીવિદ્યાનન્દકૃત આપ્તપરીક્ષાનામક ગ્રન્થ પશુ તેની ૪૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણની વૃત્તિપૂર્વક વિચારવા જેવો છે. આપ્તનું લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમજતાં અને ત્યાર બાદ અમુક વ્યક્તિ આપ્ત છે કે કેમ તેનો વાસ્તવિક નિર્ણય થતાં કયા આગમનો (સિદ્ધાન્તનો) સ્વીકાર કરવો એ પ્રશ્નને સાફ અવકાશજ રહેશે નહિ અને આ પ્રમાણે સત્ય આગમ હાથ આવતાં મુક્તિ-મહિલાના મહેલ ઉપર જઈ પહોંચવામાં પણ ઘણો વિલંબ નહિજ થાય એ દેખીતી વાત છે.

પ્રવચન-પરિચયઃ—

પીયૂષપાનમિવ તોષમશેષપુંસાં

નિર્માયમુચ્ચરણકૃદ્ ભવતો દદાનમ્ ।

જ્ઞાનં જિન! પ્રવચનં રચયત્વનલ્પં

નિર્માયમુચ્ચરણકૃદ્ ભવતોદદાનમ્ ॥ ૭ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે જિન ! ભવતઃ પ્રવચનં જ્ઞાનં રચયતુ—કરોતુ । જ્ઞાનં કિંવિશિષ્ટં ? અનલ્પં-પ્રચુરમ્ । પ્રવચનં કિં કુર્વાણં ? દદાનં—દદત્ । કં ? તોષં—સંતોષમ્ । કેષાં ? અશેષપુંસામ્ । इव—યથા પીયૂષપાનં તોષં દદાતિ । પુનઃ કિં ? નિર્માય—કપટમુક્તમ્ । પુનઃ કિં ? ઉચ્ચરણકૃત્—પ્રૌઢ-યુદ્ધભિદ્ । પુનઃ કિં ? નિર્માયાનાં—મુનીનાં હુચ્ચરણકૃત્—દર્શચારિત્રકારિ । પુનઃ કિં ? ભવસ્ય તોદો વાધા તસ્ય દાનં યસ્ય તત્ ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! ભવતઃ અશેષ-પુંસાં પીયૂષ-પાનં इव તોષં દદાનં, નિર્માય-મુદ્-ચરણ-કૃત્, નિર્માય, ઉચ્ચ-રણ-કૃત્ [અથવા ઉદ્-ચરણ-કૃત્-] ભવ-તોદ-દાનં પ્રવચનં અનલ્પં જ્ઞાનં રચયતુ ।

શીઘ્રાર્થ.

પીયૂષ=સુધા, અમૃત.
પાન=પાન, પીવું તે.
પીયૂષપાનં=અમૃતનું પાન.
इव=જેમ.
તોષં (મૂં તોષ)=સંતોષ.
અશેષ=નિઃશેષ, સમસ્ત.

પુંસ=માનવ.
અશેષપુંસાં=સમસ્ત માનવોના.
માયા=કપટ.
નિર્માય=જતું રહ્યું છે કપટ જેવું એવા, નિષ્કપટી.
મુદ્=હર્ષ.
ચરણ=ચારિત્ર.

કૃત્=કરનાર.

નિર્માયમુચ્ચરણકૃત્=નિષ્કપટી (મુનિઓ) ના

હૃર્ષ અને ચારિત્રને કરનાર અથવા હૃર્ષ-

દાયક ચારિત્રને કરનાર.

ભવતઃ (મૂં ભવત્)=આપનું.

દ્વાનં (મૂં દ્વાન)=અર્પણ કરનારૂં, દેનારૂં.

જ્ઞાનં (મૂં જ્ઞાન)=જ્ઞાનને.

જિન ! (મૂં જિન)=હે જિન ! હે વીતરાગ !

પ્રવચનં (મૂં પ્રવચન)=શાસન, સિદ્ધાન્ત.

રચયતુ (ઘાં રચ્)=કરો.

અનલપં (મૂં અનલપ)=પ્રચુર, ઘણું.

નિર્માયં (મૂં નિર્માય)=કપટ-રહિત.

ઉચ્ચ=પ્રૌઢ.

રણ=સંઘ્રામ.

કૃત્=લેહવું.

ઉચ્ચરણકૃત્=પ્રૌઢ યુદ્ધને લેહનારૂં.

લોદ્=આધા, પીડા.

દ્વાનં=દાન, આપવું તે.

ભવતોદ્વાનં=સંસારને પીડા કરનારૂં.

ઉચ્ચ=પ્રબલતાસૂચક અવ્યય.

ઉચ્ચરણકૃદ્ભવતોદ્વાનં=ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રના

વિરાધક એવા સંસારને આધાનું દાન છે

જેના દ્વારા એવું.

શ્લોકાર્થ

પ્રવચનનો પરિચય—

“ સમસ્ત માનવોને અમૃતના પાનની જેમ સંતોષ અર્પણ કરનારૂં, તથા માયારહિત એવા (મુનિઓ) ના હૃર્ષ અને ચારિત્રના [અથવા હૃર્ષદાયક ચારિત્રના] કારણરૂપ, વળી કપટ-રહિત તેમજ પ્રૌઢ યુદ્ધને લેહનારૂં તથા ભવને પીડા કરનારૂં એવું [અથવા ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રના વિરાધક એવા સંસારને આધાનું દાન છે જે દ્વારા એવું] હે વીતરાગ ! આપનું પ્રવચન પ્રચુર જ્ઞાન કરો.”—૭

શ્રીઅજિતબલાયૈ વિજ્ઞાતિઃ—

શ્રેયઃપરાગનલિની નયતાં નવાઙ્ગી

સા મે પરાઽજિતબલા દુરિતાનિ તાન્તમ્ ।

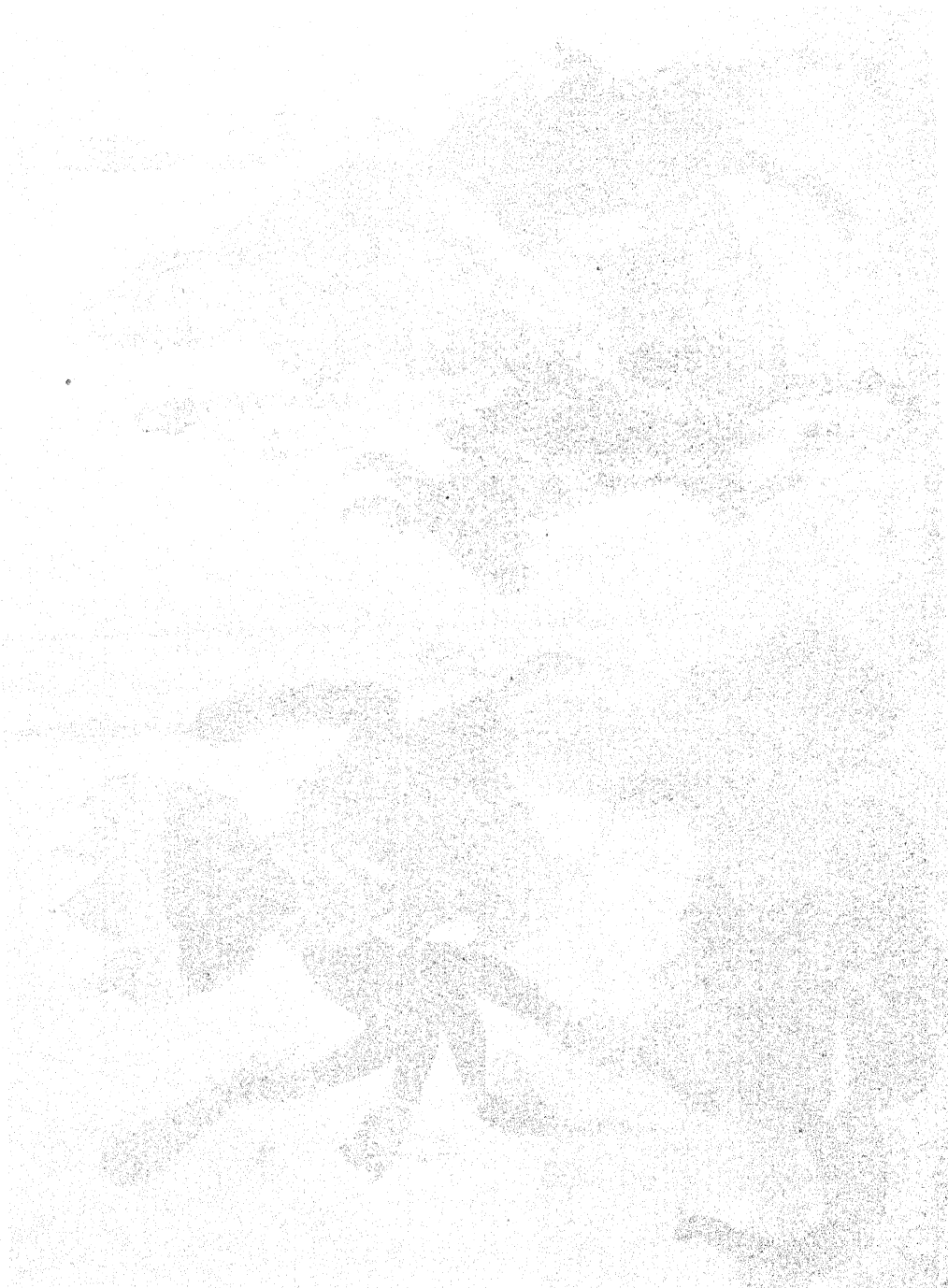
કલ્યાણકોટિમકરોન્ નિકરે નરાણાં

સામે પરાજિતબલાઽદુરિતા નિતાન્તમ્ ॥ ૮ ॥ ૨ ॥

—વસન્ત૦

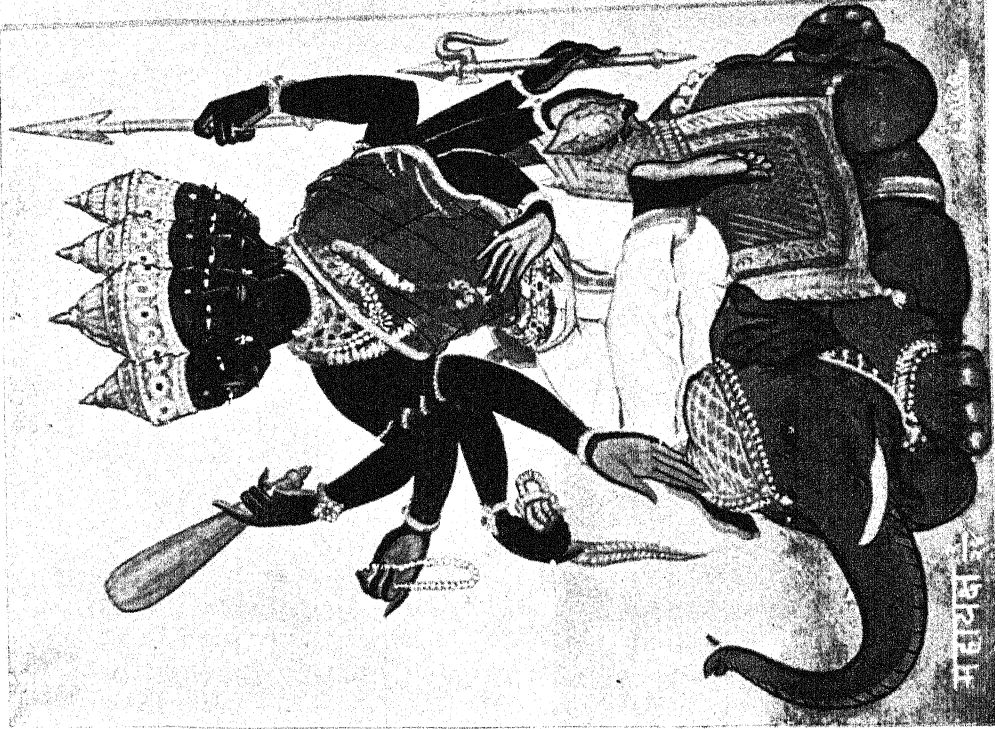
વિવરણમ્

સા ‘અજિતબલા’ નામ્ની-દેવી મે-મમ દુરિતાનિ-પાપાનિ તાન્તં-ક્ષયં નયતુ (તાં)-પ્રાપયતુ ।
સા કિંવિશિષ્ટા ? પરા-પ્રધાના । પુનઃ કિં૦ ? શ્રેયઃપરાગસ્ય-મઙ્ગલરૂપપૌષ્પસ્ય નલિની-કાજિની ।

THE
ALL THE

THE
ALL THE

महायक्षाभिधानं यक्षेश्वरं चतुर्भुवं श्यामवर्णं मातङ्गवाहनं
अष्टपाणिं वरदमुद्राक्षमूत्रपाशाभ्वितदक्षिणपाणिं
बीजपूजाभयाङ्कशोक्तियुक्तवामपाणिपृष्ठवं चेति ।

hmi Art Bombay 8.

अजितभिधानं याक्षिणीं गौरवर्णां लोहासनाधिरूढां चतुर्भुजां
वरदपाशाधित्तिदक्षिणकर्णं बीजपूजाङ्कशयुक्तवामकर्णं चेति ।

All rights reserved by A. Samiti.

પુનઃ કિં ? નવાઙ્ગી-નવીનતનુઃ । સા કા ? યા નરાણાં નિકરે-નૃવ્રજે કલ્યાણકોટિં અક-
રોત-તનોતિ સ્મ । નિકરે કિંવિશિષ્ટે ? સામે-સરોગે । યા કિંવિશિષ્ટા ? પરૈઃ અજિતં-અનભિધૂતં
બલં યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં ? અદુરિતા-અનઘા । નિતાન્તં-અત્યર્થમ્ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

(યા) પર-અજિત-વલા, અ-દુરિતા (દેવી) નરાણાં સ-આ [અ] મે નિકરે કલ્યાણ-કોટિં
અકરોત, સા શ્રેયસ્-પરાગ-નલિની, નવ-અઙ્ગી, પરા 'અજિતવલા' મે દુરિતાનિ તાન્તં નિતાન્તં
નયતામ્ ।

શીલ્પ-દાર્થ

શ્રેયસ્=કલ્યાણ, મંગલ.

પરાગ=પુષ્પની ખારીક રજ.

નલિની=પદ્મિની, પદ્મમનો સમૂહ.

શ્રેયઃપરાગનલિની=કલ્યાણરૂપ પરાગની
પદ્મિની.

નયતાં (ધાં ની)=લઈ જાઓ.

અઙ્ગ=દેહ, શરીર.

નવાઙ્ગી=નવીન છે દેહ જેનો એવી.

પરા (મૂં પર)=સર્વોત્કૃષ્ટ, સર્વોત્તમ.

અજિતવલા=અજિતબલા (દેવી).

દુરિતાનિ (મૂં દુરિત)=પાપોને.

તાન્તં (મૂં તાન્ત)=ક્ષય, નાશ.

કલ્યાણ=મંગલ.

કોટિં=સો લાખ, કરોડ.

કલ્યાણકોટિં=કરોડો કલ્યાણને.

અકરોત (ધાં કૃ)=કરતી હવી.

નિકરે (મૂં નિકર)=સમુદાયને વિષે.

નરાણાં (મૂં નર)=મનુષ્યોના.

આમ=રોગ.

અમ= , ,

સામે (મૂં સામ)=રોગી, વ્યાધિ-અસ્ત.

પર=અન્ય.

અજિત=નહિ જીતાયેલ.

વલ=પરાક્રમ.

પરાજિતવલા=અન્ય વડે જીતાયેલું નથી પરા-
ક્રમ જેનું એવી.

અદુરિતા=અવિધમાન છે પાપ જેને વિષે
એવી, પાપ-રહિત.

નિતાન્તં=અત્યંત, સર્વથા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતબલા દેવીને વિજ્ઞપ્તિ—

“અન્ય (વ્યક્તિઓ) વડે નથી જીતાયેલું પરાક્રમ જેનું એવી (અર્થાત્ અપૂર્વ બળ-
વાળી) તેમજ પાપ-રહિત એવી જ (દેવી) મનુષ્યોના વ્યાધિ-અસ્ત વર્ગને વિષે કરોડો
કલ્યાણો કરતી હવી, તે મંગલરૂપ પરાગની પદ્મિનીરૂપ એવી તેમજ નવીન દેહવાળી
(અર્થાત્ તરૂણી) તથા વળી સર્વોત્તમ એવી અજિતબલા (દેવી) મારાં પાપોનો સર્વથા
ક્ષય કરો.”—૮

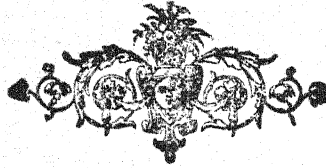
સ્પષ્ટીકરણ

અજિતબલા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘અજિતબલા’ એ દ્વિતીય તીર્થંકર શ્રીઅજિતનાથની શાસન-દેવીનું નામ છે. ‘અજિતા’ એ એનું અપર નામ છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને એને ગાયનું વાહન છે. વિશેષમાં એને ચાર હાથ છે. તેમાં તેના જમણા બે હાથમાં વરદ અને પાશ છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તો બીજપૂરક^૧ અને અંકુશ છે^૨. આ દેવીના સંબંધમાં આચાર-દિનકરમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ગોગામિની ધવલરુદ્ધ ચ ચતુર્મુજાલ્મ્યા
 વામેતરં વરદપાશવિભાસમાના ।
 વામં ચ પાણિયુગલં સૃણિમાતુલિન્ન-
 યુક્તં સદાડ‘જિતબલા’ દધતી પુનાતુ ॥”

—વસન્તતિલકા.

૧ બીજેકે. ૨ સરખાવો પ્રવચન-સારોદ્ધાર (પત્રાંક ૯૪).

૩ શ્રીસંભવજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસંભવનાથાય પ્રાર્થના—

યા દુર્લભા ભવમૃતામૃત્વલ્હરીવ
માનામિતદ્રુમહિમામ ! જિતારિજાત ! ।
શ્રીસમ્ભવેશ ! ભવમિદ્ ભવતોઽસ્તુ સેવા
ઽમાના મિતદ્રુમહિમામ ! 'જિતારિ'જાત ! ॥ ૧ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે શ્રીસમ્ભવેશ ! ભવતઃ સા સેવા ભવમિત્-સંસારનાશિની અસ્તુ । સા કા ? યા સેવા ભવમૃતા-પ્રાણિનાં ઋધુવલ્હરીવ-કલ્પલતેવ દુર્લભા-દુષ્પ્રાપ્તાઽસ્તિ । યા કિંવિચિષ્ટા ? અપ્રાના-માનાતીતા । મિતદ્રુઃ-સમુદ્રઃ તદ્વન્મહિન્ન આમા-શોભા યસ્ય તત્સંબોધનમ્ । હે જિતારિજાત ! 'જિતારિ'નૃપપુત્ર ! । માનઃ-સ્મયઃ તદ્વૃપામિતદ્રુમે-પ્રૌઢવૃક્ષે હિમામઃ-તુહિનસમસ્તત્સં ૦ । જિતં અરિજાતં-વૈરિવૃન્દં યેન તત્સં ૦ ॥ ૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) માન-અમિત-દ્રુમ-હિમ-આમ ! જિત-અરિ-જાત ! મિતદ્રુ-માહિમન્-આમ ! 'જિતારિ'-જાત ! શ્રી-'સમ્ભવ'-ઈશ ! યા (ભવતઃ સેવા) ભવ-મૃતાં ઋધુ-વલ્હરી इव દુર્લભા, (સા) ભવતઃ અમાના સેવા ભવ-મિદ્ અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

દુર્લભા (મૂં દુર્લભ) = દુર્લભ.
મૃત્ = ધારણ કરનાર.
મવમૃતાં (મૂં મવમૃત) = સંસારીઓને.
ઋધુ = કલ્પવૃક્ષ.
વલ્હરી = લતા, વેલ.
ઋધુવલ્હરી = કલ્પ-લતા.
માન = અભિમાન, ગર્વ.
અમિત = પ્રૌઢ.
દ્રુમ = તરુ, ઝાડ.

હિમ = ધરતી.
આમ = સમાન.
માનામિતદ્રુમહિમામ ! = હે અભિમાનરૂપ પ્રૌઢ વૃક્ષ પ્રતિ હિમસમાન !
અરિ = શત્રુ.
જિતારિજાત ! = જીત્યો છે વૈરિ-વર્ગને જેણે એવા ! (સંબોધનાર્થે)
શ્રી = માનવાચક શબ્દ.
સમ્ભવ = સંભવ (નાથ), ત્રીજા તીર્થંકર.

ઈશ=નાથ.

શ્રીસમ્ભવેશ ! =હે શ્રીસંભવનાથ !

મિત્ર=ભેદબું.

મવમિત્ર=ભવને ભેદનારી.

અસ્તુ (ધા૦ અસ્)=થાઓ.

સેવા=ભક્તિ, ઉપાસના.

માન=માપ.

અમાના (મૂ૦ અમાન)=માપ-રહિત, અપાર.

મિત્રુ=સમુદ્ર.

મહિમવ=મહિમા.

મિત્રુમહિમામ ! =હે સમુદ્રના મહિમાની જેમ

શોભા છે જેની એવા ! (સં૦)

જિતારિ=જિતારિ (નૃપતિ).

જિતારિજાત ! =હે જિતારિના પુત્ર !

શ્લોકાર્થ

શ્રીસંભવનાથને પ્રાર્થના—

“ હે અભિમાન^૧રૂપી પ્રૌઢ વૃક્ષને (નષ્ટ કરવામાં) હિમસમાન (હરિ) ! જીત્યો છે વૈરિ-વર્ગને જણે એવા હે (વિશ્વેશ્વર) ! હે સમુદ્રના જેવા મહિમાવાળા (મહેશ્વર) ! હે જિતારિ (નૃપતિ) ના નન્દન ! હે શ્રીસંભવનાથ ! જે (સેવા) સંસારી જીવોને કલ્પ-લતાની માફક દુર્લભ છે, તે આપની અપાર સેવા (અમારા) સંસારનો ઉચ્છેદ કરનારી થાઓ.”—૯

સ્પષ્ટીકરણ

અજિતનાથ-ચરિત્રની જેમ સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલ સંભવનાથ-ચરિત્ર સંબંધી બૃહત્-ટિપ્પનિકામાં ઉલ્લેખ છે. આ તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખા સાદૃ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૪૮-૪૯).

નિસિલજિનવરાણાં નુતિઃ—

નાશં નયન્તુ જિનપદ્મજિનીહરીશા

નિષ્કોપમાનકરણાનિ તમાંસિ તાનિ ।

જ્ઞાનચુતા બહુભવભ્રમણેન તત્ત—

નિષ્કોપમાનકરણા નિતમાં સિતાનિ ॥ ૧૦ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

જિનપદ્મજિનીહરીશાઃ—જિનસૂર્યાઃ તમાંસિ—અજ્ઞાનાનિ નાશં નયન્તુ । કેન ? જ્ઞાનચુતા—સવોધતેજસા । તમાંસિ કિંવિશિષ્ટાનિ ? નિર્-નિતરાં કોપમાનયોઃ—ક્રોધસ્મયયોઃ કરણં યેમ્ય-

૧ અભિમાનના સ્વરૂપ સાદૃ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૩-૫૪).

સ્તાનિ । તાનિ કાનિ ? યાનિ તમાંસિ બહુભવભ્રમણેન-સંસારભ્રમેણ સિતાનિ-વદ્ધાનિ સન્તિ ।
કથં ? નિતમાં-અત્યર્થમ્ । જિનાઃ કિંચિશિષ્ટાઃ ? તપ્પનિષ્કસ્ય-સ્વર્ણસ્ય ઉપમાનં-ઉપમા યેષાં
ઈદંશાનિ કરણાનિ-શરીરાણિ યેષાં તે ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

તપ-નિષ્ક-ઉપમાન-કરણાઃ જિન-પદ્મજિની-હૃદ-ઈશાઃ તાનિ બહુ-ભવ-ભ્રમણેન નિતમાં
સિતાનિ, નિર-કોપ-માન-કરણાનિ તમાંસિ જ્ઞાન-દ્યુતા નાશં નયન્તુ ।

શબ્દાર્થ

નાશં (મૂં નાશ)=વિનાશ પ્રતિ.

નયન્તુ (ધાં ની)=દેશે, લઈ જાઓ.

પદ્મજિની=પદ્મિની, કમલિની.

હૃદ્=હૃદય, અંતઃકરણ.

પદ્મજિનીહૃદીશ=પદ્મિનીનો સ્વામી, સૂર્ય.

જિનપદ્મજિનીહૃદીશાઃ=તીર્થંકરરૂપી સૂર્યો.

નિર=અત્યંતવાચક અન્યથા.

કોપ=ક્રોધ, ગુસ્સો.

કરણ=સાધન, કારણ.

નિષ્કોપમાનકરણાનિ=નિરંતર ક્રોધ અને
ગર્વના કારણરૂપ.

તમાંસિ (મૂં તમસ)=અજ્ઞાનોને.

તાનિ (મૂં તદ્)=તે.

જ્ઞાન=જ્ઞાન, બોધ.

દ્યુત=(૧) પ્રકાશ; (૨) કિરણ.

જ્ઞાનદ્યુતા=જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ અથવા કિરણ વડે.

બહુ=ધણી.

ભ્રમણ=પરિભ્રમણ, રખડપટ્ટી.

બહુભવભ્રમણેન=ધણી ભવના પરિભ્રમણથી.

તપ (ધાં તપ)=તપેલા.

નિષ્ક=સુવર્ણ, સોનું.

ઉપમાન=ઉપમા.

કરણ=દેહ.

તપનિષ્કોપમાનકરણાઃ=તપેલા સુવર્ણની ઉપમા

(ધટે) છે દેહને જેમના એવા.

નિતમાં=અત્યંત.

સિતાનિ (મૂં સિત)=આંધેલા.

શ્લોકાર્થ

અનેક જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“ તપ સુવર્ણના જેવા (વર્ણવાળા) દેહવાળા એવા જિન-સૂર્યો ધણી ભવોના પરિભ્રમ-
ણથી અત્યંત ગાઢ બાધિલા એવા તેમજ નિરંતર ક્રોધ અને ગર્વના કારણભૂત એવા તે (અમારા)
અજ્ઞાન (રૂપી અંધકારો) નો જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ [અથવા કિરણ] વડે વિનાશ કરે.”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અજ્ઞાન અને તેથી થતી અવનતિ—

આ શ્લોકમાં અજ્ઞાનને સંસાર-પરિભ્રમણના હેતુ તરીકે તેમજ તેને ક્રોધ અને માનના કારણ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યું છે, તે ન્યાય-સંગત છે. કેમકે અજ્ઞાન એજ દુઃખ-દરિયામાં ડૂબા-ડૂબારો પથર છે, અવનતિના ખાડામાં ઉતારનારું હથિયાર છે અને અનેક પ્રકારના હાસ્ય-જનક, તિરસ્કાર-પાત્ર ભાગ ભજવાવનારો સૂત્રધાર છે; અરે ટુંકમાં કહીએ તો સર્વ આપત્તિઓનું તે મૂળ છે.

એ તો દેખીતી વાત છે કે કદાચ કોઈ મનુષ્ય ક્રોધના વિપાકથી-તેના કટુ ફળથી અજ્ઞાત હોય તેથી તે ક્રોધ કરે. કદાચ એમ પણ બને કે અન્ય વ્યક્તિને પોતાના દુશ્મન તરીકે સમજવાની ભૂલ થવાથી તે ક્રોધ કરે. અરે જ્યારે અન્ય વ્યક્તિ દુશ્મન હોવાથી તેના તરફ ક્રોધ કરવો ન્યાય્ય ગણાય, તો તે જીવે એમ કેમ ન વિચારવું કે મારા કટ્ટા દુશ્મન જેવા કે અજ્ઞાનાદિક આભ્યન્તર શત્રુઓના ઉપર ક્રોધ કરવો શું ઉચિત નથી કે ? કહ્યું પણ છે કે—

“પ્રકુપ્યામ્યપકારિભ્ય, ઇતિ ચેદાશયસ્તવ ।

તત્ કિં ન કુપ્યસિ સ્વસ્ય, કર્મણે દુઃસ્વહેતવે ? ॥”

અર્થાત્ ‘હું તો ગુન્હેગાર ઉપર ગુસ્સે થાઉં છું’ એમ જો (હે જીવ !) તારો આશય હોય, તો તો તારા દુઃખનાં કારણભૂત એવાં તારાં કર્મ કે જે ખરેખરા ગુન્હેગાર છે તેનાં ઉપર તું કેમ ક્રોધાયમાન થતો નથી ?

એ પણ વિચારવા જેવી હકીકત છે કે મનુષ્યે શ્વાન (કૂતરા) ન બનતાં સિંહ જેવું આચરણ કરવું યોગ્ય છે, કેમકે કૂતરાનો સ્વભાવ તો તેના તરફ પથ્થર ફેંકનારને કરડવાનો હોતો નથી, પરંતુ તે તો પથ્થરનેજ પોતાનો શત્રુ ગણી તેને કરડવા ધસે છે; જ્યારે સિંહનો સ્વભાવ ખરા શત્રુનો પીછો પકડવાનો છે અર્થાત્ જો કોઈ એને બાણ મારે, તો તે બાણ પ્રતિ નહિ દોડતાં, બાણ મારનાર તરફ તે સામો થાય છે. એજ વાત ઉપર નીચેનો પ્રલોક પણ પ્રકાશ પાડે છે.

“ઉપેક્ષ્ય લોષ્ટ્રક્ષેતારં, લોષ્ટ્રં વશતિ મળ્ડલઃ ।

મૃગારિઃ શરમુત્પેક્ષ્ય, શરક્ષેતારમૃચ્છતિ ॥”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ક્રોધનું કારણ અજ્ઞાન છે. એવીજ રીતે વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય તેમ છે કે જાતિ, લાભ, કુલ, ઐશ્વર્ય, બલ, રૂપ, તપ અને શ્રુત એ આઠ પૈકી ગમે તે વિષયક ગર્વ કરનાર મનુષ્ય પણ તેવી ભૂલ અજ્ઞાનવશાત્ કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં અથડાતાં કૂટાતાં પણ પૂર્વ પૂણ્યને લઈને કદાચ સન્મતિરૂપ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય, તો તો અજ્ઞાનને લીધે સંસારમાં કર્યા કરવી પડતી રખડપટ્ટીનો અંત આવે; બાકી તો એક પછી એક યોગિનીમાં પરિબ્રમણ કર્યાજ કરવું પડે.

શ્રીસિદ્ધાન્તસ્વરૂપમ્—

સિદ્ધાન્ત ! સિદ્ધપુરુષોત્તમસંપ્રણીતો

વિશ્વાવબોધક ! રણોદરદારધીરઃ ।

મવ્યાનપાયજલધેઃ પ્રકટસ્વરૂપ—

વિશ્વાઽવ બોધકરણોઽદરદારધીરઃ ॥ ૧૧ ॥

—વસન્ત ૦

૧ જોન શાસ્ત્ર પ્રમાણે યોગિની સંખ્યા ચોવીસી લાખની છે. આ સંખ્યામાં વિશેષ માહિતી સાર જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૩૦૧-૩૦૨).

વિવરણમ્

હે સિદ્ધાન્ત ! ત્વં મન્યાન્ અપાયજલધેઃ-કષ્ટસિન્ધોઃ અવ-રક્ષ । ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? સિદ્ધપુરુષોત્તમૈઃ-જિનૈઃ સંપ્રણીતઃ-પ્રકાશિતઃ । વિશ્વસ્ય-જગતઃ અવબોધકઃ તત્સં૦ । ત્વં કિં૦ ? રણોદરસ્ય-દ્વન્દ્વમધ્યસ્ય દારો-વિનાશઃ તત્ર ધીરઃ-સમર્થઃ । પ્રકટસ્વરૂપા-સ્પષ્ટરૂપા વિશ્વા-ભૂમિઃ યત્ર તત્સં૦ । ત્વં કિં૦ ? બોધસ્ય-સમ્યગ્જ્ઞાનસ્ય કરણં યસ્ય સઃ । પુનઃ કિં૦ ? ન વિચિન્તે દરો-મયં દારાઃ-સ્ત્રિયશ્ચ યત્ર ईदृशीं धियं-बुद्धिं रातीति स तथा ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) સિદ્ધાન્ત ! વિશ્વ-અવબોધક ! પ્રકટ-સ્વરૂપ-વિશ્વ ! સિદ્ધ-પુરુષ-ઉત્તમ-સંપ્રણીતઃ, રણ-ઉદર-દાર-ધીરઃ, બોધ-કરણઃ, અ-દર-દાર-ધીરઃ (ત્વં) મન્યાન્ અપાય-જલધેઃ અવ ।

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્ત ! (મૂં સિદ્ધાન્ત) = હે આગમ, હે શાસ્ત્ર !
સિદ્ધ = મોક્ષે ગયેલા.
પુરુષ = પુરૂષ.
ઉત્તમ = શ્રેષ્ઠ.
સંપ્રણીત (ધા૦ ની) = રચેલ.
સિદ્ધપુરુષોત્તમસંપ્રણીતઃ = મોક્ષે ગયેલા એવા ઉત્તમ પુરૂષો વડે રચાયેલ.
અવબોધક = પ્રકાશક, જ્ઞાન કરાવનાર.
વિશ્વાવબોધક ! = હે વિશ્વના પ્રકાશક, હે જગતનું જ્ઞાન કરાવનાર !
ઉદર = મધ્યભાગ.
દાર = વિનાશ, વિહારણ.
ધીર = સમર્થ.
રણોદરદારધીરઃ = યુદ્ધના મધ્યભાગનું વિહારણ કરવામાં ધીર.
મન્યાન્ (મૂં મન્ય) = ભંચોને, વહેલા કે મોડા મોક્ષે જનારાને.

અપાય = કષ્ટ.
જલધિ = સમુદ્ર.
અપાયજલધેઃ = કષ્ટરૂપ સમુદ્રમાંથી.
પ્રકટ = સ્પષ્ટ, ખુલ્લું.
સ્વરૂપ = સ્વરૂપ.
પ્રકટસ્વરૂપવિશ્વ ! = સ્પષ્ટ છે ભૂમિ જેને વિષે એવા ! (સં૦)
અવ (ધા૦ અવ) = તું રક્ષણ કર, અચાવ.
બોધ = જ્ઞાન.
બોધકરણ = જ્ઞાનના હેતુભૂત.
દર = ભય, ભીતિ, ધીક.
દાર = સ્ત્રી, નારી.
ધી = બુદ્ધિ, મતિ.
રા = આપવું.
અદરદારધીરઃ = અવિધમાન છે ભીતિ અને નારી જ્યાં એવી મતિને અર્પણ કરનાર.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“ હે આગમ ! હે બ્રહ્માણ્ડના પ્રકાશક ! સ્પષ્ટ છે ભૂમિ જેને વિષે એવા (અર્થાત્ પ્રકટ રીતે વર્ણન કર્યું છે જગત્ના સ્વરૂપનું જમાં એવા) હે (સિદ્ધાન્ત) ! મોક્ષે ગયેલા

એવા ઉત્તમ પુરુષોએ રચેલો (અર્થાત્ મોક્ષે ગયા તે પૂર્વે જ્ઞાન-સિદ્ધિ એવા જિનવરોએ પ્રરૂપેલો) એવો, તથા વળી યુદ્ધના મધ્ય ભાગતું વિદારણ કરવામાં સમર્થ એવો, વળી (સમ્યગ્-) જ્ઞાનના હેતુભૂત તેમજ અવિદ્યમાન છે લીતિ અને ભામિની જ્યાં એવી (અર્થાત્ નિર્ભય તેમજ વીતરાગ એવી) મતિને અર્પણ કરનારો તું ભગ્યોને કષ્ટરૂપ સમુદ્રમાંથી બચાવ.”—૧૧

શ્રીદુરિતાયે વિનતિઃ—

માકન્દમજ્જરિરિવાન્યમૃતાં ભરૈયાં

દેવૈરસેવિ ‘દુરિતારિ’રસાવલક્ષા ।

દારિદ્ર્યકૃન્ મમ સપત્નજનેઽતિદુઃસ્વ—

દે વૈરસે વિદુરિતારિરસા વલક્ષા ॥ ૧૨ ॥ ૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

અસૌ-દૈવી મમ સપત્નજને-વૈરિણિ દારિદ્ર્યકૃત્ ભવતુ । અસૌ કિંવિશિષ્ટા ? અલક્ષા-નિર્દમ્મા । સપત્નજને કિંવિશિષ્ટે ? અતિદુઃસ્વદે-અધિકકષ્ટદે । પુનઃ કિં ? વૈરસ્ય-વિરોધસ્ય સા-સમ્પદ્ યસ્ય તસ્મિન્ । અસૌ કિં ? વિગતો દુરિતારે-પાપશત્રોઃ રસો યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં ? વલક્ષા-ગૌરા । અસૌ કા ? યા દુરિતારિઃ દેવૈઃ-સુરૈઃ અસેવિ-સેવ્યતે સ્મ । ઇવ-યથા અન્યમૃતાં ભરૈઃ-પિકત્રજૈઃ માકન્દમજ્જરિઃ સેવ્યતે ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

અન્ય-મૃતાં ભરૈઃ માકન્દ-મજ્જરિઃ ઇવ યા દેવૈઃ અસેવિ, અસૌ અ-લક્ષા, વિ-દુરિત-અરિ-રસા, વલક્ષા ‘દુરિતારિઃ’ મમ અતિ-દુઃસ્વ-દે, વૈર-સે સપત્ન-જને દારિદ્ર્ય-કૃત્ (ભવતુ) ।

શબ્દાર્થ

માકન્દ=આમ્ર, આંખા.

મજ્જરિ=મોર, માંજર.

માકન્દમજ્જરિઃ=આંખાની મોર.

અન્ય=પર.

અન્યમૃતાં (મૂં અન્યમૃત)=કોકિલાનાં, કોયલોનાં.

ભરૈઃ (મૂં મર)=સમુદાયો વડે.

દેવૈઃ (મૂં દેવ)=દેવોથી.

અસેવિ (ઘાં સેવ્)=સેવા થઈ.

૧ આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે વેદ અપૌરુષેય છે તેવી રીતે જૈન આગમ પણ છે, એ વાત જૈનોને સંમત નથી. વળી વેદ અપૌરુષેય છે કે કેમ તેની સ્થૂલ રૂપરેખા ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૨૪૦-૨૪૪) ઉપરથી બહુ શક્ય છે.

[illegible]

सं: १
दि: २

त्रिमुखयक्षश्च। त्रिमुखं त्रिनेत्रं द्यामवर्णं मयुरवाहनं पद्मभुजं-
नकुलगदाऽभययुक्तदक्षिणपाणिं मालिङ्कनागाक्ष-
सूत्राचिन्तयामहस्ते चेति ।

दुरितारि देवी गोमया मेघवाहनां चतुर्भजां वरदाक्ष-
मन्त्रयुक्तदक्षिणकरां कलाभयान्वितवामकरां चति ।

All rights reserved.

Lakshmi Art, Bombay, 8.

હુરિતારિઃ (મૂં હુરિતારિ)=હુરિતારિ (દેવી).

અસૌ (મૂં અદસ)=એ.

લક્ષ=લગો, કપટ.

અલક્ષા=અવિદ્યમાન છે કપટ જેને વિષે એવી,
નિષ્કપટી.

હારિત્ર્ય=હરિદ્રતા, કંગાળ અવસ્થા.

હારિત્ર્યકૃત્=હરિદ્રતાની કરનારી.

મમ (મૂં અમમ્)=મારા.

સપત્ન=શત્રુ.

જન=લોક.

સપત્નજને=વૈરિ-વર્ગને વિષે.

અતિ=ધણી.

હુઃસ્વ=કષ્ટ, પીડા.

હા=અર્પણ કરવું.

અતિહુઃસ્વ=ધણું હુઃખ દેનારા.

વૈર=હુશ્મનાવટ, શત્રુતા.

વૈરસે (મૂં વૈર-સ)=શત્રુતા છે સંપત્તિ જેની
એવા.

વિ=વિયોગવાચક ઉપસર્ગ.

હુરિત=પાપ.

રસ=રસ.

વિહુરિતારિરસા=જતો રહ્યો છે પાપરૂપ હુશ્મ-
નનો રસ જેમાંથી એવી.

વલક્ષા (મૂં વલક્ષ)=ગૌરવણી.

શ્લોકાર્થ

“જમ કોકિલાઓના સમુદાયો વડે આમ્ર-મંજરી સેવાય છે, તેમ જ (દેવી) દેવો
વડે સેવિત છે (અર્થાત્ જેની સુરો સેવા કરે છે), તે નિષ્કપટી એવી તથા જતો રહ્યો છે પાપ-
રૂપ હુશ્મનનો રસ જેમાંથી એવી (અર્થાત્ પાપ-રહિત) તેમજ ગૌરવણી એવી હુરિતારિ
(દેવી) અતિશય પીડાકારી એવા તથા શત્રુતારૂપી સંપત્તિથી વિભૂષિત એવા મારા વૈરિ-
વર્ગને હરિદ્ર બનાવનારી (અર્થાત્ તેને ‘ખાખા વીખી’ કરનારી) થાઓ.”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

હુરિતારિ દેવીનું સ્વરૂપ—

તૃતીય તીર્થંકર શ્રીસંભવનાથની શાસન-દેવીનું નામ ‘હુરિતારિ’ છે. આનો ગૌર વર્ણ છે
અને એને મેષનું વાહન છે. વિશેષમાં એને પશુ ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથમાં વરદ અને
અક્ષસૂત્ર (જપ-માલા) છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથમાં ફલ અને અભય^૧ છે. આ દેવી પરત્વે
આચાર-દનકર (પત્રાંક ૧૭૬)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“મેષારૂઢા વિશદકરણા કોશ્વતુષ્કેણ ચુક્તા

શુક્તમાલાવરદકલિતં દક્ષિણં પાણિયુગમમ્ ।

વામં તત્ત્વાભયફલશુભં વિભ્રતિ પુણ્યભાજાં

દયાદ્ મદ્રં સપદિ હુરિતારાઽતિદેવી જનાનામ્ ॥”

—મન્દાકાન્તા.

હરિદ્રતા—

કવિરાજ પોતાના વૈરિ-વર્ગને હરિદ્ર થયેલા એવા ઇચ્છે છે તે વાસ્તવિક છે. કેમકે ગૃહસ્થને
હરિદ્રતાના સમાન અન્ય કોઈ હુઃખ નથી. આ વાતનું અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે.

૧ શરણાગતને એમ સૂચવવું કે ખીવાનું કંઈ કારણ નથી એ ‘અભય’ છે.

એ તો જગજાહેર હકીકત છે કે દરિદ્રતા મનોરથો મનમાં ને મનમાંજ સમાઈ જાય છે. વળી ધનિકના નહિ સગાં પણ સગાં થવા તૈયાર થઈ જાય છે, જ્યારે દરિદ્રને તો સ્વજન પણ પરજનની ગરજ સારે છે; અરે એટલુંજ નહિ પણ તેની સ્ત્રી પણ લોગજોગે કુભાર્યા હોય તો તે પણ તેનો તિરસ્કાર કરે છે. વિશેષમાં દરિદ્ર અને આણંદમાં કંઈ બહુ ભેદ નથી, કેમકે જેમ આણંદની પાસેથી તે અસ્પૃશ્ય હોવાને લીધે કંઈ કોઈ ભેતું નથી, તેમ દરિદ્ર કોઈને પણ કંઈ આપતો નથી.^૧ વળી જેમ મરનારો મનુષ્ય ગદ્ગદ કણ્ઠે બોલે છે અને તેના મુખ ઉપર પરસેવાનાં બિન્દુઓ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તેમજ તેનો અહોરો ફિલ્લો પડી ગયેલો હોય છે, તેવી વાત દરિદ્રને-યાત્રકને પણ લાગૂ પડે છે. આ ઉપરાંત જેને ઘેર પુત્ર ન હોય, તેનું તો ફક્ત ઘર શૂન્ય ગણાય છે, અને મૂર્ખના સંબંધમાં તો દિશાઓજ શૂન્ય લેખાય છે, જ્યારે દરિદ્ર આશ્રીને તો સમસ્ત જગત્ શૂન્ય છે. એમ કહેવાય છે કે હુમેશાં પ્રવાસમાં જીવન વ્યતીત થાય તે કષ્ટકારી છે, પરંતુ તેનાથી પણ વિશેષ કષ્ટદાયક તો પરના ઘરમાં નિવાસ કરવો તે છે; અરે એથી પણ વધારે કલેશજનક વાત તો નીચ મનુષ્યની સેવા ગણાય છે. પરંતુ આ બધાં કરતાં દુઃખની અપેક્ષાએ ચડિયાતી વસ્તુ તો દરિદ્રતા છે. હજી એકઢી દરિદ્રતા હોય તો તો ઠીક છે, પણ સાથોસાથ તપશ્ચર્યાનો અભાવ હોય, તો તો પછી થઈ રહ્યું. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવા જેવો છે:—

“દ્વાવિમાદમ્ભસિ ક્ષેપ્યૌ, ગાઢં વદ્ધ્વા ગલે શિલામ્ ।

ધનિનં ચાપદાતારં, દરિદ્રં ચાતપસ્વિનમ્ ॥”

અર્થાત્—ધનિક હોઈ કરીને જે દાન દેતો ન હોય અને દરિદ્ર હોઈ કરીને જે તપશ્ચર્યા કરતો ન હોય, તે બંનેના ગળામાં મજબૂત રીતે શિલા બાંધીને તે બંનેને જલમાં ડૂબાડી દેવા બેઠાં છે.

આ ઉપરથી બેઈ શકાય છે કે દરિદ્રતા એ સર્વ આપદાઓનું મૂળ છે. કહ્યું પણ છે કે—

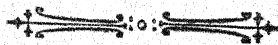
“દારિદ્ર્યાદ્ધ્રિયમેતિ હ્રીપરિગતઃ સત્વાત્ પરિભ્રમ્યતે

નિઃસત્ત્વઃ પરિભ્રમ્યતે પરિમવાન્નિર્વેદમાપદ્યતે ।

નિર્વિણ્ણઃ શુચમેતિ શોકનિહતો બુદ્ધ્યા પરિત્યજ્યતે

નિર્બુદ્ધિઃ ક્ષયમેત્યહો ! નિધનતા સર્વાપદામાસ્પદમ્ ॥”

અર્થાત્—દરિદ્રતાને લઈને તો મનુષ્ય શરમાઈ જાય છે અને શરમનો માર્ગો તે સત્વથી ભ્રષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે નિઃસત્ત્વ બનેલો તે મનુષ્ય પરાભવને પામે છે અને તેમ થતાં તે નિર્વેદી બની જાય છે. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તે શોકાતુર બને છે. આમ થતાં તે બુદ્ધિ-હીન બને છે અને મતિ-ભ્રષ્ટ થવાથી તો તેનો નાશ થાય છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે દરિદ્રતા એ સમસ્ત આપત્તિનું કારણ છે.

૧ સરખાવો—

“ચાળ્કાલશ્ચ દરિદ્રશ્ચ, દ્વાવેતૌ સદૃશાવિહ ।

ચાળ્કાલસ્ય ન ગૃહ્ણન્તિ, વરિદ્રો ન પ્રયચ્છત્તિ ॥”

૪ શ્રીઅભિનન્દનજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅભિનન્દનનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

નિઃશેષસત્ત્વપરિપાલનસત્યસન્ધા

ભૂપાલ'સંવર'કુલામ્બરપદ્મવન્ધો ! ।

કુર્વન્ કૃપાં ભવભિદે જિન ! મે વિનમ્ર—

ભૂપાલ સંવરકુલાં વરપદ્મ ! વન્ધો ! ॥ ૧૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે ભૂપાલ'સંવર'કુલામ્બરપદ્મવન્ધો !—અભિનન્દનજિન ! ત્વં મે-મમ ભવભિદે—સંસારઘાતાય અલ—ઉદ્યમંકુરુ । ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? નિઃશેષસત્ત્વાનાં—સર્વ્વાઙ્ગિનાં પરિપાલનાય—રક્ષણાય સત્યસન્ધઃ—સમ્યક્પ્રતિજ્ઞઃ । ત્વં કિં૦ ? કુર્વન્ । કાં ? કૃપાં—કરુણામ્ । વિનમ્રા—નમ્રીભૂતા ભૂપા યસ્ય તત્સં૦ । કૃપાં કિંવિશિષ્ટાં ? સંવરસ્ય—સંયમસ્ય કુલં—સમૂહો યત્ર તામ્ । વગ—પ્રધાના પદ્મા—જ્ઞાનરમા યસ્ય તત્સં૦ । હે વન્ધો !—મિત્ર ! ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

ભૂપાલ—'સંવર'—કુલ—અમ્બર—પદ્મ—વન્ધો ! જિન ! વિનમ્ર—ભૂપ । વર—પદ્મ ! વન્ધો ! નિઃ-શેષ—સત્ત્વ—પરિપાલન—સત્ય—સન્ધઃ સંવર—કુલાં કૃપાં કુર્વન્ (ત્વં) મે ભવ—ભિદે અલ ।

શીખરાર્થ

નિઃશેષ=સમસ્ત.

સત્ત્વ=પ્રાણી, જીવ.

પરિપાલન=રક્ષણ.

સત્ય=સત્ય, સાચી.

સન્ધા=પ્રતિજ્ઞા.

નિઃશેષસત્ત્વપરિપાલનસત્યસન્ધઃ=સમસ્ત

પ્રાણીઓની રક્ષણને માટે (લીધી) છે

સત્ય પ્રતિજ્ઞા જેણે એવા.

ભૂ=પૃથ્વી.

પાલ=પાળવું, રક્ષણ કરવું.

ભૂપાલ=પૃથ્વીપતિ, રાજા.

સંવર=સંયમ (રાજા).

કુલ=કુળ, વંશ.

અમ્બર=આકાશ, ગગન.

વન્ધુ=મિત્ર.

પદ્મ-વન્ધુ=સૂર્ય.

મૂપાલસંવરકુલામ્બરવદ્યવન્ધો ! =હે સંવરરા-

ગના કુલરૂપી ગગનને વિષે સૂર્યસમાન !

કુર્વણ (મૂં કુર્વત્) =કરનારો.

કૃપાં (મૂં કૃપા) =કૃપાને, મહેરબાનીને.

મદમિદે=ભવને ભેદવામાં.

વિનમ્ર=અત્યંત નમનશીલ.

પા=રક્ષણ કરવું.

મૂપ=મૂપતિ, નૃપતિ.

વિનમ્રમૂપ ! =નમન કર્યું છે નૃપતિઓએ જેને
એવા ! (સં૦)

અલ (વાં અલ્) =તું ઉદય કર, શક્તિમાન થા.

સંવર=સંયમ.

કુલ=સમૂહ.

સંવરકુલં=સંયમના સમૂહરૂપી.

પદ્મા=લક્ષ્મી.

વરપદ્મ ! =ઉત્તમ છે લક્ષ્મી જેની એવા ! (સં૦)

વન્ધો ! (મૂં વન્ધુ) =હે મિત્ર, હે બાન્ધવ !

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅભિનન્દનનાથની સ્તુતિ—

“હે સંવર (નામના) પૃથ્વીપતિના કુલરૂપ ગગનને વિષે (પ્રકાશ કરવામાં) સૂર્ય-
સમાન (જિજ્ઞેશ્વર) ! હે વીતરાગ ! નમન કર્યું છે નૃપતિઓએ જેને એવા હે (ચતુર્થ તીર્થંકર
શ્રીઅભિનન્દન) ! ઉત્તમ છે (જ્ઞાનરૂપી) લક્ષ્મી જેની એવા હે (ગગનાથ) ! હે (ત્રૈલો-
ક્યના) બાન્ધવ ! સમસ્ત પ્રાણીઓના રક્ષણને માટે (લીધી) છે સત્ય પ્રતિજ્ઞા જેણે એવા
તું સંયમના સમૂહરૂપી કૃપા કરતો થકો મારા ભવને ભેદવાને માટે ઉદય કર.”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીઅભિનન્દન-ચરિત્ર—

અત્ર પશ્ય એ નિવેદન કરવું પડશે કે આ અભિનન્દનનાથના સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં
સ્વતંત્ર લખાયેલ ચરિત્રો દૃષ્ટિગોચર થતાં નથી. પરંતુ તેના અસ્તિત્વના ળંબંધમાં બૃહત-ટિપ્પ-
નિકામાં ઉદ્ભવ છે. આ તીર્થંકરના ચરિત્રનું વિહંગાવલોકન કરવું હોય, તો જુઓ સ્તુતિચતુર્વિ-
ંશતિકા (પૃં ૬૪).

તીર્થરાજસ્તવનમ્—

યત્પાણિજવ્રજમભાદ્ ધુતબુદ્ધનીર—

જં બાલઘર્મકરપાદસમસ્તપદ્મમ્ ।

તં નૌમિ તીર્થંકરસાર્થ ! ભવન્તમેનો—

જમ્બાલઘર્મ ! કરપાદસમસ્તપદ્મમ્ ॥ ૧૪ ॥

વિવરણમ્

હે તીર્થકરસાર્થ!-જિનવ્રજ! તં ભવન્તં અહં નૌમિ-સ્તૌમિ । एनोजम्बाले-पापपङ्के घर्मो-
निदाघसमः तत्सं० । भवन्तं किंविशिष्टं ? करपादाभ्यां-हस्ताङ्घ्रिभ्यां समस्तं-सम्यग् जितं पद्मं-
कमलं येन तम् । तं कं ? यत्पाणिजव्रजं-यन्नखौघोऽभात्-शोभते स्म । व्रजं किं० ? धृतं-जितं
बुद्धनीरजं-स्वेराब्जं येन तत् । पुनः किं० ? बालो-नवौ घर्मकरः-सूर्यः तस्य पादा-रश्मयः
तद्वत् रक्ता समस्ता-सर्वा पद्मा-शोभा यस्य तत् ॥ १४ ॥

અન્વયઃ

एनस्-जम्बाल-घर्म ! तीर्थकर-सार्थ ! धृत-बुद्ध-नीरजं, बाल-घर्म-कर-पाद-समस्त-
पद्मं यत्-पाणि-ज-व्रजं अभात्, तं कर-पाद-समस्त-पद्मं भवन्तं नौमि ।

શબ્દાર્થ

पाणि=હસ્ત, હાથ.

पाणिज=હાથના નખ.

व्रज=સમુદાય.

यत्पाणिजव्रजं=એના હાથના નખોનો સમૂહ.

अभात् (घा० भा)=શોભતો હવો.

धृत (घा० धृ)=હાવેલું, ઊતેલું.

बुद्ध (घा० बुद्)=વિકસ્વર, ખીલેલ,

नीर=જલ, પાણી.

नीरज=જલમાં ઉત્પન્ન થાય તે, કમલ.

धृतबुद्धनीरजं=ઊંચું છે વિકસ્વર કમલને
જેણે એવો.

बाल=બાળ.

घर्म=તાપ.

कर=કિરણ.

घर्मकर=સૂર્ય, રવિ.

पाद=કિરણ.

पद्मा=શોભા.

बालघर्मकरपादसमस्तपद्मं=બાલ સૂર્યનાં કિર-
ણોના સમાન (રક્ત) છે સમસ્ત શોભા
જેની એવાને.

नौमि (घा० नु)=હું સ્તવું છું.

तीर्थकर=તીર્થકર, તીર્થપતિ.

सार्थ=સમૂહ.

तीर्थकरसार्थ!=હે તીર્થકરોના સમૂહ !

एनस्=પાપ.

जम्बाल=કાઢવ, કીચકડ.

एनोजम्बालघर्म!=હે પાપરૂપ કાઢવ પ્રતિ તાપ-
સમાન !

कर=હસ્ત, હાથ.

पाद=ચરણ, પગ.

समस्त (घा० अस्)=સર્વથા પરાસ્ત કરેલ.

करपादसमस्तपद्मं=હસ્ત અને ચરણ વડે
સર્વથા પરાસ્ત કર્યું છે પદ્મને જેણે
એવાને.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરોની સ્તુતિ -

“ હે પાપરૂપ કાઢવને (સૂકાવી નાંખવામાં) સૂર્યસમાન ! હે તીર્થકરોના સમુદાય !
(રક્તતાના સંબંધમાં) ધુતકારી કાઠ્યું છે વિકસ્વર કમલને જેણે એવા, તેમજ બાલ

(અર્થાત્ ઉગતા) સૂર્યનાં કિરણોના જેવી (રક્ત) છે સમસ્ત શોભા જેની એવા જ (આપ તીર્થંકર-વર્ગ) ના હસ્તોના નખોનો સમૂહ શોભતો હવો, તે (જિન-વૃન્દ) કે જણે હસ્ત અને ચરણ (ની પ્રભા) વડે પદ્મને સર્વથા પરસ્ત કર્યા છે એવા આપને હું સ્તવું છું.”-૧૪

જિનમતપ્રશંસા:—

કામં મતે જિનમતે રમતાં મનો મે

ઽમુદ્દામકામભિદસંવરહેતુલામે ।

ચણ્ડદ્યુતાવિવ વિતન્વતિ સત્પ્રકાશમ્

ઉદ્દામકામભિદસંવરહેઽતુલામે ॥ ૧૫ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

મતે—માન્યે જિનમતે મે—મમ મનઃ—ચિત્તં રમતાં—ક્રીડતુ । મતે કિંવિશિષ્ટે ? અમુદ્દૌ—વિષાદપ્રદૌ આમકામૌ—રોગકન્દર્પૌ તયોર્મિદા—ભેદનં યસ્માત્ एवंવિધોઽયં સંવરઃ—સંયમઃ તસ્ય હેતવઃ તેષાં લાભઃ—પ્રાપ્તિઃ યસ્માત્ યસ્મિન્ વા તસ્મિન્ । મતે કિં કુર્વતિ ? વિતન્વતિ—સૃજતિ । કં ? સત્પ્રકાશં—સદ્જ્ઞાનમ્ । ઇવ—યથા । ચણ્ડદ્યુતૌ—રવૌ સત્પ્રકાશં—સદ્યોતં તન્વતિ । ઉદ્દામઃ કામઃ—અભિલાષઃ તસ્ય ભિદ્—ભેદકોઽસંવરઃ—અસંયમઃ તદ્ધન્તરિ । પુનઃ કિં ? અતુલા—અનુપમા આભા—શ્રીરસ્ય તસ્મિન્ । કામં—અત્યર્થમ્ ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

ચણ્ડ—દ્યુતૌ ઇવ સત્-પ્રકાશં વિતન્વતિ, ઉદ્દામ—કામ—ભિદ્—અ—સંવર—હે, અ—તુલ—આમે, મતે, અ—મુદ્-દ—આમ—કામ—ભિદ્—સંવર—હેતુ—લામે જિન—મતે મે મનઃ કામં રમતામ્ ।

શીખ્દાર્થ

કામં=અત્યંતપણું બતાવનાર અવ્યય.

મતે (મૂં મત)=અભીષ્ટ, પ્રિય.

મત=દર્શન, સિદ્ધાન્ત.

જિનમતે=જૈન સિદ્ધાન્તને વિષે.

રમતાં (ધાં રમ)=રમો, રમણ કરે.

મમત્=મન, ચિત્ત.

કામ=મદન.

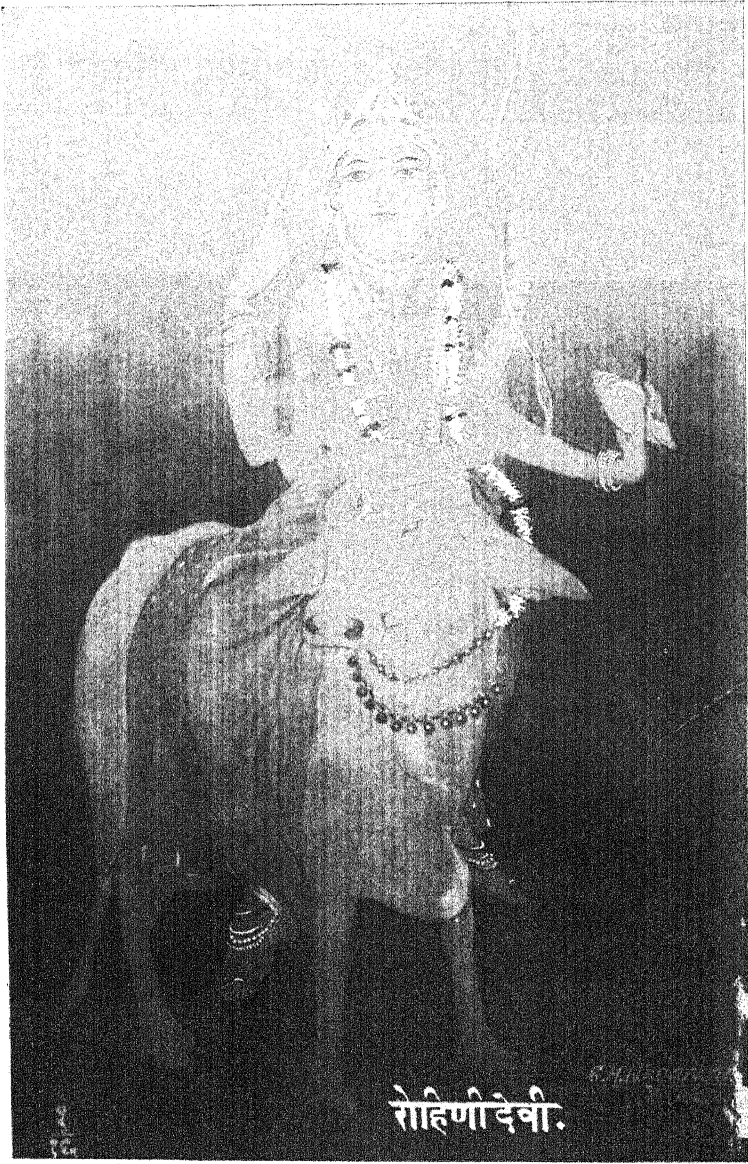
મિદા=ભેદન.

હેતુ=કારણ.

અમુદ્દામકામભિદસંવરહેતુલામે=અપ્રીતિકર

એવા રોગ અને કંદર્પને ભેદનારા એવા

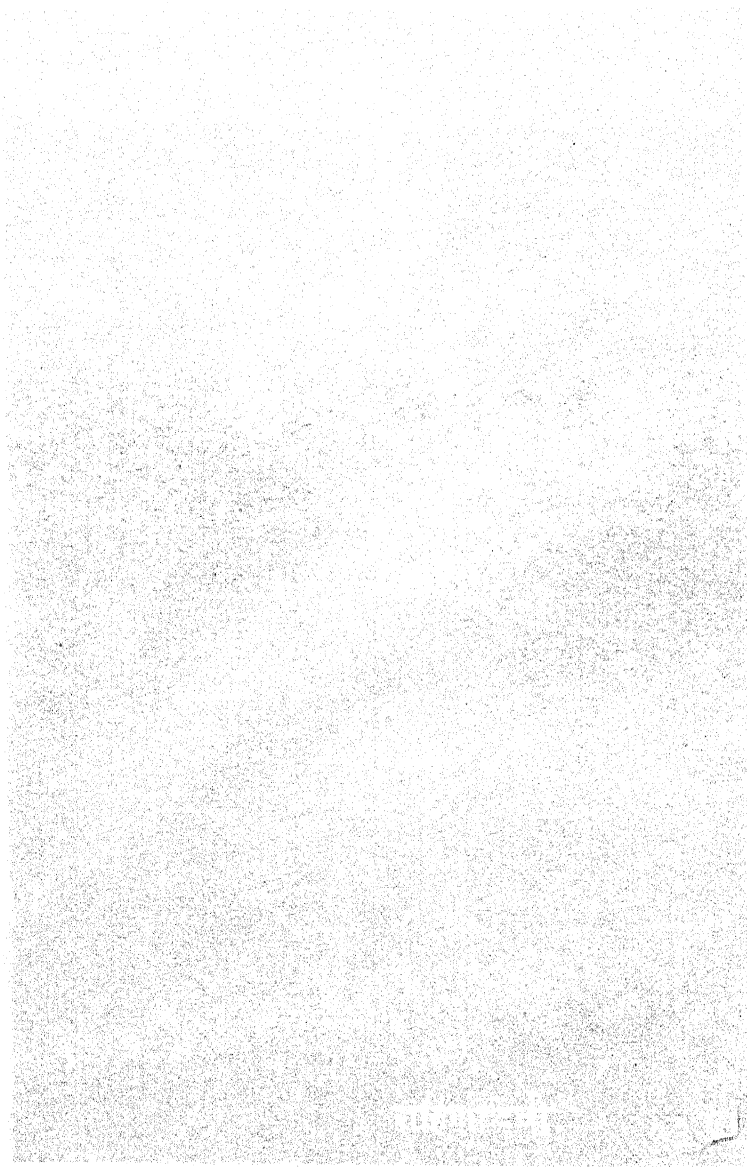
સંયમના કારણની પ્રાપ્તિરૂપ.

रोहिणीदेवी.

निर्वाणकलिकायाम्—

“तत्राद्यां रोहिणीं श्रवणवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजालक्ष्म्यवाणा-
म्वितदक्षिणपाणिं शङ्खधनुयुक्तवामपाणिं चेति ।”

1. Introduction

The purpose of this study is to investigate the effects of various factors on the performance of the system.

The study is organized as follows:

2. Literature Review

3. Methodology

4. Results and Discussion

5. Conclusion

ચણ્ડ=પ્રખર.

દ્યુતિ=તેજ.

ચણ્ડદ્યુતિ=પ્રખર છે તેજ જેનું તે, સૂર્ય.

ચણ્ડદ્યુતૌ=સૂર્યને વિષે.

વિતન્વતિ (મૂં વિતન્વત)=વિસ્તાર કરનાર.

પ્રકાશ=પ્રકાશ.

સત્પ્રકાશ=સુપ્રકાશ.

ઉદ્દામ=અત્યંત તીવ્ર.

કામ=અભિલાષા, ઇચ્છા.

હન્=નાશ કરવો.

ઉદ્દામકામભિદસંવરહે=તીવ્ર અભિલાષાને ભેદ-

નારા અસંયમના ધાતક.

અતુલ=અવિદ્યમાન છે તુલના જેની તે,

અનુપમ.

અતુલામે=અનુપમ છે શોભા જેની એવા.

શ્લોકાર્થ

[જન-મતની પ્રશંસા—

“સૂર્યની માફક (યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ) સત્પ્રકાશનો વિસ્તાર કરનારા, વળી (ચારિત્ર મહાણ કરવાની) તીવ્ર અભિલાષાનો નાશ કરનારા એવા અસંયમના ધાતક, તથા વળી અનુપમ શોભાથી યુક્ત, તેમજ (સજ્જનોને) અભીષ્ટ, તથા વળી અપ્રીતિકર (અર્થાત્ શોકાતુર બનાવનારા) એવા રોગ અને મદનનો વિનાશ કરનારા સંયમના કારણના લાભરૂપ એવા જૈન મતને વિષે માફ મન અત્યંત રમણ કરો.”—૧૫

રોહિણીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ---

ધર્મદ્વિષાં ક્ષયમધર્મજુષાં કરોતુ

સા ‘રોહિણી’ સુરભિયાતવપૂ રમાયા ।

યસ્યા વમૌ હૃદયવૃત્તિરજસમૂના

સારોહિણી સુરભિયા તવ પૂ રમાયાઃ ॥ ૧૬ ॥ ૪ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સા ‘રોહિણી’ દેવી અધર્મજુષાં નૃણાં ક્ષયં કરોતુ-તનોતુ । કિંમૂતાનાં ? અધર્મજુષાં ધર્મદ્વિષાં-ધર્મધ્વંસકાનાં । સા કિંવિશિષ્ટા ? સુરમૌ-ગવિ યાતં-ગતં વપુઃ-તનુઃ યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં ? રમૌ-રમ્યઃ આયો-લાભો યસ્યાઃ સા । (સા કા ?) યસ્યાઃ તવ હૃદયવૃત્તિઃ વમૌ-ભાતિ સ્મ । અજસ્રં-નિરન્તરમ્ । વૃત્તિઃ કિં ? ઝના-રહિતા । કયા ? સુરભિયા-દેવમૃત્યા । પુનઃ કિં ? સારઃ-પ્રધાનઃ ઝહઃ-તર્કો વિદ્યતે યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં ? પૂઃ-નગરી । કસ્યાઃ ? રમાયાઃ-શ્રિયઃ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

યસ્યાઃ તવ સુર-મિયા ઝના, સાર-ઝહિણી, રમાયાઃ પૂઃ હૃદય-વૃત્તિઃ અજલ્લં વમૌ, સા સુરમિ-યાત-વપૂઃ રમ-આયા 'રોહિણી' ધર્મ-દ્વિષાં અધર્મ-જુષાં ક્ષયં કરોતુ ।

શીખદાર્થ

દ્વિષૂ=દ્વેષ કરનાર, શત્રુ.
ધર્મદ્વિષાં=ધર્મના દ્વેષીઓના.
ક્ષયં (મૂં ક્ષય)=નાશને.
અધર્મજુષાં=અધર્મને સેવનારાઓના.
કરોતુ (ધાં કૃ)=કરે.
રોહિણી=રોહિણી (દેવી).
સુરમિ=ધેતુ, ગાય.
યાત=(ધાં યા)=પ્રાપ્ત થયેલ.
વપુસ=દેહ, શરીર.
સુરમિયાતવપૂઃ=ધેતુને પ્રાપ્ત થયો છે દેહ
જેનો એવી.
રમ=રમ્ય, મનોહર.
આય=લાભ.
રમાયા=રમ્ય છે લાભ જેનો એવી.
યસ્યાઃ=(મૂં યદ્)=જેની.

વમૌ=(ધાં મા)=યોભી નીકળી.
હૃદય=અંતઃકરણ.
વૃત્તિ=વળણ.
હૃદયવૃત્તિઃ=અંતઃકરણની વૃત્તિ.
અજલ્લં=નિરંતર, હમેશાં.
ઝના (મૂં ઝન)=અપૂર્ણ, અધુરી, રહિત.
સાર=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.
ઝહ=તર્ક.
સારોહિણી=ઉત્તમ છે તર્કો જેના એવી.
સુર=દેવ.
મી=ભીતિ, ખીક.
સુરમિયા=દેવોની ખીકથી.
તવ (મૂં યુષ્મદ્)=તારી.
પૂઃ (મૂં પુર્)=નગર.
રમાયાઃ=(મૂં રમા)=લક્ષ્મીના.

શ્લોકાર્થ

રોહિણી દેવીની સ્તુતિ—

“તારી કે જની, દેવોના ભયથી મુક્ત તેમજ ઉત્તમ તર્કોથી મુક્ત તથા લક્ષ્મીના નગરરૂપ એવી હૃદય-વૃત્તિ નિરંતર શોભી રહી, તે (તું) રોહિણી (દેવી) કે જે ધેતુ ઉપર સ્વારી કરનારી છે તેમજ જેનો લાભ મનોહર છે તે (દેવી) ધર્મના દ્વેષી તેમજ અધર્મને સેવનારા (એવા જનો)નો વિનાશ કરે.”—૧૬.

સ્પષ્ટીકરણ

રોહિણી દેવીની સ્તુતિ કરવાનું કારણ—

પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બક આશ્રીને તો તે તે જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, પરંતુ અત્ર તે નિયમ પાળવામાં આવ્યો નથી; કેમકે

ચતુર્થ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનું નામ તો કાલી છે અને અત્ર તો રોહિણી દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આ સ્તુતિના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ છે કે મૈત્રવિજયજી શ્રીશાસન કવીશ્વરે રચેલી ‘સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા’ને અનુસરે છે (કેમકે ત્યાં પણ સોળમા શ્લોકમાં રોહિણી નામની વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે), છતાં પણ દરેક સ્થલે તેનું અનુકરણ નહિ કરેલું હોવાથી આ પ્રમાણે એકાએક રોહિણી દેવીની કેમ સ્તુતિ કરી તે સમજી શકાતું નથી.

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

‘પુણ્ય બીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી’ એ રોહિણી શબ્દનો ઓચત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે, તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને બાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી શ્વેતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તત્રાયાં રોહિણીં ધવલવર્ણાં સુરભિવાહનાં ચતુર્ભુજામક્ષસૂત્રવાણાન્વિતદક્ષિણપાણિં શક્તધનુર્યુક્ત-
ધામપાણિં ચેતિ ”

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“શક્ત્યાક્ષમાલાશરચાપશાલિ-
ચતુષ્કરા કુન્દતુષારગૌરા ।
ગોગામિની ગીતવરપ્રભાવા
શ્રી‘રોહિણી’ સિદ્ધિમિમાં વદાતુ ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य महिमा—

भक्तिर्व्रजेन विहिता तव पादपद्म—

सत्काऽमिता सुमनसां सुमते ! नतेन ।

लब्धा सुखेन जिन ! सिद्धिसमृद्धिवृद्धिः

सत्कामिता सुमनसां सुमतेन तेन ॥ १७ ॥

—वसन्त०

विवरणम्

हे सुमते !—सुमतिजिन ! तव पादपद्मसत्का भक्तिः येन सुमनसां—विदुषां व्रजेन विहिता-
कृता । भक्तिः किंविशिष्टा ? अपिता—भूयसी । व्रजेन किंविशिष्टेन ? नतेन—नम्रेण । तेन
व्रजेन सिद्धिसमृद्धिवृद्धिः—भुक्तिसंपत्तिवृद्धिः लब्धा—प्राप्ता । केन ? सुखेन—शर्मणा । वृद्धिः
किंविशिष्टा ? सद्भिः—विज्ञैः कामिता—प्रार्थिता । तेन किंविशिष्टेन ? सुमतेन—अतिमान्येन ।
केषां ? सुमनसां—सुराणाम् ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे) सुमते ! सुमनसां (येन) नतेन व्रजेन तव पाद-पद्म-सत्का, अमिता भक्तिः विहिता,
तेन सुमनसां सु-मतेन (हे) जिन ! सत्-कामिता सिद्धि-समृद्धि-वृद्धिः सुखेन लब्धा ।

श्लोकार्थ

भक्तिः (मू० भक्ति)=सेवा, उपासना.
व्रजेन (मू० व्रज)=समुदाय वडे.
विहिता (घा० धा)=कथितां आसी.
पादपद्मसत्का=चरन्-कमलना संघर्षी.
अमिता (मू० अमित)=भाष-रहित.
सुमनसां (मू० सुमनस्)=(१) शुद्ध चित्तवा-
णाना, विद्वानाना; (२) सुराना.
सुमते ! (मू० सुमति)=हे सुभति (नाथ) !
नतेन (म० नत)=प्रणाम करेत्.
लब्धा (घा० लभ्)=प्राप्त थय.

सुखेन=सुखपूर्वक, कष्ट विना.
सिद्धि=भुक्ति.
समृद्धि=संपात्त.
वृद्धि=आभादी.
सिद्धिसमृद्धिवृद्धिः=भुक्ति, संपत्ति अने
आभादी.
कामित (घा० कम्)=छिद्यत, छिद्येदी.
सत्कामिता=सर्वजनोपे छिद्येदी.
मते (घा० मत्)=मान्य.
सुमतेन=अत्यंत मान्य.
तेन (मू० तद्)=ते वडे.

સ્લોકાર્થ

શ્રીસુભતનાથનો મહિમા—

“ હે સુભતિ (નાથ) ! જ પ્રણામ કરેલા વિદ્વાનોના [અથવા સુરોના] સમૂહે તારા ચરણ-કમલ-વિષયક (અર્થાત્ તારા ચરણ-કમલની) અનુપમ સેવા બજાવી, તે સુરોને (પણ) અતિશય માન્ય એવા વિદ્વદ્-વર્ગે હે જિન ! સન્નજનોએ ઇચ્છેલી એવી મુક્તિ, સંપત્તિ અને આબાદી સુખેથી પ્રાપ્ત કરી ”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

સુભતિનાથ-ચરિત્ર—

શ્રીવિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય શતાર્થિકે ^૧સ્તોમપ્રભસૂરિએ પરમાર્હત કુમારપાલ નૃપતિના રાજ્ય દરમ્યાન ૬૮૨૧ શ્લોક પ્રમાણનું સુભતિનાથ-ચરિત્ર લખ્યું છે. આ ચરિત્રનો ઘણો ખર્ચ ભાગ પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલો છે. આ તીર્થકરના ચરિત્રની સ્થૂલ રૂપરેખા સાડ બુએ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૭૮).

જિનવરેભ્યઃ પ્રાર્થના—

યેષાં સ્તુવન્ત્યપિ તતિશ્ચરણાનિ નૃણા—

મજ્ઞાનઘસ્મરપરાભવમાં જિના વઃ ।

દુઃસ્વામ્બુધાવિવ ઘનં મરુતઃ ક્ષિપન્તા—

મજ્ઞાનઘસ્મરપરા ભવમાઙ્ગિ નાવઃ ॥ ૧૮ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

તે જિના વો-યુષ્માકં અજ્ઞાનમેવ ઘસ્મરો-મક્ષકઃ પુમાન્ તસ્ય પરાભવમાં-પરાશૂતિ-પ્રમાં ક્ષિપન્તાં-દલયન્તુ । ઇવ-યથા ઘનં-મેઘં મરુતઃ-પ્રમજ્જનાઃ ક્ષિપન્તે । તે કિંવિશિષ્ટાઃ ? નાવઃ-નૌસમાઃ । કવ ? દુઃસ્વામ્બુધૌ-પીઠામ્બોધૌ । તે કે ? યેષાં ચરણાનિ-પદાનિ સ્તુવન્તી-નુવન્તી સતી નૃણાં તતિઃ-નરશ્રેણિઃ વશૂવ । કીદૃશી ? ન સન્તિ અઘં-પાપં સ્મરઃ-કામઃ પર-વૈરિણો યસ્યાઃ સા । તતિઃ કિંવિશિષ્ટા ? અપેધિન્નક્રમત્વાત્ અજ્ઞાનપિ-મૂર્ખાપિ । ચરણાનિ કિંવિશિષ્ટાનિ ? ભવં-કલ્યાણં મજન્તીતિ તથા ॥ ૧૮ ॥

૧ આ સૂરિજીને લગતી હકીકત સાડ બુએ તેમજુ રચેલ શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણી નામના કાવ્ય ઉપરની મારી પ્રસ્તાવના.

અન્વયઃ

યેષાં ભવ-ભાજિ ચરણાનિ સ્તુવન્તી (સતી) નૃણાં અજ્ઞા અપિ તતિઃ અન્-અવ-સ્મર-પરા (વશ્વૃવ), (તે) દુઃસ્વ-અમ્બુધૌ નાવઃ જિનાઃ મરુતઃ ઘનં હવઃ વ અજ્ઞાન-ઘસ્મર-પરાભવ-ભાં ક્ષિપન્તામ્ ।

શીખરાર્થ

યેષાં (મૂં યદ્) = જેમનાં.

સ્તુવન્તી (ઘાં સ્તુ) = સ્તવના કરતી, સ્તુતિ કરતી.

અપિ = પણ.

તતિઃ (મૂં તતિ) = શ્રેણિ, સમુદાય.

ચરણાનિ = ચરણોને.

નૃણાં (મૂં નૃ) = માનવોની.

અજ્ઞાન = અજ્ઞાન, મોહ.

ઘસ્મર = ભક્ષક.

પરાભવ = (૧) અપમાન, તિરસ્કાર; (૨) પરાજય.

ભા = પ્રભા, તેજ.

અજ્ઞાનઘસ્મરપરાભવભાં = અજ્ઞાનરૂપ ભક્ષકને

(હાથે થતી) પરાભવની પ્રભાને.

જિનાઃ (મૂં જિન) = જિનો, તીર્થંકરો.

અમ્બુધિ = સમુદ્ર, સાગર.

દુઃસ્વામ્બુધૌ = દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં.

ઘનં (મૂં ઘન) = મેઘને.

મરુતઃ (મૂં મરુત) = પવનો.

ક્ષિપન્તામ્ (ઘાં ક્ષિપ્) = ફર ફેંકી દે, નષ્ટ કરો.

અજ્ઞા (મૂં અજ્ઞ) = મૂર્ખ.

અનઘસ્મરપરા = અવિદ્યમાન છે પાપ, મદન અને

દુશ્મન જેને વિષે ઝોવી.

ભવ = કલ્યાણ.

મજ્ = ભજવું.

ભવભાજિ = કલ્યાણને ભજનારાં.

નાવઃ (મૂં નૌ) = નૌકાઓ, વહાણો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

“જેમનાં કલ્યાણકારી ચરણોની સ્તુતિ કરતી થકી (અર્થાત્ સ્તવના કરવાથી) મૂર્ખ એવી પણ માનવ-શ્રેણિ પાપ, મદન અને દુશ્મનથી રહિત થઇ (અને થાય છે), તે દુઃખ-સાગરમાં (આલંબનાથ) નૌકાસમાન તીર્થંકરો, જેમ પવનો વાદળને વિખેરી નાંખે છે, તેમ તમારા અજ્ઞાનરૂપ ભક્ષકને (હાથે થતા) પરાભવની પ્રભાને નિસ્તેજ કરો (નષ્ટ કરો).”-૧૮

જિનવાણ્યા માહાત્મ્યમ્—

યા હેલયા હતવતી કુમાર્તિ કુપક્ષૈ—

વિજ્ઞા નરાજિતપદા શિવરા જિનેન ।

વાચં તમસ્સુ રચિતાં હૃદિ ધેહિ શૈલ—

વિજ્ઞાનરાજિતપદા શિવરાજિનેનમ્ ॥ ૧૯ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે નર ! ત્વં તાં વાચં હૃદિ વિધેહિ-વહસ્વ । વાચં કિંવિશિષ્ટાં ? રચિતાં-નિર્મિતામ્ । કેન ?
જિનેન । જિનેન કિંવિશિષ્ટેન ? શૈલાકૃતિરેસ્વાવિજ્ઞાનેન રાજિતૌ પદૌ-પાદૌ યસ્ય તેન । પુનઃ
કિં ? શિવેન-મઙ્ગલેન રાજત ઇત્યેવંશીલઃ સ તેન । તાં કાં ? યા હેલયા-લીલયા કુમતિં-
કુબુદ્ધિં હતવતી-જઘાન । યા કિંવિશિષ્ટા ? વિજ્ઞા-નિપુણા । પુનઃ કિં ? અજિતાનિ-અનભિ-
ભૂતાનિ પદાનિ યસ્યાઃ સા । કૈઃ ? કુપક્ષૈઃ-કુવાદિભિઃ । પુનઃ કિં ? શિવં-સિદ્ધિં રાતિ-દદા-
તીતિ તથા । પુનઃ કિં ? ઇનં-સૂર્યસમામ્ । ક્વ ? તમસ્સુ-પાપેષુ ॥ ૧૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) નર ! યા કુ-પક્ષૈઃ અજિત-પદા, વિજ્ઞા, શિવ-રા (વાક્) કુમતિં હેલયા હતવતી,
(તાં) તમસ્સુ ઇનં, શૈલ-વિજ્ઞાન-રાજિત-પદા, શિવ-રાજિના જિનેન રચિતાં વાચં હૃદિ ધેહિ ।

શીખરાર્થ

હેલયા (મૂં હેલા) = લીલા વડે.
હતવતી (ધાં હવ) = નષ્ટ કરી, હણી નાંખી.
કુમતિં (મૂં કુમતિ) = દુર્બુદ્ધિને.
પક્ષઃ પક્ષ.
કુપક્ષઃ (મૂં કુપક્ષ) = દુષ્ટ પક્ષે વડે, કુવાદીઓ વડે.
વિજ્ઞા (મૂં વિજ્ઞ) = નિપુણ, ચતુર.
નર ! (મૂં નર) = હે માનવ !
પદ = પદ.
અજિતપદા = નથી પરાસ્ત થયાં પદો જેનાં એવી.
શિવ = મોક્ષ, નિર્વાણ.
શિવરા = મોક્ષને આપનારી, મુક્તિ-દાયક.
જિનેન (મૂં જિન) = જિન વડે.
વાચં (મૂં વાચ) = વાણીને.

તમસ્સુ (મૂં તમસ્) = (૧) અંધકારને વિષે;
(૨) અજ્ઞાનને વિષે.
રચિતાં (મૂં રચિતા) = રચેલી.
હૃદિ (મૂં હૃદ) = અંતઃકરણમાં.
ધેહિ (ધાં ધા) = તું ધારણ કર.
શૈલ = પર્વત.
વિજ્ઞાન = જ્ઞાન.
રાજિત (ધાં રાજ) = સુશોભિત.
પદ = ચરણ.
શૈલવિજ્ઞાનરાજિતપદા = પર્વતના આકાર જેવી રેખાલક્ષણે કરીને શોભાયમાન છે જેમનાં ચરણો એવા.
શિવ = કલ્યાણ, મંગલ.
રાજિન = શોભન-શીલ.
શિવરાજિના = કલ્યાણ વડે શોભતા.
ઇનં (મૂં ઇન) = સૂર્ય.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું આહાત્મ્ય—

"કુવાદીઓ વડે પરાજિત નથી થયાં પદો જેનાં એવી, તથા નિપુણ એવી તેમજ મુક્તિ-દાયક એવી જે (વાણીએ) દુર્બુદ્ધિને લીલામાત્રમાં હણી નાંખી, તે (અજ્ઞાનરૂપી)

અંધકારને (દૂર કરવામાં) સૂર્યસમાન એવી તેમજ પર્વતના આકાર જેવી રૂપાલક્ષણે કરી શોભાયમાન છે ચરણો જમનાં એવા તથા કટ્યાણુકારી એવા જિન વડે રચાયેલી [અર્થાત્ જિને પ્રદેપેલી] એવી વાણીને હે માનવ ! તું હૃદયમાં ધારણ કર. ”—૧૯

શ્રીકાલીદેવ્યા નુતિઃ—

ઉચ્છ્રદા મૃગમદાવિલકજ્જલાઢ્ઢ—

કાલી સુરીતિમતિરા જિતરાજદન્તા ।

મુળ્ળાતુ મર્મજનનીમનિશં મુનીનાં

કાલી સુરીતિમતિરાજિતરાજદન્તા ॥ ૨૦ ॥ ૫ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

કાલી સુરી—કાલીનામ્ની દેવી મુનીનાં ર્હિતિ—ઉપપ્લવં મુળ્ળાતુ—સ્યતુ । અનિશં—નિત્યમ્ । કાલી કિંવિશિષ્ટા ? ઉચ્ચન્તી—દીપ્યન્તી ગદા—પ્રહરણં યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં૦ ? મૃગમદેન—કસ્તૂર્યા આવિલં—આત્તં કજ્જલાઢ્ઢં—અઙ્ગનચિહ્નં તદ્વત્ કાલી—શ્યામવર્ણા । પુનઃ કિં૦ ? શોભના રીતિઃ—મર્યાદા યત્ર ર્હિશીં મતિં રાતીતિ તથા । પુનઃ કિં૦ ? જિતો—વિનાશિતો રાજતા—ઉત્તમાનાં અન્તો—મરણં યયા સા । ર્હિતિં કિં૦ ? મર્મજનનીં—મર્મકરીમ્ । કાલી કિં૦ ? અતિરાજિતૌ—અતિશોભિતૌ રાજદન્તૌ—મધ્યદન્તૌ યસ્યાઃ સા ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

ઉચ્ચત્—ગદા, મૃગ—મદ—આવિલ—કજ્જલ—અઢ્ઢ—કાલી, સુ—રીતિ—મતિ—રા, જિત—રાજત્—અન્તા, અતિ—રાજિત—રાજન્—દન્તા કાલી સુરી મુનીનાં મર્મન્—જનનીં ર્હિતિં અનિશં મુળ્ળાતુ ।

શી૦દાર્થ

ઉચ્ચત્ (ધા૦ યા)=પ્રકાશમાન.

ગદા=ગદા.

ઉચ્છ્રદા=પ્રકાશમાન છે ગદા જેની એવી.

મૃગ=હરણુ.

મૃગમદ=કસ્તૂરી.

આવિલ=વ્યાપ્ત.

કજ્જલ=કાજલ.

અઢ્ઢ=ચિહ્ન.

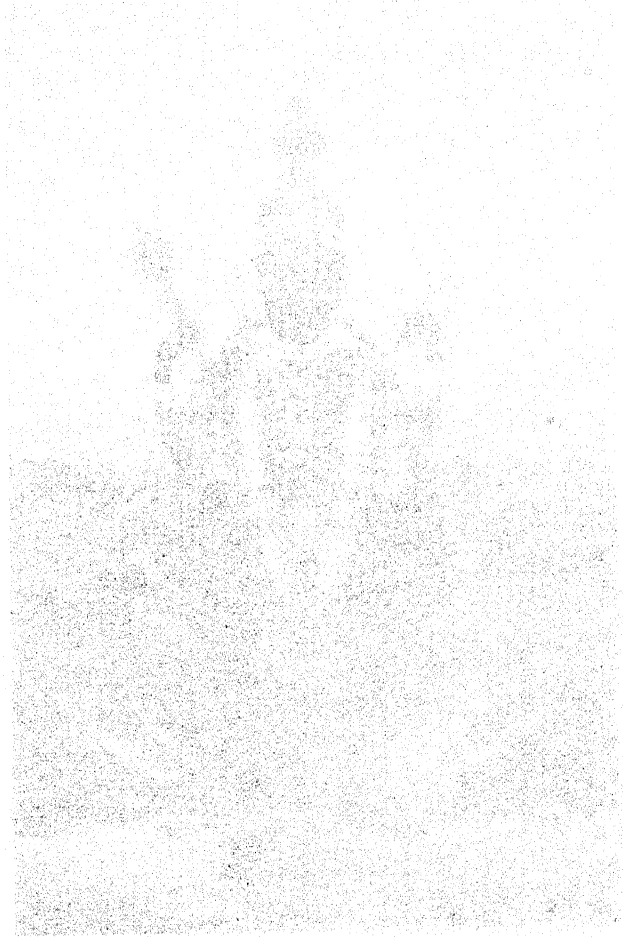
કાલી=શ્યામવર્ણી.

મૃગમદાવિલકજ્જલાઢ્ઢકાલી=કસ્તૂરીથી લિપ્ત

એવા કાજલના ચિહ્ન જેવી શ્યામવર્ણી.

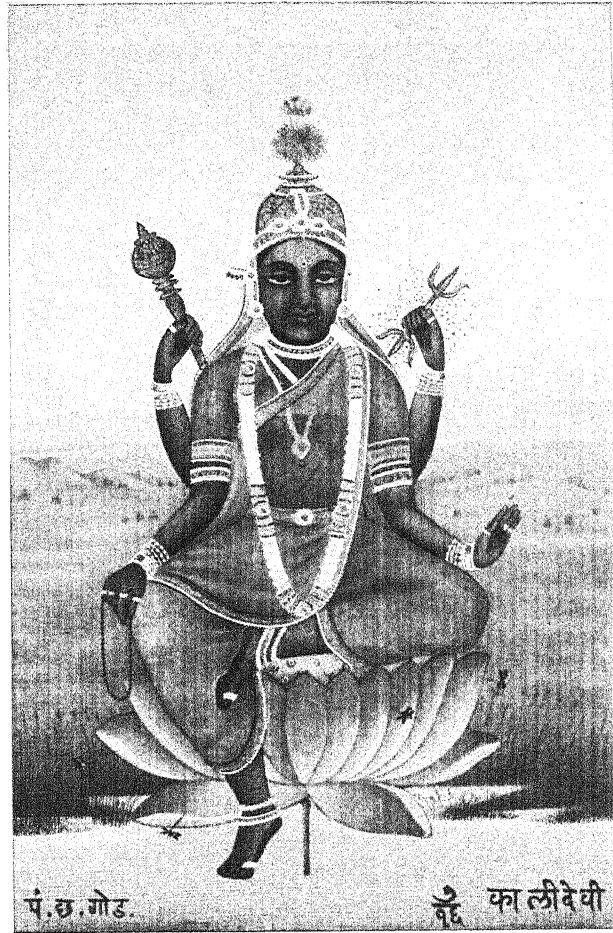
રીતિ=સીમા, મર્યાદા.

મતિ=બુદ્ધિ.

Copyrighted material

Printed by the Government Printer
at the Government Printing Office, Singapore.

पं.छ.गोड.

वै कालीदेवी

निर्वाणकलिकायाञ्च—

“कालीं देवीं कृष्णवर्णां वज्रास्त्रजं चतुर्भुजां अमृतवर्णा-
लङ्घनश्लिषिकां वज्राभययुतशामहस्तां ज्ञेति ॥”

સુરીતિમતિરા=સારી છે મર્યાદા જેને વિષે

એવી બુદ્ધિ આપનારી.

રાજત્ (ધાં રાજ)=ઉત્તમ.

અન્ત=મૃત્યુ, મરણ.

જિતરાજદન્તા=નિવારણ કર્યું છે ઉત્તમ (પુરૂષો)ના મરણને.

મુષ્ણાતુ (ધાં મુષ્)=લૂંટેા, દૂર કરેા.

મર્મન=મર્મ.

જનની=પેદા કરનારી.

મર્મજનની=મર્મને ઉત્પન્ન કરનારી.

અનિશં=સર્વદા.

મુનીનાં (મૂં મુનિ)=યતિઓના, સાધુઓના.

કાલી=કાલી (દેવી).

સુરી=દેવી.

ઈતિ (મૂં ઈતિ)=ઈતિ, ઉપદ્રવ.

દન્ત=દાંત.

રાજદન્ત=ઉપલા દાંતની હારમાંના એ વચલા દાંત.

અતિરાજિતરાજદન્તા=અતિશય સુશોભિત છે મધ્યદંત જેના એવી.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ દેહીપ્રમાન છે ગદા જેની એવી, તથા કરતૂરીથી લિપ્ત એવા કાજલના ચિહ્નસમાન શ્યામવર્ણી, વળી સારી છે મર્યાદા જેને વિષે એવી [અર્થાત્ વિવેકાત્મિકા] બુદ્ધિને દેનારી, વળી નિવારણ કર્યું છે ઉત્તમ [પુરૂષો]ના મરણને જણે એવી, તેમજ વળી અતિશય સુશોભિત છે મધ્ય દંત જેના એવી કાલી (દેવી) મુનિઓના મર્મ-જનક ઉપદ્રવને દૂર કરેા. ”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવી—

સોળમા શ્લોકમાં ‘ શેહિણી ’ દેવીની સ્તુતિ કરવાના સંબંધમાં જે હકીકત લખી છે, તે અત્ર પણ લાગૂ પડે છે, કેમકે આ સ્થલે પણ શ્રીમાન્ મેઝ્વિજયજી ‘સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા’ના વીસમા પદમાં સ્તુતિ-કરાયેલી કાલી દેવીની સ્તુતિ કરે છે. પરંતુ તેમણે કોઈ કોઈ વાર આતું અતુકરણ શા માટે કર્યું છે તે સમજી શકાતું નથી. આ ‘ કાલી ’ દેવીનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે:—

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ હુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે ’ તે ‘ કાલી ’ એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેના શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“ શરવન્બુધરપ્રમુક્તચન્દ્રગનતલાભતનુચુતિર્વ્યાદયા ।

વિકચકમલવાહના ગદામૃત્ત કુશલમલ્લકુરુતાત્ સર્વૈવ કાલી ॥ ”

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—“ તથા કાલીકાદેવીં કૃષ્ણવર્ણીં પન્નાસનાં ચતુર્ભુજામક્ષસૂત્રગદાલ્લકૃતદક્ષિણકરાં વજ્રામયયુતવામહસ્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને અભયથી અલંકૃત છે.

૬ શ્રીપદ્મપ્રભજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીપદ્મપ્રભસ્ય પ્રાર્થના—

ભવ્યાઙ્ગિવારિજવિવોધરવિર્નવીન—

પદ્મપ્રભેશકરણોઽર્જિતમુક્તિકાન્તઃ ।

ત્વં દેહિ નિર્વૃત્તિસુખં તપસા વિભજ્ઞન્

પદ્મપ્રભેશ ! કરણોર્જિતમુક્તિકાન્તઃ ॥ ૨૧ ॥

—વસન્તે ૦

વિવરણમ્

હે પદ્મપ્રભેશ ! પદ્મજિન ! ત્વં નિર્વૃત્તિસુખં—મુક્તિર્શર્મ દેહિ—દિશ । ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? ભવ્યાઙ્ગિવારિજાનાં—પ્રાણિપદ્માનાં વિવોધને રવિઃ—સૂર્યસમઃ । પુનઃ કિં ૦ ? નવીનૌ—નવ્યૌ પદ્મપ્રભેશૌ—કજસૂર્યૌ તદ્વત્ કરણં—તનુઃ યસ્ય સઃ । પુનઃ કિં ૦ ? અર્જિતા—ઉપાર્જિતા મુક્તિ-કાન્તા—સિદ્ધિવધુઃ યેન સઃ । ત્વં કિં કુર્વન્ ? તપસા વિભજ્ઞન્—નિરસ્યન્ । કિં ? કરણાનાં—ઇન્દ્રિયાણાં ઝર્જિતં—ચલમ્ । ત્વં કિં ૦ ? ઉક્ત્યા—વચસા કાન્તઃ—પ્રશસ્યઃ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) પદ્મપ્રભ—ઈશ ! ભવ્ય—અઙ્ગિ—વારિજ—વિવોધ—રવિઃ, નવીન—પદ્મ—પ્રભા—ઈશ—કરણઃ, અર્જિત—મુક્તિ—કાન્તઃ, તપસા કરણ—ઝર્જિતં વિભજ્ઞન્, ઉક્તિ—કાન્તઃ, ત્વં નિર્વૃત્તિ—સુખં દેહિ ।

શબ્દાર્થ

અઙ્ગિજ્ઞ=અવ, પ્રાણી.

વારિ=જલ.

વારિજ=જલજ, કમલ.

વિવોધ=વિકાસ, ખીલવણી.

રવિ=સૂર્ય, ભાનુ.

ભવ્યાઙ્ગિવારિજવિવોધરવિઃ=ભવ્ય અવરૂપ કમ-લના વિકાસ પ્રતિ સૂર્ય—સમાન.

નવીન=નૂતન.

પ્રભા=સૂર્યની એક સ્ત્રી.

પ્રભેશ=પ્રભા—પતિ, સૂર્ય.

નવીનપદ્મપ્રભેશકરણઃ=નૂતન કમલ અને સૂર્યના સમાન છે શરીર જેનું એવા.

અર્જિત (ધા ૦ અર્જ)=મેળવેલ.

કાન્તા=રમણી, સ્ત્રી.

અર્જિતમુક્તિકાન્તઃ=ઉપાર્જન કરી છે સિદ્ધિરૂપી સુન્દરીને જેણે એવા.

ત્વં (મૂ ૦ યુષ્મદ્)=તું.

દેહિ (ધા ૦ દા)=અર્પણ કર.

૧ સરખાવો શોભનસૂરીશ્વરૃત ' સ્તુતિ—અતુલિં શતિકાના પ્રથમ પદનું પ્રથમ ચરણ.

નિર્વૃત્તિ=નિર્વાણુ, મોક્ષ.

નિર્વૃત્તિસુખં=નિર્વાણુના સુખને.

તપસા (મૂં તપસ)=તપશ્ચર્યા વડે.

વિમજ્જ (મૂં વિમજ્જત)=ભાંગતો.

પદ્મપ્રભ=પદ્મપ્રભ(નાથ).

પદ્મપ્રભેશ ! =હે પદ્મપ્રભ પ્રભુ !

કરણ=ઇન્દ્રિય.

ઝર્જિત=પરાક્રમ, બળ.

કરણોઝર્જિતં=ઇન્દ્રિયોના પરાક્રમને.

ઉક્તિ=વાણી.

કાન્ત=પ્રશસ્ત, મનોહર.

ઉક્તિકાન્તઃ=વાણી વડે પ્રશસ્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મપ્રભને પ્રાર્થના—

“ હે પદ્મપ્રભ પ્રભુ ! ભવ્ય જીવોરૂપી કમલોનો વિકાસ કરવામાં સૂર્યના સમાન એવો, તથા નૂતન પદ્મ અને (ઉગતા) સૂર્યના જેવું (રક્ત) છે શરીર જેવું એવો, વળી (સમ્યક્-ચારિત્ર દ્વારા) પ્રાપ્ત કરી છે સિદ્ધિરૂપી સુંદરીને જેણે એવો, તથા વળી તપશ્ચર્યા વડે ઇન્દ્રિયોના પરાક્રમને પરાસ્ત કરનારો (અર્થાત્ પાંચે ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખનારો) તેમજ વાણી વડે મનોહર એવો તું ભવ્ય જનોને મોક્ષ-સુખ અર્પણ કર.”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્મપ્રભ-ચરિત્ર—

શ્રીદેવસૂરિએ પ્રાકૃત ભાષામાં ૮૪૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું પદ્મપ્રભ-ચરિત્ર રચ્યું છે. આ તીર્થંકર સંબંધી થોડી ઘણી માહિતી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૭૮)માંથી મળી શકશે.

જિનસમુદાયસ્ય સ્તુતિઃ—

સિદ્ધિં સતાં વિતર તુલ્યગતે ! ગજસ્ય

વિધ્વસ્તમોહનતમા નવદાનવારેઃ ।

તીર્થંક્રગ્રજ ! દધદ્ વદનં વિભાસ્ત—

વિધ્વસ્તમોહ ! નતમાનવદાનવારે ! ॥ ૨૨ ॥

—વસન્તં

વિવરણમ્

હે તીર્થંક્રગ્રજ !—જિનગ્રજ ! ત્વં સતાં સિદ્ધિં વિતર-દિશ । તુલ્યા-સમાના ગતિઃ—ગમનં યસ્ય તત્સં । (સમાના) કસ્ય ? ગજસ્ય—નાગસ્ય । ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? વિધ્વસ્તે મોહનતમસી-સુરતપાપે યેન સઃ । ગજસ્ય કિંવિશિષ્ટસ્ય ? નવં-નવીનં દાનવારિ-મદજલં યસ્ય તસ્ય । ત્વં

કિં કુર્વન્ ? દધત્-ધરન્ । કિં ? વદનં-વક્ત્રમ્ । વદનં કિંવિશિષ્ટં ? વિમયા-પ્રમયા અસ્તો-જિતો
વિધુઃ-ઇન્દુર્યેન તત્ । અસ્તો મોહો-મૌઢ્યં યેન તત્સં । નતાઃ-પ્રણતા માનવા-નરા દાનવા-
રયો-દેવા यस્ય તત્સં ॥ ૨૨ ॥

અન્વયઃ

નવ-દાન-વારેઃ ગજસ્ય તુલ્ય-ગતે ! અસ્ત-મોહ ! નત-માનવ-દાનવ-અરે ! તીર્થકર-વ્રજ !
વિધ્વસ્ત-મોહન-તમાઃ, વિમા-અસ્ત-વિધુ વદનં દધત્ (ત્વં) સતાં સિદ્ધિં વિતર ।

શીખરાર્થ

સિદ્ધિં (મૂં સિદ્ધિ) = મુક્તિને.

સતાં (મૂં સત્) = સજ્જનોને.

વિતર (ધાં તૃ) = અર્પણ કર.

તુલ્ય = સમાન.

ગતિ = ચાલ.

તુલ્યગતે ! = સમાન છે ચાલ જેની એવા ! (સં)

ગજસ્ય (મૂં ગજ) = કુંજરના, હાથીના.

વિધ્વસ્ત (ધાં ધ્વંસ્) = નષ્ટ કરેલ.

મોહન = મૈથુન, વિષય-સેવન.

વિધ્વસ્તમોહનતમાઃ = નાશ કર્યો છે મૈથુનનો

અને પાપનો જેણે એવો.

દાન = હાથીના કુમ્ભસ્થલમાંથી અસ્તો પ્રવાહી

પદાર્થ, મદ.

નવદાનવારેઃ = નવીન છે મદ-જલ જેનું એવા.

તીર્થકર = તીર્થકર.

તીર્થકરવ્રજ ! = હે તીર્થકરોના સમૂહ !

દધત્ (ધાં ધા) = ધારણ કરનારા.

વદનં (મૂં વદન) = મુખને.

વિમા = પ્રભા, તેજ.

વિધુ = ચન્દ્ર.

વિમાસ્તવિધુ = પ્રભા વડે પરાસ્ત કર્યો છે ચન્દ્રને

જેણે એવા ! (સં)

મોહ = અજ્ઞાન.

અસ્તમોહ ! = નાશ કર્યો છે અજ્ઞાનનો જેણે

એવા ! (સં)

નત (ધાં નમ્) = નમન કરેલ.

માનવ = મનુષ્ય.

દાનવ = દાનવ, અસુર.

નતમાનવદાનવારે ! = નમન કર્યું છે મનુષ્યોએ

તેમજ દેવોએ જેને એવા ! (સં)

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયની સ્તુતિ—

“ નવીન મદ-જલથી યુક્ત (અર્થાત્ મદોન્મત્ત) એવા કુંજરની સમાન ચાલ છે
જેની એવા હે (તીર્થપતિઓના સમુદાય) ! પરાસ્ત કર્યો છે મોહને એવા હે (વીતરાણોના
વૃન્દ) ! નમસ્કાર કર્યો છે માનવોએ તેમજ દાનવોના દુશ્મનોએ (અર્થાત્ દેવોએ) જેને
એવા હે (જિનવરોના નિકર) ! હે તીર્થકરોના સમૂહ ! વિનાશ કર્યો છે (અર્થાત્ જલાંબલિ
આપી છે) મૈથુનને તેમજ પાપને જેણે એવો તેમજ તેજ વડે તિરોહિત કર્યો છે ચન્દ્રને જેણે
એવા મુખને ધારણ કરનારો તું સજ્જનોને મુક્તિ અર્પણ કર. ” —૨૨.

જિનાગમસ્ય સ્તુતિઃ—

ગમ્भीરશબ્દભર ! ગર્વિતવાદિઘૂક—

વીથીકૃતાન્તજનકોપમ ! હારિશાન્તિઃ ।

ત્રાયસ્વ માં જિનપતેઃ પ્રવરાપવર્ગ—

વીથી કૃતાન્ત ! જનકોપમહારિશાન્તિઃ ॥ ૨૩ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે જિનપતેઃ કૃતાન્ત !—સિદ્ધાન્ત ! ત્વં માં ત્રાયસ્વ—રક્ષ । ગમ્भीરઃ શબ્દાનાં ભરઃ—સમૂહો
યત્ર તત્સં ૦ । ગર્વિતા—ગર્વવતી યા વાદિઘૂકાનાં વીથી—રાજી તસ્યાં કૃતાન્તજનકસ્ય—રવેઃ ઉપમા
યસ્ય તત્સં ૦ । ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? હારિણી—રમ્યા શાન્તિઃ—શિવં યસ્માત્ સઃ । પુનઃ કિં ૦ ? પ્રવરા—
પ્રધાના અપવર્ગસ્ય—મોક્ષસ્ય વીથી—માર્ગઃ । પુનઃ કિં ૦ ? જનાનાં કોપરૂપમહારેઃ—શત્રોઃ
શાન્તિઃ—શમનં યસ્મિન્ સઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) ગમ્भीર—શબ્દ—ભર ! ગર્વિત—વાદિન્—ઘૂક—વીથી—કૃતાન્તજનક—ઉપમા ! જિન—પતેઃ
કૃતાન્ત ! હારિન્—શાન્તિઃ, પ્રવર—અપવર્ગ—વીથી, જન—કોપ—મહત્—અરિ—શાન્તિઃ (ત્વં) માં ત્રાયસ્વ ।

શબ્દાર્થ

ગમ્भीર=ગંભીર.

શબ્દ=શબ્દ.

ભર=સમૂહ.

ગમ્भीરશબ્દભર ! = ગંભીર શબ્દોનો સમૂહ છે
જેને વિષે એવા ! (સં ૦)

ગર્વિત=અહંકારી, ગર્વિષ્ઠ, અભિમાની.

વાદિન્=વાદી.

ઘૂક=ધૂવડ.

વીથી=પંક્તિ, હાર.

કૃતાન્ત=યમ.

જનક=પિતા, આપ.

કૃતાન્તજનક=યમ—પિતા, સૂર્ય.

ઉપમા=ઉપમા.

ગર્વિતવાદિઘૂકવીથીકૃતાન્તજનકોપમ ! = છે
ગર્વિષ્ઠ વાદીરૂપ ધુવડોની શ્રેણિ પ્રતિ
સૂર્યની ઉપમાવાળો !

હારિન્=મનોહર, રમ્ય.

શાન્તિ=કલ્યાણ.

હારિશાન્તિઃ=મનોહર કલ્યાણ છે જેથી એવો.

ત્રાયસ્વ (ઘાં ત્રૈ) = તું પરિપાલન કર.

માં (મૂં અસ્મદ્) = મને.

પતિ=સ્વામી, નાથ.

જિનપતેઃ=જિનેશ્વરના, તીર્થંકરના.

પ્રવર=ઉત્તમ.

અપવર્ગ=મોક્ષ.

વીથી=માર્ગ, રસ્તા.

પ્રવરાપવર્ગવીથી=મોક્ષના ઉત્તમ માર્ગરૂપ,
કૃતાન્ત ! (મૂં કૃતાન્ત)=હે સિદ્ધાન્ત !
મહત્=મોટો.

શાન્તિ=શમન, નાશ.

જનકોપમહારિશાન્તિઃ=માનવોના ક્રોધરૂપી
મહાન વૈરીનો નાશ છે જે દ્વારા એવો.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમની સ્તુતિ—

“ ગંભીર શબ્દોનો સમૂહ છે જ્યાં એવા હે (આગમ) ! હે અભિમાની વાદીરૂપ
ધ્રુવહી પંક્તિને પરાસ્ત કરવામાં સૂર્યની ઉપમાવાળા (પ્રવચન) ! હે તીર્થંકરના સિદ્ધાન્ત !
મનોહર કટ્યાણુ [મળે] છે જે દ્વારા એવો, તથા મોક્ષના સર્વોત્તમ માર્ગરૂપ એવો તેમજ
માનવોના ક્રોધરૂપી કદા શત્રુને શાંત કરનારો (અર્થાત્ તેને નષ્ટ કરનારો) એવો તું માઈ
[ભવ-બ્રમણથી] રક્ષણ કર. ”—૨૩

શ્રીશ્યામાયાઃ સ્તુતિઃ—

યા સેવ્યતે સ્મ દનુજૈર્વરદાયિવક્ર—

શ્યામાવરા સુરવશોચિતદૈત્યરામા ।

શ્યામં નિરસ્યતુ મમેયમનન્તશોકં

‘શ્યામા’ વરા સુરવશોચિતદૈત્ય રામા ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત૦

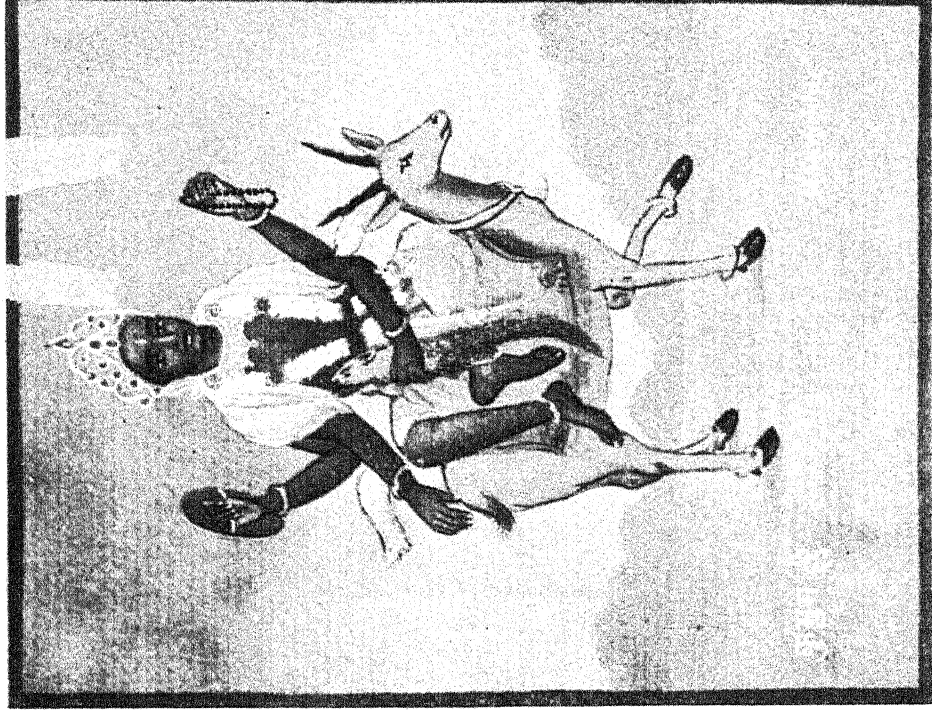
વિવરણમ્

ઇયં શ્યામાનામ્ની સુરી મમ અનન્તશોકં નિરસ્યતુ-ક્ષિપતુ । શોકં કિંવિશિષ્ટં ? શ્યામં-
કુળ્ણમ્ । શ્યામા કિંવિશિષ્ટા ? વરા-ઉત્કૃષ્ટા । પુનઃ કિં ? સુરવૈઃ-અધિકશબ્દૈઃ શોચિતાઃ-શોકં
નીતા દૈત્યરામાઃ-અસુરાઙ્ગના યયા । સા કા ? યા સુરવશા-દેવી દનુજૈઃ-દાનવૈઃ સેવ્યતે
સ્મ । ઇત્ય-આગત્ય । યા કિં ? વરદાયી-વાઙ્મિતપદો વક્રશ્યામાવરો-પુલ્કેન્દુઃ યસ્યાઃ સા ।
પુનઃ કિં ? ઇચિતદા-યોગ્યવસ્તુપદા । પુનઃ કિં ? રામા-રમણીયા ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

યા વર-દાયિન્-વક્ર-શ્યામા-વરા, ઇચિત-વા, રામા સુર-વશા દનુજૈઃ સેવ્યતે સ્મ, (સા)
ઇયં સુ-રવ-શોચિત-દૈત્ય-રામા વરા ‘શ્યામા’ ઇત્ય મમ શ્યામં અનન્ત-શોકં નિરસ્યતુ ।

कुसुमंयक्षं नीलवर्णं कुरङ्गवाहनं चतुर्भुजं फलामययुक्त-
दक्षिणपाणिं नकुलकाक्षमृत्रयुक्तवामपाणिं चेति ।

अच्युतां देवीं श्यामवर्णां नरदाहतां चतुर्भुजां वरदवीणावाणाऽन्वित-
दक्षिणकरां कामुकाभययुतवामहस्तां चेति ।

All rights reserved.

શબ્દાર્થ

લેહ્યતે સ્મ (ધા૦ સેવ)=સેવાતી હતી.

દનુજૈઃ (મૂ૦ દનુજ)=દાનવો વડે.

વર=વરદાન, અભીષ્ટ.

દાયિન્=અર્પણ કરનાર.

વક્ત્ર=વદન, મુખ.

શ્યામા=રંગની.

વર=નાથ, કાન્ત.

શ્યામાવર=રંગની-કાન્ત, ચન્દ્ર.

વરદાયિવક્ત્રશ્યામાવરા=વરદાન દેનાર છે વદન-ચન્દ્ર જેનું એવી.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.

સ્વ=ધ્વનિ, અવાજ.

શોચિતં (ધા૦ શુચ)=શોકપ્રસ્ત કરેલ, દિલગીર બનાવેલ.

દૈત્ય=દાનવ.

સુરવશોચિતદૈત્યરામા=મધુર ધ્વનિ વડે શોકાતુર કરી છે દૈત્યોની પત્નીઓને જેણે એવી.

શ્યામં (મૂ૦ શ્યામ)=કૃષ્ણ.

નિરસ્યતુ (ધા૦ અસ્)=નિરાસ કરે, દૂર કરે.

ઇયં (મૂ૦ હૃદય)=આ.

અનન્ત=અપાર.

શોક=શોક, દિલગીરી.

અનન્તશોકં=અપાર શોકને.

શ્યામા=શ્યામા (દેવી).

વરા (મૂ૦ વર)=ઉત્કૃષ્ટ, પ્રધાન.

વશા=શ્રી.

સુરવશા=દેવી.

ઉચિત=યોગ્ય.

ઉચિતદા=યોગ્ય (વસ્તુ)ને આપનારી.

પત્ય (ધા૦ હ)=આવીને.

રામા (મૂ૦ રામ)=રમણીય, મનોહર.

શ્લોકાર્થ

શ્યામા દેવીની સ્તુતિ—

“વરદાન દેનાર છે વદન-ચન્દ્ર જેનું એવી, તથા યોગ્ય (વસ્તુઓ) ને અર્પણ કરનારી તેમજ મનોહર એવી જે દેવીની દાનવો સેવા કરતા હતા, (તે) આ સર્વોત્તમ શ્યામા (દેવી) કે જેણે અસુરોની અંગનાઓને સુસ્વર વડે (પરાસ્ત કરીને) શોકાતુર બનાવી છે, તે (દેવી અત્ર) આવીને મારા કૃષ્ણ (અર્થાત્ અતિશય કિલ્લ) તેમજ અપાર શોકને દૂર ફેંકી દો.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

શ્યામા દેવીનું સ્વરૂપ—

શ્યામા એ છઠ્ઠા તીર્થંકર શ્રીપદ્મપ્રભાની શાસનદેવીનું નામ છે. એનું વધારે પ્રચલિત નામ તો અચ્યુતા છે. તેનું સ્વરૂપ પ્રવચન-સારોદ્ધાર (પાંચ ૯૪)માં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—
આ દેવીનો વર્ણ શ્યામ છે, વળી તેને મનુષ્યનું વાહન છે તેમજ તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને બાણથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ બીજોરા અને અંકુશથી અલંકૃત છે.
આચાર-દિનકરમાં આ દેવીના સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“શ્યામા ચતુર્ભુજધરા નરવાહનસ્થા
પાશં તથાચ વરદં કરચોર્ધવાના ।

વામાન્યયોસ્તદનુ સુન્દરવીજપૂરં
ત્રીક્ષ્ણાક્લુપં ચ પરયોઃ પ્રમુદેચ્યુતાઽસ્તુ ॥”

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

श्रीसुपार्श्वनाथस्य सेवायाः फलम्—

यं प्रास्तवीदतिशयानमृताशनानां

कान्ता रसारसपदं परमानवन्तम् ।

विज्ञः श्रियं भजति कां न नतः 'सुपार्श्व'

कां तारसारसपदं परमानवन्तम् ॥ २५ ॥

—वसन्त०

विवरणम्

तं सुपार्श्व—सप्तमजिनं नतः—प्रणतः सन् विज्ञः—प्राज्ञः कां कां श्रियं—रमां न भजति—न श्रयति ? अपितु सर्वा रमां श्रयति । सुपार्श्वं किंविशिष्टं ? तारं—सुन्दरं सारसं—कमलं तद्वत् पादौ यस्य तम् । पुनः किं० ? परं—प्रकृष्टं मानं—पूजा तद्वन्तम् । तं कं ? यं जिनं अमृताशनानां—देवानां कान्ता प्रास्तवीत्—स्तौति स्म । कान्ता किंविशिष्टा ? रसायां—पृथिव्यां ये रसाः—शृङ्गारादयः तेषां पदं—स्थानम् । यं किं कुर्वन्तं ? अवन्तं—रक्षन्तम् । वान् ? अतिशयान् । किंविशिष्टान् ? परमान्—उत्कृष्टान् ॥ २५ ॥

अन्वयः

परमान् अतिशयान् अवन्तं यं अमृत-अशनानां रसा-रस-पदं कान्ता प्रास्तवीत्, (तं) तार-सारस-पदं पर-मान-वन्तं 'सुपार्श्वं' नतः विज्ञः कां कां श्रियं न भजति ? ।

शब्दार्थः

यं (मू० यद्)=येने.

प्रास्तवीत् (धा० स्तु)=स्तुति करी.

अतिशयान् (मू० अतिशय)=अतिशयेने.

अमृत=अमृत.

अशन=भोजन.

अमृताशनानां=अमृतं भुज्जं भोजनं करुणाशानी,
देवोनी.

रसा=पृथ्वी.

पद=स्थान.

रसारसपदं=पृथ्वीना रसेना स्थानं ३५.

परमान् (मू० परम)=श्रेष्ठ.

अवन्तं (मू० अवत्)=रक्षन्तुं करुणाशानी.

विज्ञः (मू० विज्ञ)=विद्वान्, पण्डित.

श्रियं (मू० श्री)=लक्ष्मीने, संपत्तिने.

भजति (धा० भज्)=भोजये छे.

कां (मू० किम्)=कथं.

न=नहि.

નતઃ (મૂં નત)=પ્રણામ કરેલ.
સુપાર્શ્વ (મૂં સુપાર્શ્વ)=સુપાર્શ્વ (નાથ)ને.
તાર=મનોહર, સુંદર.
પદ=ચરણ.
સારસ=પદ્મ, કમલ.

તારસારસપદ્મ=સુંદર કમલોનાં જેવાં ચરણો છે
જેનાં જેવા.
પર=ઉત્તમ.
માન=પૂજા.
પરમાનવન્તં=ઉત્તમ પૂજાથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથની સેવાનું ફળ—

“(ચોત્રીસ) ઉત્કૃષ્ટ અતિશયોનું રક્ષણ કરનારા (અર્થાત્ સર્વદા અતિશયોથી યુક્ત) જેવા જે (સમમ તીર્થંકર)ની, પૃથ્વીને વિષે (રહેલા શૃંગારાદિ) રસોના સ્થાનરૂપ એવી દિવ્યાંગના સ્તુતિ કરતી હવી, તે સુંદર કમલોનાં સમાન ચરણોવાળા તેમજ પરમ પૂજાથી યુક્ત (અર્થાત્ અત્યંત પૂજનીય) જેવા સુપાર્શ્વ (નાથ)ને પ્રણામ કરનારો વિદ્વાન્ કદ કદ સંપત્તિને ભોગવતો નથી ? ”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

સુપાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર—

શ્રીલક્ષ્મણગણિએ આશરે નવ હજાર શ્લોક પ્રમાણનું સુપાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું છે. એને સુપાસનાહચરિત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ ગ્રન્થ ત્રણ ભાગમાં છાપવામાં આવ્યો છે અને પંડિત હરગોવિન્દદાસે તેનું સંશોધન કરવા ઉપરાંત તે ગ્રન્થના ઉપર સંસ્કૃત છાયા પણ લખી છે. આ તીર્થંકરના ચરિત્ર ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૬૬-૧૦૦) પણ પ્રકાશ પાડે છે.

જિનપતિભ્યઃ પ્રણામઃ—

નિઃશેષદોષરજનીકજિનીશમાસ—

સંસારપારગતમણ્ડલમાનમારમ્ ।

પ્રાજ્યપ્રભાવભવનં સુવનાતિશાયિ—

સં સારપારગતમણ્ડલમાનમારમ્ ॥ ૨૬ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે નર ! ત્વં સારપારગતમણ્ડલં—જિનવ્રજં આનમ—નમસ્કુરં । અરં—અત્યર્થમ્ । મણ્ડલં કિંવિશિષ્ટં ? નિઃશેષાઃ—સર્વે દોષા—મિથ્યાત્વાદયઃ ત એવં રજમ્યો—રાત્રયઃ તાસુ કજિમીર્ષ—

રવિમ્ । પુનઃ કિં ? આત્મઃ સંસારસ્ય-ભવસ્ય પારઃ-પર્યન્તો યેન તત્, ગતા-નષ્ટાઃ મણ્ડલો-
રુગ્વિશેષઃ માનઃ-સ્મયો મારો-મદનશ્ચ યસ્માત્ તત્, પશ્ચાત્ પૂર્વવિશેષણેન કર્મધારયઃ । પુનઃ
કિં ? પ્રાજ્યપ્રભાવસ્ય-પ્રૌઢમહિન્નો ભવનં-ગૃહમ્ । પુનઃ કિં ? ભુવનાતિશાયિની-જગતિ
અતિશયવતી સા-જ્ઞાનસમ્પદ્ યસ્ય તત્ ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

નિઃશેષ-દોષ-રજની-કજિની-ઈશં, આત્મ-સંસાર-પાર-ગતમણ્ડલ-માન-મારં, પ્રાજ્ય-
પ્રભાવ-ભવનં, ભુવન-અતિશાયિન-સં સાર-પારગત-મણ્ડલં અરં આનમ ।

શબ્દાર્થ

દોષ=દોષ.

રજની=રાત્રિ, રાત.

કજિની=કમલિની, પદ્મ-લતા.

કજિનીશ=સૂર્ય.

નિઃશેષદોષરજનીકજિનીશં=સમસ્ત દોષરૂપી

રાત્રિ પ્રતિ રવિસમાન.

આત્મ (ઘાં આપ્)=પ્રાપ્ત, મેળવેલ.

સંસાર=સંસાર, ભવ.

પાર=અન્ત, છેડા.

ગત (ઘાં ગમ્)=ગયેલ.

મણ્ડલ=કોઠ, એક ભાતનો રોગ.

માર=મદન, કામદેવ.

આત્મસંસારપારગતમણ્ડલમાનમારં=પ્રાપ્ત કર્યો

છે સંસારનો અન્ત જેમણે એવા તેમજ

ગયાં છે કોઠ, ગર્વ અને મદન જેમનાં એવા.

પ્રાજ્ય=પ્રૌઢ, અત્યંત.

પ્રભાવ=પ્રભાવ, મહિમા.

ભવન=ગૃહ.

પ્રાજ્યપ્રભાવભવનં=પ્રૌઢ પ્રભાવના ગૃહરૂપ.

ભુવન=જગત્, દુનિયા.

અતિશાયિન=અતિશયથી યુક્ત.

ભુવનાતિશાયિસં=જગત્ને વિષે અતિશયથી

યુક્ત છે લક્ષ્મી જેમની એવા.

પારગત=જિન, તીર્થંકર.

મણ્ડલ=સમુદાય.

સારપારગતમણ્ડલં=શ્રેષ્ઠ એવા તીર્થંકરોના

સમુદાયને.

આનમ (ઘાં નમ્)=તું નમસ્કાર કર.

અરં=શીઘ્ર, સત્વર.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઓને પ્રણામ—

“ સમસ્ત દોષરૂપી રાત્રિનો (અંત આણવામાં) રવિસમાન એવા, તથા પ્રાપ્ત કર્યો
છે સંસારનો અન્ત જેમણે એવા (અર્થાત્ સંસારનો પાર પામેલા), તેમજ નાશ કર્યો છે
કોઠ, દર્પ અને કંદર્પનો જેમણે એવા, અને વળી મહામહિમાના ધામરૂપ તેમજ જગત્ને
વિષે અતિશયયુક્ત છે (કેવલ-જ્ઞાનરૂપી) લક્ષ્મી જેમની એવા શ્રેષ્ઠ તીર્થપતિઓના સમુ-
દાયને (હે ભગ્ય !) તું નમસ્કાર કર.”—૨૬

પ્રવચન-પ્રણામઃ—

સર્વાર્થસાર્થસ્વચિતં રચિતં યતીન્દ્ર—

ભારા ! જિનેન મતમાનતમાનવેનમ્ ।

હેલાવહેલિતકુકર્મ શિવાય શર્મ—

ભારાજિને નમત માનતમાનવેનમ્ ॥ ૨૭ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે યતીન્દ્રભારાઃ !—સૂરિસદ્ધાઃ ! યૂયં શિવાય—મોક્ષાય મતં—પ્રવચનં નમત-નમસ્કુરુત । મતં કિં૦ ? સર્વાર્થાનાં—સર્વપદાર્થાનાં સાર્થઃ—સમૂહઃ તેન સ્વચિતં—વ્યાપ્તમ્ । પુનઃ કિં૦ રચિતં—નિર્મિતમ્ । કેન ? જિનેન । પુનઃ કિં૦ ? આનતાઃ—પ્રણતા માનવેના—નરેન્દ્રા યસ્ય તત્ । પુનઃ કિં૦ ? હેલાયા-લીલાયા અવહેલિતં—અવગણિતં કુકર્મ-પાપકર્મ યેન તત્ । શિવાય કિંવિશિષ્ટાય ? શર્મમયા—સુખપ્રમયા રાજિને-શોભિને । મતં કિં૦ ? માનો-ગર્વ એવ તમા-રાત્રિસ્તત્ર નવેનં—નન્દ-રવિસમમ્ ॥ ૨૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) યતિ-ઇન્દ્ર-ભારા ! સર્વ-અર્થ-સાર્થ-સ્વચિતં, જિનેનં રચિતં, આનત-માનવ-ઇનં, હેલા-અવહેલિત-કુ-કર્મ, માન-તમા-નવ-ઇનં મતં શર્મ-મા-રાજિને શિવાય નમત ।

શબ્દાર્થ

સર્વ=સમસ્ત, અથા.

અર્થ=પદાર્થ, વસ્તુ.

સ્વચિત (ધા૦ સ્વચ)=વ્યાપ્ત.

સર્વાર્થસાર્થસ્વચિતં=સમસ્ત પદાર્થોથી વ્યાપ્ત.

રચિતં (મૂ૦ રચિત)=રચેલું.

ઇન્દ્ર=મુખ્ય.

યતીન્દ્ર=મુનિવર, આચાર્ય, સૂર.

માર=સમૂહ.

યતીન્દ્રમારઃ=હે સૂરિઓના સમૂહો !

મતં (મૂ૦ મત)=દર્શનને.

આનત (ધા૦ નમ)=પ્રણામ કરેલ.

ઇન=સ્વામી.

આનતમાનવેનં=પ્રણામ કર્યો છે નૃપતિઓએ જેને એવા.

હેલા=લીલા.

અવહેલિત=અવગણના કરેલ, તિરસ્કાર કરેલ.

કુ=અનિષ્ટવાચક શબ્દ.

કર્મન્=કાર્ય.

હેલાવહેલિતકુકર્મ=લીલાપૂર્વક તિરસ્કાર કર્યો છે પાપનો જેણે એવા.

શિવાય (મૂ૦ શિવ)=મોક્ષને માટે.

શર્મન્=સુખ.

શર્મમારાજિને=સુખની કાંતિ વડે શોભતા.
નમત (ધા૦ નમ)=તમે નમસ્કાર કરો.
તમા=નિશા, રાત્રિ.

હન=સૂર્ય.

માનતમાનવેનં=અભિમાનરૂપ રાત્રિ પ્રતિ નવીન
સૂર્યસમાન.

સ્લોકાર્થ

પ્રવચનને પ્રણામ—

“ સમસ્ત પદાર્થોના સમૂહ વડે વ્યાપ્ત એવા, તથા તીર્થકરે રચેલા (પ્રરૂપેલા) એવા, વળી નમસ્કાર કર્યો છે નરેન્દ્રોએ જને એવા, તથા લીલાપૂર્વક તિરસ્કાર કર્યો છે પાપનો જણે એવા તેમજ ગર્વરૂપી રાત્રિનો અંત આણવામાં નવીન (અર્થાત્ ઉદય પામતા) સૂર્ય—સમાન એવા સિદ્ધાન્તને હે સૂરિઓના સમુદાયો ! તમે સુખની પ્રભા વડે સુશોભિત એવા મોક્ષને માટે પ્રણામ કરો.”—૨૭

રૂપરૂટીકરણ

શું મુક્તિમાં સુખ છે ?—

કેટલાકોની એવી માન્યતા છે કે મુક્તિમાં વાડી, ગાડી કે લાડી નહિ હોવાથી ત્યાં સુખ સંભવી શકે નહિ. આ વાત એક રીતે ખરી છે, કેમકે અષ્ટ કર્મથી મુક્ત થયેલા જીવને ત્યાં અવાસ્તવિક—પૌદ્ગલિક સુખનો સંભવ નથી. પરંતુ મુક્તિમાં આત્મિક—નૈસર્ગિક સુખનો પણ અભાવ છે એમ માનવું તો સચુક્તિક નથી. આ પરત્વે અત્ર વિચાર કરવો આવશ્યક સમન્વય છે.

એ તો સહજ સમજી શકાય છે કે દરેક પ્રાણી સુખની અભિલાષા રાખે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં કયો વિદ્વાન સુખથી રહિત એવી મુક્તિને સાફ પ્રયત્ન કરે ? કેમકે જે મુક્તાવસ્થામાં જીવ પાપાણુ જેવો જડરૂપજ બની જાય, તે મુક્તાવસ્થા કરતાં તો સાંસારિક અવસ્થા હજાર દરજ્જે સારી. કારણ કે આ સંસારમાં તો ક્વચિત્ પણ સુખનો લાભ મળી શકે છે. આથી કરીને તો ગૌતમ મહર્ષિએ કહ્યું છે કે—

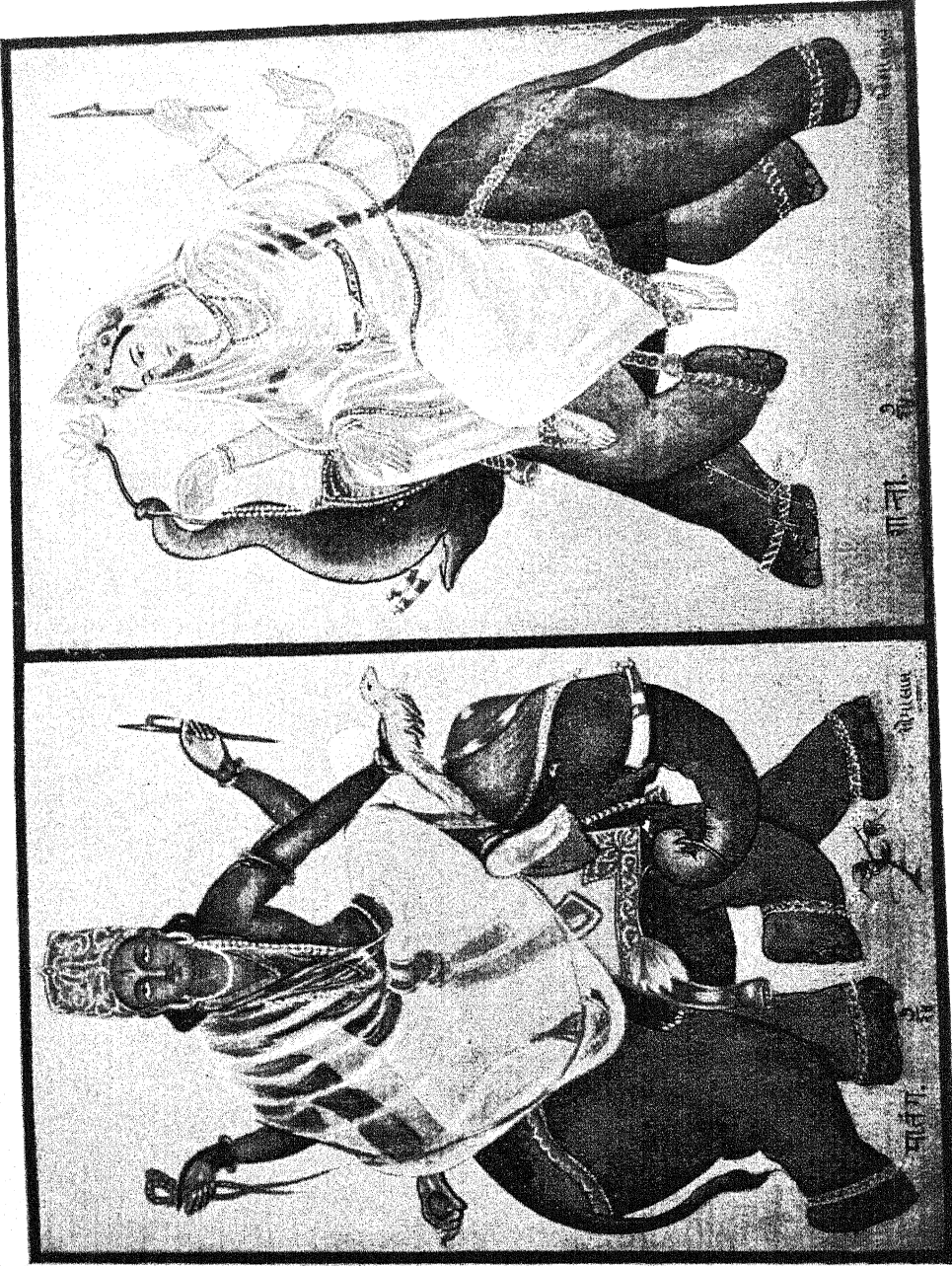
“ વરં વૃન્દાવને રમ્યે, ક્રોધૃત્વમભિવાઙ્મિતમ્ ।

ન તુ વૈશેષિકીં મુક્તિં, ગૌતમો ગન્તુમિચ્છતિ ॥ ”

અર્થાત્—રમણીય વૃન્દાવનમાં શિયાળ તરીકે ઉત્પન્ન થવાની અભિલાષા રાખવી એ વૈશેષિકે માનેલી મુક્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખવા કરતાં વધારે પસંદ કરવા જેવું છે અને એથી કરીને તો ગૌતમ આવી મુક્તિમાં જવા ઇચ્છતા નથી.

અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે “ દુઃસ્વાત્યન્તામાવો હિ મોક્ષઃ ” અર્થાત્ “ દુઃખનો અત્યંત અભાવ એ મોક્ષ છે ” એમ માનવામાં આવે તો શું વાંધો છે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે દુઃખરહિત બનવાનો પ્રયાસ કરવામાં પણ એ હેતુ સમાયેલો છે કે તેમ કરવાથી સુખ પ્રાપ્ત થાય; આથી તો મૂર્ખા, નિદ્રા ઇત્યાદિ અવસ્થામાં શું દુઃખનો અભાવ અનુભવાતો નથી વાર ?

કહ્યું પણ છે કે—

मातङ्गयक्षं नीलवर्णं गजवाहनं चतुर्भुजं वित्तपाशयुक्त-
दक्षिणपाणिं नकुलाङ्कुशान्वितवामपाणिं चेति । शान्तादेवीं सुवर्णवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदाक्षमन्त्रयुक्त-
दक्षिणकरां श्रुलाभययुतवामहस्तां चेति ।

All rights reserved.

Lakshmi Art, Bombay, 8.

“દુઃસ્વાભાવોઽપિ નાવેદ્યઃ, પુરુષાર્થતયેષ્યતે ।
નહિ મૂઢ્ઘ્ઘીઘવસ્થાયાં, પ્રવૃત્તો દૃશ્યતે સુધીઃ ॥”

વિશેષમાં, જેમ જીવોને સાંસારિક અવસ્થામાં સુખ ઇષ્ટ છે અને દુઃખ અનિષ્ટ છે, તેમ મોક્ષમાં પણ દુઃખની નિવૃત્તિ ઇષ્ટ છે પરંતુ સુખની નિવૃત્તિ તો નહિ.

અત્ર એ દલીલ કરવી નિરર્થક છે કે મુક્તાવસ્થામાં સુખ માનવામાં તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરનારા આત્માને રાગરૂપ દુષણ લાગૂ પડશે અને તેમ થતાં તેને મુક્તિ મળી શકશે નહિ. કારણ કે આવી પરિસ્થિતિમાં તો મુક્તિમાં દુઃખનો અભાવ હોવાથી એવી મુક્તિ મેળવવાને માટે મહેનત કરનારા દુઃખના દ્રેષી બનવાથી તેઓ પણ મુક્તિ નહિ મેળવી શકે એમ કેમ ન માનવું એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે, કેમકે બંને સ્થળે ન્યાય તો સમાન છે.

વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્યાં સુધી ક્ષપક શ્રેણિમાં આફલ ન થવાય ત્યાં સુધીજ મોક્ષની અભિલાષારૂપી રાગ રહી શકે છે અને આવી ઉચ્ચ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં રાગ તો સ્વયં પલાયન કરી જાય છે. એટલે સુખસંવેદનરૂપ મોક્ષ માનવામાં દોષને સાર અવકાશ રહેતો નથી.

વળી “અશરીરં વા વસ્તં પ્રિયાપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ” (છાન્દો ૮૧૨૧૧) અર્થાત્ અશરીરી મુક્ત જીવનો પ્રિય-અપ્રિય (સુખ-દુઃખ) સ્પર્શ કરતા નથી, એ ઉપરથી કંઈ મુક્તિમાં વાસ્તવિક સુખનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ એક બીજાની સાથે સંગંધ ધરાવનારા, અદૃષ્ટના પરિપાકરૂપ વિષય-જન્ય સાંસારિક સુખ-દુઃખોનો મુક્તિમાં અભાવ છે એમ સમજવું મુક્તિ-યુક્ત છે. પરંતુ વેદનીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનારા, ક્ષાયિક, વિષયોથી વિરક્ત, પારમાર્થિક, નિરતિશય, નિરપેક્ષ, અક્ષય, અનન્ત, આત્યન્તિક, આત્મિક સુખનો અભાવ માનવો ઇષ્ટ નથી. વળી આ કથનને નીચેનું વાક્ય પણ ટેકો આપે છે.

“સુખમાત્યન્તિકં યત્ર, બુદ્ધિગ્રાહ્યમતીન્દ્રિયમ્ ।
તં વૈ મોક્ષં વિજાનીયાદ્, દુષ્પ્રાપમકૃતાત્મભિઃ ॥”

અર્થાત્-જ્યાં આત્યન્તિક, બુદ્ધિ-ગ્રાહ્ય, અતીન્દ્રિય અને અકૃત આત્માઓને હર્લેલ એવું સુખ હોય, તેને ‘મોક્ષ’ જાણવો.

હવે આ પ્રકરણ આપણે સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે એટલું નિવેદન કરવું ઉચિત સમજાય છે કે આથી કરીને મુક્તિમાં નૈસર્ગિક સુખનો અભાવ માનનારે પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ.

શાન્તાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

મર્ત્તિં વમાર હૃદયે જિનસામજાનાં

શાન્તાશિવં શમવતાં વસુધામદેહા ।

સીમન્તિની ક્રતુમુજાં કુરુતાં સદા સા

‘શાન્તા’ શિવં શમવતાં વસુધામદેહા ॥ ૨૮ ॥ ૭ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

સા શાન્તાનામ્ની (દેવી) શમવતાં-સાધૂનાં શિવં-કુશલં કુરતાં-દિશતુ । સદા-સર્વદા । શાન્તા કિંવિશિષ્ટા ? કતુશુજાં સીમન્તિની-દેવી । પુનઃ કિં ? વસૂનાં-રુચીનાં ધામ-ગૃહં દેહં યસ્યાઃ સા । સા કા ? યા જિનસામજાનાં-જિનેન્દ્રાણાં ભક્તિ હૃદયે-હૃદિ વમાર-દયૌ । જિનસામજાનાં કિં કુર્વતાં ? અવતાં-ધરતામ્ । કિં ? શં-સુસમ્ । શં કિં ? શાન્તં-શમિતં અશિવં-અમઙ્ગલં યેન તત્ । યા કિં ? વસુધાર્યાં-શુભિ ચે આમા-રોગાઃ તચ્છેદિની ર્દેહા-ત્રાઙ્ગ્યા યસ્યાઃ સા ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

વસુધા-આમ-દા-ર્દેહા (યા) શાન્ત-અશિવં શં અવતાં જિન-સામજાનાં ભક્તિ હૃદયે વમાર, સા વસુ-ધામ-દેહા કતુ-શુજાં સીમન્તિની શાન્તા શમવતાં શિવં સદા કુરતામ્ ।

શીખરાર્થ

ભક્તિ (મૂં ભક્તિ) = ઉપાસનાને, સેવાને.
વમાર (ધાં મૃ) = ધારણ કરી.
હૃદયે (મૂં હૃદય) = હૃદયમાં.
સામજ=કુંજર, હાથી.
જિનસામજાનાં=જિનરૂપી કુંજરોની.
શાન્ત (ધાં શમ) = શમાવી દીધેલ, નષ્ટ કરેલ.
અશિવ=અમંગલ.
શાન્તાશિવં=નાશ પામ્યાં છે અમંગલો જેનાથી એવા.
શં=સુખને.
અવતાં (મૂં અવત્) = રાખનારા.
વસુધા=વિશ્વ, ભૂમંડળ.
દા=છેદવું, કાપવું.
ર્દેહા=વાંછા, ઇચ્છા.
વસુધામદેહા=ભૂમંડળના રોગોને છેદવાની વાંછાવાળી.

સીમન્તિની=લલના, સ્ત્રી.
કતુ=પર.
શુજ=ભક્ષણ કરવું.
કતુશુજાં (મૂં કતુશુજ) = દેવોની.
કુરતાં (ધાં કૃ) = કરે.
સદા=હંમેશાં.
શાન્તા=શાન્તા (દેવી).
શિવં (મૂં શિવ) = કદયાણુ.
શમ=ઉપશમ, પ્રશમ.
શમવતાં (મૂં શમવત્) = ઉપશમધારીઓનું.
વસુ=તેજ.
ધામન્=ગૃહ.
દેહ=શરીર.
વસુધામદેહા=તેજના ગૃહરૂપ છે શરીર જેનું એવી.

શ્લોકાર્થ

શાન્તા દેવીની સ્તુતિ—

“ ભૂમંડલ વિષેના (સમસ્ત) રોગોને નષ્ટ કરવાની અભિલાષાવાળી જે (શાન્તા દેવીએ), નાશ પામ્યાં છે અમંગલો જે દ્વારા એવા સુખને ધારણ કરનારા જિનરૂપી કુંજરોની

સેવા દ્વદશમાં ધારણ કરી, તે, કાંતિના ગૃહરૂપ શરીરવાળી દિવ્યાંગના શાન્તા (દેવી)
ઉપશમધારી (માનવો)નું સર્વદા કલ્યાણ કરે. ”—૨૮

રૂપષ્ટીકરણ

ઉપશમ—

જે અવસ્થામાં અનન્તાનુબન્ધી (અર્થાત્ અતિશય મહિન તેમજ અત્યંત અનર્થકારી)
એવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપી ચાર કષાયો ઉદયમાં ન હોય, તે અવસ્થાને ‘ઉપશમ’
યાને ‘શમ’ કહેવામાં આવે છે.

શાન્તા દેવી—

સાતમા તીર્થંકર શ્રીભુપાર્શ્વનાથની શાસન-દેવીને શાન્તાના નામથી ઓળખવામાં
આવે છે. આનો વર્ણ સુવર્ણની જેમ પીળો છે અને એને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં એને ચાર
હાથ છે. તેના જમણા બે હાથમાં વરદ અને અક્ષ-સૂત્ર છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં શૂલ
અને અભય છે. આ વાતની આચાર-દિનકર પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

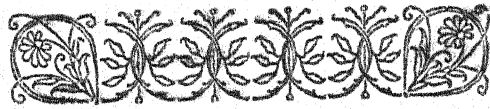
“મજારૂઢા પીતા ત્રિગુણભુજયુગ્મેન સહિતા

લસનમુક્તામાલાં વરદમપિ સદ્યઃપ્રાન્યકરયોઃ ।

વહન્તી શૂલં ચામયમપિ ચ સા વામકરયો—

નિશાન્તં ભદ્રાણાં પ્રતિવિશતુ શાન્તા સદુદયમ્ ॥ ”

—પત્રાંક ૧૭૬.

८ श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीचन्द्रप्रभप्रभोः प्रार्थना—

पूज्यार्चितश्चतुरचित्तचकोरचक्र—

चन्द्र ! प्रभावभवनं दितमोहसारः ।

संसारसागरजले पुरुषं पतन्तं

‘चन्द्रप्रभाव भवनन्दितमोहसारः ॥ २९ ॥

—वसन्त०

विवरणम्

हे चन्द्रप्रभ ! त्वं पुरुषं अव-रक्ष । त्वं किं० ? पूज्यैः-अर्च्यैः अर्चितो-महितः । चतुराणां-विदुषां चित्तानि-मनांसि तान्येव चकोराः तेषां चक्रे-चये चन्द्रसमः तत्सं० । त्वं किं० ? प्रभावस्य-अनुभावस्य भवनं-गृहम् । पुनः किं० ? दितं-भिन्नं मोहस्य सारं-धनं येन सः । पुरुषं किं० ? पतन्तं-मज्जन्तम् । क्व ? संसारसागरजले-भवाब्धिनीरे । त्वं किं० ? भवनन्दिसंसारवर्धकं यत् तमः-पार्थ तद् हन्तुं सारं-बलं यस्य सः ॥ २९ ॥

अन्वयः

(हे) चतुर-चित्त-चकोर-चक्र-चन्द्र ! चन्द्रप्रभ ! पूज्य-अर्चितः, प्रभाव-भवनं, दित-मोह-सारः, भव-नन्विन्-तमस-हन्-सारः (त्वं) संसार-सागर-जले पतन्तं पुरुषं अव ।

शब्दार्थ

पूज्य=पूजनीय, अर्थनपात्र.

अर्चित (धा० अर्च)=पूजयेत्.

पूज्यार्चितः=पूजनीय वडे पूजयेत्.

चतुर=निपुण.

चित्त=मन.

चकोर=अक्षर (पक्षी).

चक्र=समुदाय.

चन्द्र=चन्द्रमा.

चतुरचित्तचकोरचक्रचन्द्र=हे निपुणना मन-
रूपी अक्षर-अक्षर प्रति चन्द्रमाना समान !

प्रभावभवनं=भाडात्भयना गृहृप.

दित (धा० दो)=आपी नांभेत्, लेही नांभेत्.

सार=धन.

दितमोहसारः=लेही नांभुं छे मोहृपी धन
लेखे अेषा.

सागर=समुद्र, हरियो.

जल=पाणी.

संसारसागरजले=संसारपी समुद्रना पाणीमां.

पुरुषं (मू० पुरुष)=मनुष्ये.

पतन्तं (मू० पतत्)=पडता.

ચન્દ્રપ્રભ ! = હે ચન્દ્રપ્રભ !

નન્દિન્ = આનંદી.

સાર = પરાક્રમ, બલ

ભવનન્દિતમોહસાર = સંસાર પ્રતિ આનંદી

એવા પાપનો નાશ કરનાર છે પરાક્રમ

જેનું એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભ પ્રભુની પ્રાર્થના—

“ ચતુર (જનો)ના ચિત્તરૂપ ચક્રાર-ચક્રને (આનંદિત કરવામાં) ચન્દ્ર (સમાન અષ્ટમ તીર્થકર) ! હે ચન્દ્રપ્રભ ! પૂજ્યો વડે પૂજ્યેલો તથા મહિમાના ધામરૂપ, વળી નાશ કર્યો છે અજ્ઞાનરૂપી ધનનો જેણે એવો તેમજ વળી સંસાર પ્રતિ હર્ષ ધારણ કરનારા (અર્થાત્ ભવવર્ધક) પાપનો નાશ કરનાર પરાક્રમ છે જેનું એવો તું સંસારરૂપી સમુદ્રના બલમાં પડતા (અર્થાત્ ડૂબી મરતા) મનુષ્યનું રક્ષણ કર. ”—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર—

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્રો તે ઘણા મુનિવંશોએ રચ્યાં છે. તેમાં યશોદેવ, હરિભદ્ર, દેવેન્દ્રસૂરિ અને સુધાનંદ એ ચારનાં નામો પ્રસિદ્ધ છે.

તીર્થકરનિકરેપ્રણિપાતઃ—

તીર્થેશસાર્થ ! નતિરસ્તુ ભવત્યુદારા—

ડરમ્ભાગસામજ ! સમાનનતારકાન્તે ! ।

સન્દોહરાહુબલનિર્મથને તમઃસં—

રમ્ભાગસામડજસમાન ! નતારકાન્તે ॥ ૩૦ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે તીર્થેશસાર્થ !—જિનૌઘ ! ભવતિ—ભવદ્વિષયે નતિરસ્તુ—પ્રણામોડાતુ । નતિઃ કિં ૦ ? ઉદારા—સ્ફારા । (તીર્થેશસાર્થઃ કિં ૦ ?) આરમ્ભો—જીવહિંસા તલ્લક્ષણે અગે—વૃક્ષે સામજો—હસ્તી તત્સં ૦ । સમા—સમગ્રા આનનસ્ય—મુલસ્ય તારા—મનોજ્ઞા કાન્તિઃ—શ્રીર્યસ્ય તત્સં ૦ । હે અજ-સમાન !—કૃષ્ણસમ ! । કવ ? સન્દોહઃ—સમૂહઃ તદ્રૂપરાહુ (હુઃ તસ્ય) બલનિર્મથને । કેષાં ? તમઃસં-રમ્ભાગસાં—પાપક્રોધાપરાધાનામ્ । ભવતિ કિંવિશિષ્ટે ? નતાનાં પુંસાં આરં—વૈરિવૃન્દં તસ્ય કસ્ય—સુલસ્ય અન્તો—વિનાશો યસ્માત્ તસ્મિન્ ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) આરમ્ભ-અગ-સામજ ! સમ-આનન-તાર-કાન્તે ! તમસ-સંરમ્ભ-આગસાં સન્દોહ-રાહુ-બલ-નિર્મથને અજ-સમાન ! તીર્થ-ઈશ-સાર્થ ! નત-આર-ક-અન્તે ભવતિ ઉદારા નતિઃ અસ્તુ ।

શીખદાર્થ

તીર્થેશસાર્થ ! = હે તીર્થકરોના સમૂહ !
 નતિઃ (મૂં નતિ) = પ્રણામ, નમસ્કાર.
 ભવતિ (મૂં ભવત્) = આપને વિષે.
 ઉદારા (મૂં ઉદાર) = અસાધારણ.
 આરમ્ભ = પાપમય આચરણ.
 અગ = વૃક્ષ, તરૂ.
 આરમ્ભાગસામજ ! = હે પાપમય આચરણરૂપી
 વૃક્ષ પ્રતિ કુંજર !
 સમ = સમગ્ર.
 આનન = મુખ.
 કાન્તિ = પ્રભા.
 સમાનનતારકાન્તે ! = હે સમગ્ર છે જેમના
 મુખની મનોહર પ્રભા એવા ! (સં)
 સન્દોહ = સમુદાય.

રાહુ = રાહુ.
 નિર્મથન = નાશ.
 સન્દોહરાહુબલનિર્મથને = સમુદાયરૂપી રાહુના
 પરાક્રમનો નાશ કરવામાં.
 સંરમ્ભ = ક્રોધ, કેપ.
 આગસ = અપરાધ.
 તમઃસંરમ્ભાગસાં = પાપ, ક્રોધ અને અપરાધના.
 અજ = કૃષ્ણ.
 સમાન = જેવા.
 અજસમાન ! = હે કૃષ્ણ જેવા !
 આર = વૈરિ-મણ્ડલ, દુશ્મનોની ચોકડી.
 નતારકાન્તે = પ્રણામ કરેલાના દુશ્મનોના
 મણ્ડલના મુખનો નાશ છે જેથી એવાને વિષે.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકર-વર્ગને પ્રણામ—

“ હે (જીવ-હિંસાદિક) પાપમય આચરણરૂપી વૃક્ષને (જડમૂળથી ઉપેડી નાંખવામાં) હરિત-સમાન ! વળી સમગ્ર છે જેમના મુખની મનોહર પ્રભા એવા હે (તીર્થ-પતિ-ઓના સમુદાય) ! હે પાપ, ક્રોધ અને અપરાધના સમૂહરૂપી રાહુના પરાક્રમે પરાસ્ત કરવામાં કૃષ્ણસમાન ! હે તીર્થપતિઓના વૃન્દ ! પ્રણામ કરેલા (મનુષ્યો) ના દુશ્મનોના મણ્ડલના મુખનો નાશ કરનારા એવા આપને વિષે (મારા) અસાધારણ પ્રણામ હોજે.”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

રાહુ-વિચાર

હિંદુ શાસ્ત્રોમાં રાહુને એક રાક્ષસ ગણવામાં આવ્યો છે અને સિંહિકા અને વિપ્રચિત્તિને તેનાં માતાપિતા તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. વળી ત્યાં કહ્યું છે કે-સમુદ્રનું મંથન કરવાથી નીકળી આવેલ ચૌદ રત્નોમાંના અમૃત-રત્નનું દેવો જ્યારે પાન કરતા હતા, તે વખતે છૂપા વેશે રાહુએ પણ રાક્ષસ (દાનવ) હોવા છતાં તેનું પાન કરી લીધું. આ વાતની સૂચ અને ચન્દ્રને ખબર પડતાં તેમણે તે વાત વિષ્ણુને કહી સંભળાવી. આથી વિષ્ણુએ રાહુનું માથું કાપી નાંખ્યું. પરંતુ

થોડા ઘણા અમૃતનો તેણે આસ્વાદ કરેલો હોવાથી તે અમર બની ગયો હતો, એટલે તે હજુ પણ સૂર્ય અને ચન્દ્રના ઉપર તેમને ગ્રહણ કરવારૂપ પોતાનું વેર લઈ શકે છે.

અત્ર કોઈને શંકા થાય કે શ્લોકાર્થમાં તો રાહુને પરાસ્ત કરનાર તરીકે કૃષ્ણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને અત્ર તો વિષ્ણુનું નામ આપવામાં આવે છે તે શું ન્યાય-સંગત છે ? આના સમાધાનમાં સમજાવું કે કૃષ્ણ એ વિષ્ણુના મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, વૃક્ષિહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને કલ્કિ આ દશ અવતારો પૈકી આઠમો છે; એટલે ઉપર્યુક્ત હકીકત ન્યાય્ય છે.^૧

જિનવાણ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સમ્યગ્દશામસુમતાં નિચયે ચકાર

સદ્ભા રતીરતિવરા મરરાજિગે યા ।

દિશ્યાદવશ્યમશ્વિલં મમ શર્મ જૈની

સદ્ભારતી રતિવરામરરાજિગેયા ॥ ૩૧ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

સા જૈની—જિનસંબંધિની સદ્ભારતી—ઉત્તમવાગ્ મમ શર્મ—સુખં દિશ્યાત્—કુર્યાત્ ।
અવશ્યં—નિશ્ચિતમ્ । શર્મ કિં ૦ ? અશ્વિલં—સર્વમ્ । ભારતી કિંવિશિષ્ટા ? રત્યા—સુખેન વરાયા
અમરરાજ્યાઃ—સુરાલ્યા ગેયા—સ્તવનીયા । સા કા ? યા અસુમતાં—પ્રાણિનાં નિચયે—નિકરે
રતીઃ—સુખાનિ ચકાર—કરોતિ સ્મ । અસુમતાં કિંવિશિષ્ટાનાં ? સમ્યગ્દશાં—સમ્યક્ત્વભૂતામ્ ।
રતીઃ કિં ૦ ? સતી—વરા મા—શ્રીઃ યામ્યઃ તાઃ । યા કિં ૦ ? અતિવરા—અત્યુત્કૃષ્ટા । નિચયે
કિંવિશિષ્ટે ? મરરાજ્યાં—મૈરણપરમ્પરાયાં (ગે) ગતે ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

યા સત્-ભા, અતિ-વરા (સત્-ભારતી) સમ્યક્-દશાં અસુમતાં મર-રાજિ-ગે (અથવા
મર-રા-આજિ-ગે) નિચયે રતીઃ ચકાર, (સા) રતિ-વર-અમર-રાજિ-ગેયા જૈની સત્-ભારતી
મમ અશ્વિલં શર્મ અવશ્યં દિશ્યાત્ ।

૧ સરખાવો નીચેના શ્લોકમાં આપેલું દશે અવતારોનું વર્ણન—

“વેદાનુદ્ધરતે જગન્નિવહતે ભૂગોલમુદ્વિભ્રતિ

દૈત્યં દારયતે વલિં છલયતે ક્ષત્રક્ષયં કુર્વતે ।

પૌલસ્ત્યં જયતે હલં કલયતે કારુણ્યમાતન્વતે

શ્લેષ્ઠાન્ મૂર્છયતે દશાકૃતિકૃતે કૃષ્ણાય તુભ્યં નમઃ ॥”

—ગીત-ગોવિન્દ, પ્રથમ શ્લોક.

૨ ‘મરણપ્રદયુક્તે ગતે’ इति पाठान्तरं, अर्थान्तरं च ।

શબ્દાર્થ

સમ્યક્=યથાર્થ.

દશ=દશ.

સમ્યગ્દશાં=સમ્યક્ત્વધારીઓના.

અસુમતાં (મૂં અસુમત)=પ્રાણીઓના.

નિચયે (મૂં નિચય)=સમૂહને વિષે.

ચકાર (ધાં કુ)=કર્પો.

સદ્મા=ઉત્તમ છે પ્રભા જેની એવી.

રતીઃ (મૂં રતિ)=સુખોને, આનંદોને.

અતિવરા=અત્યુત્તમ, સર્વોત્કૃષ્ટ.

મર=મરણ, મૃત્યુ.

રાજિ=પરંપરા, શ્રેણિ.

આજિ=લઝાઈ.

મરરાજિગે=(૧)મરણની પરંપરાને પ્રાપ્ત થયેલા;

(૨) મૃત્યુદાયક યુદ્ધમાં ગયેલા.

દિશ્યાત (ધાં દિશ)=અર્પો.

અવશ્યં=નહી, ખચિત.

અલિલં (મૂં અલિલ)=સમસ્ત, સંપૂર્ણ.

શર્મ (મૂં શર્મત)=સુખને.

જૈની=જિન-વિષયક.

ભારતી=વાણી.

સદ્ભારતી=ઉત્તમ વાણી.

રતિ=સુખ.

અમર=દેવ, સુર.

ગેય=ગાવા લાયક.

રતિવરામરરાજિગેયા=સુખે કરીને ઉત્તમ એવી

સુરોની શ્રેણિને સ્તુતિ કરવા લાયક.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

“ઉત્તમ લક્ષ્મી (પ્રાપ્ત થઈ શકે) છે જેથી એવી [અથવા સુશોભિત છે પ્રભા જેની એવી] તેમજ અત્યુત્તમ એવી જ (જિન-વાણીએ) મરણની પરંપરાને પ્રાપ્ત થયેલા [અથવા મૃત્યુ-દાયક યુદ્ધમાં ગયેલા] સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રાણીઓના સમુદાયને વિષે સુખો (ઉત્પન્ન) કર્યો (અર્થાત્ સમ્યગ્-દૃષ્ટિઓને જન્મ, જરા અને મરણને અગોચર એવી મુક્તિ અપાવી), તે સુખે કરીને શ્રેષ્ઠ એવી સુરોની શ્રેણિને (પણ) સ્તુતિ કરવા યોગ્ય એવી જિન-વિષયક (અર્થાત્ જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલી) વાણી મને ખચિત સંપૂર્ણ સુખ સમર્પો.”—૩૧

વજ્રાઙ્કુશીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અધ્યાસિતા નવસુધાકરવિમ્બદન્તં

સ્વાનેકપં કમલમુક્તઘનાઘનામમ્ ।

‘વજ્રાઙ્કુશી’ દિશતુ શં સમુપાત્તપુણ્ય—

સ્વાઽનેકપદ્મકમલમુક્તઘના ઘનામમ્ ॥ ૩૨ ॥ ૮ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

વજ્રાઙ્કુશી-દેવી શં-સુખં દિશતુ-સજતુ । વજ્રાઙ્કુશી કિં૦ ? અધ્યાસિતા-અધિ-
ગતા । કં ? સ્વાનેકપં-નિજનામમ્ । અનેકપં કિં૦ ? નવં યત્ સુધાકરવિમ્બં-ચન્દ્રમણ્ડલં તદ્વદ્ દન્તૌ

विश्व-विद्यालय, दिल्ली
द्वितीय वर्ष - अर्थशास्त्र विभाग
प्रश्न - आनुवंशिकता एवं विकास

सा. प्रेम.

યસ્ય તમ્ । પુનઃ કિં૦ ? કમલેન-જલેન મુક્તો-રહિતો ઘનાઘનો-મેઘઃ તન્નિમમ્ । વજ્રાકુશી
કિં૦ ? સમુપાત્ત-સ્વીકૃતં પુણ્યસ્વં-ધર્મધનં યથા સા । પુનઃ કિં૦ ? અનેકેન-ધૂયસા પદ્મ-
લેન-પાપકર્દ્દેન મુક્તઃ-ત્યક્તો ઘનઃ-તનુર્યસ્યાઃ સા । અનેકપં કિં૦ ? ઘના-નિબિડા આમા-
શોભા યસ્ય તમ્ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

નવ-સુધા-કર-વિમ્બ-વન્તં, કમલ-મુક્ત-ઘનાઘન-આમં, ઘન-આમં સ્વ-અનેકપં અધ્યા-
સિતા, સમુપાત્ત-પુણ્ય-સ્વા, અનેક-પદ્મ-મલ-મુક્ત-ઘના વજ્રાકુશી શં વિશત્ ।

શબ્દાર્થ

અધ્યાસિતા (ધા૦ આસ્)=એડેલી.

સુધા=અમૃત.

સુધાકર=અમૃતમય કિરણવાળો, ચન્દ્ર.

વિમ્બ=મણ્ડલ.

નવસુધાકરવિમ્બવન્તં=નવીન ચન્દ્ર-મણ્ડલના
જેવા દન્ત છે જેના એવા.

સ્વ=નિજ, પોતાના.

અનેકપ=કુંજર, હાથી.

સ્વાનેકપં=નિજ કુંજર ઉપર.

કમલ=જલ, પાણી.

મુક્ત (ધા૦ મુચ્)=છોડી દીધેલ.

ઘનાઘન=મેઘ.

કમલમુક્તઘનાઘનામં=જલથી રહિત એવા
મેઘના સમાન.

વજ્રાકુશી=વજ્રાકુશી (દેવી).

વિશત્ (ધા૦ વિશ્)=આપો.

સમુપાત્ત (ધા૦ વા)=સ્વીકાર કરેલ.

પુણ્ય=પુણ્ય.

સ્વ=ધન.

સમુપાત્તપુણ્યસ્વા=સ્વીકાર કર્યો છે પુણ્યરૂપી
ધનનો જેણે એવી.

અનેક=અનેક.

પદ્મ=કાદવ, કીચડ.

ઘન=દેહ.

અનેકપદ્મમલમુક્તઘના=અનેક (ભતના) પાપ-

રૂપ કાદવથી મુક્ત છે દેહ જેનો એવી.

ઘનામં=અતિશય છે શોભા જેની એવા.

શ્લોકાર્થ

વજ્રાકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“ નવીન ચન્દ્ર-મણ્ડલના સમાન (મનોરંજક) છે દન્ત જેના એવા, વળી જલ-રહિત
મેઘના જેવા (અર્થાત્ શ્વેતવર્ણી) તેમજ અતિશય છે શોભા જેની એવા પોતાના (ઐરાવત
સમાન) કુંજર ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી, તથા સ્વીકાર્યું છે પુણ્યરૂપી ધન જેણે એવી,
તેમજ અનેક (પ્રકારના) પાપરૂપી કાદવથી અલિપ્ત છે દેહ જેનો એવી વજ્રાકુશી (દેવી)
સુખ અર્પો. ”—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

અત્ર પાણ આ કવિરાજે શ્રીશોભનાચાર્યનું અનુકરણ કર્યું છે. આ વજ્રાંકુશી નામની વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે:—

‘ વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે વજ્રાંકુશી ’ એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (ખિન્નેર) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણકલિકામાં છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા વજ્રાંકુશીં કનકવર્ણીગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રયુતદક્ષિણકરાં માતુલિંગાદ્કુશયુક્તવામહસ્તાં ચેતિ”

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઇએ.

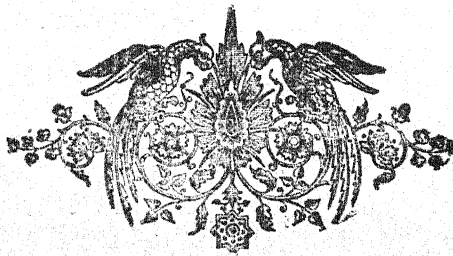
“ નિર્લિંગશવજ્રફલકોત્તમહુન્તયુક્ત—

હસ્તા સુતપ્તવિલસત્કલધૌતકાન્તિઃ ।

ઉન્મત્તદાન્તિગમના ભુવનસ્ય વિઘ્નં

વજ્રાંકુશી હરતુ વજ્રસમાનશક્તિઃ ॥ ”

—આચાર્ય ૫૫૦ ૧૬૨.

૧ શ્રીસુવિધિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુવિધિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

નિર્વાણમિન્દુયશસાં વપુષા નિરસ્ત—

રામાઙ્ગજોઽરુજ ! ગતઃ સુવિધે ! નિધે ! હિ ।

વિસ્તારયન્ સપદિ શં પરમે પદે માં

‘રામા’ઙ્ગજોરુ જગતઃ ‘સુવિધે !’ નિધેહિ ॥ ૩૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે સુવિધે !—નવમજિન ! ત્વં માં પરમે પદે—સત્તમે સ્થાને નિધેહિ—સ્થાપય । ત્વં કિં૦ ? । ગતઃ—પ્રાપ્તઃ । કિં ? નિર્વાણં—મુક્તિ અથવા સુખમ્ । ત્વં કિં૦ ? વપુષા—શરીરેણ નિરસ્તો—ન્યવકૃતો રામાઙ્ગજો—રમ્યકામો યેન સઃ । નાસ્તિ રુજા—રોગો यस્ય તત્સં૦ । શોભનો વિધિર્યસ્ય તત્સં૦ । હે નિધે !—નિધાન ! । કેષાં ? ઇન્દુયશસાં—ચન્દ્રસમકીર્તીનામ્ । હીતિ નિશ્ચિતમ્ । ત્વં કિં કર્વન્ ? વિસ્તારયન્—તન્વન્ । કિં ? શં—શર્મ । કસ્ય ? જગતો—વિશ્વસ્ય । શં કિં૦ ? ઉરુ—વિતતમ્ । સપદિ—શીઘ્રમ્ । હે રામાઙ્ગજ !—રામારાઙ્ગીપુત્ર ! ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

ઇન્દુ—યશસાં નિધે ! અ—રુજ ! સુ—વિધે ! રામા—અઙ્ગજ ! સુવિધે ! નિર્વાણં ગતઃ, વપુષા નિરસ્ત—રામ—અઙ્ગજઃ, જગતઃ ઉરુ શં સપદિ વિસ્તારયન્ (ત્વં) માં હિ પરમે પદે નિધેહિ ।

શબ્દાર્થ

નિર્વાણં (મૂં નિર્વાણ)= (૧) મોક્ષને; (૨) સુખને.

ઇન્દુ=ચન્દ્ર.

યશસ=કીર્તિ.

ઇન્દુયશસાં=ચન્દ્રસમાન કીર્તિઓના.

વપુષા (મૂં વપુસ)=દેહ વડે.

રામ=રમણીય.

નિરસ્તરામાઙ્ગજઃ=નિરાસ કર્યો છે રમણીય

કર્તૃપનો જેણે એવા.

રુજા=રોગ.

અરુજ !=અવિદ્યમાન છે રોગ જેને વિધે એવા !
(સં૦)

ગતઃ (મૂં ગત)=ગયેલ.

વિધિ=વિધાન, કામ.

સુવિધે !=શોભન છે વિધાન જેનું એવા ! (સં૦)

નિધે ! (મૂં નિધિ)=હે ભંડાર !

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

વિસ્તારયન્ (મૂં વિસ્તારયત્)=ફેલાવો કરનારા

સપદિ=એકદમ.

પરમે (મૂં પરમ) = ઉત્કૃષ્ટ.

પદે (મૂં પદ) = સ્થાનમાં.

રામા = રામા (રાણી), સુવિધિનાથની માતા.

રામાક્ષજી = રામા (રાણી)ના પુત્ર !

ઝરુ = વિસ્તીર્ણ.

જગતઃ (મૂં જગત) = જગતના, દુનિયાના.

સુવિધે ! (મૂં સુવિધિ) = હે સુવિધિ (નાથ) !

નિધેહિ (ધાં ધા) = સ્થાપે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથની સ્તુતિ—

“ હે ચન્દ્ર સમાન [ઉજ્જવલ) કીર્તિઓના ભંડાર ! હે રોગ-રહિત (નવમા તીર્થ-કર) ! શોભન છે વિધાન જેનું એવા હે (ઈશ) ! હે રામા (રાણી) ના નન્દન ! હે સુવિધિ (નાથ) ! મોક્ષને [અથવા સુખને] પ્રાપ્ત થયેલો, તથા દેહ (ની શોભા) વડે પરાસ્ત કર્યો છે રમણીય રતિ-રમણને (પણ) જેણે એવો તેમજ વળી જગતના વિશાળ સુખનો સત્વર વિસ્તાર કરનારો એવો તું મને ઉત્તમ સ્થાનમાં (અર્થાત્ શિવ-પુરીમાં) નક્કી સ્થાપ. ”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

સુવિધિનાથ-ચરિત્ર—

સુવિધિનાથ-ચરિત્ર પણ પ્રાકૃત તેમજ સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલું હોવું જોઈએ, એમ જૈન ગ્રન્થાવલી ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

જિનસમૂહસ્ય પ્રાર્થના—

સંપ્રાપયન્નતિમતોઽસુમતોઽતિચન્ડ—

ભાસ્વન્મહાઃ શિવપુરઃ સવિધેઽયશસ્તઃ ।

પાયાદપાયરહિતઃ પુરુષાન્ જિનૌઘો

ભાસ્વન્મહાઃ શિવપુરઃ સવિધેયશસ્તઃ ॥ ૩૪ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

જિનૌઘઃ પુરુષાન્ અયશસ્તઃ—અપવાદાત્ પાયાત્-રક્ષતુ । જિનૌઘઃ કિં કુર્વન્ ? સંપ્રા-પયન્-નયન્ । કાન્ ? અસુમતઃ પ્રાણિનઃ । ક્વ ? શિવપુરઃ સવિધે-સિદ્ધિપુર્યાઃ સમીપે । પુનઃ કિં ? અતિમતઃ—અતિમાન્યઃ । પુનઃ કિં ? અતિચન્ડઃ—અતિતીવ્રો ભાસ્વાન્-રવિઃ તદ્વન્મહઃ—તેજો यस્ય સઃ । પુનઃ કિં ? અપાયેન-કષ્ટેન રહિતો-વર્જિતઃ । પુનઃ કિં ? ભાસ્વત્-રાજ-માનં મહઃ—ઉત્સવો यस્ય સઃ । પુનઃ કિં ? શિવં-નિરુપદ્રવં પુરં—તનુર્યસ્ય સઃ । પુનઃ કિં ? સહ વિધેયેન—કરનાર્હેણ શસ્ત્રેન—શિવેન વર્તેતે યઃ સઃ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

અસુમતઃ શિવ-પુરઃ સવિધે સંપ્રાપયન્, અતિ-મતઃ, અતિ-ચણ્ડ-માસ્વત્-મહાઃ, અપાચ-રહિતઃ, માસ્વત્-મહાઃ, શિવ-પુરઃ, સ-વિધેય-શસ્તઃ જિન-ઓઘઃ પુરુષાન્ અ-વશસ્તઃ પાચાત્ ।

શીઠ્ઠી

સંપ્રાપયન્ (મૂં સંપ્રાપયત્)=પ્રાપ્ત કરાવતો.
મત (ઘાં મત્)=માનેલ.
અતિમતઃ (મૂં અતિમત)=અતિશય માન્ય.
અસુમતઃ (મૂં અસુમત્)=પ્રાણીઓને.
માસ્વત્=લાનુ, સૂર્ય.
મહસ્=તેજ.
અતિચણ્ડમાસ્વન્મહાઃ=અતિશય તીવ્ર એવા
સૂર્યના જેવું તેજ છે જેનું એવો.
પુર=નગર.
શિવપુરઃ=મોક્ષ નગરની.
સવિધે (મૂં સવિધ)=સમીપમાં, પાસે.
અવશસ્તઃ (મૂં અવશસ્)=અપકીર્તિથી, બે-
ધજતથી.
પાચાત્ (ઘાં પા)=રક્ષણ કરો, બચાવો.

રહિત=વિનાનું.
અપાચરહિતઃ=કષ્ટથી મુક્ત.
પુરુષાન્ (મૂં પુરુષ)=મનુષ્યોને.
ઓઘ=સમૂહ.
જિનૌઘઃ=જિનોનો સમુદાય.
માસ્વત્=પ્રકાશમાન.
મહસ્=ઉત્સવ.
માસ્વન્મહાઃ=પ્રકાશમાન છે ઉત્સવ જેનો એવો.
શિવ=કલ્યાણકારી.
પુરઃ=દેહ.
શિવપુરઃ=કલ્યાણકારી છે દેહ જેનો એવો.
વિધેય (ઘાં ઘા)=કરવા લાયક.
શસ્ત=કલ્યાણ.
સવિધેયશસ્તઃ=કરવા લાયક કલ્યાણથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહની પ્રાર્થના—

“પ્રાણીને શિવ-પુરીની સમીપે લઈ જનારો, (લોકને વિધે) અતિશય માન્ય, અત્યંત પ્રચલ્લિત એવા લાનુના સમાન તેજવાળો, વળી કષ્ટ-રહિત, તેમજ દેહીપ્યમાન છે મહોત્સવ જેનો એવો, તથા વળી ઉપદ્રવ-રહિત છે દેહ જેનો એવો તેમજ કરવા લાયક કલ્યાણથી યુક્ત એવો જિન-સમુદાય મનુષ્યોને અપકીર્તિથી બચાવો.”—૩૪

જિનવચનવિચારઃ—

ये प्रेरिताः प्रचुरपुण्यभरैर्विनम्रा--

उपापायमानव ! सुधारुचिरङ्गतारम् ।

कुर्वन्तु ते हृदि भवद्वचनं व्यपास्त--

पापायमान ! वसुधारुचिरं गतारम् ॥ ૩૫ ॥

—વસન્ત०

विवरणम्

ये प्रचुरपुण्यभारैः-बहुधर्मभारैः प्रेरिताः सन्ति ते नरा भवद्वचनं हृदि कुर्वन्तु-स्मरन्तु ।
विनम्राः-प्रणताः अपापाया-गतकष्टा मानवा-नरा यस्य तत्सं० । वचनं किं० ? सुधारुचिः-
चन्द्रः तस्य रङ्गो-रागस्तद्वत् तारं-उज्ज्वलम् । व्यपास्तो-निरस्तः पापस्य आयो-लामो
यस्मात् एतादृग् मानः-स्मयो येन तत्सं० । वचनं किं० वसुधायां-धरित्र्यां रुचिरं-रमणीयम् ।
पुनः किं० ? । गतं-नष्टं आरं-वैरिद्वन्दं यस्मात् तत् ॥ ३५ ॥

अन्वयः

ये प्रचुर-पुण्य-भरैः प्रेरिताः (सन्ति), ते (हे) विनम्र-अप-अपाय-मानव ! व्यपास्त-पाप-आय-मान ! सुधा-रुचि-रङ्ग-तारं, वसुधा-श्चिरं, गत-आरं भवत्-वचनं हृदि कुर्वन्तु ।

શાબ્દાર્થ

ચે (મૂં યદ્) = જેઓ.

प्रेरिताः (मू० प्रेरित)=प्रेरायेदा.

प्रचुर=अहु, अत्यंत.

પ્રચુરપુણ્યભરૈઃ=મહુ પુણ્યના સમૂહોથી.

अप=वियोगवाचक अव्यय.

વિનમ્રાપાપાયમાનવ ! = પ્રણામ કર્યો છે જતાં
રહ્યાં છે કપોટા જેનાં એવા મનુષ્યોએ
જેને એવા ! (સં ૦)

સુધારુચિ=અમૃતના સમાન કિરણો છે જેનાં
તે, ચન્દ્ર.

रङ्ग=रङ्गि.

તાર=૭૪૪૫૬.

સુધારુચિરદ્વતારં=ચન્દ્રના વર્ણના જેવું
ઉજ્જવલ.

कुर्वन्तु (वा० कु)=करे.

ते (मू० तद्) = तेभ्यः।

भवत्=आ।५.

वचन=पञ्चम.

भवद्वचनं=आपना वयनने.

व्यपास्त (धा० अस्र) = दूर ईंधी दीयेत.

पाप=५।५.

વ્યપાસ્તપાપાયમાન=દૂર ફેંકી દીધો છે પાપનો.
લાલ છે જે થકી એવા ગર્વને જેણે
એવા ! (સં૦)

रुचिर=भनो. ६२.

वसुधावचिरं=४७८३३ विषे भनो॥६२.

ગતારં=નષ્ટ થયો છે શત્રુ-સમુદાય જે દ્વારા
એવા.

શ્રોતાર્થ

જિન-વચનનો વિચાર—

“પ્રણામ કર્યો છે કષ્ટ-મુક્ત માનવોએ જને એવા હે (પરમેશ્વર)! દૂર દેંકી દીધા છે (અર્થાત્ સર્વથા જલાંજલિ આપી છે) પાપનો લાલ કરી આપનારા એવા ગર્વને જણે એવા હે (વીતરાગ)! જાઓ ખડુ પુણ્યના સમૂહોથી પ્રેરિત થયા છે, તે (મનુષ્યો) ચન્દ્રના વર્ણના જેવા ઉજ્જવલ, તેમજ જગત્ને વિષે મનોરંજક તેમજ વળી નાશ પામ્યો છે શત્રુ-સમૂહ જે દ્વારા એવા આપના વચનને હૃદયમાં (ધારણ) કરેા.”—૩૫

સુતારકાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

ત્વં દેવતે ! વિશદવાગ્વિભવાભિભૂત—

સારામૃતા સમુદિતાસ્યસુતારકેશા ।

નૃણામુપપ્લવચમૃસુચિતપ્રદાને—

સારામૃતા સમુદિતા સ્ય 'સુતારકે'શા ॥ ૩૬ ॥ ૧ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે દેવતે ! નૃણાં-નરાણાં ઉપપ્લવચમું-ઉપદ્રવસેનાં સ્ય-દલય । ત્વં કિંવિશિષ્ટા ? વિશદેન-નિર્મલેન વાગ્વિભવેન અભિભૂતં-પરાજિતં સારં-વરં અમૃતં-સુધા યયા સા । પુનઃ કિં૦ ? સમુદિતઃ-સમ્યગ્ ઉદયં પ્રાપ્ત આસ્યસુતારકેશો-શુભસુષુવન્દ્રો યસ્યાઃ સા । ચમું કિંવિશિષ્ટાં ? અસારાં-અપ્રધાનામ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટા (ત્વં) ? ઋતા-સત્યભાષિણી । પુનઃ કિં૦ ? સમુદિતા-સહર્ષા । પુનઃ કિં૦ ? સુતારકાનામ્ની દેવી । પુનઃ કિં૦ ? ઈશા-સમર્થા । ક્વ ? ઉચિતપ્રદાને-યોગ્યવિતરણે ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) દેવતે ! વિશદ-વાચ્-વિભવ-અભિભૂત-સાર-અમૃતા, સમુદિત-આસ્ય-સુ-તારક-ઈશા, ઉચિત-પ્રદાને ઈશા, ઋતા, સ-મુદિતા 'સુતારકા' ત્વં નૃણાં અસારાં ઉપપ્લવ-ચમું સ્ય ।

શબ્દાર્થ

દેવતે ! (મૂ૦ દેવતા) = હે દેવી !

વિશદ=નિર્મલ.

વાચ્=વાણી.

વિભવ=સંપત્તિ, વૈભવ.

અભિભૂત (ઘા૦ મૂ) = પરાભવ પમાડેલ.

વિશદવાગ્વિભવાભિભૂતસારામૃતા=નિર્મલ

વાણીના વૈભવ વડે પરાભવ પમાડ્યો છે

ઉત્તમ અમૃતને જેણે એવી.

સમુદિત (ઘા૦ ઇ) = સારી રીતે ઉદયને પ્રાપ્ત થયેલ.

આસ્ય=વદન, સુખ.

તારક=તારા, નક્ષત્ર.

તારકેશ=તારા-પતિ, નક્ષત્ર-પતિ, ચન્દ્ર.

સમુદિતાસ્યસુતારકેશા=૩૬ રીતે ઉદય પામ્યો

છે સુખરૂપી શુભ ચન્દ્ર જેનો એવી.

ઉપપ્લવ=(૧) ઉપદ્રવ; (૨) વિદ્યન; (૩) આદ્ય;

(૪) ભય.

ચમું=સેના, સૈન્ય.

ઉપપ્લવચમું=ઉપદ્રવની સેનાને.

પ્રદાન=અર્પણ.

ઉચિતપ્રદાને=યોગ્ય (વસ્તુ) અર્પણ કરવામાં.

અસારાં (મૂ૦ અસારા) = અસારભૂત.

ઋતા (મૂ૦ ઋત) = સત્યવતી.

સમુદિતા=હર્ષિત.

સ્ય (ઘા૦ સો) = નાશ કર.

સુતારકા=સુતારકા (નામની દેવી).

ઈશા (મૂ૦ ઈશ) = સમર્થ.

શ્લોકાર્થ

સુતારકા દેવીની સ્તુતિ—

“ હે દેવી ! જણે (પોતાની) નિર્મલ વાણીના વૈભવ વડે ઉત્તમ અમૃતને (પણ) પરાલવ પમાડ્યો છે એવી (અર્થાત્ જેનું વચન અમૃત કરતાં પણ અધિક છે એવી), વળી જનો મુખરૂપી સુચન્દ્ર રૂડી રીતે ઉદય પામ્યો છે એવી (અર્થાત્ જેનું વદન શરદ્ધ ઋતુમાંના આશ્વિન શુક્લ પૂર્ણિમાના ચન્દ્રને પણ હીલામાત્રમાં જીતી લે છે એવી), તથા વળી (ભક્ત જનોને) યોગ્ય (વસ્તુ) અર્પણ કરવામાં (કલ્પવૃક્ષના સમાન) સમર્થ એવી, તેમજ સસવતી તથા હર્ષિત એવી તું સુતારકા (દેવી) મનુષ્યોને ઉપદ્રવ કરનારી એવી અસારભૂત સેનાનો નાશ કર.”—૩૬

સ્પષ્ટીકરણ

સુતારકા (સુતારા) દેવી—

‘ સુતારકા ’ કહો કે ‘ સુતારા ’ કહો તે બન્ને એકજ છે, કેમકે આ તો નવમા તીર્થંકર શ્રીસુવિધિનાથની શાસન-દેવી છે. એનો ગૌર વર્ણ છે અને એને વૃષભનું વાહન છે. વિશેષમાં એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથમાં વરદ અને અક્ષ-સૂત્ર છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં કળશ અને અંકુશ છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

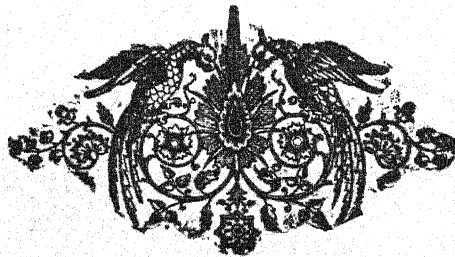
“ વૃષભગતિરથોઽચ્ચારુવાહાચતુષ્કા

શશધરકિરણામા દક્ષિણે હસ્તયુગ્મે ।

વરદરસજમાલે વિભ્રતી ચૈવ વામે

સૃણિકલશમનોજ્ઞા સ્તાત્ ‘ સુતારા ’ મહર્ષ્ચયૈ ॥”—માલિની

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૭૬.

૧૦ શ્રીશીતલજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશીતલનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

પીઢાગમો ન પરિજેતરિ દત્તમર્ત્યા—

નન્દાતનૂઙ્ગવભયાયશસાં પ્રસિદ્ધે ! !

ચિત્તે વિવર્તિનિ વિશાં ભવતિ ત્વયીશ !

‘નન્દા’તનૂઙ્ગવ ! ભયા યશસાં પ્રસિદ્ધે ॥ ૩૭ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે નન્દાતનૂઙ્ગવ !—શીતલજિન ! ત્વયિ વિશાં ચિત્તે—નરાણાં મનસિ વિવર્તિનિ—વર્ત-
નશીલે સતિ પીઢાગમો—વાઘાગમો ન ભવતિ । ત્વયિ કિંવિશિષ્ટે ? પરિજેતરિ—જયનશીલે । કેષાં ?
અતનૂનિ—પ્રચુરાણિ ડઙ્ગવભયાયશાંસિ—ઉત્પત્તિભયાપકીર્તયઃ તેષામ્ । દત્તો—જનિતો મર્ત્યાનાં
આનન્દો—દર્પો યેન તત્સં૦ । પ્રકૃષ્ટા સિદ્ધિઃ અથવાઽષ્ટમહાસિદ્ધિઃ યસ્ય તત્સં૦ । હે ઈશ ! ત્વયિ
કિંવિશિષ્ટે ? પ્રસિદ્ધે—વિખ્યાતે । કયા ? ભયા—પ્રભયા । કેષાં ? યશસાં—કીર્તનામ્ ॥ ૩૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) દત્ત—મર્ત્ય—આનન્દ ! પ્ર—સિદ્ધે ! ઈશ ! ‘નન્દા’—તનુ—ડઙ્ગવ ! અતનુ—ડઙ્ગવ—ભય—
અયશસાં પરિજેતરિ, યશસાં ભયા પ્રસિદ્ધે ત્વયિ વિશાં ચિત્તે વિવર્તિનિ (સતિ) પીઢા—આગમઃ
ન ભવતિ ।

શીખરાર્થ

પીઢા=કષ્ટ, દુઃખ.

આગમ=આગમન, આવવું તે.

પીઢાગમ=કષ્ટનું આગમન.

પરિજેતરિ (મૂં પરિજેતૃ)=વિજેતા, હાતનાર.

દત્ત (ધાં દા)=અર્પણ કરેલ.

મર્ત્ય=માનવ.

વત્તમર્ત્યાનન્દ ! =અર્પણ કર્યો છે માનવોને હર્ષ

જેણે એવા ! (સં૦)

તનુ=અદ્ય.

અતનુ=અનદ્ય, બહુ.

ડઙ્ગવ=ઉત્પત્તિ.

ભય=ભીક.

અયશસ=અપકીર્તિ.

અતનૂઙ્ગવભયાયશસાં=અનદ્ય ઉત્પત્તિ, ભીતિ

અને અપકીર્તિના.

સિદ્ધિ=(૧) સુક્રિત; (૨) સિદ્ધિ.

પ્રસિદ્ધે ! (મૂં પ્ર—સિદ્ધિ)=પ્રકૃષ્ટ સિદ્ધિ છે

જેને એવા ! (સં૦)

વિવર્તિનિ (મૂં વિવર્તિન)=વર્તનાર.

વિશાં (મૂં વિશ્)=મનુષ્યોના, માણસોના.

ભવતિ (ધાં મૂ)=થાય છે.

ત્વયિ (મૂં યુષ્મદ્)=તું.

નન્દા=નન્દા (રાણી), શીતલ જિનની જનની.

નન્દાતનૂજ્ઞવ ! =નન્દા (રાણી)ના દેહ દ્વારા
ઉત્પત્તિ છે જેની એવા ! (સં૦)

અયા (મૂં મા)=પ્રભા વડે, કાંતિ વડે.

યશસાં (મૂં યશસ્)=કીર્તિઓની.

પ્રસિદ્ધે (મૂં પ્રસિદ્ધ)=વિખ્યાત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

“જણે માનવોને આનન્દ અર્પણ કર્યો છે એવા હે (દશમા તીર્થંકર) ! જનું પ્રકૃષ્ટ નિર્વાણ છે એવા [અથવા જેને (અષ્ટ) મહાસિદ્ધિઓ (પ્રાપ્ત થઇ) છે એવા હે (યોગિરાજ)] ! હે નાથ ! હે નન્દા (રાણી)ના નન્દન (શીતલનાથ) ! અનંત ઉત્પત્તિ, ભીતિ અને અપકીર્તિને જીતનારા તેમજ કીર્તિઓની કાંતિ વડે (જગત્માં) વિખ્યાત એવા તમે જ્યારે મનુષ્યોના ચિત્તમાં વર્તો છો, ત્યારે તેમને (લેશતઃ પણ) પીડા ઉદ્ભવતી નથી. ”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

સિદ્ધિ—

જેની ચિત્ત-વૃત્તિ આત્મ-સ્વરૂપમાં લીન થયેલી હોય, જેને જગત્ની જ'બલ તરફ મધ્યસ્થ થાને ઉદાસીન ભાવ પ્રકટ થયો હોય, તેવા મહાનુભાવને યોગના ક્ષણરૂપ અનેક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આવો યોગીશ્વર પણ જો કદાચ સિદ્ધિના ઉપર મુગ્ધ બને, તો તેનું પણ અધઃપતન થવાનુંજ. અર્થાત્ જ્યાં સુધી તે આ સિદ્ધિરૂપી સુન્દરીમાં આસક્ત રહે, ત્યાં સુધી તે મુક્તિ મેળવી શકે નહિ.

આ સિદ્ધિઓના શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારો બતાવ્યા છે. કેટલેક સ્થળે ૨ અણિમાદિ અષ્ટ સિદ્ધિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તેનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ બતાવવામાં આવ્યું છે:—

અણિમા (અણુત્વ)—આ સિદ્ધિ દ્વારા મનુષ્ય ધારે તેટલું પોતાનું શરીર નાનું બનાવી શકે. એક છિદ્રમાં પણ પેસી શકાય તેટલું તે નાનું બનાવે. સોયના છિદ્રમાંથી દોરાની માફક બહાર નીકળી શકે, કમલ-તંતુના છિદ્રમાં પેસીને ચકવર્તીના ભોગો ભોગવી શકે, એ આ સિદ્ધિની બલિહારી છે.

મહિમા (મહત્વ)—આ સિદ્ધિ દ્વારા જેવડું મોટું શરીર બનાવવું હોય, તેટલું બનાવવામાં વાંધો આવે તેમ નથી.

૧ આ દશમા તીર્થંકરનાં ચરિત્રો પણ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલાં હોવાનો ઉલ્લેખ જૈન ગ્રંથાવલીમાં છે.

૨ સરખાવો—

“ અણિમા ૧ મહિમા ૨ ચૈવ, ગરિમા ૩ લઘિમા ૪ તથા ।

પ્રાપ્તિઃ ૫ પ્રાકામ્ય ૬ મીશિત્વં ૭, વશિત્વં ૮ ચાષ્ટ સિદ્ધયઃ ॥ ૧ ॥ ”

ગરિમા (શુરત્વ)—આ સિદ્ધિની સહાયથી પોતાનો દેહ જોઇએ તેટલો ભારે બનાવી શકાય. વજ્ર કરતાં પણ વધારે વજનદાર શરીર આ સિદ્ધિથી બને છે.

લઘિમા (લઘુત્વ)—આ સિદ્ધિથી શરીર જેટલું જોઇએ તેટલું હલકું બનાવી શકાય. રૂના કરતાં અરે પવનના કરતાં પણ હલકું શરીર બનાવવામાં આ સિદ્ધિ અતુલ સાધન છે.

પ્રાપ્તિ—આ સિદ્ધિ દ્વારા જે વસ્તુની ઇચ્છા થાય તે મેળવી શકાય.^૧

પ્રાકાર્ય—પોતાના મનોબલને લઇને ધારવા કરતાં પણ વધારે મેળવવામાં આ સિદ્ધિ સહાયભૂત બને છે.^૨

ઈશિત્ય—આ સિદ્ધિ સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડની પ્રભુતા પ્રાપ્ત કરાવનારી છે. ઈન્દ્ર અને તીર્થંકરની ઋદ્ધિનો દેખાવ પણ આ સિદ્ધિ દ્વારા આપી શકાય.

વશિત્વ—ગમે તે પ્રાણીને વશ કરવાની શક્તિ આ સિદ્ધિના સ્વામીમાં રહેલી છે.^૩

* * * * *

જિનવરધ્યાનમ્—

યચ્ચિત્તવૃત્તિરવધીત્ તમસાં પ્રશસ્તા—

યા તાપદં મનસિ તારતમોરુ જાલમ્ ।

તં માનવપ્રકર ! તીર્થકૃતાં કલાપં

યાતાપદં મન સિતારતમોરુજાલમ્ ॥ ૩૮ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે માનવપ્રકર !—નરવ્રજ ! ત્વં (તં) તીર્થકૃતાં કલાપં—સાર્વસંઘં મન—મન્યસ્વ । કલાપં કિં૦ ?
યાતા—નષ્ટા આપદ્—વિપત્તિઃ યસ્ય યસ્માદ્ વા તમ્ । પુનઃ કિં૦ ? સિતં—નિયન્ત્રિતં આરં—વૈરિવૃન્દં

૧ આ સિદ્ધિનો અર્થ એમ પણ કરવામાં આવે છે કે આનું એટલું બધું સામર્થ્ય છે કે જમીન ઉપર ઊભા રહીને પણ મનુષ્ય પોતાની આંગળી વડે મેરૂ પર્વતને પણ સ્પર્શી શકે.

૨ આ સિદ્ધિની મદદથી જલમાં સ્થલચરની માફક અને સ્થલ ઉપર જલચરની માફક ગમન કરી શકાય છે, એવો પણ આ સિદ્ધિના સંબંધમાં ઉલ્લેખ છે.

૩ આ અષ્ટ સિદ્ધિઓ ઉપરાંત ફેટલેક સ્થળે અપ્રતિધાતિત્વ, અન્તર્ધાન અને કામરૂપિત્વ એવી બીજી ત્રણ સિદ્ધિઓનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આમાંની અપ્રતિધાતિત્વ સિદ્ધિના બળથી તો પર્વતની અન્દરથી આઘાત વિના નીકળી શકાય. અન્તર્ધાન સિદ્ધિમાં એ સામર્થ્ય રહેલું છે કે આને લઇને પ્રાણી અદૃશ્ય બની શકે છે. કામરૂપિત્વ સિદ્ધિને લઇને પ્રાણી અનેક પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરી શકે છે.

તમો-દુરિતં રુજા-રોગઃ આલં-અનર્થો યેન તમ્ । તં કં ? યચ્ચિત્તવૃત્તિઃ-યસ્યાન્તઃપ્રવૃત્તિઃ
તમસાં-અજ્ઞાનાનાં જાલં-વૃન્દં અવધીત્-હન્તિ સ્મ । વૃત્તિઃ કિંવિશિષ્ટા ? પ્રશસ્તાનાં-મઙ્ગલાનાં
આયો-લાભો યસ્યાઃ સા । જાલં કિંવિશિષ્ટં ? તાપદં-કેશપદમ્ । ક્વ ? મનસિ-ચિત્તે । વૃત્તિઃ
કિં ? તારતમા-પ્રધાનતમા । જાલં કિં ? ઝરુ-વિશાલમ્ ॥ ૩૮ ॥

અન્વયઃ

પ્રશસ્ત-આયા, તાર-તમા યદ્-ચિત્ત-વૃત્તિઃ મનસિ તાપ-દં તમસાં ઝરુ જાલં અવધીતં,
તં યાત-આપદં, સિત-આર-તમસ્-રુજા-આલં, તીર્થ-કૃતાં કલાપં (હે) માનવ-પ્રકર ! મન ।

શબ્દાર્થ

યચ્ચિત્તવૃત્તિઃ=જેના મનની પ્રવૃત્તિ.
અવધીત (ઘાં હન્)=નાશ કરતી હવી.
તમસાં (મૂં તમસ્)=અજ્ઞાનોની.
પ્રશસ્ત=(૧) મંગલ; (૨) પ્રશંસા-પાત્ર.
પ્રશસ્તાયા=મંગલોનો અથવા પ્રશંસા-પાત્ર
લાભ છે જે દ્વારા એવી.
તાપદં=સંતાપકારક.
મનસિ (મૂં મનસ્)=ચિત્તને વિષે.
તારતમા=સર્વોત્તમ.
જાલં (મૂં જાલ)=જાળને,
પ્રકર=સમૂહ.

માનવપ્રકર ! =હે મનુષ્યોના સમૂહ !
તીર્થકૃતાં (મૂં તીર્થકૃત)=તીર્થકરોના.
કલાપં (મૂં કલાપ)=સમુદાયને.
યાત (ઘાં યા)=ગયેલ.
આપદ્=વિપત્તિ.
યાતાપદં=ગયેલી છે વિપત્તિ જેનાથી અથવા
જેની એવા.
મન (ઘાં મન્)=તું ધ્યાન ધર.
સિત (ઘાં સો)=ખાંધેલ, નિયંત્રિત.
સિતારતમોરુજાલં=નિયંત્રિત કર્યા છે વૈરિ-
વૃન્દને, પાપને, રોગને તેમજ અનર્થને જેણે
એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું ધ્યાન—

“જેથી મંગલોનો [અથવા પ્રશંસા-પાત્ર] લાભ છે એવી તેમજ સર્વોત્તમ એવી
જે (તીર્થકર-સમુદાય) ના મનની પ્રવૃત્તિએ ચિત્તમાં સંતાપ ઉત્પન્ન કરનારી તેમજ વિસ્તીર્ણ
એવી અજ્ઞાનોની જાળને વિનાશ કર્યો, તે તીર્થકરોના સમૂહને કે જે દ્વારા [અથવા
જેની] વિપત્તિઓ નષ્ટ થઈ છે તેમજ જેણે શત્રુ-સમૂહને, પાપને, રોગને તેમજ અનર્થને
નિયંત્રિત કર્યા છે, તે તીર્થકરોના સમૂહનું હે મનુષ્ય-વર્ગ ! તું ધ્યાન ધર. ”—૩૮

સિદ્ધાન્તસ્ય સ્તુતિઃ—

ગાયન્તિ સાર્ધમમરેણ યશસ્તદીયં
રમ્ભા જિનાગમ ! દવારિહરે સર્વર્ણે ।
ધ્યાનં ધરન્તિ તવ યે પઠને સદા સા—
રમ્ભાજિનાગમદવારિહરેઽસર્વર્ણે ॥ ૩૯ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે જિનાગમ ! યે પુરુષાઃ તવ પઠને—અધ્યયને ધ્યાનં ધરન્તિ સદા—સર્વદા તદીયં યશઃ—તત્સંવન્ધિકીર્તિં રમ્ભા—અપ્સરસો ગાયન્તિ । અમરેણ—દેવેન સાર્ધ—સમમ્ । પઠને કિંવિ-શિષ્ટે ? દવો—દાવાનલઃ તદ્દત્ અરયઃ—શત્રવોઽનિષ્ઠકારકત્વાત્ તેષાં હરે—વિનાશકે । પુનઃ કિં ૦ ? સર્વર્ણે—સાક્ષરે । સારમ્ભા—જીવહિંસાયુક્તા યા આજિઃ—કલિઃ સ એવ નાગો—ગજસ્તસ્ય મદવા-રિણિ—મદજલે હરિઃ—સિંહસમઃ તત્સં ૦ । પઠને કિં ૦ ? અસર્વર્ણે—અસમાને ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

સ—આરમ્ભ—આજિ—નાગ—મદ—વારિ—હરે ! જિન—આગમ ! યે તવ દવ—અરિ—હરે, સ—વર્ણે અસર્વર્ણે પઠને સદા ધ્યાનં ધરન્તિ, તદીયં યશઃ રમ્ભાઃ અમરેણ સાર્ધ ગાયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ગાયન્તિ (ધા ૦ ગૈ)=ગાય છે.

સાર્ધ=સહિત, સંઘાતે.

અમરેણ (મૂ ૦ અમર)=અમરની.

યશઃ (મૂ ૦ યશસ)=યશને, કીર્તિને.

તદીયં (મૂ ૦ તદીય)=તેનો.

રમ્ભાઃ (મૂ ૦ રમ્ભા)=અપ્સરાઓ.

આગમ=સિદ્ધાન્ત.

જિનાગમ !=હે જિનના સિદ્ધાન્ત !

દવ=દાવાનલ.

હર=હરનાર, નાશ કરનાર.

દવારિહરે=દાવાનલ જેવા દુશ્મનનો નાશ કરનાર.

વર્ણ=અક્ષર.

સર્વર્ણે=અક્ષરભક્.

ધ્યાનં (મૂ ૦ ધ્યાન)=ધ્યાનને.

ધરન્તિ (ધા ૦ ધૃ)=ધરે છે.

પઠને (મૂ ૦ પઠન)=પઠનને વિષે, પાઠ કરવા વિષે.

નાગ=કુંજર, હાથી.

મદ=હાથીના કુંભસ્થલ પાસેથી ઝરતું પાણી.

હરિ=સિંહ.

સારમ્ભાજિનાગમદવારિહરે !=આરમ્ભથી યુક્ત

ચુદ્ધ૩૫ી કુંજરના મદ-જલ પ્રતિ સિંહ

(સમાન) !

અસર્વર્ણે (મૂ ૦ અસર્વર્ણ)=અનુપમ.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“હે આરમ્ભથી યુક્ત યુદ્ધરૂપી કુંજરના મદ-જલને વિષે સિંહ સમાન (અર્થાત્ જીવ-હિંસા, કંકાસ, કલ્યા વિગેરે દુર્ગુણોનો નાશ કરનારા) ! હે જૈન સિદ્ધાન્ત ! દાવાનલ જેવા દુશ્મનોના વિનાશક, વળી અક્ષરોથી યુક્ત તેમજ અનુપમ એવા તારા પઠનનું જ (પ્રાણીઓ) અહોનિશ ધ્યાન ધરે છે, તેમની કીર્તિ તો અમરોની સંઘાતે અસરાઓ (પણ) ગાય છે.”—૩૯

* * * * *

અશોકાદેવ્યાઃ સ્તુતિ:—

યા મેજુષી જિનપદં ન્યદધદ્ વિશાલા—

પત્રં પરાગમધુરં વિગતામશોકામ્ ।

સ્મેરાનનાં સુજન ! મો સ્મર તાં સહસ્ર—

પત્રં પરાગમધુરં વિગતામશોકામ્’ ॥ ૪૦ ॥ ૧૦ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

મો સુજન !—સજ્જન ! તાં અશોકાં દેવીં સ્મર । અશોકાં કિંવિશિષ્ટાં ? વિગતાં—યાતામ્ । કિં ? સહસ્રપત્રં—પદમ્ । સહસ્રપત્રં કિંવિશિષ્ટં ? પરાગૈઃ—રજોભિર્મધુરં—મનોહ્રમ્ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટાં ? સ્મેરં—સ્મિતં આનનં—મુખં યસ્યાસ્તામ્ । તાં કાં ? યા દેવી પરાગમસ્ય—વરસિદ્ધાન્તસ્ય ધુરં—ભારં ન્યદધત્—ધરતિ સ્મ । યા કિં૦ ? મેજુષી—શ્રિતવતી । કં ? જિનપદં—જિનચરણમ્ । જિનપદં કિં૦ ? વિશાલાપત્રં—પૃથુવિપત્તેઃ ત્રાયકમ્ । પુનઃ કિં૦ ? વિગતૌ—નષ્ટૌ આમશોકૌ—રોગશુચૌ યસ્યાઃ સકાશાત્ તામ્ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

મોઃ સુ-જન ! વિશાલ-આપદ્-ત્રં જિન-પદં મેજુષી યા પર-આગમ-ધુરં ન્યદધત્, તાં વિગત-આમ-શોકાં, સ્મેર-આનનાં પરાગ-મધુરં સહસ્ર-પત્રં વિ-ગતાં ‘અશોકાં’ સ્મર ।

શબ્દાર્થ

મેજુષી (ધા૦ મજ)=મજેલી, આશ્રય લીધેલી.

જિનપદં=તીર્થકરના ચરણને.

ન્યદધત્ (ધા૦ ધા)=ધારણ કરતી હવી.

ત્રૈ=રક્ષણ કરવું.

વિશાલાપત્રં=મોટી આકૃતમાંથી ઉગારનારા.

પર=ઉત્તમ.

ब्रह्मपक्षं चतुर्मुखं त्रिनेत्रं धवलवर्णं पद्मामनं अप्पुञ्जं
 तुलिभूमुद्रपाशाभयुक्तदक्षिणपार्श्वं नकुलगदाऽङ्कु-
 अशोकां देवीं मुद्रवर्णां पद्मगाहनां चतुर्भुजां वरपाशाभयुक्त-
 दक्षिणवर्मां फल्गुशयुक्तवामकर्मां चेति ।

शास्त्रमन्त्रान्वितवामपाणिं चेति । All rights reserved.

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“હે આરમ્ભ

જીવ-હિંસા, કંકા?

જેવા દુશ્મનોના

(પ્રાણીઓ) :

(પણ) ગા’

અશોકાં

યાત

પુન

વર્ષા

જેન

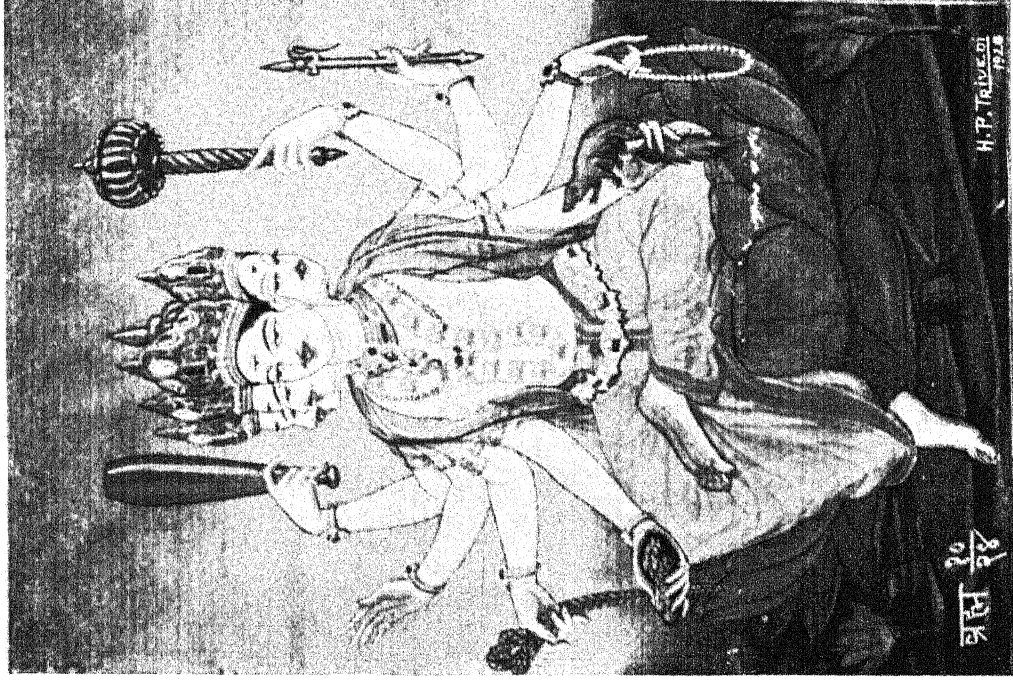
મામ

ગત

નુર્ષ

નપ

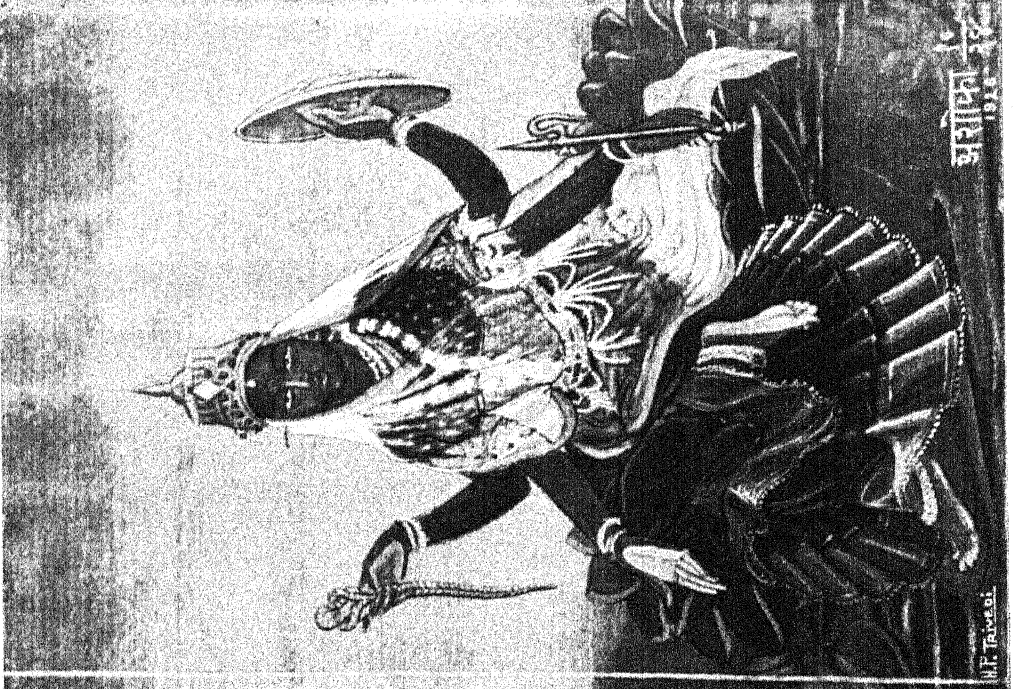
દમ

ब्रह्मयक्षं चतुर्मुखं त्रिनेत्रं अवलवर्णं पद्मासनं अष्टभुजं
मातुलिङ्गमुद्रपाद्याभयशुक्तदक्षिणशर्णिं नकुल्यादाऽङ्क-

शाश्वमृत्रान्वितवामपाणिं चेति ।

All rights reserved.

अशोकां देवीं मुद्रवर्णां पद्मपादनां चतुर्भुजां वरदपादायुक्तां
दक्षिणकरां भक्त्याङ्कशुक्तवामकरां चेति ।

वि
३
वि
भेद्य

ધુર=ધુરા, ધોસરી.

પરાગમધુર=ઉત્તમ સિદ્ધાન્તની ધુરાને.

વિગત (ઘાં ગમ)=વિશેષે કરીને ગયેલ.

શોક=દિલગીરી.

વિગતાપ્રશોકાં=વિશેષે કરીને ગયેલા છે રાગ

તથા શોક જેનાથી અથવા જેના એવી.

સ્મેર=હસમુખું, હાસ્ય-યુક્ત.

સ્મેરાનનાં=હાસ્ય-યુક્ત છે વદન જેનું એવી.

સુજન !=હે સજ્જન !

મોસ્=સંબોધનવાચક અવ્યય.

તાં (મૂં તદ)=તેને.

સહસ્રપત્રં (મૂં સહસ્રપત્ર)=હજાર પ્રાંખડીવાળા કમલને.

મધુર=મધુર, મનોહર.

પરાગમધુર=પરાગ વડે મધુર.

વિગતાં (મૂં વિગતા)=વિશેષે કરીને પ્રાપ્ત થયેલી.

અશોકાં (મૂં અશોકા)=અશોકા (દેવી)ને

શ્લોકાર્થ

અશોકા દેવીની સ્તુતિ—

“ મોટી મોટી આક્રમોમાંથી ઉગારનારા એવા જિન-ચરણની સેવાને પ્રેમ થયેલી એવી જ (દેવી)એ ઉત્તમ સિદ્ધાન્તની ધુરાનું વહન કર્યું, તે રાગ તેમજ શોકથી સુખી તથા હાસ્ય-યુક્ત વદનવાળી તેમજ પરાગ વડે મનોહર એવા સહસ્ર-પત્રને પ્રાપ્ત થયેલી એવી અશોકા (દેવી)ને હે સજ્જન ! તું યાદ કર.”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

અશોકા દેવીનું સ્વરૂપ—

અશોકા એ દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથની શાસન-દેવી છે. એના નીલ વર્ણ છે. એનું આસન પદ્મઆસન છે. વિશેષમાં એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથમાં વરુદા અને પાશ (અથવા મુદ્ર) છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તો કળશ અને અંકુશ છે. આ વાત પ્રવચન સારોદ્ધાર (પત્રાંક ૯૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આચાર-દિનકરમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ નીલા પદ્મક્રતાસના વરબુજૈર્વેદપ્રમાણૈર્યુતા

પાશં સદ્વરવં ચ દક્ષિણકરે હસ્તદ્વયે વિભ્રતી ।

વામે ચાકુશવર્મણી बहुगुणाऽशोका विशोका जनं

કુર્વાદ્ધરસાં ગણૈઃ પરિવૃતા વૃત્યઙ્ગિરાનન્દિતૈઃ ॥ ”—શાર્દૂલક=જગત

—પત્રાંક ૧૭૬.

૧૧ શ્રીશ્રેયાંસજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશ્રેયાંસનાથાય નમઃ—

‘શ્રેયાંસ’સર્વવિદમઙ્ગિગણ ! ત્રિયામા—

કાન્તાનનં તમહિમાનમ માનવાતે ।

યં મેજુષો ભવતિ યસ્ય ગુણાન્ ન યાતં

કાન્તાનનન્તમહિમાનમમા નવા તે ॥ ૪૧ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે અઙ્ગિગણ !—પ્રાણિવ્રજ ! સ ત્વં તં શ્રેયાંસસર્વવિદં—एकादशजिनं આનમ--નમસ્કુરુ । સર્વવિદં કિંવિશિષ્ટં ? ત્રિયામાકાન્તઃ—चन्द्रस्तद्वदाननं—મુખં યસ્ય તમ્ । પુનઃ કિં૦ ? અહિં—सर्पसमम् । કવ ? માનવાતે—दर्पसमीरे । તં કે ? યં જિનં મેજુષઃ—सेवां चक्रुषो યસ્ય તે—तव अङ्गिगणस्य अमा—अलक्ष्मीर्न ભવતિ । યં કિં૦ ? યાતં—प्राप्तम् । કાન્ ? ગુણાન્ । ગુણાન્ કિંવિશિષ્ટાન્ ? કાન્તાન્—बन्धुरान् । યં કિં૦ ? અનન્તો—मानातीतो મહિમા—गरिमा યસ્ય તમ્ । અમા કિં૦ ? નવા—नवीना ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) અઙ્ગિન્-ગણ ! કાન્તાન્ ગુણાન્ યાતં, અનન્ત-મહિમાનં યં મેજુષઃ યસ્ય તે (અઙ્ગિ-ગણસ્ય) નવા અ-મા ન ભવતિ, તં ત્રિયામા-કાન્ત-આનનં માન-વાતે અહિં ‘શ્રેયાંસ’-સર્વ-વિદં આનમ ।

શીખરાર્થ

શ્રેયાંસ=શ્રેયાંસ (નાથ) .

વિદ્=જ્ઞાણુવું.

સર્વવિદ્=સર્વના જ્ઞાણકાર, સર્વજ્ઞ, દેવલક્ષ્મી.

શ્રેયાંસસર્વવિદ્=શ્રેયાંસ (નામના) સર્વજ્ઞને.

ગણ=સમૂહ.

અઙ્ગિગણ !—હે પ્રાણીએના સમૂહ !

ત્રિયામા=રાત્રિ, નિશા.

કાન્ત=પતિ.

ત્રિયામાકાન્ત=નિશા-પતિ, ચન્દ્ર.

ત્રિયામાકાન્તાનનં=ચન્દ્રના જેવું સુખ છે જેનું

એવા.

અહિં (મૂં અહિ)=સર્પને, સાપને.

વાત=વાયુ, પવન.

માનવાતે=ગર્વરૂપી વાયુને વિષે.

મેજુષઃ (મૂં મેજુસ્)=ભક્તિ કરનારની.

યસ્ય (મૂં યદ્)=એના.

ગુણાન્ (મૂં ગુણ)=સદ્ગુણોને.

કાન્તાન્ (મૂં કાન્ત)=મનોહર.

અનન્તમહિમાનં=અનન્ત છે મહિમા જેને

એવાને.

મા=લક્ષ્મી.

અમા=દરિદ્રતા, લક્ષ્મીનો અભાવ.

નવા (મૂં નવ)=નવીન.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

શ્લોકાર્થ

શ્રેયાંસનાથને નમસ્કાર—

“હે પ્રાણિ-વર્ગ ! રમણીય ગુણોને પ્રાપ્ત કરેલા તેમજ નિઃસીમ મહિમાવાળા એવા જ (શ્રેયાંસનાથ)ની ભક્તિ કરનારા એવો જ તું હે જને નવીન દરિદ્રતા થતી નથી (અર્થાત્ જ કદી પણ ભવિષ્યમાં દરિદ્રતાના દુઃખથી પીડિત થતો નથી), તે ચન્દ્રસમાન વદનવાળા તેમજ ગર્વરૂપી પવનનું (પાન કરવામાં) સર્પસમાન એવા શ્રેયાંસ સર્વજ્ઞને તું પ્રણામ કર.”—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર—

જે મુનિવરોએ શ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું છે. એક ભદ્રેશ્વરના શિષ્ય ‘અજિતસિંહે ૧૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું રચ્યું છે, જ્યારે બીજું જયસિંહદેવના રાજ્યમાં હરિભદ્રે ૬૫૮૪ ગાથાનું રચ્યું છે. આ ઉપરાંત સં. ૧૩૩૨ માં માનતુંગે ૫૧૨૪ શ્લોક પ્રમાણક ચરિત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં રચ્યું છે.

* * * * *

આપ્તનિકરસ્ય સ્તુતિઃ—

લક્ષ્મીમિતાનભજતર્મુસદોઽંદ્રિશૈલ—

રાજાનનન્તમહિમપ્રભવામકાયમ્ ।

ભિન્દન્તમાપ્તનિકરં સમુપૈમિ રાકા—

રાજાનનં તમહિમપ્રભવામકાયમ્ ॥ ૪૨ ॥

—વસન્ત•

વિવરણમ્

તં આપ્તનિકરં-જિનવ્રજં અહં સમુપૈમિ-શ્રયે । નિકરં કિં ? રાકાયાઃ-પૂર્ણિમાયા રાજા-ચન્દ્રસ્તદ્ અનનં-મુખં यस્ય તમ્ । નિકરં કિં કુર્વન્તં ? ભિન્દન્તં-વિદારયન્તમ્ । કં ? અકાયં-કામમ્ । પુનઃ કિં ? અહિમપ્રભઃ-તરણિસ્તદ્ વામો-રમણીયઃ કાયઃ-તનુર્યસ્ય તમ્ । તં કં ? यस્ય અંદ્રિશૈલરાજાન્-પાદપર્વતા(ધિપા)ન્ ક્રમુસદઃ-સુરસમા અભજત-સિપેવે । શૈલરાજાન્ કિં ? ઇતાન્-પ્રાપ્તાન્ । કાં ? લક્ષ્મીં-શ્રિયમ્ । કિં ? અનન્તો યો મહિમા-પ્રભાવસ્તસ્માત્ પ્રભવઃ-સંભવો યસ્યાઃ તામ્ ॥ ૪૨ ॥

૧ બૃહત્-દિગ્ધનિકા પ્રમાણે તે આ ચરિત્રના કૃતાં દેવભદ્રશરિ છે.

અન્વયઃ

(યસ્ય) અનન્ત-મહિમન્-પ્રભવાં લક્ષ્મીં હતાન્ અંહિ-શૈલ-રાજાન્ ક્રધુ-સદઃ અમજત, તં
અ-કાયં મિન્વન્તં રાકા-રાજન્-આનનં અહિમ-પ્રમા-વામ-કાયં આપ્ત-નિકરં સમુપૈમિ ।

શબ્દાર્થ

શબ્દાર્થ

શબ્દાર્થ

લક્ષ્મીં (મૂં લક્ષ્મી) = લક્ષ્મીને.

હતાન્ (મૂં હત) = પ્રાપ્ત કરેલાને.

અમજત (વાં મજ) = સેવા કરતી હવી.

ક્રધુ = દેવ.

સદઃ = સદા, પરિષદ.

અહિમ = દેવોની પરિષદ.

અંહિમૈલરાજાન્ = ચરણરૂપ ગિરિરાજોને.

પ્રમા = ઉત્પત્તિ.

અનન્તમહિમપ્રભવાં = અનન્ત પ્રભાવ છે જેની

ઉત્પત્તિનો એવી.

કાય = દેહ.

અકાય = અવિદ્યમાન છે દેહ જેને તે, અનંગ,

કંદર્પ.

અકાયં = કંદર્પને, મદનને.

મિન્વન્તં (મૂં મિન્વત્) = ભેદનારા.

આપ્ત = વિશ્વાસ-પાત્ર.

આપ્તનિકરં = આપ્તના સમુદાયને.

સમુપૈમિ (વાં હ) = હું આશ્રય લઉં છું.

રાકા = પૂર્ણિમા, પૂનેમ.

રાજન્ = ચન્દ્ર.

રાકારાજાનનં = ચન્દ્રના જેવું વદન છે જેનું
એવાને.

હિમ = શીતલ.

અહિમ = ઉષ્ણ.

પ્રમા = પ્રકાશ.

અહિમપ્રમા = ઉષ્ણ છે પ્રકાશ જેનો તે, સૂર્ય.

અહિમપ્રમામકાયં = સૂર્યના જેવું મનોહર છે
શરીર જેનું એવાને.

શ્લોકાર્થ

આપ્ત-સમુદાયની સ્તુતિ—

“જેની ઉત્પત્તિ અનન્ત પ્રભાવશીલ છે એવી લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરેલા એવા જ (તીર્થ-
કર્મસંપૂર્ણ) નાં ચરણરૂપી ગિરિરાજની સુર-સભાએ સેવા કરી, તે અનંગનું વિદારણ
કરનારા, સ્ત્રી વળી પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવા વદનવાળા તેમજ રવિના જેવા રમણીય દેહધારી
સમુદાયના હું આશ્રય લઉં છું.”—૪૨

। સંપૂર્ણ

—પદ્મપ્ર

૧ અનંગના સ્વરૂપ સાથે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૨૪-૨૫) તેમજ ચતુર્વિંશતિકા
(પૃં ૫૮-૬૨).

૨ આપ્ત સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૭૩).

પ્રવચનપરિચયઃ—

નિર્વાણનિર્વૃત્તિપુષાં પ્રચુરપ્રમાદ—

મારં ભવારિહરિણા સમમાગમેન ।

વિદ્વજ્જનઃ પરિચયં ચિનુતાં જિનાના—

મારમ્ભવારિહરિણા સમમાગમેન ॥ ૪૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

વિદ્વજ્જનઃ—પણ્ડિતજનો જિનાના આગમેન સમં—જિનસિદ્ધાન્તેન સહ પરિચયં—સંગતિં ચિનુતાં—કરોતુ । જિનાનાં કિં૦ ? નિર્વાણનિર્વૃત્તિપુષાં—મુક્તિશર્મપુષામ્ । પરિચયં કિં૦ ? પ્રચુરસ્ય—ભૂયસઃ પ્રમાદસ્ય મારો—મારણં યત્ર તમ્ । આગમેન કિં૦ ? ભવારિહરિણા—સંસારશત્રોઃ હરિઃ—વિનાશો યસ્માત્ તેન । પુનઃ કિં૦ ? આરમ્ભો—હિંસા સૈવ વારિ—જલં તત્ર હરિઃ—સમીરણ-સમઃ તેન । પુનઃ કિં૦ ? સમા—સમગ્રા મા—શ્રીઃ તસ્યા આગમઃ—આગમનં યત્ર તેન ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

વિદ્વજ્-જનઃ નિર્વાણ-નિર્વૃત્તિ-પુષાં જિનાનાં ભવ-અરિ-હરિણા સમ-મા-આગમેન, આરમ્ભ-વારિ-હરિણા આગમેન સમં પ્રચુર-પ્રમાદ-મારં પરિચયં ચિનુતામ્ ।

શીખદાર્થ

નિર્વાણ=મુક્તિ, સિદ્ધિ.

નિર્વૃત્તિ=સુખ.

પુષ્=પોષણ કરવું.

નિર્વાણનિર્વૃત્તિપુષાં=સિદ્ધિના સુખને પુષ્ટ કરનારા.

પ્રચુર=ધણ.

પ્રમાદ=પ્રમાદ, ગફલત, ગાફીલપણું.

માર=મરણ, વિનાશ.

પ્રચુરપ્રમાદમારં=અત્યંત પ્રમાદનો વિનાશ છે જેને વિષે એવા.

હરિ=(૧) વિનાશ; (૨) યમ,

ભવારિહરિણા=(૧)સંસારરૂપી શત્રુનો વિનાશ છે જેથી એવા; (૨) સંસારરૂપી શત્રુ પ્રતિ યમ(સમાન).

સમમાગમેન=સમગ્ર લક્ષ્મીનું આગમન છે જેને વિષે એવા.

વિદ્વજ્=પણ્ડિત.

વિદ્વજ્જનઃ=(૧) વિદ્વાન્ મનુષ્ય, પણ્ડિત પુરુષ; (૨) વિદ્વદ્વર્ગ.

પરિચયં (મૂં પરિચય)=(૧) ઓળખાણને; (૨) અભ્યાસને.

જિનાનાં (મૂં જિન)=તીર્થંકરોના.

હરિ=(૧) પવન; (૨) સૂર્ય.

આરમ્ભવારિહરિણા=(૧) આરમ્ભરૂપ જલ પ્રતિ પવનસમાન; (૨) પાપમય આચરણરૂપી જલ પ્રતિ સૂર્યસમાન.

સમં=સાથે.

આગમેન (મૂં આગમ)=સિદ્ધાન્તની.

શ્લોકાર્થ

સેદ્ધાન્તનો પરિચય—

“ સિદ્ધિના મુખને પુષ્ટ કરનારા એવા તીર્થકરોના (અર્થાત્ તીર્થકરોએ પ્રરૂપેલા એવા થા) સંસારરૂપી શત્રુનો વિનાશ કરનારા [અથવા ભવરૂપી દુઃખનનો (અંત આણવામાં) મસમાન એવા], તથા વળી પાપમય આચરણરૂપી જલ પ્રતિ પવનસમાન [અથવા સારૂપ જલને સૂકાવી નાખવામાં સૂર્યસમાન] તેમજ વળી જને વિષે સમગ્ર સંપત્તિનું ગમન છે એવા (જૈન) સિદ્ધાન્તની સાથે વિદ્વદ્ગર્ગ પ્રમાદનો પ્રણાશક પરિચય ॥ ”—૪૩

* * * * *

નવીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

યસ્યાઃ પ્રસાદમધિગમ્ય બભૂવ ભૂસ્પૃક્

સારાતુલામમમલા યતિમાનવીનઃ ।

શં તન્વતી મતિમતામમરી શિવાનાં

સા રાતુ લાભમમમલાયતિ ‘ માનવી ’ નઃ ॥ ૪૪ ॥ ૧૧ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

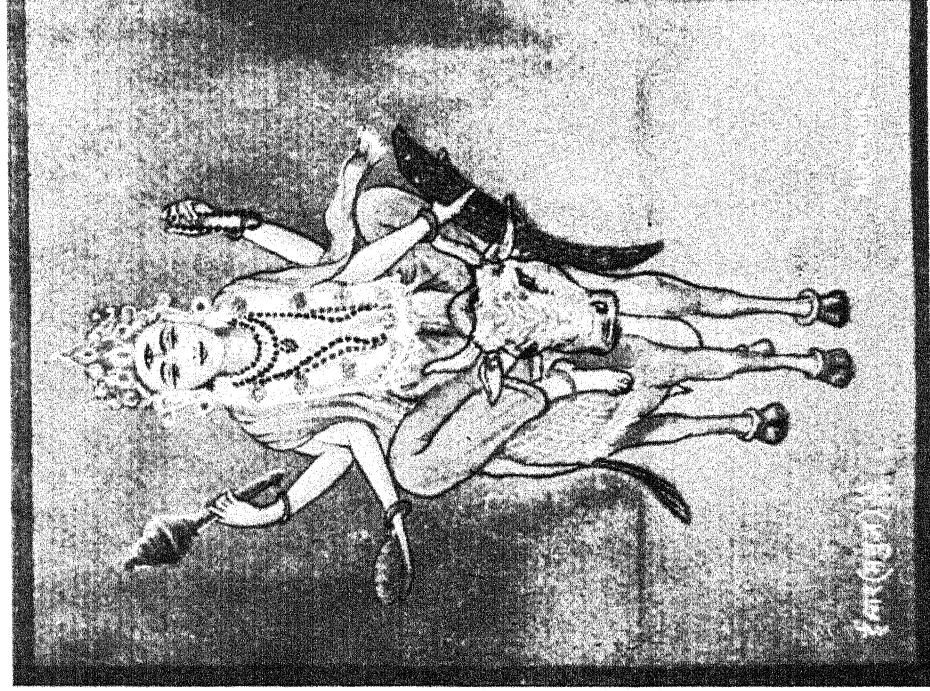
નવી નામ અમરી-દેવી નઃ-અસ્પાકં શિવાનાં-મજ્જલાનાં લાભં રાતુ-દિશતુ ।
તી ? તન્વતી-વિસ્તારયન્તી । કિં ? શં-સુખમ્ । કેવાં ? મતિમતાં-પણ્ડિ-
? નાસ્તિ મલસ્ય આયતિઃ-વિસ્તારો યત્ર તત્ । માનવી કિં૦ ? અમલા-
? યસ્યાઃ પ્રસાદમધિગમ્ય-પ્રાપ્ય ભૂસ્પૃક્-નરઃ યતિમયા-વિરતિરૂપશ્રિયા
-આસીત્ । પ્રસાદં કિં૦ ? સારા-પ્રધાના અતુલા-અસમા આભા-શોભા
॥

અન્વયઃ

સાર-અતુલ-આમં પ્રસાદં અધિગમ્ય ભૂ-સ્પૃક્ યતિ-મા-નવીનઃ બભૂવ, સા
મતિ-મતાં અમલ-આયતિ શં તન્વતી ‘ માનવી ’ અમરી નઃ શિવાનાં લાભં રાતુ ।

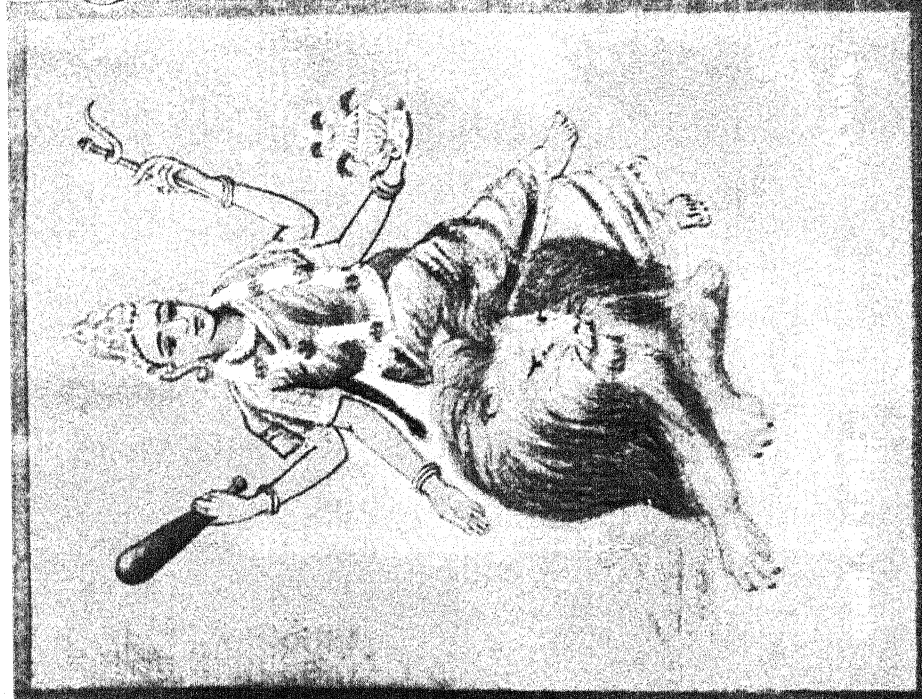

Handwritten text in Devanagari script, likely a signature or a note, located in the bottom right corner of the page.

ईश्वरयज्ञं धवलवर्णं त्रिनेत्रं वृषभवाहनं चतुर्भुजं मातुलिङ्गादाऽन्वित-
दक्षिणपाणिं नकुलाक्षमुन्नयुक्तवामपाणिं चेति ।

All rights reserved.

मानवी देवी गौश्वर्णं सिंहवाहनां चतुर्भुजां वरदमुद्रान्वित-
दक्षिणपाणिं कालशाङ्कनयुक्तवामकरां चेति ।

૧૨ શ્રીવાસુપૂજ્યજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવાસુપૂજ્યનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

एनांसि यानि जगति भ्रमणार्जितानि

पर्जन्यदानवसुपूज्य ! सुतानवानि ।

त्वन्नाम तानि जनयन्ति जना जपन्तः

पर्जन्यदान ! 'वसुपूज्य'सुतानवानि ॥ ૪૫ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે વસુપૂજ્યસુત !—વાસુપૂજ્યજિન ! ત્વન્નામ—તવાભિધાનં જપન્તો—ધ્યાયન્તો જના—લોકાઃ તાનિ પાપાનિ જનયન્તિ—નિષ્પાદયન્તિ । તાનિ કીદૃશાનિ ? સુતાનવાનિ—અતિકૃશાનિ । પર્જન્યો—જીમૂતઃ તદ્વદ્ દાનં—વિતરણં यस્ય તત્સં ૦ । તાનિ કાનિ ? યાનિ એનાંસિ—પાપાનિ જગતિ—વિશ્વે ભ્રમણાર્જિતાનિ—ભ્રમણેન ઉપાર્જિતાનિ સન્તિ । એનાંસિ કિં ૦ અનવાનિ—પુરાતનનાનિ । પર્જન્યા—ઇન્દ્રા દાનવા—અસુરાઃ તેષાં સુપૂજ્યઃ—અતિશયેન અર્ચનીયઃ તત્સં ૦ ॥ ૪૫ ॥

અન્વયઃ

યાનિ અ—નવાનિ એનાંસિ જગતિ ભ્રમણ—અર્જિતાનિ (સન્તિ), તાનિ પર્જન્ય—દાનવ—સુ—પૂજ્ય ! પર્જન્ય—દાન ! 'વસુપૂજ્ય'—સુત ! ત્વત્—નામ જપન્તઃ જનાઃ સુ—તાનવાનિ જનયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

एनांसि (मू० एनस्)=પાપો.

यानि (मू० यद्)=જે.

जगति (मू० जग्त्)=દુનિયામાં.

भ्रमणार्जितानि=પરિભ્રમણથી ઉપાર્જન કરેલ.

पर्जन्य=ઈન્દ્ર, સુર—પતિ.

सु=અત્યંતતાવાચક અભ્યય.

पर्जन्यदानवसुपूज्य !=હે ઈન્દ્ર અને દાનવોના

અતિશય પૂજનીય !

तानव=પાતળું.

सुतानवानि=અત્યંત પાતળાં.

नामन्=નામ.

त्वन्नाम=તારું નામ.

जनयन्ति (धा० जन्)=બનાવે છે.

जनाः (मू० जन)=લોકો.

जपन्तः (मू० जप्त्)=જપનારાઓ.

पर्जन्य=મેઘ.

पर्जन्यदान !=મેઘસમાન છે ત્યાગ જેનો
એવા ! (સં ૦)

वसुपूज्य=વસુપૂજ્ય (રાજ), આરમા તીર્થ-
કરના પિતા.

सुत=પુત્ર.

वसुपूज्यसुत !=હે વસુપૂજ્યના પુત્ર, હે વસુ-
પૂજ્ય (સ્વામી) !

अनवानि (मू० अनव)=પુરાતન, પુરાણાં.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્ય સ્વામીની સ્તુતિ—

“ હે સુર-પતિઓના તેમજ અસુરોના અતિશય પૂજનીય (જ્યા-પુત્ર) ! જોનો મેધ સમાન લાગ છે એવા (અર્થાત્ જમ મેધ યથેષ્ટ રીતે જળની વૃષ્ટિ કરે છે, તેમ બેધહક રીતે એક વર્ષ પર્યંત સુવર્ણાદિકનું યાચકોને દાન દેનારા એવા હે બારમા તીર્થંકર) ! હે વસુપૂજ્ય (પૃથ્વીપતિ) ના પુત્ર (વાસુપૂજ્ય સ્વામી) ! જો પુરાણાં પાપોતું જગત્ને વિષે પરિભ્રમણ કરવા વડે ઉપાર્જન થયું હતું, તે (ગાઢ) પાપોને તારા નામનો જપ જપનારા જનો અતિ-શય પાતળાં બનાવી દે છે (અર્થાત્ તેનો પળમાં વિનાશ કરે છે). ”—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર—

શ્રીવાસુપૂજ્ય સ્વામીનાં પૃથક્ ચરિત્રો પણ લખાયેલાં છે. જેમકે એક ચરિત્ર તો પ્રાકૃત ભાષામાં ચંદ્રપ્રભે ૮૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણનું રચ્યું છે, જ્યારે ૯૪ પત્રાત્મક એક ચરિત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં વર્ધમાને રચ્યું છે. વળી શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર પદ્યમાં ‘ જૈનધર્મપ્રસારકસલા ’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

* * * * *

જિનરાજ્યા ધ્યાનમ્—

ધ્યાનાન્તરે ધરત ધોરણિમીશ્વરાણાં

વાચંયમા ! મરણદામિતમોહનાશામ્ ।

દત્તેહિતાં ભગવતામુપકારકારિ—

વાચં યમામરણદામિતમોહનાશામ્ ॥ ૪૬ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે વાચંયમા !—મુનયઃ ! યૂયં ભગવતાં ધોરણિ—જિનરાજાં ધ્યાનાન્તરે—ધ્યાનમધ્યે ધરત । ભગવતાં કિં ? ઈશ્વરાણાં—પ્રભૂણામ્ । ધોરણિ કિં ? મરણદો—નિવનપ્રદો । દામિત—પ્રચુરો મોહો—મોહનીયકર્મ તસ્ય નાશો—વિનાશો યસ્યાઃ તામ્ । પુનઃ કિં ? દત્તે—દત્તં ઈહિતં—વાઙ્મિતં યયા તામ્ । પુનઃ કિં ? ઉપકારકારિણી—ઉપકૃતકારિણી । યમામરણી યસ્યાઃ તામ્ । પુનઃ કિં ? યમઃ—પશ્ચત્ત્વં આમો—રોગો રણઃ—કલિઃ તાન્ ચતીતિ તામ્ । તથા પુનઃ કિં ? ઇતા—મુક્તા મોહનસ્ય—સુરતસ્ય આશા—વાઙ્મિત યયા તામ્ ॥ ૪૬ ॥

અન્વયઃ

(હે) વાચંયમાઃ ! ઈશ્વરાણાં ભગવતાં મરણ-દ્વ-અમિત-મોહ-નાશાં, વૃત્ત-ઈહિતાં, ઉપકાર-કારિન્-વાચં, યમ-આમ-રણ-દ્વાં, ઇત-મોહન-આશાં ધોરણિં ધ્યાન-અન્તરે ધરત ।

શબ્દાર્થ

ધ્યાન=ધ્યાન.

અન્તર=અંદર, મધ્ય.

ધ્યાનાન્તરે=ધ્યાનમાં.

ધરત (ધાં ધૃ)=તમે ધરજો.

ધોરણિં (મૂં ધોરણિ)=પરંપરાને.

ઈશ્વરાણાં (મૂં ઈશ્વર)=પ્રભુઓની.

વાચંયમાઃ ! (મૂં વાચંયમ)=હે મુનિઓ !

મરણ=મરણ.

નાશ=વિનાશ.

મરણદ્વામિતમોહનાશાં=મરણ અર્પણ કરનારા

એવા નિઃસીમ મોહનો નાશ છે જેથી એવી.

ઈહિત=ચાંછિત, અભિલાષા.

વૃત્તેહિતાં=પરિપૂર્ણ કર્યા છે ચાંછિતોને જેણે એવી.

ભગવતાં (ભગવત્)=ભગવાનોની.

ઉપકાર=ઉપકાર.

કારિન્=કરનાર.

ઉપકારકારિવાચં=ઉપકાર કરનારી છે વાણી જેની એવી.

યમ=મૃત્યુ.

યમામરણદ્વાં=મૃત્યુ, રોગ અને લડાઈનો નાશ કરનારી.

ઇત (ધાં ઇ)=ગયેલ.

આશાં=ઈચ્છા, વાંછા.

ઇતમોહનાશાં=ગઈ છે મૈથુનની ઈચ્છા જેની એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિનું ધ્યાન—

“ મરણ પ્રાપ્ત કરાવનારા એવા નિઃસીમ મોહનો (અર્થાત્ મોહનીય કર્મનો) નાશ કરનારી એવી, વળી (યાચકોનાં) ચાંછિતોને જેણે પરિપૂર્ણ કર્યા છે એવી, તથા વળી જેની વાણી ઉપકાર કરનારી છે એવી, તેમજ મૃત્યુ, વ્યાધિ અને સંત્રાસનો સંહાર કરનારી એવી તેમજ વળી જેની મૈથુનની અભિલાષા જતી રહી છે (અર્થાત્ નષ્ટ થઈ છે) એવી ઈશ્વર ભગવાનોની શ્રેણિનું હે મુનિઓ ! તમે ધ્યાન ધરજો.”—૪૬

સ્પષ્ટીકરણ

ભગવાન્ એટલે શું ?—

‘ભગવાન્’ એટલે ‘ભગથી યુક્ત’. આ ‘ભગ’ શબ્દના ચૌદ અર્થો થાય છે. આ સંબંધમાં નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે.

“ મગોડ્કજ્ઞાનમાહાત્મ્ય-યશોવૈરાગ્યમુક્તિષુ ।
રૂપવીર્યપ્રયત્નેઽઘ્ના-શ્રીધર્મૈશ્વર્યયોનિષુ ॥ ”

અર્થાત્ 'ભગ' શબ્દના (૧) સૂર્ય, (૨) જ્ઞાન, (૩) મોહાત્મ્ય, (૪) કીર્તિ, (૫) વૈરાગ્ય, (૬) મુક્તિ, (૭) રૂપ, (૮) વીર્ય, (૯) પ્રયત્ન, (૧૦) ઈચ્છા, (૧૧) શ્રી, (૧૨) ધર્મ, (૧૩) ઐશ્વર્ય અને (૧૪) યોનિ એમ ચૌદ અર્થો થાય છે, પરંતુ અત્ર સૂર્ય અને યોનિ સિવાયના અર્થો ઘટી શકે છે,

મોહ—

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે કર્મ એ એક પ્રકારનું આત્માના અસલ સ્વરૂપને આચ્છાદિત કરનારું પુદ્ગલ (અણુવ પદાર્થ) છે. કર્મના પ્રકૃતિની (સ્વભાવની) અપેક્ષાએ પાકવામાં આવેલા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, વેદનીય, નામ, જોત્ર, આયુષ્ય અને અન્તરાય એમ આઠ વિભાગો પૈકી મોહનીય કર્મ એક વિભાગ છે. સામાન્યતઃ મોહનીય શબ્દનો અર્થ મોહ ઉપજાવનાર થાય છે, તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ કલત્ર, પુત્ર, મિત્ર વિગેરે ઉપર મોહ ઉત્પન્ન કરાવનાર આ કર્મ છે. આ કર્મને વશ થયેલા પ્રાણી કાર્યાકાર્યનો કે હિતાહિતનો વિચાર કરી શકતો નથી. મદિરાનું પાન કરવાથી જેવી ઉન્મત્ત દશા પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી પણ અતિશય ભયંકર દશા પ્રાપ્ત કરાવનાર કોઈ પણ કર્મ હોય તો તે આ છે. આ કર્મના 'દર્શન-મોહનીય' અને 'ચારિત્ર-મોહનીય' એમ બે મુખ્ય પ્રકારો છે. તત્ત્વ-દષ્ટિને અર્થાત્ યથાર્થ શ્રદ્ધાને અટકાવનારું એટલે કે જરા દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં યથાવિધ શ્રદ્ધા થવામાં વિઘ્નરૂપ કર્મ 'દર્શન-મોહનીય' કહેવાય છે, જ્યારે યથાર્થ ચારિત્ર યાને સંયમમાં બાધા ઉત્પન્ન કરનારું અર્થાત્ યથોચિત વર્તન નહિ થવા દેવામાં કારણભૂત કર્મ 'ચારિત્ર-મોહનીય' કહેવાય છે. આત્માને અધોગતિરૂપ ખાડામાં ઉતારનાર તરીકે આ કર્મ અત્ર ભાગ લેજીવે છે. આઠે કર્મોમાં આ કર્મનું જોર અસાધારણ છે. તેની સ્થિતિ પણ સૌથી વધારે અર્થાત્ સીત્તર કોડાકોડી સાગરોપમ (કાલ-વિશેષ)ની છે. છેક સર્વજ્ઞ બનવાની હદ સુધી આવી પહોંચેલાને પણ અર્થાત્ અગ્યારમા ગુણુ-સ્થાનક સુધી જઈ પહોંચેલાને પણ નીચે ઉતારી મૂકનાર તરીકે આ કર્મ સુપ્રસિદ્ધ છે. એમાંજ એની બહાદુરી સમાયેલી છે.

વિશેષમાં આઠે કર્મોનો નાશ આ મોહનીય કર્મનો નાશ થયા બાદજ થાય છે. અર્થાત્ મોહનીય કર્મનો વિનાશ થયા બાદ અંતર્મુહૂર્ત કાળ વીત્યા પછી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય કર્મનો સમકાલે નાશ થાય છે અને તેમ થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે. (અંતમાં બાકીનાં ચાર કર્મોનો પણ ક્ષય થાય છે અને ત્યાર બાદ આત્મા મુક્તિ-નગરે જઈ પહોંચે છે.)

એ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે દર્શન-મોહનીયનો નાશ થવાથી નિર્મળ સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર-મોહનીયનો નાશ થવાથી સંપૂર્ણ આદર્શ મય ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોનો ચારિત્ર-મોહનીયમાં અંતર્ભાવ થાય છે અર્થાત્ આ ચાર ચંડાળોની ચોકડીનો ચારિત્ર-મોહનીય 'ચોરા' છે.

ઉપર્યુક્ત મોહના સ્વરૂપ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આવો મોહ મનુષ્યને મરણાન્ત સ્થિતિએ પહોંચાડે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.^૧

^૧ મોહને વશ થયેલા પ્રાણીને કેવી કેવી વિડંબનાઓ ભોગવવી પડે છે, તેનો ખ્યાલ ઉપમિતિ-ભવપ્રપંચ-કથા, વૈરાગ્ય-કલ્પ-લતા, મોહ-પરાજય-નાટક ઇત્યાદિ ગ્રન્થો જોવાથી સહજ અને સચોટ આવી શકશે.

જિનેશ્વરની વાણીનો પ્રભાવ—

આ શ્લોકમાં જિનેશ્વરની વાણીને ઉપકાર કરનારી કહેવામાં આવી છે તે વાસ્તવિક છે, કેમકે સર્વજ્ઞનાં—જિનેશ્વરનાં—વીતરાગનાં—રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરેલાંના વચનથી કોઇને પણ નુકસાન થાય ખરું કે ? એવાં અમૃતમય વચનોમાં અપકારની ગંધ પણ ક્યાંથી હોય ? કદાચ જળા અગ્નિરૂપે પરિણમે, પરંતુ વીતરાગનાં વચનો તો અપકારકારક કદાપિ નીવડે નહિ.

* * * * *

શાસ્ત્રમહિમા—

સોડયં હિનસ્તિ સુકૃતી સમવાપ્ય શાસ્ત્ર—

વિદ્યાતરો ગવિ ભવં ભવતોદિ તારમ્ ।

શ્રોત્રૈર્વચોઽમૃતમધાદિહ સર્વભાવ—

વિદ્ ! યાતરોગવિભવં ભવતો દિતારમ્ ॥ ૪૭ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સોડયં સુકૃતી—પુણ્યવાન ભવં—સંસારં હિનસ્તિ—નિહન્તિ । કિં કૃત્વા ? સમવાપ્ય । કિં ? શાસ્ત્રવિદ્યાતરઃ—શાસ્ત્રજ્ઞાનબલમ્ । કસ્યાં ? ગવિ—બુવિ । શાસ્ત્રવિદ્યાતરઃ કિં૦ ? ભવતોદિ—ભવચિનાશિ । પુનઃ કિં૦ ? તારં—મનોજ્ઞમ્ । સ કઃ ? યઃ સુકૃતી શ્રોત્રૈઃ—શ્રવણૈઃ ભવતો વચોઽમૃતં—ત્વદ્વાક્રસુધાં અધાત્—પિવતિ સ્મ । इह—લોકે સર્વે ભાવાઃ—પદાર્થાઃ તાન્ વેત્તીતિ તત્સં૦ । વચોઽમૃતં કિં૦ ? યાતો—ગતો રોગરૂપ(પો) વિભવઃ—સમ્પદ્ યસ્માત્ તત્ । પુનઃ કિં૦ ? દિતં—છિન્નં આરં—વૈરિવૃન્દં યેન તત્ ॥ ૪૭ ॥

અન્વયઃ

इह सर्व-भाव-विद् ! (યઃ) ભવતઃ યાત-રોગ વિભવં દિત-આરં વચઃ—અમૃતં શ્રોત્રૈઃ (इह) અધાત્, સઃ અયં સુકૃતી ભવ-તોદિ, તારં શાસ્ત્ર-વિદ્યા-તરઃ ગવિ સમવાપ્ય ભવં (इह) હિનસ્તિ ।

શીર્ષકાર્થ

સઃ (મૂં તદ્)=તે.

અયં (મૂં इदम्)=આ.

હિનસ્તિ (ઘાં હિં)=નાશ કરે છે.

સુકૃતી (મૂં સુકૃતિ)=સારા કાર્ય કરનારે, પુણ્યશાળી.

સમવાપ્ય (ઘાં આપ)=પ્રાપ્ત કરીને.

શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર, ધર્મનું પવિત્ર પુસ્તક.

વિદ્યા=જ્ઞાન.

તરસ=બળ.

શાસ્ત્રવિદ્યાતરઃ=શાસ્ત્રના જ્ઞાન-બલને.

ગવિ (મૂં ગો)=પૃથ્વીને વિષે.

ભવં (મૂં ભવ)=સંસારને.

તુફ=નાશ કરવો.

મવતોવિ=ભવનો વિનાશ કરનારા.

તારં (મૂં તાર)=મનોહર, મનોહર.

શ્રોત્રૈઃ (મૂં શ્રોત્ર)=કર્ણો વડે, કાનોથી.

વચસ્=વચન.

વચોડમૃતં=વચનામૃતને, અમૃત સમાન વાણીને.

અઘાત (ઘાં ઘા)=ધારણ કરતો હવો, પાન કરતો હવો.

હહ=લોકને વિષે, આ દુનિયામાં.

માવ=પદાર્થ.

સર્વમાવવિદ્=હે સર્વ પદાર્થોને જાણનાર, સર્વજ્ઞ!

રોગ=વ્યાધિ, રોગ.

યાત્રરોગવિમર્વં=ગઈ છે વ્યાધિરૂપી સંપત્તિ જેથી એવા.

દિત (ઘાં ઘો)=કાપી નાખેલ, સંહાર કરેલ.

દિતારં=સંહાર કર્યો છે શત્રુ-સમૂહનો જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રનો મહિમા—

“ હે લોકને વિષે સમસ્ત પદાર્થોને જાણનારા ! જેથી વ્યાધિરૂપી સંપત્તિ ગઈ છે એવા (અર્થાત્ રોગના વિનાશક), તથા (આખ્યન્તર) શત્રુ-સમૂહનો જેણે સંહાર કર્યો છે એવા (અર્થાત્ ક્રોધાદિક શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનારા એવા) આપના વચનામૃતનું જેણે કર્ણો(રૂપી કાંઓ) વડે પાન કર્યું, તે પુણ્યાત્મા ભવને ભેદનારા તેમજ મનોહર એવા શાસ્ત્રના જ્ઞાનનું ખસ (આ પૃથ્વી ઉપર) મેળવીને સંસારનો નાશ કરે છે.”—૪૭

સ્પષ્ટીકરણ

સર્વજ્ઞની સત્તા—

આ શ્લોકથી સર્વજ્ઞનો આ પૃથ્વી ઉપર સંભવ છે અર્થાત્ મનુષ્ય પણ સર્વજ્ઞ બની શકે છે અને તેમ યતાં તે લોક-અલોકમાંના સમસ્ત પદાર્થોનો જ્ઞાતા બને છે એ વાતનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ આ ઉપરથી મીમાંસકો (જૈમિનીય દર્શનાનુયાયીઓ)ના અને ખાસ કરીને જૈમિનીય દર્શન-ધુરંધુર કુમારિલાલકૃતના ‘ સમગ્ર વિશ્વમાં કોઈને પણ સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ ’ એવા અભિપ્રાયની સાથે જૈન દર્શન સંમત નથી એ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં એ પણ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે નૈયાયિકો મુક્તિ-અવસ્થામાં આત્માને સર્વજ્ઞ માનતા નથી, તે વાત પણ જૈન દર્શનને માન્ય નથી.

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોકના સંબંધમાં સર્વમાવવિદ્ની પૂર્વે જે હહ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તેથી અને બીજું શ્રોત્રૈઃ એમ બહુવચન (નહિ કે દ્વિવચન) વાપર્યું છે તેથી આ શ્લોક દ્વિવચન છે એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય છે. વધુ સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહીએ તો આ પૃથ્વીને વિષે સર્વ લાવના જાણકાર એમ જે કહ્યું છે, તેથી શું અન્યત્ર પૃથ્વીની બહાર સર્વજ્ઞનો નિષેધ કર્યો છે વાડ એવો પણ પ્રશ્ન ઊઠે છે. આના પ્રત્યુત્તર તરીકે સમજવાનું કે હહ એટલે આ પૃથ્વીને વિષે એવો અર્થ કરવાથી જૈન દર્શનને બાધા આવતી નથી, કેમકે આ પૃથ્વી ઉપર પણ કાળા માથાનો માનવી સર્વજ્ઞ બની શકે છે, એવી આ દર્શનની માન્યતા છે. વિશેષમાં ‘ પૃથ્વી ’ શબ્દ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે, તો તેથી પણ વાંધો

નથી; કેમકે મનુષ્ય ગતિ સિવાય અન્ય કોઈ પણ ગતિમાં (અરે દેવગતિમાં પણ) સર્વજ્ઞતાનો સંભવ નથી (જોકે સિદ્ધિરૂપ પદ્યમ ગતિમાં સર્વજ્ઞતાનો સંભાવ છે).

હવે જો હા શબ્દનો અર્થ લોકને વિષે એમ કરવામાં આવે, તો તે પણ ઇષ્ટ છે; કેમકે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે મુક્તાત્માઓ પણ લોકની બહાર અલોકમાં વસતા નથી. આથી સર્વજ્ઞની સત્તા આ લોકને વિષેજ રહેલી છે. પરંતુ હા શબ્દનો અર્થ ‘સર્વમાવવિદ્’ની સાથે વિચારવામાં આવે અર્થાત્ ‘આ લોકમાં રહેલા સર્વ પદાર્થોને જાણનાર’ એમ કરવામાં આવે, તો એક અપેક્ષાએ તે કથન અસત્ય ઠરે; કેમકે સર્વજ્ઞ તો લોકલોકના જ્ઞાતા છે. પરંતુ અલોકમાં આકાશ સિવાય બીજો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, એટલે લોકમાં રહેલા સમસ્ત પદાર્થના જાણનારાને ત્યાં કંઈ પણ વિશેષ જાણવાનું નહિ હોવાને લીધે સર્વજ્ઞને આ લોકમાં રહેલા સમસ્ત પદાર્થોને જાણનારા એમ કહેવામાં આવે, તો તે સર્વથા અસત્ય નથી.

‘હા’ શબ્દનો અન્વય ‘હિનસ્તિ’ સાથે કરવામાં આવે તો તે પણ ન્યાયસંગત છે, કેમકે આ લોકમાંજ—તીર્થંગ-લોકમાં રહીનેજ ભવનો નાશ થઈ શકે છે. આ ઉપરાંત ‘હા’નો પ્રયોગ ‘અથાત્’ સાથે કરવામાં આવે તો તેમાં પણ અડચણ નથી, કેમકે મોક્ષે ગયેલા પરમાત્માઓ ઉપદેશ આપતા નથી, પરંતુ આ પૃથ્વી ઉપર વિહરતા કેવલજ્ઞાન પામેલા મનુષ્યો અને ખાસ કરીને તીર્થંકરો યથાચોગ્ય ઉપદેશ આપે છે.

હવે શ્રોત્રેઃ એવું જે રૂપ વાપર્યું છે, તે સંબંધમાં વિચાર કરીએ. પ્રથમ તો એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે કવિરાજ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલા (ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ) કંદ્યાણુમન્દિર-સ્તોત્રમાં ૪૨મા પદમાં ‘મવદ્ભ્રમિસરોરુહાણાં’ એ પદથી બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. એવી રીતે કવીશ્વર શ્રીશોભન મુનિરાજે પોતે રચેલી સ્તુતિચતુર્વિંશતિકામાં ૬૧મા પદમાં શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ કરતાં ‘પાદૈઃ’ પદ દ્વારા બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. આથી કરીને મહાકવિઓએ દ્વિવચનને બદલે બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો હોવાથી અત્ર ‘શ્રોત્રેઃ’ થી પ્રલોક દૂષિતજ છે એમ માનવું ઉચિત નથી. વળી ‘શ્રોત્ર’ શબ્દથી કર્ણરૂપ દ્રવ્યેન્દ્રિય ન સમજતાં ઉપયોગરૂપ ભાવેન્દ્રિય સમજવામાં આવે અથવા ‘શ્રોત્રપુટૈઃ’ની માફક ‘શ્રોત્રેઃ’ શબ્દથી શ્રોત્રની શક્તિની અધિકતા સમજવામાં આવે તો તેથી પણ દોષનો પરિહાર સંભવે છે.

શાસ્ત્ર-વિચાર—

આ પદમાં શાસ્ત્ર એ સંસારનો સંહાર કરનાર છે એમ જે કહ્યું છે તે વાસ્તવિક છે, કેમકે શાસ્ત્રનો અર્થ વિચારતાં એ વાત સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય છે. આ સંબંધમાં વાચકવર્થ ઉમાસ્વાતિકૃત ‘પ્રશમ-રતિ’નાં નિમ્ન-લિખિત પદો દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

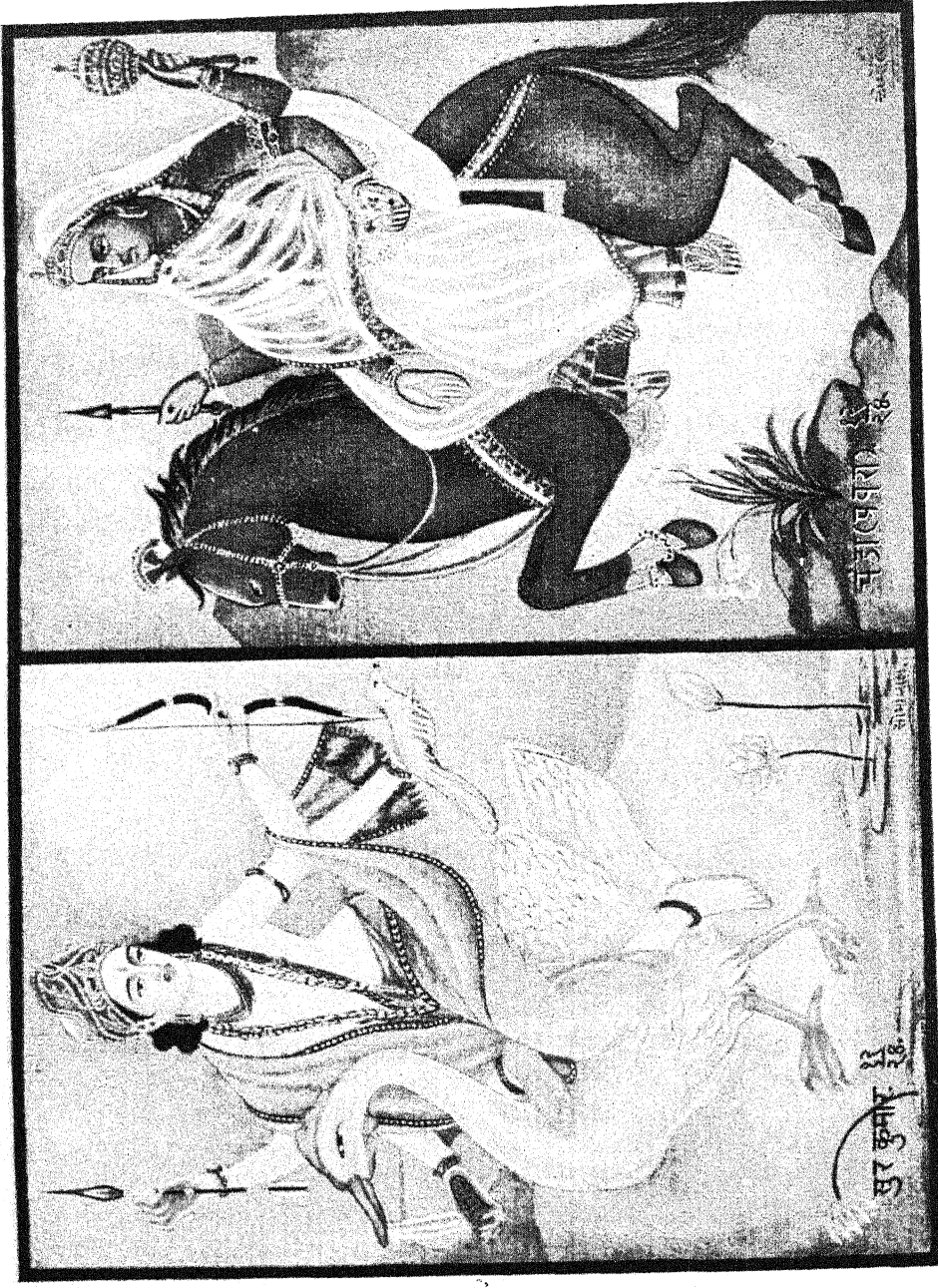
“શાસ્ત્રિતિ વાયુવિધિવિદ્ધિ-ધાતુઃ પાપઘ્નયતેન્નુશિષ્ટચર્યઃ ।

ત્રૈલોકિતિ ચ પાલનાર્થે, વિનિશ્ચિતઃ સર્વજ્ઞવિદામ્ ॥—આર્યા

યસ્માદ્ રાગદ્વેષો-દ્વતચિત્તાન્ સમનુશાસ્તિ સદ્ધર્મે ।

સંત્રાયતે ચ દુઃસ્વા-ચ્છાસ્ત્રમિતિ નિરુચ્યતે સદ્ધિઃ ॥”—આર્યા

—પદ્યાંક ૧૮૬, ૧૮૭.

कुमारयक्षं धेतवर्णं हंसवाहनं चतुर्भुजं मातुलिङ्गवाणान्वित-
 दक्षिणपाणिं नकुलधनुर्गुक्तवामपाणिं चेति । प्रचण्डादेवीं स्यामवर्णां अश्वारूढां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्त-
 दक्षिणकरां पुष्पगदायुक्तवामपाणिं चेति । All rights reserved.

गुणोत्तम चन्द्राचार्य महाराज
श्रीगुरुदेव गुरुदेव गुरुदेव

लक्ष्मी Art. Bombay २

અર્થાત્—વ્યાકરણવેત્તાઓએ ‘શાસ્ત્ર’ ધાતુને અનુશાસન (શિક્ષા)નો અર્થવાચક ગણ્યો છે અને ‘ત્રૈ’ ધાતુને સર્વ શબ્દવેત્તાઓએ પરિપાલનના અર્થમાં નિશ્ચિત કર્યો છે. જેથી કરીને રાગ-દ્વેષથી ઉદ્ભૂત મનવાળા અનેકાને સદ્ધર્મને વિષે ડૂઝી રીતે અનુશાસન કરે છે અને દુઃખમાંથી સમ્યક્ પ્રકારે મુક્ત કરે છે, તેથી કરીને શાસ્ત્રકારો તેને ‘શાસ્ત્ર’ કહે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જે ‘શાસ્ત્ર’ એ નામને ખરેખર લાયક હોય, તેનો અભ્યાસ કરવાથી સંસારને છેલ્લી સલામ ભરી દેવાનો વારો આવે, તેમાં શી નવાઈ ?

* * * * *

ચણ્ડાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

મક્તયા યયા યતિગણઃ સમપૂજિ ભિન્ન—

ચણ્ડેતિકોઽમલકલે ! વરશોભનામે ! ।

પણ્ડામચ્છણ્ડિતતમાં ઘટયાઽઽશુ પુંસાં

‘ચણ્ડે’ ! ડતિકોમલકલેવરશોભનામે ! ॥ ૪૮ ॥ ૧૨ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે ચણ્ડે !—ચણ્ડાદેવિ ! ત્વં પુંસાં-નૃણાં પળ્ડાં-ધિયં આશુ-શીઘ્રં ઘટય-નિષ્પાદય । પળ્ડાં કિં ? અચ્છણ્ડિતતમાં-અતિપૂર્ણામ્ । (દેવિ ! કિં ?) અતિકોમલસ્ય-અતિસુકુમાલસ્ય કલેવરસ્ય-વપુષઃ શોભના-કાન્તા આભા-શ્રીર્યસ્યાઃ તત્સં૦ । સા કા ? યયા-દેવ્યા યતિગણઃ-સાધુસદ્ધઃ સમપૂજિ-પૂજિતઃ । કયા ? મક્તયા । યતિગણઃ કિં ? ભિન્ના-દારિતા ચણ્ડા-કર્કશા ઈતિઃ-ઉપપ્લવો યેન સઃ । (દેવિ ! કિં ?) અમલા-વિશદા કલા યસ્યાઃ તત્સં૦ । વરા-મુખ્યા શોભા-રાદા યસ્યાઃ ઇદ્દ્ ગ્ નાભિર્યસ્યાઃ તત્સં૦ ॥ ૪૮ ॥

અન્વયઃ

યયા ભિન્ન-ચણ્ડ-ઈતિ-કઃ યતિ-ગણઃ મક્તયા સમપૂજિ, (સા ત્વં) અમલ-કલે ! વર-શોભ-નામે ! અતિ-કોમલ-કલેવર-શોભન-આમે ! ચણ્ડે ! પુંસાં અ-ચ્છણ્ડિત-તમાં પળ્ડાં આશુ ઘટય ।

શબ્દાર્થ

મક્તયા (મૂં મક્તિ)=મક્તિપૂર્વક, ઉપાસના સહિત.

યયા (મૂં યદ્)=જેથી.

યતિ=સાધુ, મુનિ.

યતિગણઃ=સાધુઓનો સમુદાય, મુનિ-વર્ગ.

સમપૂજિ (ધાં પૂજ)=પૂજાથો.

ભિન્ન (ધાં મિદ્)=વિદારણ કરેલ.

ભિન્નચણ્ડેતિકઃ=વિદારણ કર્યું છે પ્રત્યક્ષ ઉપ-દ્રવ્યોત્ત્ જેણે એવા.

અમલ=અવિદ્યમાન છે મેલ જેને વિષે એવા,
નિર્મળ.

કલા=કળા.

અમલકલે!=નિર્મળ છે કળા જેની એવી! (સં.)

શોભા=કાન્તિ.

નાભિ=નાભિ, ફેંટી.

વરશોભનામે !=ઉત્તમ છે શોભા જેની નાભિની
એવી! (સં.)

પણ્ડાં (મૂં પળ્ડાં)=મતિને, બુદ્ધિને.

અસ્પિન્દિતતામાં (મૂં અસ્પિન્દિતતામાં)=સર્વથા સંપૂર્ણ.

ઘટ્ટય (ઘાં ઘટ્ટ)=કર, બનાવ.

પુંસાં (મૂં પુંસ)=મનુષ્યોની.

ચળ્લે! (મૂં ચળ્લે)=હે ચણ્ણ (દેવી)!

કોમલ=મૃદુ, કોમળ.

કલેવર=હેડ, શરીર.

શોભન=સુંદર.

અતિકોમલકલેવરશોભનામે !=જેના અતિશય

સુકોમલ શરીરની શોભનીય શોભા છે
એવી! (સં.).

શ્લોકાર્થ

ચણ્ણા દેવીની સ્તુતિ—

“ પ્રચણ્ણ ઉપદ્રવોનો જણે વિનાશ કર્યો છે એવા મુનિ-વર્ગની જણે ભક્તિપૂર્વક
સેવા કરી, તે તું, હે નિર્મલ કલાવતી ! જેની નાભિની શોભા ઉત્તમ છે એવી હે (દેવી) !
જેના સુકોમલ શરીરની શોભા સુશોભિત છે એવી હે ચણ્ણા ! મનુષ્યોને સર્વથા સંપૂર્ણ
મતિ આપ.”—૪૮

સ્પષ્ટીકરણ

ચણ્ણા દેવીનું સ્વરૂપ—

ચણ્ણા દેવી એ બારમા તીર્થંકર શ્રીવાસુપૂજ્યની શાસન-દેવી છે. એનું બીજું નામ
પ્રવરા છે. એનો વર્ણ શ્યામ છે અને અશ્વ એ એનું વાહન છે. એને પણ ચાર હાથ છે. એના
જમણા બે હાથમાં વરદ અને શક્તિ છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથમાં તો પુષ્પ અને ગદા છે.
આ પ્રમાણે પ્રવચન-સારોદ્ધારમાં આપેલા ચણ્ણા દેવીના સ્વરૂપના ઉપર નીચેનો શ્લોક
પણ પ્રકાશ પાડે છે:—

“ ક્યામા તુરગાસના ચતુર્દોઃ કરયોર્દક્ષિણયોર્વરં ચ શક્તિમ્ ।

વધતી કિલ વામયોઃ પ્રસૂનં સુગદા સા પ્રવરાઽવતાઞ્ચ ચળ્ણા ॥ ”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૭૭.

૧૩ શ્રીવિમલનાથજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવિમલનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સિંહાસને ગતમુપાન્તસમેતદેવ—

દેવે હિતં સકમલં 'વિમલં' વિભાસિ ।

આનર્ચ યો જિનવરં લભતે જનૌઘો

દેવેહિતં સ કમલં વિમલં વિભાસિ ॥ ૪૯ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

સ જનૌઘઃ કં—સુખં લભતે—પ્રાપ્નોતિ । અલં—અત્યર્થમ્ । કં કિં ૦ ? દેવૈઃ ર્હિતં—
કાઙ્ક્ષિતમ્ । પુનઃ કિં ૦ ? વિમલં—નિર્મલમ્ । પુનઃ કિં ૦ ? વિભાસિ—શોભનશીલમ્ । સ કઃ ?
યો જિનવરં આનર્ચ—અર્ચતિ સ્મ । જિનવરં કિં ૦ ? વિમલં—વિમલનાથનામાનમ્ । પુનઃ કિં ૦ ?
ગતં—પ્રાપ્તમ્ । ક્વ ? સિંહાસને—દેમપીઠે । સિંહાસને કિં ૦ ? ઉપાન્તે—નિકટે સમેતાઃ—સમાગતાઃ
દેવદેવા—ઇન્દ્રા યત્ર તસ્મિન્ । જિનવરં કિં ૦ ? હિતં—હિતકારિણમ્ । પુનઃ કિં ૦ ? સહ કમલૈઃ
વર્તતે યસ્તઃ, યદ્વા સર્શીકમ્ । સિંહાસને કિં ૦ ? વિશિષ્ટા ભા—પ્રભા યસ્ય તસ્મિન્ ॥ ૪૯ ॥

અન્વયઃ

યઃ જન—ઔઘઃ ઉપાન્ત—સમેત—દેવ—દેવે વિભાસિ સિંહાસને ગતં હિતં સ—કમલં 'વિમલં'
જિન—વરં આનર્ચ, સઃ દેવ—ર્હિતં વિમલં વિભાસિ કં અલં લભતે ।

શબ્દાર્થ

સિંહાસને (મૂં સિંહાસન)=સિંહાસનને વિષે.
ગતં (મૂં ગત)=પામેલ.
ઉપાન્ત=સમીપ, નિકટ.
સમેત (ધાં ૬)=આપેલ.
દેવ=રાજા.
દેવદેવ=દેવના રાજા, ઇન્દ્ર.
ઉપાન્તસમેતદેવદેવે=જેની સમીપમાં આગ્યા
છે ઇન્દ્રો એવા.
હિતં (મૂં હિત)=કલ્યાણકારી.

કમલ=કમળ.
સકમલં=(૧) કમળ સહિત; (૨) લક્ષ્મીથી
યુક્ત.
વિમલં (મૂં વિમલ)=વિમલ (નાથ) ને.
ભાસ=શાન્તિ.
વિભાસિ=વિશેષ કાન્તિ છે જેની એવા.
આનર્ચ (ધાં અર્ચ)=પૂજા કરી, અર્ચન કર્યું.
યઃ (મૂં યદ્)=જે.
જિનવરં (મૂં જિનવર)=તીર્થંકરને.

લભતે (ઘાં લમ્)=મેળવે છે, પામે છે.

जनौघः=जनोनो समुदाय.

देवेहितं=देवोअ ध्वछेल.

कं (मू० क)=सुअने.

अलं=अत्यंत.

विमलं=अतो रहो छ मेल જેમાંથી એવા, નિર્મળ.

विमालि (मू० विमालिन्)=देदीअमान, તેજસ્વી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથની સ્તુતિ—

“ જની સમીપમાં (૬૪) સુરેન્દ્રો (સેવાર્થે) આગ્યા છે એવા તેમજ વળી વિશેષતઃ પ્રકાશમાન એવા સિંહાસનને પ્રાપ્ત થયેલા (અર્થાત્ તેના ઉપર બેસનારા) એવા, તથા વળી કલ્યાણકારી તેમજ (દેવચિત નવ) કમળોથી યુક્ત [અથવા (જ્ઞાનાદિક) લક્ષ્મીથી યુક્ત] એવા વિમલ જિનેશ્વરની જે જન-સમાજે પૂજા કરી (અને કરે છે), તે જન-સમૂહ સુરોને (પણ) અલીપ્ત તેમજ નિર્મળ તથા સુપ્રકાશમય એવા સુખને સંપૂર્ણતઃ પામે છે.”—૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર—

૫૩૫૦ શ્લોક પ્રમાણનું વિમલ-ચરિત્ર જ્ઞાનસાગરે રચ્યું છે.

* * * * *

તીથકરાણા સ્તુતિ:—

ते मे हरन्तु वृजिनं भवतां नियोगा—

येऽनर्थदं भविरतिप्रियदा नदीनाः ।

तीर्थाधिपा वरदमं दधिरे दयाया

येऽनर्थदम्भविरतिप्रियदा नदीनाः ॥ ૫૦ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

તે જિનાઃ મે-મમ વૃજિનં-પાર્ષ હરન્તુ-નાશયન્તુ । વૃજિન કિં૦ ? અનર્થદં-અનર્થપ્રદમ્ । ક્વ ? નિયોગાયે-આજ્ઞાલાભે । કેષાં ? ભવતાં-ગુપ્તાકમ્ । તે કિં૦ ? ભવિનાં-પ્રાપ્તિનાં રતિપ્રિયદાઃ-સુખવાઙ્મિતપદાઃ । પુનઃ કિં૦ ? નદીનાઃ-ન વિલસાઃ । તે કે ? યે તીર્થાધિપા વરદમં-પ્રધાનશમં દધિરે-ધરન્તિ સ્વ । યે કિં૦ ? નદીનાઃ-સમુદ્રાઃ । કસ્યાઃ ? દયાયાઃ-કૃપાયાઃ । પુનઃ કિં૦ ? અનર્થાનાં-નિર્ગ્રન્થાનાં દમ્ભઃ-કૂટં વિશિષ્ટો રતિપ્રિયઃ-કન્દર્પઃ તૌ યન્તીતિ તથા ॥ ૫૦ ॥

અન્વયઃ

યે દયાયાઃ નદી-દનાઃ અનર્થ-દમ્ભ-વિ-રતિ-પ્રિય-દાઃ તીર્થ-અધિપાઃ વર-દમં વધિરે, તે ભવિન્-રતિ-પ્રિય-દાઃ, નદીનાઃ ભવતાં નિયોગ-આયે અનર્થ-દં મે વૃજિનં હરન્તુ ।

શબ્દાર્થ

હરન્તુ (ધા૦ હ)=હરે, નાશ કરે.

વૃજિનં (મૂ૦ વૃજિન)=પાપને.

ભવતાં (મૂ૦ ભવત)=આપની.

નિયોગ=આજ્ઞા, આદેશ.

નિયોગાયે=આજ્ઞાના લાભને વિષે.

અનર્થ=અનિષ્ટ, અધર્મ.

અનર્થદં=અનિષ્ટકારી.

ભવિન્=સંસારી.

રતિ=સુખ.

પ્રિય=અભીષ્ટ, વાંછિત.

ભવિરતિપ્રિયદાઃ=સંસારીએને સુખ અને વાંછિત દેનારા.

દીન=(૧) કંઠાળ, દરિદ્ર; (૨) સત્વથી રહિત.

નદીનાઃ=સત્વ રહિત.

અધિપ=સ્વામી, પ્રભુ.

તીર્થાધિપાઃ=તીર્થકરો.

દમ=ઉપશમ.

વરદમં=ઉત્તમ ઉપશમને.

વધિરે (ધા૦ ધા)=ધારણ કર્યું.

દયાયાઃ (મૂ૦ દયા)=દયાના, અનુકરણના.

અનર્થ=અવિદ્યમાન છે દ્રવ્ય જેને વિષે એવા, નિર્ઐથ.

દમ્ભ=કપટ.

વિ=વિશેષતાવાચક શબ્દ.

રતિ=કામદેવની પત્ની.

પ્રિય=પતિ.

રતિપ્રિય=રતિનો પતિ, કામદેવ, કંદર્પ.

અનર્થદમ્ભવિરતિપ્રિયદાઃ=નિર્ઐથના કપટ

તેમજ વિશિષ્ટ કંદર્પનો નાશ કરનારા.

નદી=નદી, સરિતા.

નદીનાઃ=નદીના નાથો, સાગરો.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરોની સ્તુતિ—

“ દયાના સાગરો (સમાન) એવા તેમજ નિર્ઐથના કપટ તથા વિશિષ્ટ કંદર્પના વિનાશક એવા જે તીર્થ-પતિઓએ ઉત્તમ ઉપશમને ધારણ કર્યો, તે સંસારી (જીવો)ને સુખ અને વાંછિત અર્પણ કરનારા તેમજ દીનતાથી રહિત એવા (તીર્થકરો) આપની આજ્ઞાના લાભને વિષે અનર્થ (ઉત્પન્ન) કરનારા (અર્થાત્ આપની-તીર્થકરની આજ્ઞા નહિ પ્રાપ્તવા દેનારા) એવા મારા પાપનો પ્રણાશ કરો.”—૫૦

* * * * *

પ્રવચનપ્રશંસા—

દૂરીભવન્ ભવમૃતાં પૃથુ સિદ્ધિસૌધં

સિદ્ધાન્તરામ ! નય મા નયમાલયાનામ્ ।

યં ત્વાં વમાર હૃદયે શમિનાં સમૂહઃ

સિદ્ધાન્ત ! રામનયમાનયમાલયાનામ્ ॥ ૫૧ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે સિદ્ધાન્ત !-જિનાગમ ! સ ત્વં મા-માં સિદ્ધિસૌધં-મુક્તિધામ નય-પ્રાપય । ત્વં કિં કુર્વન્ ? દૂરીભવન્-દૂરે તિષ્ઠન્ । કેષાં ? ભવભૂતાં-સંસારિણામ્ । સિદ્ધિસૌધં કિં ? પૃથુ-વિશાળમ્ । ભવભૂતાં કિં ? નયમાયાં-ન્યાયલક્ષ્મ્યાં નાસ્તિ લય-એકતાનતા યેષાં તેષામ્ । સિદ્ધો-નિપિદ્ધઃ અન્તરામઃ-આન્તરરોગો યેન તત્સં । સ કઃ ? યં ત્વાં શમિનાં સમૂહઃ-સાધુસઙ્ઘઃ હૃદયે-ચિત્તે વમાર-દયૌ । શમિનાં કિં ? રામા-રમ્યા નયાઃ-સપ્ત નયાઃ માનં-પૂજા યમા-વ્રતાનિ તેષાં આલયાનાં-મન્દિરાણામ્ ॥ ૫૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) સિદ્ધ-અન્તર-આમ ! સિદ્ધાન્ત ! યં ત્વાં રામ-નય-માન-યમ-આલયાનાં શમિનઃ સમૂહઃ હૃદયે વમાર, (સઃ ત્વં) નય-મા-અ-લયાનાં ભવ-ભૂતાં દૂરીભવન્ પૃથુ સિદ્ધિ-સૌધં મા નય ।

શબ્દાર્થ

દૂરીભવન્ (મૂં દૂરીભવત્)=દૂર રહેતો થકો.

પૃથુ=વિશાળ.

સૌધ=મહેલ.

સિદ્ધિસૌધં=મુક્તિરૂપી મહેલ પ્રતિ.

સિદ્ધ (ધાં)=નિષેધ કરેલ.

સિદ્ધાન્તરામ ! =નિષેધ કર્યો છે આલ્યન્તર રોગોનો જેણે એવા ! (સં.)

નય (ધાં ની)=તું લઈ બા, દોરી બા.

મા (મૂં અસ્મદ્)=મને.

નય=ન્યાય, નીતિ.

લય=એકતાનપણું.

નયમાલયાનાં=ન્યાયરૂપી લક્ષ્મીને વિષે નથી એકતાનપણું જેનું એવા.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

શમિનાં (મૂં શમિન્)=ઉપશમધારીઓના.

સમૂહઃ (મૂં સમૂહ)=સમુદાય.

નય=યથાર્થ અભિપ્રાય-વિશેષ, નૈગમાદિ નય.

માન=પૂજા.

યમ=વ્રત.

આલય=ગૃહ, ધામ.

રામનયમાનયમાલયાનાં=રમ્ય નય, પૂજા અને વ્રતના ગૃહરૂપ.

શ્લોકાર્થ

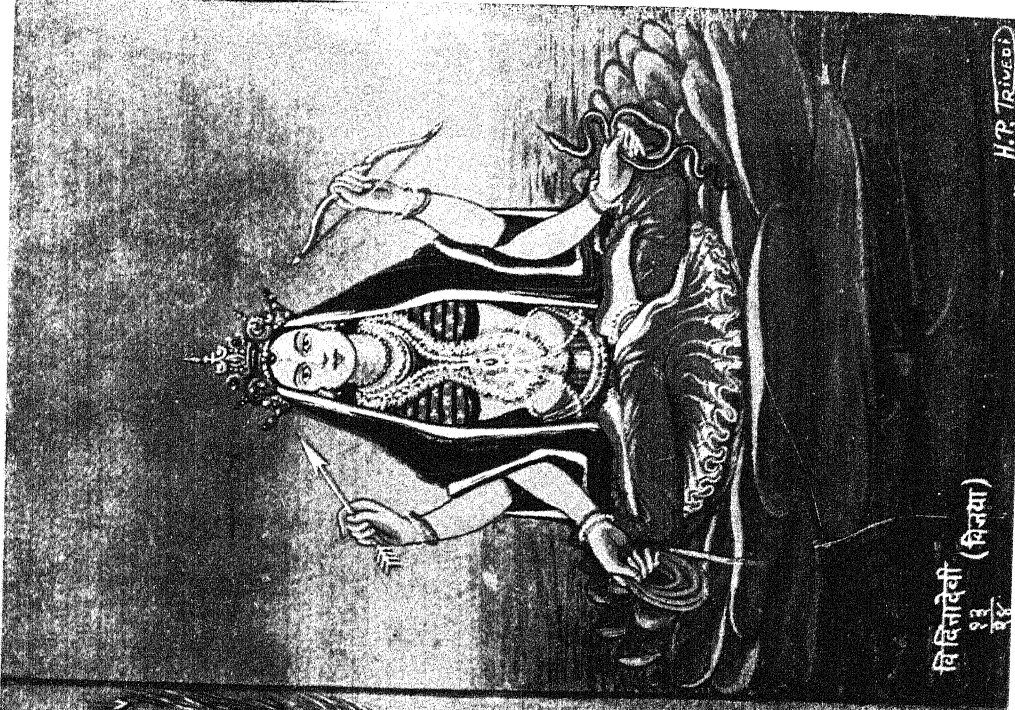
પ્રવચનની પ્રશંસા—

“જેણે અંતરંગ રોગોનો નિષેધ કર્યો છે (અર્થાત્ વિનાશ કર્યો છે) એવા હે (પ્રવચન) ! હે (જૈન) આગમ ! રમ્ય (નૈગમાદિક) નયો, પૂજા અને વ્રતના નિવાસ-સ્થાનરૂપ એવા ઉપશમધારી (મુનિઓ)ના સમુદાયે તને કે જેને હૃદયમાં ધારણ કર્યો, તે તું ન્યાયરૂપી લક્ષ્મીને વિષે એકતાન નહિ અનેલા એવા સંસારી (જનો)થી દૂર રહેતો થકો મને વિશાળ મુક્તિ-મહેલ પ્રતિ લઈ બા. ”—૫૧

पण्मुखं यक्षं श्वेतवर्णं शिखिवाहनं द्वादशभुजं फलचक्रवाण-
खड्गपाशाक्षमृग्युक्तदक्षिणपाणिं नकुलचक्रवर्तुः-
फलवक्राङ्कुशमययुक्तवामपाणिं चेति ।

All rights reserved.

विद्यादेवी (विदया)
१३
५४

H.P. TRIVEDI

विदितां देवां हरितालवर्णां पद्मारूढां चतुर्भुजां बाणपाशयुक्त-
दक्षिणपाणिं धनुर्नगयुक्तवामपाणिं चेति ।

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

संस्कृत-विद्यालय

વિદિતાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સા કલ્પવલ્લિરિવ વોઽસ્તુ સુરી સુસ્વાય
રામાસુ ભાસિતતમા 'વિદિતા'ઽમિતાસુ ।
શ્રેણીષુ યા ગુણવતાં કરુણાં સરાગા
રામા સુભા સિતતમા વિદિતામિતાસુ ॥ ૫૨ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સા વિદિતાનામ્ત્રી સુરી-દેવી વો-યુષ્માકં સુસ્વાય-શર્મણે અસ્તુ । ઇવ-યથા કલ્પવલ્લિઃ સુસ્વાય ભવતિ । સા કિંવિશિષ્ટા ? રામાસુ-સ્ત્રીષુ ભાસિતતમા-અતિશોભિતા । રામાસુ કિં૦ ? અમિતાસુ-ભૂયસ્સુ । સા કા ? યા સુરી ગુણવતાં-ગુણિનાં શ્રેણીષુ-રાજીષુ સરાગા-રાગવતી વર્તતે । શ્રેણીષુ કિં૦ ? ઇતાસુ-પ્રાપ્તાસુ । કાં ? કરુણાં-કૃપામ્ । કરુણાં કિં૦ ? વિદિતાં-પ્રતીતામ્ । યા કિંવિશિષ્ટા ? રામા-રમણીયા । પુનઃ કિં૦ ? સુભા-સુપ્રમા । પુનઃ કિં૦ ? સિતં-નિયન્ત્રિતં તમો-ત્વજિનં યયા સા ॥ ૫૨ ॥

અન્વયઃ

યા રામા સુ-ભા સિત-તમાઃ વિદિતાં કરુણાં ઇતાસુ ગુણવતાં શ્રેણીષુ સ-રાગા (વર્તતે), સા અમિતાસુ રામાસુ ભાસિત-તમા 'વિદિતા' સુરી કલ્પ-વલ્લિઃ ઇવ વઃ સુસ્વાય અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

કલ્પવલ્લિઃ (મૂં કલ્પવલ્લિ) = કલ્પવલ્લતા.
વઃ (મૂં યુષ્મદ્) = તમારા.
સુસ્વાય (મૂં સુસ્વ) = સુખને માટે.
રામાસુ (મૂં રામા) = રમણીઓને વિષે.
ભાસિતતમા = અત્યંત શોભતી.
વિદિતા = વિદિતા (દેવી).
અમિતાસુ (મૂં અ-મિતા) = અનેક, નિઃસીમ.
શ્રેણીષુ (મૂં શ્રેણી) = પંક્તિઓને વિષે.

ગુણવતાં (મૂં ગુણવત્) = શુભીઓની.
કરુણાં (મૂં કરુણા) = કૃપાને.
સરાગા = રાગવતી, રાગિણી.
સુભા = સુંદર છે પ્રભા જેની એવી.
તમસુ = પાપ.
સિતતમાઃ = આંધી રાખું છે પાપને જેણે એવી.
વિદિતાં (મૂં વિદિત) = પ્રસિદ્ધ.
ઇતાસુ (મૂં ઇતા) = પ્રાપ્ત થયેલ.

શ્લોકાર્થ

વિદિતા દેવીની સ્તુતિ—

“ રમણીય તેમજ અતિશય પ્રભાવાળી, તથા જેણે પાપોને નિયંત્રિત કર્યા છે એવી જ (દેવી) પ્રસિદ્ધ કૃપાને પ્રાપ્ત થયેલા એવા ગુણી (જનો)ની પંડિતઓને વિષે રાગી છે, તે અનેક રમણીઓને વિષે (લાવણ્યે કરીને) અત્યંત દેલીખ્મમાન એવી વિદિતા દેવી કદપલતાની જેમ (હે ભવ્ય-લોક !) તમારા સુખને અર્થે થાઓ. ”—પર

સ્પષ્ટીકરણ

વિદિતા દેવી—

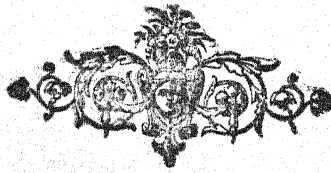
તેરમા તીર્થંકર શ્રીવિમલનાથની શાસન-દેવીનું નામ વિદિતા છે. એને વિજયાના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એનો હરિત વર્ણ છે. વળી એનું આસન પદ્મ છે. એને પણ ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથમાં બાણ અને પાશ છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તો ધનુષ્ય અને નાગ છે. આચાર-દિનંકર (પત્રાંક ૧૭૬)માં પણ આ દેવીનું સ્વરૂપ આ-લેખેલું છે. આ રહ્યો તે શ્લોક—

“ મિજયાઽમ્બુજગા ચ શેદવાહુઃ

કનકાભા કિલ દક્ષિણદ્વિપાણ્યોઃ ।

શરપાશધરા ચ વામપાણ્યો—

વિદિતા નાગધનુર્ધરાઽવતાદ વઃ ॥ ”

૧૪ શ્રીઅનન્તજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅનન્તનાથસ્ય વાર્થના—

પ્રજ્ઞાવતાં તનુ તમસ્તનુતામનન્ત—

માયાઽસમેતપરમોહમલો ભવન્તસ્મ ।

સ્યાદ્વાદિનામધિપતે ! મહતામનન્ત !

માયાઽસમેત ! પરમોહમલોભવન્તસ્મ ॥ ૫૩ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ

હે સ્યાદ્વાદિનામધિપતે ! અનન્ત !—અનન્તજિન ! ત્વં પ્રજ્ઞાવતાં—વિદુષાં તમસ્તનુતાં—પાપ-
કૃશતાં તનુ—વિસ્તારય । નાસ્તિ અન્તસ્ય—પ્રશ્નસ્ય મા—લક્ષ્મીઃ તસ્યા આયો—લાભો યસ્ય તત્સં ૦ ।
ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? અસમા—અસાધારણા इता—ગતાઃ પરે—ત્રૈરિણો મોહો—મૌઢ્યં મલશ્ચ—પાપં યસ્માત્
સઃ । પ્રજ્ઞાવતાં કિં કુર્વતાં ? મહતાં—અર્ચયતામ્ । કં ? ભવન્તં—ત્વામ્ । માયયા—દમ્ભેન
અસમેતો—રહિતઃ તત્સં ૦ । ભવન્તં કિં ૦ ? પરમઃ—પ્રશ્નસ્યઃ ऊहः—તર્કો યસ્ય તમ્ । પુનઃ કિં ૦ ?
અલોભવન્તં—લોભવર્જિતમ્ ॥ ૫૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) અન્—અન્ત—મા—આય ! સ્યાદ્વાદિનાં અધિપતે ! માયા—અ—સમેત ! ‘અનન્ત !’ અસમ-
ઇત—પર—મોહ—મલઃ (ત્વં) પરમ—ऊहं અ—લોભ વન્તં ભવન્તં મહતાં પ્રજ્ઞાવતાં તમસ્—તનુતાં તનુ ।

શબ્દાર્થ

પ્રજ્ઞાવતાં (મૂં પ્રજ્ઞાવત) = બુદ્ધિમાનોના.

તનુ (ધાં તન્) = તું વિસ્તાર કર.

તનુતા = કૃશતા, પાતળાપાણું.

તમસ્તનુતાં = પાપની કૃશતાને.

અનન્તમાય ! = અવિધમાન છે મરણુની લક્ષ્મીને

લાભ જેને એવા ! (સં ૦)

સમ = સાધારણ.

અસમેતપરમોહમલઃ = નષ્ટ થયાં છે અસાધારણ

દુશ્મનો, અજ્ઞાન તેમજ પાપો જેનાં
એવા.

સ્યાદ્વાદિનાં (મૂં સ્યાદ્વાદિન્) = સ્યાદ્વાદીઓના,

અપેક્ષાપૂર્વક કથન કરનારાના.

અધિપતે ! (મૂં અધિપતિ) = હે નાથ, હે પ્રભો !

મહતાં (મૂં મહત) = પૂજ કરનારા.

અનન્ત ! = હે અનન્ત (નાથ) !

સમેત = યુક્ત.

માયાઽસમેત ! = હે કપટથી રહિત !

પરમ = ઉત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ.

પરમોહ = ઉત્કૃષ્ટ છે તર્ક જેનો એવા.

અલોભવન્તં = નિર્લોભી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથને પ્રાર્થના—

“જેને મૃત્યુની લક્ષ્મીનો લાલ અવિઘમાન છે એવા (અર્થાત્ જન્મમરણથી મુક્ત એટલે કે અક્ષય સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા એવા હે ચૌદમા તીર્થંકર) ! હે સ્યાદ્રાદીઓના સ્વામિન! હે નિષ્કપટી (નાથ) ! હે અનન્ત (જિનેશ્વર) ! જેનાં અસાધારણ દુશ્મનો, અજ્ઞાન તેમજ પાપો નષ્ટ થયાં છે એવો (અર્થાત્ વૈર-વિરોધ વિનાનો, સર્વજ્ઞ તેમજ નિષ્કલંકી એવો) તું, જેના તરફો ઉત્કૃષ્ટ છે એવા તેમજ લોભ-રહિત એવા આપની પૂજા કરનારા બુદ્ધિમાનોનાં પાપોને પાતળાં કર (અર્થાત્ તેમનાં દુષ્કર્મનો નાશ કર). ”—૫૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીઅનન્તનાથ-ચરિત્ર—

નેમિચન્દ્રે આર હજાર શ્લોકપ્રમાણુક એક ચરિત્ર આ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને રચ્યું છે. એની ભાષા પ્રાકૃત રાખવામાં આવી છે.

* * * * *

તીર્થંકરનિકરસ્ય વિજ્ઞપ્તિઃ—

ચક્રે મરાલ ઇવ યો જગતાં નિવાસં

કામોદિતાવનિધનાદૃત ! માનસે નઃ ।

ઊર્વીમિવાવનિવરો વ્રજ ! તીર્થપાનાં

કામોદિતાઽવ નિધનાદૃતમાનસેનઃ ॥ ૫૪ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

હે તીર્થપાનાં વ્રજ ! સ ત્વં નઃ—અસ્માન્ અવ—રક્ષ, કસ્માત્ ? નિધનાત્ નાશાત્ ઇવ—યથા અવનિવરો—નૃપઃ ઊર્વી—ભુવં અવતિ । કામં—અત્યર્થ ઉદિત—ઉદયં પ્રાપ્તઃ તત્સં ૦ । ત્વં કિંવિશિષ્ટઃ ? ઋતા—નષ્ટા માનસ્ય—દર્પસ્ય સેના—ચમૂર્ચસ્માત્ સઃ । સ કઃ ? યો જિનવ્રજઃ જગતાં—ભુવનાનાં માનસે—ચિત્તે નિવાસં—વસતિં ચક્રે—કરોતિ સ્મ । ઇવ—યથા મરાલો—હંસો માનસે—માનસાલ્યસરસિ નિવાસં કરોતિ । કેન—સુખેન આમોદિતા—મુદિતા યે અવનિધના—નૃપાઃ તૈઃ આદૃતઃ—અઙ્ગીકૃતઃ તત્સં ૦ ॥ ૫૪ ॥

અન્વયઃ

ક—આમોદિત—અવનિ—ધન—આદૃત ! કામ—ઉદિત ! તીર્થપાનાં વ્રજ ! યઃ જગતાં માનસે મરાલઃ (માનસે) ઇવ નિવાસં ચક્રે, (સઃ) ઋત—માન—સેનઃ (ત્વં) અવનિ—વરઃ ઊર્વી ઇવ નઃ નિધનાત્ અવ ।

શબ્દાર્થ

ચક્ર (ધા૦ કુ)=કર્ચો.
નરાલઃ (મૂ૦ મરાલ)=રાજહંસ.
જગતાં (મૂ૦ જગત)=દુનિયાઓના.
નિવાસં (મૂ૦ નિવાસ)=નિવાસને, રહેઠાણને.
આમોદિત=અત્યંત ખુશી કરેલ.
અવનિ=પૃથ્વી.
અવનિધન=પૃથ્વી છે ધન જેનું તે, પૃથ્વીપતિ,
રાજા.
આદ્ય (ધા૦ દ)=અંગીકાર કરેલ, આદર કરેલ.
કામોદિતાવનિધનાદ્યત!=હે સુખેથી અત્યંત
ખુશી કરેલા પૃથ્વી-પતિઓએ અંગીકાર
કરેલ !

માનસે (મૂ૦ માનસ)=(૧) ચિત્તને વિષે; (૨)
માનસ (સરોવર)ને વિષે.
ઊર્વાં (મૂ૦ ઊર્વા)=પૃથ્વીને.
અવનિવરઃ=પૃથ્વીપતિ, ભૂપતિ.
વ્રજ ! (મૂ૦ વ્રજ)=હે સમૂહ !
તીર્થપાનાં (મૂ૦ તીર્થપ)=તીર્થપતિઓના.
ઉદિત (ધા૦ હ)=ઉદયમાં આવેલ.
કામોદિત!=હે અત્યંત ઉદયને પામેલા !
નિધનાત્ (મૂ૦ નિધન)=નાશથી.
ક્રત (ધા૦ ક)=ગયેલ, નષ્ટ થયેલ.
સેના=સૈન્ય, ફોજ.
ક્રતમાનસેનઃ=નષ્ટ થયું છે અભિમાનનું સૈન્ય
જેથી એવા.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકર-સમૂહને વિજ્ઞપ્તિ—

“ સુખેથી આનંદિત કરેલા એવા અવનિ-પતિઓ વડે અંગીકાર કરાયેલા (અર્થાત્
સેવિત) એવા હે (તીર્થકર-વર્ગ) ! હે અત્યંત ઉદયને પ્રાપ્ત થયેલા એવા (જિનરાજ-
સમુદાય) ! હે તીર્થપતિઓના સમૂહ ! જેમ રાજહંસ માનસ (સરોવર)માં નિવાસ કરે છે,
તેમ જણે દુનિયાઓના (અર્થાત્ તેમાં વસતા જીવોના) ચિત્તમાં નિવાસ કર્યો, તે
(તીર્થકર-સમૂહ) કે જેનાથી ગર્વનું સૈન્ય પલાયન કરી ગયું તે એવા તું (તીર્થકર-સમૂહ)
જેમ પૃથ્વી-પતિ પૃથ્વીનું રક્ષણ કરે છે તેમ અમારું નાશથી રક્ષણ કર. ”—૫૪

* * * * *

પ્રવચનસ્ય વિનતિઃ--

સ ત્વં સતત્ત્વ ! કુરુ ભક્તિમતામનન્યાં
યામાગમોહસદનં તતમોદમારમ્ ।
યશ્ચિન્તિતાર્થજનકો યમિનાં જઘાન
યામાગમો હસદનન્તતમોદમારમ્ ॥ ૫૫ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે આગમ !-જિનાગમ ! સ ત્વં ભક્તિમતાં-ભક્તાનાં યાં-રમાં કુરુ । (આગમઃ કિંવિશિષ્ટઃ ?) સહ તત્ત્વેન વર્તેતે [યત્] તત્સંબોધનમ્ । યાં કિંવિશિષ્ટાં ? અનન્યાં-અસમામ્ । ત્વં કિં ? ઝહસ્ય-તર્કસ્ય સદનં-ગૃહમ્ । સ કઃ ? યઃ સિદ્ધાન્તો યમિનાં-યતીનાં આરં-વૈરિવૃન્દં જઘાન-હન્તિ સ્મ । આરં કિં ? તતો-વિશાલો મોદો-હર્ષઃ તસ્ય મારો-મારણં યસ્ય તત્ । યઃ કિં ? ચિન્તિતાર્થસ્ય-વાઙ્છિતાર્થસ્ય જનકઃ । પુનઃ કિં ? યામાનાં-વ્રતાનાં આગમો યસ્માત્ । આરં કિંવિશિષ્ટ ? હસત-હસત્ અનન્તં ચ યત્ તમઃ-પાપં તત્પ્રદમ્ ॥ ૫૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) સ-તત્ત્વ ! આગમ ! ચિન્તિત-અર્થ-જનકઃ યામ-આગમઃ યઃ યમિનાં તત-મોદ-મારં હસત-અનન્ત-તમઃ-વં આરં જઘાન, સઃ ઝહ-સદનં ત્વં ભક્તિ-મતાં યાં અનન્યાં કુરુ ।

શબ્દાર્થ

તત્ત્વ=તત્ત્વ, પદાર્થ.

સતત્ત્વ ! =હે તત્ત્વે કરીને યુક્ત !

કુરુ (ધા० કુ) =કર.

ભક્તિમતાં (મૂ મક્તિમત) =ભક્તોની.

અનન્યાં (મૂ० અનન્યા) =અસાધારણ.

યાં (મૂ० યા) =લક્ષ્મીને.

આગમ ! (મૂ० આગમ) =હે સિદ્ધાન્ત !

સદન=ગૃહ.

ઝહસદનં=તર્કના ગૃહરૂપ.

તત (ધા० તત્) =વિસ્તીર્ણ.

તતમોદમારં=વિસ્તીર્ણ હર્ષનું મૃત્યુ છે જે દ્વારા એવા.

ચિન્તિત (ધા० ચિન્ત) =વાંછિત.

મોદ=હર્ષ.

જનક=ઉત્પન્ન કરનાર.

ચિન્તિતાર્થજનકઃ=વાંછિત અર્થને ઉત્પન્ન કરનાર.

યમિનાં (મૂ० યમિત્) =વ્રત ધારણ કરનારાના, યતિઓના.

જઘાન (ધા० હન્) =નાશ કર્યો.

યામ=વ્રત.

આગમ=આગમન.

યામાગમઃ=વ્રતોનું આગમન છે જેથી એવો.

હસત (ધા० હસ્) =પ્રકાશનું.

હસદનન્તતમોદં=પ્રકાશમાન તેમજ અનન્ત એવા પાપને દેનારા.

આરં (મૂ० આર) =શત્રુના સમૂહને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તને વિનતિ—

“હે તત્ત્વોએ કરીને યુક્ત (પ્રવચન) ! હે સિદ્ધાન્ત ! વાંછિત અર્થોને અર્પણ કરનારા તેમજ જેથી વ્રતોનું આગમન છે એવા જે (સિદ્ધાન્તે) વ્રત-ધારણ કરનારા એવા યતિઓના, વિસ્તીર્ણ હર્ષનો નાશ કરનારા તેમજ પ્રકાશમાન તથા અનન્ત એવા પાપને પુષ્ટ કરનારા એવા શત્રુ-સમુદાયને હણ્યો, તે તર્કના ધામરૂપ એવો તું ભક્તોની સંપત્તિને અનુપમ કર.”—૫૫

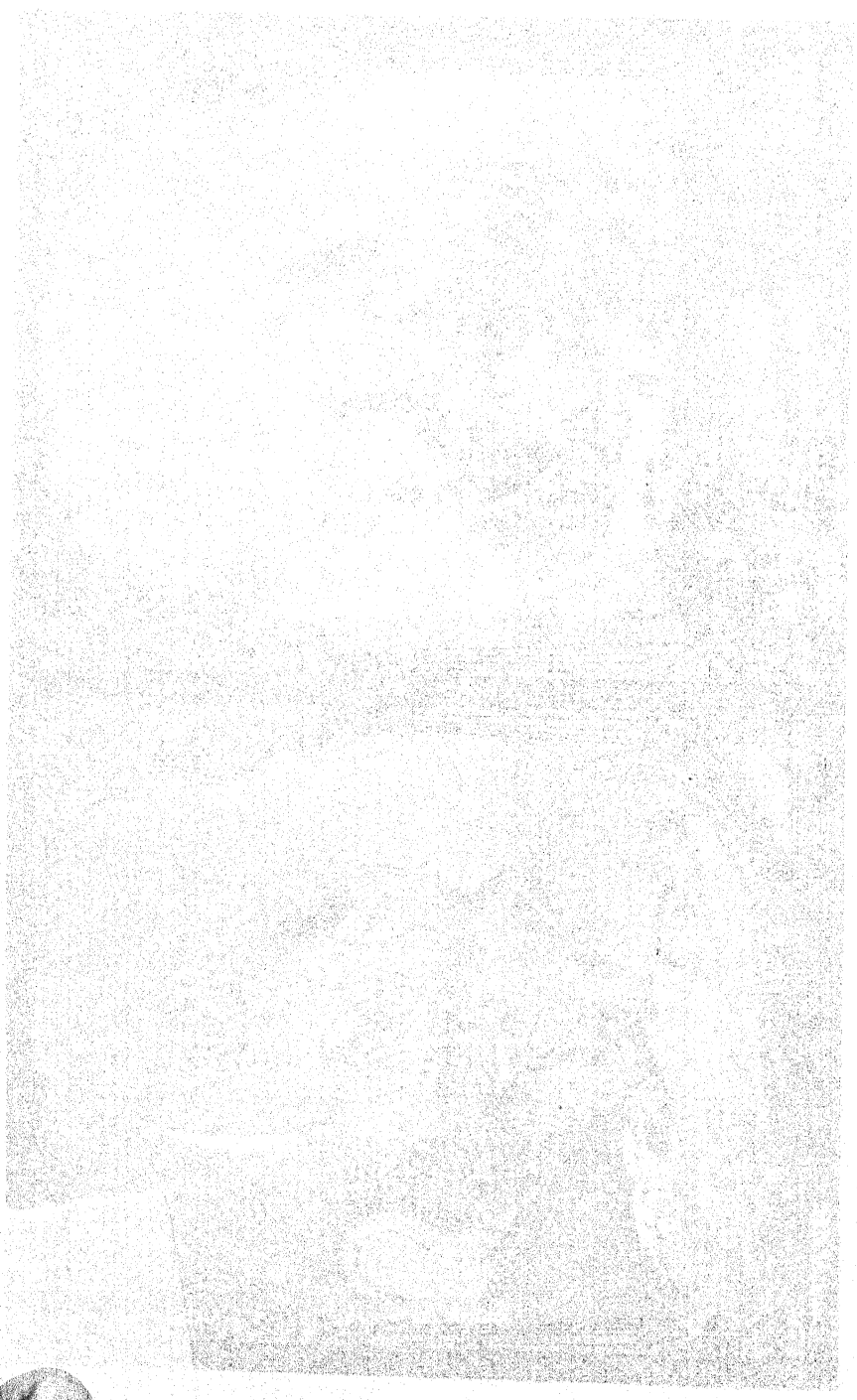

पाताळयक्षं त्रिमुखं रक्तवर्णं मकरवाहनं षड्भुजं पद्मखड्गपाशयुक्त-
दक्षिणवार्णिं नकुलफलकाशमृत्रयुक्तवामवार्णिं चेति ।

अङ्कुरी देवीं गौरवर्णां पद्मवाहनां चतुर्भुजां खड्गपाशयुक्त-
दक्षिणवर्णां चर्मफलकाशयुतवामहस्तां चेति ।

All rights reserved.

2000

The results of the present study are in line with the findings of other researchers who have reported that the use of a...

Page 10

અકુશીદેવ્યા અભ્યર્થના—

યા વર્જિતં વ્રજમુદારગુણૈર્મુનીના—

મસ્તાઘમાનમતિ રક્ષમના દરેણ ।

શર્માકુશી વિશતુ સા મમ મક્ષલાના—

મસ્તાઘમાનમતિરક્ષમનાદરેણ ॥ ૫૬ ॥ ૧૪ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સા અકુશી દેવી મમ શર્મ-સુખં વિશતુ-સજતુ । અકુશી કિં૦ ? અસ્તા-નિરસ્તા અઘમાનયોઃ-પાપદર્પયોઃ મતિઃ-ધીઃ યયા સા । પુનઃ કિં૦ ? અક્ષ-હેતુઃ । કેપાં ? મક્ષલાનાં-શિવાનામ્ । સા કા ? યા દેવી મુનીનાં વ્રજં આનમતિ-સાધુવૃન્દં પ્રણમતિ । વ્રજં કિં૦ ? અસ્તાઘ-ગમ્ભીરમ્ । કૈઃ ? ઉદારગુણૈઃ-સ્ફારગુણૈઃ । યા કિં૦ ? રક્ષમનાઃ-રાગચિત્તા । વ્રજં કિં૦ ? વર્જિતં-રહિતમ્ । કેન ? દરેણ-મયેન । દરેણ કિં૦ ? નાસ્તિ આદર-ઉદયમો યત્ર તેન ॥ ૫૬ ॥

અન્વયઃ

રક્ષ-મનાઃ યા અન્-આદરેણ દરેણ વર્જિતં ઉદાર-ગુણૈઃ અસ્તાઘં મુનીનાં વ્રજં આનમતિ સા મક્ષલાનાં અક્ષં અસ્ત-અઘ-માન-મતિઃ 'અકુશી' મમ શર્મ વિશતુ ।

શબ્દાર્થ

વર્જિતં (મૂં વર્જિત) = રહિત, મુક્ત.
વ્રજં (મૂં વ્રજ) = સમૂહને.
ઉદાર = અસાધારણ, મહાન.
ગુણ = ગુણ.
ઉદારગુણૈઃ = અસાધારણ ગુણો વડે.
અસ્તાઘં (મૂં અસ્ત-અઘ) = અત્યંત ગંભીર.
આનમતિ (ધાં નમ) = પ્રણામ કરે છે.
રક્ષ = રાગ.
રક્ષમનાઃ = રાગમુક્ત ચિત્તવાળી.

અકુશા = અંકુશી (દેવી).
મક્ષલાનાં (મૂં મક્ષલ) = મંગલોના, કલ્યાણોના.
મતિ = બુદ્ધિ.
અસ્તાઘમાનમતિ = દૂર ફેંકી દીધી છે-ત્યજી દીધી છે પાપ અને અભિમાનની બુદ્ધિ જેણે એવી.
અક્ષં (મૂં અક્ષ) = હેતુ.
આદર = ઉદયમ.
અનાદરેણ (મૂં અનાદર) = અવિદ્યમાન છે ઉદયમ જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

અંકુશી દેવીને વિસ્તૃતિ—

“(ગુણિ-જન પ્રતિ) રાગયુક્ત ચિત્તવાળી એવી જ (દેવી) અવિદ્યમાન છે ઉદ્યમ જને વિષે એવા ભયથી રહિત એવા તેમજ અનુપમ ગુણોએ કરીને ગંભીર એવા યતિઓના સમુદાયને પ્રણામ કરે છે, તે કલ્યાણોના હેતુભૂત તેમજ પાપ અને અભિમાનની બુદ્ધિથી વિમુખ એવી અંકુશી (દેવી) મને સુખ અર્પો. ”—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

અંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

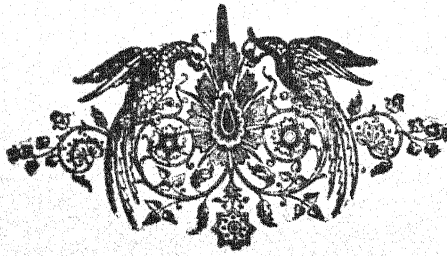
આ ચૌદમા તીર્થંકર શ્રીઅનંતનાથની શાસન-દેવી છે. એને ‘અંકુશી’ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એનો ગૌર વર્ણ છે અને પદ્મ એનું આસન છે. વળી એ ચાર હાથ વડે શેભે છે. એના જમણા બે હાથમાં ખડ્ગ (અથવા તરવાર) અને પાશ છે, જ્યારે બીજા બે હાથમાં કલક (ખેટક) અને અંકુશ છે. આ દેવી પરત્વે આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૧૭૭)માં કહ્યું છે કે—

“ પદ્માસનોઋવલતતુશ્ચતુરાદ્યવાહુઃ

પાશાસિલક્ષિતસુદક્ષિણહસ્તયુગ્મા ।

વામે ચ હસ્તયુગલેઽકુશલેટકામ્બ્યાં

રમ્યાઽકુશી વલયતુ પ્રતિપક્ષવૃન્દમ્ ॥ ”—વસન્તતિલકા

૧૫ શ્રીધર્મજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીધર્મનાથાય નમનમ્—

સદ્ધર્મ ! 'ધર્મ !' ભવતુ પ્રણતિર્વિમુક્ત—

માયાય તે તનુભવાય ધરેશભાનોઃ' ।

યસ્યાભિધાનમભવત્ ભવિનાં પવિત્ર—

માયાયતે ! ઽતનુભવાય ધરેશભાનોઃ ॥ ૫૭ ॥

—વસન્તઃ

વિવરણમ્

હે ધર્મ !—ધર્મજિન ! તે—તુમ્હં પ્રણતિઃ—પ્રણામો ભવતુ—અસ્તુ । સત્—પ્રધાનો ધર્મઃ—
પુણ્યં યસ્ય તત્સંઃ । તે કિંવિશિષ્ટાય ? વિમુક્તા—ત્યક્તા માયા—નિકૃતિઃ યેન તસ્મૈ । પુનઃ
કિં ? તનુભવાય—તનુજાય । કસ્ય ? ધરેશભાનોઃ—નૃપતિભ નોઃ । તસ્મૈ કસ્મૈ ? યસ્યાભિધાનં—
યન્નામ ભવિનાં—પ્રાણિનાં અતનુભવાય—પ્રાજ્યશિવાય અભવત્—આર્સત્ । પવિત્રા—પૂના મા—
લક્ષ્મીઃ તસ્યા આયો—લાભો યસ્યાં પૃતાદૃશી આયતિઃ—ઉત્તરકાલો યસ્ય તત્સંઃ । યસ્ય કિં ?
ધરેશવત્—મેરુવત્ ભાનુઃ—પ્રભા યસ્ય તસ્ય ॥ ૫૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) સત્-ધર્મ ! પવિત્ર-મા-આય-આયતે ! 'ધર્મ !' યસ્ય ધરેશ-ભાનોઃ અભિધાનં ભવિનાં
અ-તનુ-ભવાય અભવત્, (તસ્મૈ) વિમુક્ત-માયાય ધરેશ-'ભાનોઃ' તનુ-ભવાય તે પ્રણતિઃ ભવતુ ।

શબ્દાર્થ

ધર્મ=પુણ્ય.

સદ્ધર્મ !=પ્રધાન છે પુણ્ય જેનું એવા ! (સંઃ)

ધર્મ ! (મૂંધર્મ)=હે ધર્મ (નાથ) !

ભવતુ (ધાં મૂ)=થાઓ.

પ્રણતિઃ (મૂં પ્રણતિ)=પ્રણામ, નમસ્કાર.

વિમુક્ત (ધાં મુત્ત)=વિશેષતઃ ત્યજી દીધેલ.

વિમુક્તમાયાય=વિશેષતઃ ત્યજી દીધી છે માયા

જેણે એવા.

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

તનુ=દેહ.

ભવ=ઉત્પત્તિ.

તનુભવાય (મૂં તનુભવ)=તનુજને, પુત્રને.

ધરા=પૃથ્વી.

ધરેશ=પૃથ્વીપતિ.

ભાનુ=જ્ઞાનુ (રાજ), ધર્મનાથના પિતા.

ધરેશભાનોઃ=જ્ઞાનુ રાજના.

અભિધાનં (મૂં અભિધાન)=નામ.

અભવત્ (ધાં મૂ)=થતું હતું.

મવિનાં (મૂં મવિત્ર) = સંસારીઓના.

પવિત્ર = પવિત્ર.

આયતિ = ઉત્તર કાળ.

પવિત્રમાયાયતે ! = પવિત્ર લક્ષ્મીનો લાભ છે જેને

વિષે એવો છે ઉત્તર કાળ જેનો એવા !

મવ = કલ્યાણ.

અતનુમવાય = અત્યન્ત કલ્યાણને માટે.

ધરેશ = મેરૂ (પર્વત).

માનુ = પ્રભા, તેજ.

ધરેશમાનો = મેરૂના જેવું તેજ છે જેનું એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ—

“ જેનું પુણ્ય ઉત્કૃષ્ટ છે એવા હે (તીર્થંકર) ! જેને વિષે પવિત્ર (જ્ઞાનાદિક) લક્ષ્મીનો લાભ છે એવા ઉત્તર કાળવાળા હે (પંદરમા તીર્થંકર) ! હે ધર્મ (નાથ) ! જેની પ્રભા મેરૂ (પર્વત) ના જેવી છે એવો ! તું કે જેનું નામ સંસારી (જીવો) ના અત્યન્ત કલ્યાણને માટે થયું (અને થાય છે) તેવા, કપટથી વિમુખ તેમજ ભાનુ (નામના) પૃથ્વીપતિના પુત્ર તને (મારા) પ્રણામ હોજો. ”—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

ધર્મનાથ-ચરિત્ર—

જય'તીચરિત્રની ટીકાની પ્રશસ્તિમાં માનતુંગસૂરિને પોતાના શુર તરીકે ઓળખાવનારા (?) ધર્મચન્દ્રગણિએ સંસ્કૃત ભાષામાં ધર્મનાથ-ચરિત્ર રચ્યું છે.

તીર્થંકરનું પુણ્ય—

આ શ્લોકમાં તીર્થંકરને ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યશાળી તરીકે ઓળખાવ્યા છે તે વાસ્તવિક છે, કેમકે કર્મ-પ્રકૃતિના પાઠવામાં આવતા શુભ અને અશુભ યાને પુણ્ય-પ્રકૃતિ અને પાપ-પ્રકૃતિઓ એમ બે વિભાગોમાં સમસ્ત પુણ્ય-પ્રકૃતિમાં તીર્થંકર-નામ-કર્મ પ્રથમ સ્થાન ભોગવે છે. આ કર્મ ઉદયમાં આવતાં તીર્થંકર યથાર્થ રીતે તીર્થંકર બને છે. અર્થાત્ ભવિષ્યમાં વાસ્તવિક તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરનારા હોવાને લીધે જન્મથી તીર્થંકર તરીકે જે ઓળખાતા હતા, તે હવે ખરેખર 'તીર્થંકર' થાય છે. આ નામ-કર્મના પ્રતાપથી તેઓ અનેક અતિશયો, દેવકૃત સમૃદ્ધિ વિગેરેથી અલંકૃત બને છે તેમજ આને લઈને તો તેઓ 'તીર્થ' પ્રવર્તાવે છે. આવી વિશેષતાઓનો અન્ય સર્વજ્ઞોમાં સહજ અભાવ હોવાને લીધે તો તે વ્યક્તિઓને 'સામાન્ય-કેવલી' તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. વળી એવા કેવલ-જ્ઞાનીઓ તીર્થંકરની પર્વટમાં હાજર રહે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમને પ્રદક્ષિણા પણ દે છે. આ બધું તેમનું અસાધારણ પુણ્ય સૂચવે છે.

પ્રભુના નામનો પ્રભાવ—

અત્ર ધર્મનાથની સ્તુતિ કરતાં જે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે આપનું નામ માંગલ્યકારી છે તે યથાર્થ છે, કેમકે માનતુંગસૂરિએ પણ ભક્તામરસ્તોત્રના ૩૬ મા અને ૩૭ મા પદમાં

ઝેવો ૧૭૬૯૫ કયો છે કે જિનેશ્વરના નામ-કીર્તનથી અતિશય હારુણ હાવાનલ તેમજ વિષમમાં વિષમ વિષધર પણ શાંત થઈ જાય છે.

+ + + + +

જિનપંક્તયાઃ સ્તુતિઃ

દન્દહ્યતે સ્મ દમહવ્યભુજા જિનાલી

સંપન્નરાગમરમાનવની રદાભાઃ ।

કીર્તીઃ કરોતુ દધતી કુશલાનિ સા સત્—

સમ્પન્નરાગમરમાનવનીરદાભા ॥ ૫૮ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સા જિનાલી કુશલાનિ—શિવાનિ કરોતુ—દિશતુ । સા કિં કુર્વતી ? દધતી—વિષ્ણતી । કાઃ ? કીર્તીઃ—શ્લોકાન્ । સા કિં૦ ? સતી—સત્તમા સંપદ્—વિભૂતિઃ યસ્યા સા । સા પુનઃ કિં૦ ? નરાગમાનાં—મનુજતરૂણાં રમાયાં—શ્રિયાં નવનીરદાભા—નવમેઘસમા । સા કા ? યા જિનાલી સંપન્નૌ—સંજાતૌ રાગમરૌ—પ્રેમમરણૌ યસ્માત્ ईदृશો યો માનઃ—સ્મયઃ તદ્રૂપા વનીઃ—કાનનાનિ દન્દહ્યતે સ્મ । કેન ? દમહવ્યભુજા—શમાગ્નિના । કીર્તીઃ કિં૦ ? રદા—દન્તાઃ તદ્વત્ આભા—શોભા યાસાં તાઃ ॥ ૫૮ ॥

અન્વયઃ

(યા જિન—આલી) સંપન્ન—રાગ—મર—માન—વનીઃ દમ—હવ્ય—ભુજા દન્દહ્યતે સ્મ, સા રદ—આભાઃ કીર્તીઃ દધતી સત્—સંપદ્ નર—અગમ—રમા—નવ—નીરદ—આભા જિન—આલી કુશલાનિ કરોતુ ।

૧ આ રથો તે ૭૬૯૫—

“ કલ્પાન્તકાલપવનોદ્ધતવાહ્નિકલ્પં
દાવાનલં ઝ્વલિતમુજ્જ્વલમુત્સ્ફુલિન્નમ્ ।
વિશ્વં જિઘત્સુમિવ સંમુખમાપતન્તં
ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યશેષમ્ ॥
રક્તેક્ષણં સમદકોકિલકણ્ઠનીલં
ક્રોધોદ્ધતં ફણિનમુત્પ્લવમાપતન્તમ્ ।
આક્રામતિ ક્રમયુગેન નિરસ્તશઙ્ક-
સ્ત્વન્નામનાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥ ”

શબ્દાર્થ

દન્વહ્યતે સ્મ (ધાં રહ) = વારંવાર આળતી હવી.
 હવ્ય = હોમવા લાયક પદાર્થ.
 હવ્યમુજ્ઞ = અગ્નિ.
 દમહવ્યમુજ્ઞા = ઉપશમરૂપી અગ્નિ વડે.
 આલી = શ્રેણિ.
 જિનાલી = તીર્થકરોની શ્રેણિ.
 સંપન્ન (ધાં પદ્) = ઉત્પન્ન થયેલ.
 રાગ = રનેહ, પ્રેમ.
 વની = જંગલ, વન.
 સંપન્નરાગમરમાનવની = ઉત્પન્ન થયાં છે પ્રેમ
 અને મરણ જેમાંથી એવા અભિમાનરૂપી
 વનોને.
 રદ્ = દ્વાંત.

રદ્વામાઃ (મૂં રદ્વામા) = દ્વાંતના સમાન કાંતિ છે
 જેની એવી.
 કીર્તિઃ (મૂં કીર્તિ) = કીર્તિઓને, યશને.
 વધતી (ધાં ધા) = ધારણ કરતી.
 કુગલાનિ (મૂં કુશલ) = કદયાણોને.
 સમ્પદ્ = સંપત્તિ, વૈભવ.
 સત્સમ્પદ્ = ઉત્તમ છે સંપત્તિ જેની એવી.
 નર = મનુષ્ય.
 અગમ = તરૂં, વૃક્ષ.
 રમા = લક્ષ્મી.
 નીરદ્ = મેઘ.
 નરાગમરમાનવનીરદ્વામા = મનુષ્યરૂપ વૃક્ષોની
 લક્ષ્મી પ્રતિ નવીન મેઘસમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ—

“જમાંથી પ્રેમ અને મરણ ઉત્પન્ન થયાં છે એવા અભિમાનરૂપ વનોને ઉપશમરૂપ અગ્નિ વડે જે (જિન-શ્રેણિએ) વારંવાર આળ્યાં, તે (શ્રેણિ) દ્વાંતના જેવી શોભાયમાન (ઉજ્જવલ) કીર્તિઓને ધારણ કરનારી તથા પ્રશંસનીય સંપત્તિવાળી તેમજ મનુષ્યરૂપી વૃક્ષોની લક્ષ્મીનો (વિસ્તાર કરવામાં) નવીન મેઘસમાન એવી તે જિન-શ્રેણિ (હે ભગ્ય-લોક ! તમારું) કદયાણુ કરો.”—૫૮

રૂપાકરણ

ચરણ-સદૃશતા—

આ પદના ચતુર્થ ચરણમાં અને દ્વિતીય ચરણમાં દ્વિજ અન્તિમ વિસર્ગ સિવાય સદૃશતા છે. પરંતુ એથી કરીને આ પદ દૂષિત ગણાય નહિ, કેમકે

“યમકશ્લેષચિત્રેષુ, વવયોર્ઢલયોર્ન મિત્ ।
 નાનુસ્વારવિસર્ગૌ ચ, ચિત્રમદ્વાય સંમતૌ ॥”

+ + + + +

૧ વિચારો અભિમાનને વશ થયેલા દુર્યોધન, રાવણ વિગેરેની થયેલી પાપમાલી.

જિનવાણ્યા વિચારઃ—

વાચંયમૈર્ધૃતવતી ધરણીવ ગુર્વી

સત્કામસદ્ગમરસાજરસોપમાના ।

સા વાક્ સતાં વ્યથયતુ પ્રથિતં જિનેન્દ્ર—

સત્કાઽઽમસદ્ગમરસા જરસોપમાના ॥ ૫૯ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

સા વાગ્-વાણી સતાં-વિદુષાં આમસદ્ગ્-રોગપ્રસદ્ગ્ વ્યથયતુ-દલયતુ । આમસદ્ગ્ કિં ૦ ? પ્રથિતં-પ્રતીતમ્ । વાક્ કિં ૦ ? જિનેન્દ્રસત્કા-જિનસંવન્ધિની । પુનઃ કિં ૦ ? નાસ્તિ રસઃ-આદરો યસ્યાઃ સા । કસ્યાઃ ? જરસો-જરાયાઃ । પુનઃ કિં ૦ ? અપગતો માનો-ગર્વો યસ્યાઃ સા । સા કા ? યા વાગ્ વાચંયમૈઃ-સાધુભિઃ ધૃતવતી-ધૃતાઽસ્તિ । યા કિં ૦ ? ગુર્વી-મહતી, ઇવ-યથા ધરણી-ભૂમી ગુર્વી ભવતિ । યા કિં ૦ ? સતાં-ઉત્તમાનાં કામાનાં-અભિલાષાણાં સદ્ગમઃ-સદ્ગ્ સ એવ રસાજો-દ્રુમઃ તત્ર રસસ્ય-નીરસ્ય ઉપમાનં-ઉપમા યસ્યાઃ સા ॥ ૫૯ ॥

અન્વયઃ

(યા) વાચંયમૈઃ ધૃતવતી ધરણી ઇવ ગુર્વી સત્-કામ-સદ્ગમ-રસાજ-રસ-ઉપમાના, સા જિન-ઇન્દ્ર-સત્કા જરસઃ અ-રસા અપ-માના વાક્ સતાં પ્રથિતં આમ-સદ્ગ્ વ્યથયતુ ।

શબ્દાર્થ

વાચંયમૈઃ (મૂં વાચંયમ) = મુનિવરો વડે.
ધૃતવતી (ધાં ધૃ) = ધારણ કરાયેલી (છે).
ધરણી = પૃથ્વી.
ગુર્વી (મૂં ગુરુ) = વિશાળ.
સદ્ગમ = સંગમ, એકઠા મળવું તે.
રસાજ = વૃક્ષ, ઝાડ.
રસ = જળ.
સત્કામસદ્ગમરસાજરસોપમાના = ઉત્તમ અભિ-
લાષાઓના સંગમરૂપ વૃક્ષ પ્રતિ જળની
ઉપમા (ઘટે) છે જેને એવી.
સતાં (મૂં સત્) = સજ્જનોના.

વાક્ (મૂં વાચ) = વાણી.
વ્યથયતુ (ધાં વ્યથ) = દુખી નાખો.
પ્રથિતં (મૂં પ્રથિત) = પ્રસિદ્ધ, વિખ્યાત.
જિનેન્દ્રસત્કા = જિનપતિવિષયક, તીર્થકર
સંબંધી.
સદ્ગમ = પ્રસંગ, સોબત.
આમસદ્ગ્ = રોગના પ્રસંગને.
રસ = આદર.
અરસા = આદર રહિત.
જરસઃ (મૂં જરસ) = વૃદ્ધ અવસ્થાનો.
અપમાના = નષ્ઠ થયો છે ગર્વ જેથી એવી.

૧ 'યમૈરવધૃતા' इति पाठान्तरम् । २ 'अवधृता' इत्यपि पाठः ।

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનો વિચાર—

“ જે મુનિવરો વડે ધારણ કરાયેલી છે, તથા જે પૃથ્વીના જેવી વિશાળ છે તેમજ જે ઉત્તમ અભિલાષાઓના સંગમરૂપ વૃક્ષને (પદ્મવિત કરવામાં) જલસમાન છે, તે જિનેન્દ્ર-વિષયક (અર્થાત્ જિનેશ્વર પ્રરૂપેલી એવી) તથા વૃદ્ધ અવસ્થાનો અનાદર કરનારી તેમજ જોણે ગર્વનો નાશ કર્યો એવી વાણી સત્પુરૂષોના (જગત્) પ્રસિદ્ધ રાગના પ્રસંગને દર્શી નાખે. ”—૫૯

* * * * *

પ્રજ્ઞતિદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સંપ્રાપયત્યસુમતઃ કવિકોટિકામ્યાં

પ્રજ્ઞતિકામિતરસામમરોચિતા યા ।

સા કેકિનં ગતવતી ઘતુ દુષ્ટદોષાન્

‘પ્રજ્ઞતિકા’મિતરસા મમ રોચિતાયા ॥ ૬૦ ॥ ૧૫ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સા પ્રજ્ઞતિકા દેવી મમ દુષ્ટદોષાન્-નિષ્કુરાદીનવાન્ ઘતુ-નિરસ્યતુ । સા કિં૦ ? ગતવતી-યાતા । કેં ? કેકિનં-મયૂમ્ । પુનઃ કિં૦ ? અમિતો-માનાતીતો રસો-ચલં યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં૦ ? રોચિતઃ-શોભિતઃ આયો-લાભો યસ્યાઃ સા । સા કા ? યા દેવી પ્રજ્ઞતિકા-મિતરસા-પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનવાઙ્મિતભુવં અસુમતઃ-પ્રાણિનઃ પ્રાપયતિ-નયતિ । સા કિં૦ ? કવિ-કોટ્યા કામ્યા-કાઙ્કિતામ્ । યા કિં૦ ? અમરેણુ-દેવેણુ ઉચિતા-યોગ્યા ॥ ૬૦ ॥

અન્વયઃ

યા અમર-ઉચિતા અસુમતઃ કવિ-કોટિ-કામ્યાં પ્રજ્ઞતિ-કામિત-રસાં સંપ્રાપયતિ, સા કેકિનં ગતવતી અમિત-રસા રોચિત-આયા ‘પ્રજ્ઞતિકા’ મમ દુષ્ટ-દોષાન્ ઘતુ ।

શબ્દાર્થ

સંપ્રાપયતિ (યા૦ આપુ)=દોરી લઈ લાય છે.

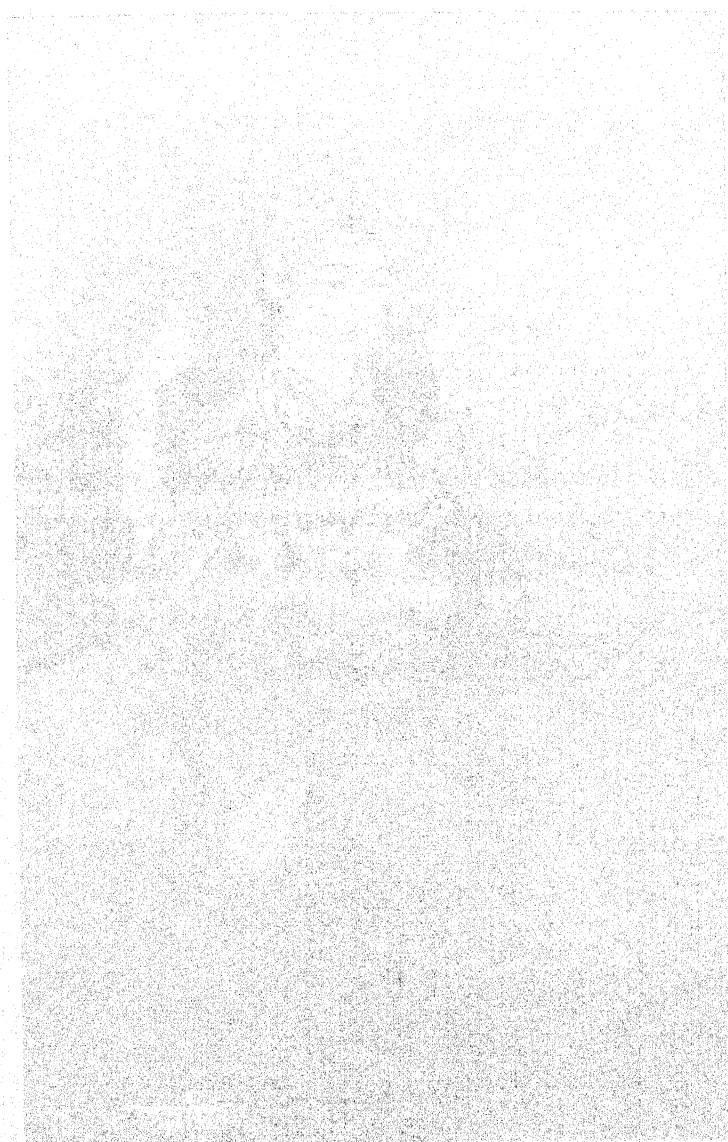
કવિ=(૧) કાવ્ય રચનાર; (૨) પદિકૃત.

કામ્ય=વાંછિત, અભીષ્ટ.

કવિકોટિકામ્યાં=કરોડો કવિઓએ ઇચ્છેલ.

પ્રજ્ઞતિ=પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાન.

રસા=ભૂમિ.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
सर्वं कर्म यत्कुरुते तत्तु मे भगवन्
सर्वं कर्म यत्कुरुते तत्तु मे भगवन्

निर्वाणकलिकायाम्—

“प्रज्ञातिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गशक्तियुक्तवाहमस्तां चति ।”

नि. स. प्रेम.

પ્રજ્ઞતિકામિતરસાં=પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનની ઇષ્ટ ભૂમિ પ્રતિ.
 અમરોચિતા=દેવોને વિષે યોગ્ય.
 કેકિનં (મૂં કેકિન્)=મયૂરને, મોરને.
 ગતવતી (ધાં ગમ્)=પ્રાપ્ત થયેલી.
 ઘટુ (ધાં ઘો)=કાપી નાખો, નાશ કરો.
 હુષ્ટ=હુષ્ટ, ખરાબ.

હુષ્ટવોષાન્=હુષ્ટ દોષોને.
 પ્રજ્ઞતિકા=પ્રજ્ઞમિકા (દેવી).
 રસ=મળ, પરાક્રમ.
 અમિતરસા=અનુપમ છે પરાક્રમ જેનું એવી.
 રોચિત=શોભાયમાન.
 રોચિતાયા=સુશોભિત છે લાલ જેથી એવી.

શ્લોકાર્થ

પ્રજ્ઞમિ દેવીની સ્તુતિ—

“જ દેવોને વિષે યોગ્ય છે તથા જ કરોડો કવિઓએ વાંચ્યા કરેલી એવી પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનની ઇષ્ટ ભૂમિ પ્રતિ પ્રાણીને દોરી લઈ જાય છે, તે મયૂરના ઉપર આરોહણ કરનારી, તથા અનુપમ પરાક્રમવાળી તેમજ જ દ્વારા સુશોભિત લાલ છે એવી પ્રજ્ઞાપિત (દેવી) મારા હુષ્ટ દોષોનો વિનાશ કરે. ”—૬૦

સ્પષ્ટીકરણ

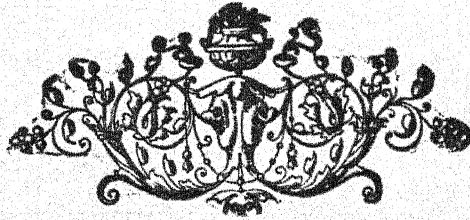
પ્રજ્ઞમિ દેવીનું સ્વરૂપ—

રૌહિણી પ્રમુખ ૧૬ વિદ્યા-દેવીઓમાં એક પ્રજ્ઞાપિત નામની પણ વિદ્યા-દેવી છે. આનો વર્ણ કમલસમાન છે અને એને મોરનું વાહન છે. વિશેષમાં એના બે હાથ શક્તિ અને કમલથી શોભે છે. આ ૧વાત નીચેના શ્લોક ઉપરથી એમ શકાય છે:—

“શક્તિસરોરુહસ્તા, મયૂરકૃતયાનલીલયા કલિતા ।
 પ્રજ્ઞતિર્વિજ્ઞતિં, શૃણોતુ નઃ કમલપત્રાભા ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧

આ દેવીની સ્તુતિના સંબંધમાં એટલું ઉમેરવું આવશ્યક સમજાય છે કે અત્ર પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું અનુકરણ કરવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે.

૧ નિર્વાણ-કલિકામાં આથી જુદું સ્વરૂપ આલેખવામાં આવ્યું છે. જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ ૧૮૬).

૧૬ શ્રીશાન્તિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશાન્તિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

યં સ્તૌતિ 'શાન્તિ'જિનમિન્દ્રતતિનિતાન્તં

શ્રીજાતરૂપતનુકાન્તરસાભિરામમ્ ।

શાન્તિં સુરીભિરભિનૂત ! નુદન્ સ નુન્ન—

શ્રીજાતરૂપ ! તનુ કાન્તરસાભિરામમ્ ॥ ૬૧ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સ ત્વં શાન્તિ—શિવં તનુ—વિસ્તારય । જનાનામિતિ ગમ્યમ્ । હે અભિનૂત !—સ્તુત ! ।
કાભિઃ ? સુરીભિઃ—દેવીભિઃ । ત્વં કિં કુર્વન્ ? નુદન્—વ્યથયન્ । કં ? આમં—રોગમ્ ।
નુન્ન—નિરસ્તં શ્રીજાતસ્ય—કામસ્ય રૂપં—સ્વરૂપં યેન તત્સં૦ । સુરીભિઃ કિં૦ ? કાન્તા—મનોજ્ઞા
રસાઃ—શૃંગારાદયો યાસાં તાભિઃ । સ કઃ ? યં—શાન્તિજિનં ઇન્દ્રતતિઃ સ્તૌતિ નિતાન્તં—
નિરન્તરમ્ । યં કિં૦ ? શ્રીજાતરૂપસ્ય—શ્રીયુક્તસ્વર્ણસ્ય સમા તનુઃ—શરીરં તત્ર કાન્તો રસો—
વલં તેનાભિરામઃ—સુન્દરસ્તમ્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

યં શ્રી—જાતરૂપ—તનુ—કાન્ત—રસ—અભિરામં 'શાન્તિ'—જિનં ઇન્દ્ર—તતિઃ નિતાન્તં સ્તૌતિ, સઃ
(ત્વં) કાન્ત—રસાભિઃ સુરીભિઃ અભિનૂત ! નુન્ન—શ્રીજાત—રૂપ ! આમં નુદન્ શાન્તિં તનુ ।

શીખ૨દીર્થ

સ્તૌતિ (ધા૦ સ્તુ)=સ્તવે છે, સ્તુતિ કરે છે.
શાન્તિ=શાન્તિ(નાથ), સોળમા તીર્થકર.
શાન્તિજિનં=શાન્તિ જિનેશ્વરને.
ઇન્દ્ર=સુરપતિ.
તતિ=શ્રેણિ, પંક્તિ.
ઇન્દ્રતતિ=સુરપતિઓની શ્રેણિ.
નિતાન્તં=નિરંતર.
શ્રી=લક્ષ્મી.
જાતરૂપ=સુવર્ણ, સોનું.

અભિરામ=મનોહર, સુંદર.

શ્રીજાતરૂપતનુકાન્તરસાભિરામં=લક્ષ્મીયુક્ત
સુવર્ણસમાન શરીરને વિષે સુંદર બળ
વડે મનોહર.

શાન્તિ (મૂં શાન્તિ)=શાન્તિને.

સુરીભિઃ (મૂં સુરી)=દેવીઓ વડે.

અભિનૂત ! (ધા૦ નૂ)=હે સ્તુતિ કરાયેલ !

નુદન્ (મૂં નુદન્)=પીડા કરતો.

નુન્ન (ધા૦ નુદ)=પરાસ્ત કરેલ.

શ્રીજાત=કંઠર્પ, મહન.

રૂપ=સ્વરૂપ.

નુજ્જશ્રીજાતરૂપ!=પરાસ્ત કર્યું છે મહનના સ્વરૂપને જેણે એવા ! (સં૦)

તત્તુ (ધા૦ તત્તુ)=તું વિસ્તાર કર.

રસ=(શૃંગારાદિક) રસ.

કાન્તરસાભિઃ=મનોહ છે રસો જેના એવી.

આમં (મૂ૦ આમ)=રોગને.

સ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ—

“લક્ષ્મીયુક્ત સુવર્ણના સમાન શરીરને વિષે સુંદર બળ વડે મનોહર એવા જે શાન્તિ જિનેશ્વરની સુર-પતિઓનો સમુદાય નિરંતર સ્તુતિ કરે છે, તે તું હે મનોહર (શૃંગારાદિક) રસવાળી એવી દિવ્યાંગનો વડે સ્તુતિ કરાયેલ (નાથ) ! વળી કંઠર્પના રૂપને જેણે પરાસ્ત કર્યું છે એવા (અર્થાત્ અનુપમ સૌન્દર્યથી વિભૂષિત વીતરાગ) ! (મનુષ્યોના) રોગને ખીડા કરતો (અર્થાત્ તેને દૂર કરીને) (તેમની) શાન્તિનો વિસ્તાર કર. ”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગારાદિક રસો—

મોટે ભાગે રસોની સંખ્યા આઠની ગણવામાં આવે છે અને આ આઠ રસોથી શૃંગાર, હાસ્ય, કરૂણા, રૌદ્ર, વીર, લયાનક, ળીભત્સ અને અદ્ભુત રસો સમજવામાં આવે છે; પરંતુ કવિયત્ આ શૃંગારાદિક આઠ રસો ઉપરાંત શાન્તિ, વાત્સલ્ય અને ભક્તિ એ ત્રણનો પણ ‘રસ’ શબ્દથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને તેમ થતાં રસોની સંખ્યા અગ્યારની થાય છે.

શ્રીશાન્તિનાથનાં ચરિત્રો—

જેમ અન્ય તીર્થકરોના સંબંધમાં તેમના જીવનના ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલાં ચરિત્રો પરત્વે આપણે ઉદ્ભેષ કરી ગયા, તેમ અત્ર પણ શાન્તિનાથ-ચરિત્ર પરત્વે જે શબ્દ લખવા આવશ્યક સમજાય છે. જૈન ગ્રન્થાવલી પ્રમાણે આ સોળમા તીર્થકર શ્રીશાન્તિનાથનાં ત્રણ ચરિત્રો પ્રાકૃત ભાષામાં અને ચાર સંસ્કૃત ભાષામાં કાવ્યરૂપે લખાયેલાં છે. તેમાં ૧૨૧૦૦ ગાથાવાળું ચરિત્ર શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિના ગુરૂ શ્રીદેવચન્દ્રે, ૫૫૭૪ ગાથાવાળું ચરિત્ર શ્રીમાણિક્યચન્દ્ર અને ૪૮૫૫ ગાથાનું એક ચરિત્ર શ્રીમુનિદેવે રચેલ છે. આ તો પ્રાકૃત કાવ્યોની વાત થઈ. હવે સંસ્કૃત કાવ્યો પરત્વે વિચાર કરીએ. તેમાં શ્રીઅગ્નિતપ્રભે ૪૬૨૮ શ્લોકનું એક કાવ્ય, શ્રીમુનિભદ્રે^૨ ૬૨૭૨ શ્લોકનું અને શ્રીદેવાનંદના શિષ્ય શ્રીકનકપ્રભે ૧૬૩ પત્રાત્મક કાવ્ય રચેલ છે. પાંચ મહાકાવ્યમાં અન્તિમ તેમજ ઉત્તમ ગણાતા ‘નૈષધીય ચરિત’ના પાદ-પૂર્તિરૂપ ‘શાન્તિનાથ-ચરિત્ર સ્મૃતસંધાનમહાકાવ્ય’ જેવા આશ્ચર્યજનક કાવ્યના કર્તા ઉપાધ્યાય મેઘવિજયજીએ રચ્યું છે. આ ઉપરાંત શ્રીલાવચન્દ્રે તેમજ શ્રીઉદયસાગરે જે ચરિત્રો ‘ગદ્યમાં રચ્યાં છે.

૧ સરખાવો—

“શુક્લારહસ્યકરુણા-રૌદ્રવીરમયાનકાઃ ।

ભીમસાહુતસંજ્ઞૌ ચે-ત્યદ્વૌ નાઢ્યે રસાઃ સ્મૃતાઃ ॥”—કાવ્ય-પ્રકાશ

૨ આ કાવ્ય ‘શ્રીયશોવિજયજૈનગ્રન્થમાલા’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૩ આ કાવ્ય ‘જૈનવિવિધસાહિત્યશાસ્ત્રમાલા’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૪ શાન્તિનાથ-ચરિત્ર ગદ્યમાં તેમજ પદ્યમાં ‘જૈનધર્મપ્રસારકસભા’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે.

૧૬ શ્રીશાન્તિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશાન્તિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

યં સ્તૌતિ 'શાન્તિ'જિનામિન્દ્રતતિર્નિતાન્તં

શ્રીજાતરૂપતનુકાન્તરસાભિરામમ્ ।

શાન્તિં સુરીભિરભિનૂત ! નુદન્ સ નુન્ન—

શ્રીજાતરૂપ ! તનુ કાન્તરસાંભિરામમ્ ॥ ૬૧ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સ ત્વં શાન્તિ—શિવં તનુ—વિસ્તારય । જનાનામિતિ ગમ્યમ્ । હે અભિનૂત !—સ્તુત ! ।
કામિઃ ? સુરીમિઃ—દેવીમિઃ । ત્વં કિં કુર્વન્ ? નુદન્—વ્યથયન્ । કં ? આમં—રોગમ્ ।
નુન્ન—નિરસ્તં શ્રીજાતસ્ય—કામસ્ય રૂપં—સ્વરૂપં યેન તત્સં૦ । સુરીમિઃ કિં૦ ? કાન્તા—મનોજ્ઞા
રસાઃ—શૃંગારાદયો યાસાં તામિઃ । સ કઃ ? યં—શાન્તિજિનં ઇન્દ્રતતિઃ સ્તૌતિ નિતાન્તં—
નિરન્તરમ્ । યં કિં૦ ? શ્રીજાતરૂપસ્ય—શ્રીયુક્તસ્વર્ણસ્ય સમા તનુઃ—શરીરં તત્ર કાન્તો રસો—
વલ્લં તેનાભિરામઃ—સુન્દરસ્તમ્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

યં શ્રી—જાતરૂપ—તનુ—કાન્ત—રસ—અભિરામં 'શાન્તિ'—જિનં ઇન્દ્ર—તતિઃ નિતાન્તં સ્તૌતિ, સઃ
(ત્વં) કાન્ત—રસામિઃ સુરીમિઃ અભિનૂત ! નુન્ન—શ્રીજાત—રૂપ ! આમં નુદન્ શાન્તિં તનુ ।

શબ્દાર્થ

સ્તૌતિ (ધા૦ સ્તુ)=સ્તવે છે, સ્તુતિ કરે છે.
શાન્તિ=શાન્તિ(નાથ), સોળમા તીર્થકર.
શાન્તિજિનં=શાન્તિ જિનેશ્વરને.
ઇન્દ્ર=સુરપતિ.
તતિ=શ્રેણિ, પંક્તિ.
ઇન્દ્રતતિઃ=સુરપતિઓની શ્રેણિ.
નિતાન્તં=નિરંતર.
શ્રી=લક્ષ્મી.
જાતરૂપ=સુવર્ણ, સોનું.

અભિરામ=મનોહર, સુન્દર.
શ્રીજાતરૂપતનુકાન્તરસાભિરામં=લક્ષ્મીયુક્ત
સુવર્ણસમાન શરીરને વિષે સુંદર બળ
વડે મનોહર.
શાન્તિ (મૂ૦ શાન્તિ)=શાન્તિને.
સુરીમિઃ (મૂ૦ સુરી)=દેવીઓ વડે.
અભિનૂત ! (ધા૦ નૂ)=હે સ્તુતિ કરાયેલ !
નુદન્ (મૂ૦ નુદત)=પીડા કરતો.
નુન્ન (ધા૦ નુદ્)=પરાસ્ત કરેલ.

શ્રીજાત=કંઠર્પ, મહન.

રૂપ=સ્વરૂપ.

નુજ્જશ્રીજાતરૂપ ! =પરાસ્ત કર્યું છે મહનના સ્વરૂપને જેણે એવા ! (સં૦)

તન્નુ (ધા૦ તન્) =તું વિસ્તાર કર.

રસ=(શૃંગારાદિક) રસ.

કાન્તરસાભિઃ=મનોહર છે રસો જેના એવી.

આમં (મૂ૦ આમ) =રોગને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ—

“લક્ષ્મીયુક્ત સુવર્ણના સમાન શરીરને વિષે સુંદર બળ વડે મનોહર એવા જે શાન્તિ જિનેશ્વરની સુર-પતિઓનો સમુદાય નિરંતર સ્તુતિ કરે છે, તે તું હે મનોહર (શૃંગારાદિક) રસવાળી એવી દિવ્યાંગનો વડે સ્તુતિ કરાયેલ (નાથ) ! વળી કંઠર્પના રૂપને જેણે પરાસ્ત કર્યું છે એવા (અર્થાત્ અનુપમ સૌન્દર્યથી વિભૂષિત વીતરાગ) ! (મનુષ્યોના) રોગને પીડા કરતો (અર્થાત્ તેને દૂર કરીને) (તેમની) શાન્તિનો વિસ્તાર કર. ”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગારાદિક રસો—

મોટે ભાગે રસોની સંખ્યા આઠની ગણવામાં આવે છે અને આ આઠ રસોથી શૃંગાર, હાસ્ય, કંઠર્પ, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભત્સ અને અદ્ભુત રસો સમજવામાં આવે છે;^૧ પરંતુ કવયિત્ આ શૃંગારાદિક આઠ રસો ઉપરાંત શાન્તિ, વાત્સલ્ય અને ભક્તિ એ ત્રણનો પણ ‘રસ’ શબ્દથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને તેમ થતાં રસોની સંખ્યા અગ્યારની થાય છે.

શ્રીશાન્તિનાથનાં ચરિત્રો—

જેમ અન્ય તીર્થકરોના સંબંધમાં તેમના જીવનના ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલાં ચરિત્રો પરત્વે આપણે ઉલ્લેખ કરી ગયા, તેમ અત્રે પણ શાન્તિનાથ-ચરિત્ર પરત્વે જે શબ્દ લખવા આવશ્યક સમજાય છે. જૈન ગ્રન્થાવલી પ્રમાણે આ સોળમા તીર્થકર શ્રીશાન્તિનાથનાં ત્રણ ચરિત્રો પ્રાકૃત ભાષામાં અને ચાર સંસ્કૃત ભાષામાં કાવ્યરૂપે લખાયેલાં છે. તેમાં ૧૨૧૦૦ ગાથાવાળું ચરિત્ર શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિના ગુરૂ શ્રીદેવચન્દ્રે, ૫૫૭૪ ગાથાવાળું ચરિત્ર શ્રીમાણિક્યચન્દ્ર અને ૪૮૫૫ ગાથાવાળું એક ચરિત્ર શ્રીસુનિદેવે રચેલ છે. આ તો પ્રાકૃત કાવ્યોની વાત થઈ. હવે સંસ્કૃત કાવ્યો પરત્વે વિચાર કરીએ. તેમાં શ્રીઅજિતપ્રભે ૪૬૨૮ શ્લોકનું એક કાવ્ય, શ્રીસુનિભદ્રે^૨ ૬૨૭૨ શ્લોકનું અને શ્રીદેવાનંદના શિષ્ય શ્રીકનકપ્રભે ૧૬૩ પત્રાત્મક કાવ્ય રચેલ છે. પાંચ મહાકાવ્યમાં અન્તિમ તેમજ ઉત્તમ ગણાતા ‘નૈષધીય ચરિત’ના પાદ-પૂર્તિરૂપ શાન્તિનાથ-ચરિત્ર સ્વપ્તસંધ્યાનમહાકાવ્ય જેવા આશ્ચર્યજનક કાવ્યના કર્તા ઉપાધ્યાય મેઘવિજયજીએ રચ્યું છે. આ ઉપરાંત શ્રીભાવચન્દ્રે તેમજ શ્રીઉદયસાગરે જે ચરિત્રો ગદ્યમાં રચ્યાં છે.

૧ સરખાવો—

“શૃંગારહાસ્યકરુણ-રૌદ્રવીરમયાનકાઃ ।

ભીમતામ્રુતસંજ્ઞો ચે-ત્યષ્ટો નાટ્યે રસાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ”—કાવ્ય-પ્રકાશ

૨ આ કાવ્ય ‘શ્રીયશોવિજયજૈનગ્રન્થમાલા’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૩ આ કાવ્ય ‘જૈનવિવિધસાહિત્યશાસ્ત્રમાલા’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

૪ શાન્તિનાથ-ચરિત્ર ગદ્યમાં તેમજ પદ્યમાં ‘જૈનધર્મપ્રસારકસભા’ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે.

જિનેશ્વરેભ્યઃ પ્રાર્થના—

રાજીભિરર્ચિતપદાઽમૃતભોજનાનાં

મન્દારવારમણિમાલિતમસ્તકાનામ્ ।

પુંસાં દદાતુ કુશલં જિનરાજમાલા—

ઽમન્દારવાઽરમણિમાલિતમસ્તકાનામ્ ॥ ૬૨ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

જિનરાજમાલા—જિનેન્દ્રાલી પુંસાં—નૃણાં કુશલં—શિવં દદાતુ—દિશતુ । માલા કિં૦ ? રાજીભિઃ—શ્રેણીભિઃ અર્ચિતૌ—પૂજિતૌ પદૌ—પાદૌ યસ્યાઃ સા । કેષાં ? અમૃતભોજનાનાં—દેવાનામ્ । અમૃતભોજનાનાં કિં૦ ? મન્દારાણાં—કલ્પદ્રુપુષ્પાણાં વારઃ—સમૂહો મળયો—રત્નાનિ તૈઃ માલિતં—કલિતં મસ્તકં—શિરો યેષાં તેષામ્ । માલા કિં૦ ? અમન્દો—ગમ્ભીરઃ આરવઃ—શબ્દો યસ્યાઃ સા । અરં—અત્યર્થમ્ । કુશલં કિં૦ ? અણિમ્નાં—લઘ્વિવિશેષાણાં આલિઃ—શ્રેણિઃ તસ્યા તા—રમા યત્ર તત્ । પુંસાં કિં૦ ? અસ્તં—ગતં કં—સુખં યેષા તેષામ્ ॥ ૬૨ ॥

અન્વયઃ

મન્દાર—વાર—મણિ—માલિત—મસ્તકાનાં અમૃત—ભોજનાનાં રાજીભિઃ અર્ચિત—પદા અ—મન્દ—આરવા જિન—રાજન્—માલા અસ્ત—કાનાં પુંસાં અણિમન્—આલિ—તં કુશલં અરં દદાતુ ।

શીખ૨ર્થ

રાજીભિઃ (મૂં રાજી)=પંક્તિઓ વડે.

અર્ચિત (ઘાં અર્ચ)=પૂજિત.

પદ=ચરણ.

અર્ચિતપદા=પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવી.

ભોજન=આહાર.

અમૃતભોજન=અમૃત છે આહાર જેનો તે, દેવ.

અમૃતભોજનાનાં=દેવોની.

મન્દાર=મન્દાર, કલ્પવૃક્ષનું કુસુમ.

વાર=સમૂહ.

મણિ=રત્ન.

માલિત=શોભિત.

મસ્તક=શીર્ષ, માથું.

મન્દારવારમણિમાલિતમસ્તકાનાં=મન્દારના

સમૂહ અને રત્નો વડે શોભે છે મસ્તકો જેમનાં એવા.

પુંસાં (મૂં પુંસ)=પુરુષોને.

દદાતુ (ઘાં દા)=અર્પો.

કુશલં (મૂં કુશલ)=કલ્યાણને.

માલા=હાર, શ્રેણિ.

રાજન્=પ્રભુ.

જિનરાજમાલા=જિનેશ્વરની શ્રેણિ.

અમન્દ=ગંભીર.

આરવ=ધ્વનિ.

અમન્દારવા=ગંભીર છે ધ્વનિ જેનો એવી.

અરં=અત્યન્ત.

અણિમન્=અણિમા નામની સિદ્ધિ.

તા=લક્ષ્મી.

અણિમાલિતં=અણિમાલિકની શ્રેણિની લક્ષ્મી
છે જ્યાં એવું.

અસ્તકાનાં=જતું રહ્યું છે સુખ જેમનું એવા.

સ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

“જેમનાં મસ્તકો કંદપવૃક્ષનાં કુસુમોના સમૂહ અને રત્નો વડે વિભૂષિત છે એવા
અમરોની પંક્તિઓ વડે જનાં ચરણો પૂજ્યેશાં છે એવી તેમજ ગંભીર ધ્વનિવાળી એવી
જિનેશ્વરોની શ્રેણિ, જેમનું સુખ જતું રહ્યું છે એવા પુરુષોને અણિમાલિકની શ્રેણિની
લક્ષ્મીથી યુક્ત એવું કલ્યાણ સર્વથા સમર્પો.”—૬૨

* * * * *

જિનાગમસ્ય માધુર્યમ્—

યો ગોસ્તનીમધુરતાં નિજહાર હાનિ—

ચ્છિન્નાશિતાજિનવરાગમહારિવાર ! ।

માધુર્યમેતિ ન તવાધિશુચૌ મધુત્વ—

ચ્છિન્ના સિતા જિનવરાગમ ! હારિવારઃ ॥ ૬૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે જિનવરાગમ !—સિદ્ધાન્ત ! તવ માધુર્ય—મધુરત્વં સિતા—શર્કરા નૈતિ—ન યાતિ ।
સિતા કિં૦ ? મધુરત્વેન ચ્છિન્ના—જિતા । તવ કિં૦ ? હારિવારઃ—કાન્તનીરસ્ય । કવ ? આધિ-
શુચૌ—ચિત્તપીઢાગ્નૌ । તવ કિં૦ ? તસ્ય । તસ્ય કસ્ય ? યઃ—સિદ્ધાન્તઃ ગોસ્તનીમધુરતાં—
દ્રાક્ષામાધુર્ય નિજહાર—નિરાકરોતિ સ્મ । યઃ કિં૦ ? હાનિચ્છિત્—ક્ષયમિત્ । નાશિતઃ—
પ્રણાશિતઃ આજિનવરાગમહારીણાં—યુદ્ધનવપ્રેમવૃહદ્વૈરિણાં વારઃ—સમૂહો યેન તત્સં૦ ।
શસયોરૈકયાત્ ॥ ૬૩ ॥

અન્વયઃ

યઃ ગોસ્તની—મધુરતાં નિજહાર, હાનિ—ચ્છિદ્ (ચ વર્તતે), (તસ્ય) આધિ—શુચૌ હારિ—વારઃ
તવ માધુર્ય (હે) નાશિત—આજિ—નવ—રાગ—મહત્—અરિ—વાર ! જિન—વર—આગમ ! મધુત્વ—ચ્છિન્ના
સિતા ન યતિ ।

૧ આ અણિમાલિક સિદ્ધિઓના યતિક્રિયિત્ સ્વરૂપ સાથે જુઓ પૃ૦ ૬૮, ૬૯. આવી બીજી અનેક
શક્તિઓનું સ્વરૂપ યોગશાસ્ત્ર, શ્રુતલક્ષ્ય—અરિત્ર વિગેરે ગ્રન્થોમાંથી મળી શકે છે.

શબ્દાર્થ

ગોસ્તની=દ્રાક્ષા, દરાખ.
 મધુરતા=માધુર્ય, મીઠાશ.
 ગોસ્તનીમધુરતાં=દરાખની મીઠાશને.
 નિજહાર (ધાં હ)=નિરાકાર કર્યો.
 હાનિ=નાશ, ક્ષય.
 છિદ્=છેદવું, નાશ કરવો.
 હાનિચ્છિદ્=ક્ષયનો નાશ કરનાર.
 નાશિતાજિનવરાગમહારિવાર!=વિનાશ કર્યો છે
 સંગ્રામ, નૂતન અભિલાષા તેમજ મહાવૈરીના
 સમુદાયનો જેણે એવા ! (સં)
 માધુર્ય (મૂં માધુર્ય)=મીઠાશને.

પતિ (ધાં હ)=પાત્ર છે.
 આધિ=માનસિક પીડા.
 હુચિ=અગ્નિ.
 આધિહુચૌ=માનસિક પીડારૂપ અગ્નિને વિષે.
 મધુત્વ=મીઠાશ.
 છિન્ન (ધાં છિદ્)=કાપી નાંખેલ, છતાંયેલ.
 મધુત્વચ્છિન્ના=મીઠાશ વડે છતાંયેલી.
 સિતા=શર્કરા, સાકર.
 જિનવરાગમ ! =હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત !
 વાર=જળ.
 હારિવાર=મનોહર છે જળ જેનું એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમની અપૂર્વ મીઠાશ—

“ જેણે સંગ્રામ, નૂતન અભિલાષા તેમજ કંદા શત્રુઓના સમુદાયનો વિનાશ કર્યો છે એવા હે (પ્રવચન) ! હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત ! જેણે દ્રાક્ષની મીઠાશને પરાસ્ત કરી તેમજ જેણે ક્ષયનો અંત આણ્યો, તે માનસિક પીડારૂપી અગ્નિને (શાંત કરવામાં) મનોહર જલસમાન એવા તારા માધુર્યને મીઠાશ વડે છતાંયેલી સાકર પામી શકતી નથી. ”—૬૩

સ્પષ્ટીકરણ

ચરણ-સમાનતા—

આ પદ્યના ચતુર્થ ચરણમાં ‘ સિતા ’ પદમાં સકાર હોવાથી અને અન્તમાં વિસર્ગની અધિકતા હોવાથી એ ચરણ દ્વિતીય ચરણની સાથે તદન મળતું આવતું નથી, વાસ્તે આ પદ દૂષિત છે એમ માનનારે નિમ્ન લિખિત શ્લોક તરફ તેમજ ૧૦૪ માં પૃષ્ઠ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરવો જોઈએ.

“ રલયોર્ડલયોઞ્ચૈવ, શસયોર્વવયોસ્તથા ।

વદન્ત્યેષાં ચ સાવર્ણ્ય—મલક્ષારવિદો જનાઃ ॥ ”

—સારસ્વત વ્યાકરણ, શ્લોક ૧૮

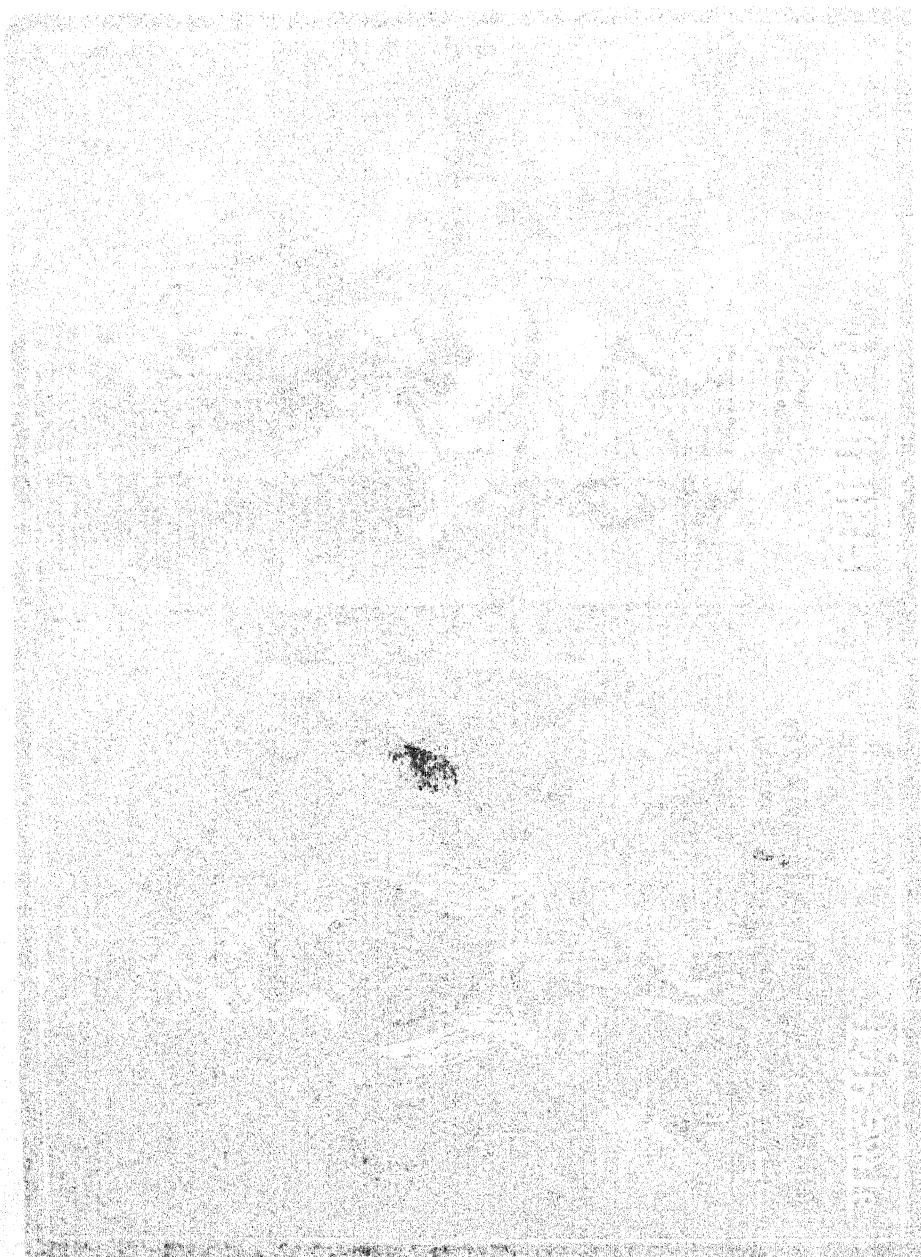
* * * * *

गरुडयक्ष बराहवाहनं क्रोडवदनं श्यामवर्णं चतुर्भुजं बीजपूरक-
पद्मयुक्तदक्षिणपाणिं नकुल्यक्षमुत्रवामपाणिं चेति । All rights reserved.

निर्वाणी देवी गौरवर्णा पद्मामनां चतुर्भुजां पुस्तकोत्पल-
युक्तदक्षिणकरां कमण्डलुकमलयुतवामहस्तां चेति ।

Lakshmi Art, Bombay 8

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
1960
LAWRENCE A. BURTON

નિર્વાણીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

શ્રીઆચિરેયચરણાન્તિકસક્તચિત્તા

નિર્વાણિની રસનરોચિતદેહકાન્તા ।

માં શર્મણાં પૃથુ વિધેહિ ગૃહં સુરાણાં

‘નિર્વાણિ’ ! નીરસનરોચિતદેહ કાન્તા ॥ ૬૪ ॥ ૧૬ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે નિર્વાણિ !-નિર્વાણીદેવિ ! ત્વં માં શર્મણાં-સુશ્વાનાં ગૃહં-મન્દિરં વિધેહિ-કુરુ । ગૃહં
કિં૦ ? પૃથુ-વિશાલમ્ । રૂઢ-લોકે । ત્વં કિં૦ ? સુરાણાં કાન્તા-સુરી । પુનઃ કિં૦ ? નીરસન-
રાણાં-દરિદ્રિણાં ઉચિતદા-યોગ્યપ્રદા । પુનઃ કિં૦ ? શ્રીઆચિરેયચરણાન્તિકે-શ્રીશાન્તિનાથ-
પદનિકટે સક્તં-લીનં ચિત્તં-મનો યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં૦ ? નિર્વાણિની-સુખિની । પુનઃ
કિં૦ ? રસનેન-મેઘલયા રોચિતં-શોભિતં દેહં-વપુઃ તેન કાન્તા-રમણીયા ॥ ૬૪ ॥

અર્થઃ

‘નિર્વાણિ’ ! શ્રી-આચિરેય-ચરણ-અન્તિક-સક્ત-ચિત્તા નિર્વાણિની રસન-રોચિત-દેહ-
કાન્તા નીરસ-નર-ઉચિત-દા સુરાણાં કાન્તા (ત્વં) માં રૂઢ શર્મણાં પૃથુ ગૃહં વિધેહિ ।

શીઘ્રાર્થ

આચિરેય=અચિર વિધયક, અચિરના પુત્ર,
શાન્તિનાથ.

ચરણ=પગ.

અન્તિક=સમીપતા, પાસેપણું.

સક્ત (ધા૦ સક્ત)=લીન, આસક્ત.

ચિત્ત=મન.

શ્રીઆચિરેયચરણાન્તિકસક્તચિત્તા=શ્રીશાન્તિ-
નાથના ચરણની સમીપતાને વિષે લીન
થયેલું છે મન જેતું એવી.

નિર્વાણિની=સુખી.

રસન=કટિ-મેખલા, ઠંઠારો.

રસનરોચિતદેહકાન્તા=કટિ-મેખલા વડે સુશો-
ભિત શરીરને લીધે રમણીય.

શર્મણાં (મૂ૦ શર્મણ)=સુખોના.

વિધેહિ (ધા૦ ધા)=તું કર, તું બનાવ.

ગૃહં (મૂ૦ ગૃહ)=ઘરને.

સુરાણાં (મૂ૦ સુર)=દેવોના.

નિર્વાણિ!=હે નિર્વાણી (દેવી) !

નીરસ=રસ વિનાના, નિર્ધન.

નીરસનરોચિતદા=નિર્ધન જનોને થોડું (વસ્તુ)

અર્પણ કરનારી.

કાન્તા=પ્રિયા.

શ્લોકાર્થ

નિર્વાણી દેવીની સ્તુતિ—

“હે નિર્વાણી (દેવી) ! શ્રીઅચિરા-નન્દન (અર્થાત્ શાંતનાથ)ના ચરણને વિષે જેનું મન આસક્ત છે એવી, તથા સુખી, તેમજ કટિ-મેખલા વડે શોભતા શરીર વડે રમણીય એવી તથા વળી (ધનરૂપી) રસ-રહિત (અર્થાત્ દરિદ્રી) જનોને ઉચિત (દાન) દેનારી એવી દેવોની પ્રિયા તું મને લોકને વિષે સુખોનું વિશાળ મન્દિર બનાવ (અર્થાત્ મને સુખી કર).”—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

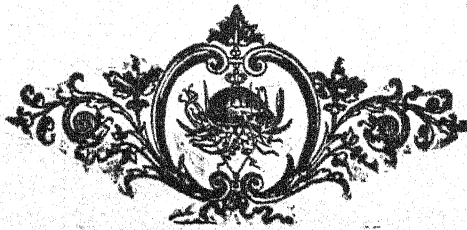
નિર્વાણી દેવીનું સ્વરૂપ—

સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાન્તિનાથની શાસન-દેવીનું નામ નિર્વાણી છે. આ દેવીનો સુવર્ણ-સમાન વર્ણ છે. વિશેષમાં એનું આસન પદ્મ છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથમાં યુસ્તક અને કમળ છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથમાં કમણ્ડળ અને કમળ છે. આ દેવીનું વર્ણન આચાર-દિનકર પ્રભાણે નીચે મુજબ છે:—

“પદ્મસ્થા કનકરુચિશ્ચતુર્ભુજા મૂત્કલ્હારોત્પલકલિતાઽપસવ્યપાણયોઃ ।

કરકામ્બુજસવ્યપાણિયુરમા નિર્વાણી પ્રવિશતુ નિર્વૃત્તિં જનાનામ્ ॥”

—પત્રાંક ૧૭૬.

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथस्य स्तुतिः—

मां 'कुन्धु'नाथ ! शमथावसथः प्रकृष्ट—

स्थानं दमाय नय मोहनवारिराशेः ।

मध्येऽम्बुनाथतुलनां कलयन्ननल्पा—

स्थानन्दमाय ! नयमोहनवारिराशेः ॥ ६५ ॥

—वसन्त०

विवरणम्

हे कुन्धुनाथ ! त्वं मां प्रकृष्टस्थानं—मोक्षं नय—प्रापय । कस्मै ? दमाय—दमनाय । कस्य ? मोहो—मौढ्यं स एव नवारिराशिः—नवीनवैरिसङ्घस्तस्य । त्वं किं ? शमथस्य—शमस्य आवसथः—स्थानम् । त्वं किं कुर्वन् ? कलयन्—धरन् । कां ? अम्बुनाथतुलनां—धरुणसाम्यम् । क्व ? मध्ये । कस्य ? नय एव मोहनः—सुन्दरो वारिराशिः—सागरः तस्य । अनल्पा—महती या आस्था—संसन् तस्या आनन्दमाया—हर्षरमाया आयः—प्राप्तिः यस्मात् तत्सं० ॥ ६५ ॥

अन्वयः

(हे) अनन्तर—आस्था—आनन्द—मा—आय ! 'कुन्धु'—नाथ ! शमथ—आवसथः नय—मोहन—वारि—राशेः मध्ये अम्बु—नाथ—तुलनां कलयन् (त्वं) मोह—नव—अरि—राशेः दमाय मां प्रकृष्ट—स्थानं नय ।

शब्दार्थः

कुन्धु=कुन्धु(नाथ), सत्तरमा तीर्थकर.

नाथ=स्वामी.

कुन्धुनाथ !=डे कुन्धुनाथ !

शमथ=शम, शांति.

आवसथ=स्थान, स्थान.

शमथावसथः=शमना स्थान(३५).

प्रकृष्ट=उत्तम, मुख्य.

स्थान=धाम.

प्रकृष्टस्थानं=उत्तम धाम प्रति.

दमाय (मू० दम)=दमनने भाटे.

राशि=समूह.

मोहनवारिराशेः=अज्ञानरूपी नवीन शत्रु—समूहना.

अम्बु=जल.

अम्बुनाथ=जलने स्वामी, वरुण.

तुलना=सादृश्य, सरूपापत्ति, समानता.

अम्बुनाथतुलनां=वरुणी समानता.

कलयन् (मू० कलयत्)=धारयु करतो.

અનલ્પ=અહુ.

આસ્થા=સભા.

અનલ્પાસ્થાનન્દમાય ! = મોટી સભાના હર્ષની
લક્ષ્મીને લાભ છે જેથી એવા ! (સં.)

મોહન=મોહકારક, મુન્દર.

વારિરાશિ=સમુદ્ર, સાગર.

નયમોહનવારિરાશો=નયરૂપી મોહજનક
સાગરની.

શ્લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ—

“જેથી મહાસભાના હર્ષની લક્ષ્મીને લાભ છે એવા (સત્તરમા તીર્થંકર) ! હે
કુન્થુનાથ ! શમના સ્થાનરૂપ તેમજ નયરૂપી મનોમોહક સાગરની મધ્યે વરૂણની ઉપમાને
ધારણ કરતો થકા તું મને મોહરૂપી નવીન શત્રુ-સમૂહના હમનાર્થે ઉત્કૃષ્ટ ધામ (અર્થાત્
મોક્ષ-નગર) પ્રતિ લઈ જા. ”—૬૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીકુન્થુનાથ-ચરિત્ર—

સૂર રાજાના પુત્ર શ્રીકુન્થુનાથનું એક ચરિત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં વિશ્વધ્રમણે (?) ૫૫૫૫
શ્લોક પ્રમાણનું રચ્યું છે. આ ઉપરાંત આ તીર્થંકરને લગતું એક પ્રાકૃત ચરિત્ર પણ છે.

* * * * *

તીર્થપતીનાં સ્મરણમ્—

નિત્યં વહેમ હૃદયે જિનચક્રવાલ—

માનન્દદાનમહિતં નરકાન્તકારિ ।

મુક્તાકલાપમિવ હારિગુણં ધુનાનં

માનં દદાનમહિતં નરકાન્તકારિ ॥ ૬૬ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

જિનચક્રવાલં—જિનવ્રજં વયં હૃદયે વહેમ—સ્મરેમ નિત્યં—સદા । ચક્રવાલં કિં૦ ?
આનન્દસ્ય—હર્ષસ્ય દાનં યેષાં એતાદૃશૈઃ નરૈઃ મહિતં—પૂજિતમ્ । પુનઃ કિં૦ ? નરકસ્ય—નિરયસ્ય
અન્તકારિ—વિનાશિ । પુનઃ કિં૦ ? હારિણઃ—કાન્તા ગુણા यस્ય તત્ । ઇવ—યથા મુક્તાકલાપં—
હારં હારિગુણં કશ્ચિત્ ધરતિ । ચક્રવાલં કિં કુર્વાણં ? ધુનાનં—નિરસ્યત્ । કં ? માનં—ગર્વમ્ ।
માનં કિં કુર્વાણં ? દદાનં—દદતમ્ । કિં ? અહિતં—દુઃખમ્ । ચક્રવાલં કિં૦ ? નરાણાં કાન્તં—
વાઙ્મિતં કરોતીત્યેવંશીલં તત્ તથા ॥ ૬૬ ॥

અન્વયઃ

(વયં) આનન્દ-દાન-મહિતં, નરક-અન્ત-કારિ, હારિન્-ગુણં, અ-હિતં દદાનં માનં ધુનાનં, નર-કાન્ત-કારિ જિન-ચક્રવાલં મુક્તા-કલાપં ઇવ હૃદયે નિત્યં વહેમ ।

શીઘ્રાર્થ

નિત્યં=સદા.

વહેમ (ઘાં વહ)=આપણે ધારણ કરીએ.

ચક્રવાલ=મંડળ, સમૂહ.

જિનચક્રવાલં=તીર્થકરોના સમૂહને.

આનન્દદાનમહિતં=હર્ષ છે દાન જેમનું એવા

વડે પૂજિત.

નરક=નરક.

નરકાન્તકારિ=નરકનો નાશ કરનારા.

મુક્તા=મોતી.

કલાપ=સમૂહ.

મુક્તાકલાપં=મોતીની માળા.

ગુણ=(૧) ગુણ; (૨) દોરી.

હારિગુણં=મનોહર છે ગુણો જેના એવા.

ધુનાનં (મૂં ધુનાન)=નિરાસ કરનારા.

માનં (મૂં માન)=ગર્વને.

દદાનં (મૂં દદાન)=અર્પણ કરનારા.

કાન્ત (ઘાં કમ)=અભીષ્ટ, વાંછિત.

નરકાન્તકારિ=મનુષ્યોના અભીષ્ટને (અર્પણ) કરનારા.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરોનું સ્મરણ—

“ હર્ષનું દાન દેનારા એવા (સન્મતો) વડે પૂજિત, વળી નરકનો નાશ કરનારા (અર્થાત્ પ્રાણીઓને નરક-ગતિમાંથી બચાવનારા), મનોહર ગુણવાળા, અનિષ્ટને અર્પણ કરનારા અભિમાનનો નિરાસ કરનારા તેમજ મનુષ્યોનાં વાંછિતને (પૂર્ણ) કરનારા એવા જિન-સમુદાયને સુંદર દોરાવાળી મોતીની માળાની પેઠે આપણે નિરંતર હૃદયમાં વહન કરીએ (અર્થાત્ તેનું ધ્યાન ધરીએ-તેનું સ્મરણ કરીએ). ”—૬૬

સ્પષ્ટીકરણ

નરક—

અત્ર કોઈના મનમાં પ્રશ્ન ઉદ્ભવે કે જિનેશ્વરને નરકમાં પડતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનારા કેમ કહ્યા ? શું નરકમાં લયંકર દુઃખ છે કે જેથી આમ કહ્યું છે ? આનો ઉત્તર નીચેની હકીકત વિચારતાં આપોઆપ મળી જશે.

હિન્દુ, પારસી, ખ્રિસ્તી વિગેરે અનેક ધર્મોમાં ‘ નરક ’ વિષે ઉદ્ભવ કરવામાં આવ્યો છે અને તેને અતિશય દુઃખમય સ્થાન તરીકે ઓળખવામાં આવી છે. હિંદુ શાસ્ત્રકારો ૧૨૧ નરકો

૧ વામન-પુરાણના ૧૧ મા અધ્યાયમાં ૫૦-૫૮ શ્લોકોમાં જે એકવીસ નરકો ગણાવવામાં આવી છે તે નીચે મુજબ છે:—

જે હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી બળતા અંગારાથી ભરેલી સૌર્ય નામની પહેલી નરક છે. બીજી મહા-સૌર્ય નામની નરક પહેલી નરકથી એવડા વિસ્તારવાળી છે અને તે નીચે દેવતા સગાડવાથી તપેલા તાંબાની બનીનવાળી છે. આનાથી મોટી ત્રીજી તમિસ્ત્રા નામની નરક છે. એનાથી અમણી ચોથી નરક છે અને તેને

માને છે અને ખ્રિસ્તીઓ એક નરક માને છે, જ્યારે જૈનો સાત માને છે. આ નરકોની ભૂમિ ચારે તરફ નિત્ય અધકારથી છવાયેલી છે તેમજ શ્લેષ્મ, મૂત્ર, વિષ્ણુ, લોહી, પદ્મ ઇત્યાદિ-અશુભ પદાર્થોથી લેપાયેલી છે. આ ઉપરાંત જૈન માન્યતા અન્ય દર્શનકારોની માન્યતાથી એક બીજા અંશમાં પણ ભ્રૂંદી પડે છે અને તે એ છે કે કોઈ પણ જીવ હંમેશને માટે તો નરક વાસી નજ બને અને તે પણ વળી એટલે સુધી કે નરકમાં નારકી તરીકે ઉત્પન્ન થયેલો જીવ મરીને ફરીથી તરતજ તો ત્યાં જન્મે પણ નહિ.

(૧) રત્નપ્રભા, (૨) શર્કરાપ્રભા, (૩) વાલુકાપ્રભા, (૪) પંકપ્રભા, (૫) ધૂમપ્રભા, (૬) તમઃપ્રભા અને (૭) મહાતમઃપ્રભા એ સાત નરક-પૃથ્વીઓ છે, જ્યારે સાત નરકોનાં નામ તો ઘમાં, વંશા, શૈલા, અંજના, અરિષ્ટા, મધા અને માધવતી છે.

નારકીનું દુઃખ—

નરકના જીવોને ક્ષેત્ર-વેદના, અન્યોન્યકૃત વેદના અને પરમાધાર્મિકકૃત વેદના એમ ત્રણ પ્રકારની વેદના ભોગવવી પડે છે. તેમાં પ્રથમની ત્રણ નરકોમાં ઉષ્ણ વેદના છે, બીજી નરકમાં તેમજ પાંચમી નરકમાં ઉષ્ણ અને શીત એમ બંને પ્રકારની ક્ષેત્રવેદના છે, જ્યારે બાકીની બે નરકમાં માત્ર શીત વેદનાજ છે. ઉષ્ણ વેદનાના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં અસહ્ય તાપ પડી રહ્યો હોય અને તેમાં પણ ચારે બાજુ આખા નગરમાં અગ્નિ લડલડાટ બળી રહ્યો હોય અને એની જગાલા માત્રથી પણ લોકો ‘ત્રાહિ ત્રાહિ’ પોકારી રહ્યા હોય એવા અસહ્ય અગ્નિની મધ્યમાં પણ કોઈ નરકના જીવને સૂવાડવામાં આવે, તો ત્યાં તે નિરાંતે ઊઘી જાય.^૨ આવીજ રીતે શીત-વેદના પણ કેવી દુઃખદાયી હશે તેની કલ્પના કરી લેવી. આ તો ક્ષેત્ર-વેદનાનો વિચાર કર્યો. હવે અન્યોન્યકૃત વેદના વિચારીએ.

આના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ થશે કે એકજ સ્થાનમાં જન્મેલા અને અરસ-પરસ શત્રુ-ભાવ વહન કરનારા જીવો એક બીજાને દુઃખ દેવા બનતા પ્રયત્ન કરે છે. કેટલીક વાર તો ત્યાં રણ-સંગ્રામ જેવું ઘોર યુદ્ધ પણ મચે છે.

અંધતાભિન્ન કહેવામાં આવે છે. પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકોનાં કાળસૂત્ર, અપ્રતિષ્ઠ અને ઘટિયન્ત્ર એવાં નામો છે. બહોતેર હજાર યોજનના વિસ્તારવાળી અસિષ્ણવન નામની આકાશી નરક છે. નવમી, દશમી અગ્યારમી અને બારમી નરકોને તમકુન્ડા, કૃટશાલમલિ, કરપત્ર અને ધ્યાનભોજન એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એ પછી સંદંશ, લોહપિણ્ડ, કરમ્ભસિકતા, ભયંકર ક્ષાર નદી, કૃમિભોજન અને વૈતરણી એ નામની નરકો છે. ત્યાર પછી શોણિતપૂયભોજન એ નામની લોહી અને પૃથ્વી ભરેલી ઓગણીસમી નરક છે. ત્યાર બાદ અન્નાની ધાર જેવી ચક્રક નામની વીસમી અને સંશોષણ નામની એકવીસમી (છેલી) નરક છે. આ અધ્યાયના ૪૭ માં શ્લોકમાંના ઉલ્લેખ મુજબ આ એકત્રીસે નરકો પુષ્કરદ્વીપમાં આવેલી છે.

૧ આ વાત વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના સ્વોપજ ભાષ્યને આધારે આપી છે. વિશેષમાં શ્રીજયસિંહસરિકૃત કુમારપાત્ર-ચરિત્રના દ્વિતીય સર્ગના ૨૭૯મા અને ૨૮૦ માં શ્લોકો ઉપરથી પણ આ હકીકત બેઠ શકાય છે. આ સંબંધમાં મત-ભેદ હોય એમ ધર્મદેશનામાં ટાંચણરૂપે આપેલા નીચેના શ્લોક ઉપરથી બેઠ શકાય છે:—

“આદ્યેષુ ત્રિણ નરકે-પૂર્ણં શીતં પરેષુ ચ ।

ચતુર્થે શીતમુર્ણં ચ, દુઃખં ક્ષેત્રઃકૃત્ત્વં ત્વિદમ્ ॥ ૧ ॥”

૨ જો લોકોનો પર્વત નરકમાં લઇ જવામાં આવે, તો ત્યાં રહેલી ઉષ્ણતાને લઇને તે પણ ઝટ પીગળી જાય.

હવે ત્રીજી વેદના પરવે વિચાર કરીએ. મિથ્યાદષ્ટિ, પૂર્વજન્મમાં મહાપાપી અને પાપના પોટલા બાંધવામાં મોજ માનનારા એવા પંદર પ્રકારના અસુર-ગતિને પામેલા દેવતાઓ કે જેમને તેમનાં કૃત્યને લઈને તો પરમાધાર્મિકનો ઇલ્લાખ મળેલો છે, તે દેવતાઓ કીકાર્યે નરકમાં આવી નારશી જીવેને ત્રાસ આપવામાં કંઈ કચ્ચાસ રાખતા નથી. આ સંબંધમાં સૂચકાંગ (સૂત્રકૃતાંગ) સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં આગેદુબ ચિતાર ખડો કરવામાં આવ્યો છે. અત્ર તો હુંકમાં તેનું દિગ્દર્શન કરી લઈએ.

કેટલાક જીવેને પરમાધાર્મિક (નરકપાદો) નાના દ્વારમાંથી સીસાની સળીની માફક ખેંચી કાઢે છે; કેટલાકને તેઓ ધોળીઓ જેમ વચ્ચે ઝીંકે છે, તેમ વજના કાંટાવાળી શિલા ઉપર પટકે છે; કેટલાકને તેઓ તીક્ષ્ણ ભયંકર કરવત વડે લાકડાંની માફક વહેરે છે; કેટલાકને તલની માફક પીલે છે; અત્યંત આરા, બિના તેમજ હર્ગધમય જળવાળી તેમજ ભયંકર દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી અને અઆના જેવા નિત્ય વહેતા પ્રવાહોવાળી વૈતરણી નદી તરફ શાંતિને માટે દોડતા તૃપાતુર જીવેને ત્યાં તેઓ જઈ પહોંચે તે પૂર્વે બાણાદિ વડે વીધે છે; કેટલાકને ચણાની માફક સેકે છે; કેટલાકને શળીમાં પસેવી માંસની પેશીની માફક પકાવે છે; કેટલાકને ધગધગતા લોખંડના ધાંલલાની સાથે બગાડે છે; કેટલાકને તપાવેલું સીંચું પીવાડે છે; ઇત્યાદિ.

આવી પરમાધાર્મિકકૃત વેદના પ્રથમની ત્રણ નરકના જીવેને અનુભવવી પડે છે.

* * * * *

જિનવાણ્યાઃ પ્રશંસા—

વાचाં તતિર્જિનપતેઃ પ્રચિનોતુ મદ્રં

આજિણુમા નરહિતાકલિતાપકારૈઃ ।

સેવ્યા નરૈર્ધવલિમાસ્તસુધાસુધામા—

આજિણુમાનરહિતા કલિતાપકારૈઃ ॥ ૬૭ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

જિનપતેઃ વાચાં તતિઃ—વાગ્વીથી મદ્રં—શિવં પ્રચિનોતુ—તનોતુ । તતિઃ કિં૦ ? આજિણુઃ—શોભનશીલા મા—શોભા યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં૦ ? નરાણાં હિતા—હિતકારિણી । પુનઃ કિં૦ ? અકલિતા—રહિતા । કૈઃ ? અપકારૈઃ—અનુપકૃતિભિઃ । પુનઃ કિં૦ ? સેવ્યા—સેવનીયા । કૈઃ ? નરૈઃ—મનુજૈઃ । પુનઃ કિં૦ ? ધવલિસ્તા—ધવલત્વેન અસ્તાનિ—જિતાનિ સુધા—અમૃતં

૧ આ પંદર પ્રકારના સુવનપતિ ગતિના દેવોનાં નામો તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) અંબ, (૨) અંબાર્ધિ, (૩) રયામ, (૪) રામજ, (૫) રૂદ્ર, (૬) ઉપરૂદ્ર, (૭) કાલ, (૮) મહાકાલ, (૯) અસિ, (૧૦) અસિપત્રવન, (૧૧) કુંભી, (૧૨) વાહુકા, (૧૩) વૈતરણી, (૧૪) ખરસ્વર અને (૧૫) મહાધાપ.

સુધામઃ-ચન્દ્રઃ અબ્રાણિ-અબ્રકાનિ યયા સા । પુનઃ કિં ૦ ? અજિણુઃ-અજયનશીલો માનઃ
સ્મયઃ તેન રહિતા-વર્જિતા । અપકારૈઃ કિં ૦ ? કલિતાપકારૈઃ-સદ્ગ્રામવલેશકારકૈઃ ॥ ૬૭ ॥

અન્વયઃ

આજિણુ-મા નર-હિતા કલિ-તાપ-કારૈઃ અપકારૈઃ અ-કલિતા, નરૈઃ સેવ્યા, ધવલિમન્-
અસ્ત-સુધા-સુધામ-અબ્રા, અ-જિણુ-માન-રહિતા જિન-પતેઃ વાચાં તતિઃ ભદ્રં પ્રચિનોત્ ।

શીર્ષકાર્થ

વાચાં (મૂં વાચ્)=વાણીઓની.

પ્રચિનોત્ (ધાં ચિ)=વધારે કરે, વિસ્તાર કરે.

ભદ્રં (મૂં ભદ્ર)=કલ્યાણને.

આજિણુ=શોભનશીલ, પ્રદાશમાન.

મા=શોભા.

આજિણુમા=શોભનશીલ છે શોભા જેની એવી.

નરહિતા=મનુષ્યોને હિતકારી.

અકલિતા=રહિત.

અપકારૈઃ (મૂં અપકાર)=અપકારોથી.

સેવ્યા=સેવવા યોગ્ય.

નરૈઃ (મૂં નર)=મનુષ્યો વડે.

ધવલિમન્=ધવલતા, ધોળાશ, ધોળાપણ.

સુધામ=સુધાકર, ચન્દ્ર.

અબ્ર=અબરખ.

ધવલિમાસ્તસુધાસુધામાબ્રા=ધોળાશ વડે

પરાસ્ત કર્યા છે અમૃત, ચન્દ્ર તેમજ

અબરખને જેણે એવી.

અજિણુ=નહિ ક્ષેત્રમંદ.

અજિણુમાનરહિતા=નહિ ક્ષેત્રમંદ થતા એવા

ગર્વથી રહિત.

કલિ=કલહ, કળાઓ.

કલિતાપકારૈઃ=કલહકારી અને સંતાપકારક.

સ્તોકાર્થ

જિન-વાણીની પ્રશંસા—

“જેની લક્ષ્મી [અથવા શોભા] શોભનશીલ છે એવી, વળી મનુષ્યોને હિતકારી અને
(એથી કરીને તે) કલહકારી અને સંતાપકારક એવા અપકારોથી મુક્ત, તથા (બુદ્ધિશાળી)
મનુષ્યોને સેવવા યોગ્ય, તથા વળી જેણે ધવલતા વડે સુધા, સુધાકર તેમજ અબ્રકને
જાત્યાં છે એવી તેમજ વળી ક્ષેત્રમંદ નહિ થનારા એવા અભિમાનથી રહિત એવી તીર્થંકરની
વાણીઓની શ્રેણિ (હે ભગ્ય-જન ! તમારા) કલ્યાણને વિસ્તાર કરે. ”—૬૭

* * * * *

બલાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

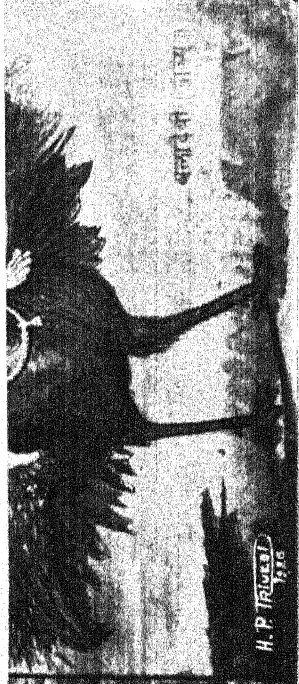
યા જાતુ નાન્યમમજ્જિનરાજપાદ—

દ્વન્દ્વં વિના શયવિભાકરરાજમાના ।

હે શ્રી‘બલે’ ! વરબલે ! સમસદ્ધકસ્ય

દ્વન્દ્વં વિનાશય વિભાકરરાજમાના ॥ ૬૮ ॥ ૧૭ ॥

—સન્ત ૦

गान्धर्वयज्ञं श्यामवर्णं हंसवाहनं चतुर्भुजं वरदपाशान्वित-
द्रक्षिणभुजं मातुलिङ्गाङ्कशार्धिष्ठित्व मभुजं चेति ।

वज्रं देवीं गोपवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वीजपूरकश्यान्वित-
द्रक्षिणभुजां भुगुण्डितश्यान्वितवामभुजां चेति ।

All rights reserved.

Lakshmi Art Bombay. 8.

વિવરણમ્

હે શ્રીવલે!—વલાદેવિ ! ત્વં સમસહ્ચકસ્ય દ્વન્દ્વં—કલિં વિનાશય—દલય । વરં—અગ્રં વલં—પ્રાણો યસ્યાઃ તત્સં । ત્વં કિં ? વિભાકરઃ—સૂર્યઃ રાજા—ચન્દ્રઃ તદ્વન્માનં—પૂજા યસ્યાઃ (સા) । ત્વં કિં ? સા । સા કા ? યા વલા દેવી જાતુ—કદાચિત્ નાન્યં—હરિહરાદિકં અમજત્—ન મજતિ સ્મ । કથં ? વિના—અન્તરેણ । કિં ? જિનરાજપાદદ્વન્દ્વં—જિનેન્દ્રાદિયુગ્મમ્ । યા કિં ? શયયોઃ—કરયોઃ વિભાકરેણ—પ્રમાધરેણ રાજમાના—ભાસમાના ॥ ૬૮ ॥

અન્વયઃ

યા શય-વિભા-આકર-રાજમાના (દેવી) જિન-રાજ-પાદ-દ્વન્દ્વં વિના અન્યં ન જાતુ અ-મજત, સા વિભાકર-રાજન્-માના (ત્વં) હે વર-વલે ! શ્રી-‘વલે’ ! સમ-સહ્ચકસ્ય દ્વન્દ્વં વિનાશય ।

શબ્દાર્થ

જાતુ=કદાચિત્, કદાપિ.

અન્યં (મૂં અન્ય)=ખીજા કોઈને.

અમજત (ધાં મજ)=સજતી હવી, સેવા કરતી હવી.

દ્વન્દ્વ=યુગલ, જોડકું.

જિનરાજપાદદ્વન્દ્વં=જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલને.

વિના=વગર, સિવાય.

શય=હસ્ત, હાથ.

વિભા=ધૃતિ, પ્રભા, તેજ.

આકર=આણુ.

રાજમાન (ધાં રાજ)=પ્રકાશમાન, દેહીપ્યમાન.

શયવિભાકરરાજમાના=હાથની પ્રભાની આણુ વડે દેહીપ્યમાન.

વલા=બલા (દેવી).

શ્રીવલે !=હે શ્રીબલા !

વલ=પ્રાણુ.

વરવલે !=હે ઉત્તમ પ્રાણુવાળી !

સહ્ચ=સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાને સમૂહ.

સમસહ્ચકસ્ય=સકળ સંઘના.

દ્વન્દ્વ (મૂં દ્વન્દ્વ)=કલેશને.

વિનાશય (ધાં નશ)=તું નાશ કર.

વિભાકર=સૂર્ય.

રાજન્=સુધાકર, ચન્દ્ર.

વિભાકરરાજમાના=સૂર્ય અને ચન્દ્રના જેવું માન છે જેનું એવી.

શ્લોકાર્થ

બલા દેવીની સ્તુતિ—

“ હસ્તની પ્રભાની આણુ વડે દીપતી એવી જે (દેવીએ) જિનેશ્વરના ચરણ-યુગલ સિવાય અન્ય કોઈની (પણ, સતે તે પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે શિવ કાં ન હોય) સેવા

કદાપિ ન કરી, તે સૂર્ય અને સુધારકરના સમાન માનવાળી એવી તું હે ઉત્તમ પ્રાણુવાળી ! હે શ્રીખલા (દેવી) ! સકળ સંધના ક્લેશનો વિનાશ કર. ”—૬૮

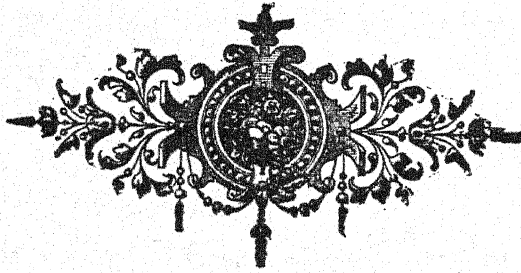
સ્પષ્ટીકરણ

ખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

સત્તરમા તીર્થંકર શ્રીકૃન્ધુનાથની શાસન-દેવી તરીકે આ ખલા દેવીનું નામ પ્રખ્યાત છે. એને અચ્યુતાના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એનો પીળો વર્ણ છે અને એને મયૂર (મોર)નું વાહન છે. વિશેષમાં એને ચાર હાથ છે. તેમાં જમણા બે હાથમાં તે બીજપૂરક અને શૂલ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તો તે ‘ભુષુંડિ’ અને પદ્મ રાખે છે. આ દેવીના સંબંધમાં આચાર-દિનકરમાં તો કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“ શિખિગા સુચતુર્ધ્વજાડતિપીતા ફલપૂરં વધતી ત્રિશૂલયુક્તમ્ ।
કરયોરપસવ્યયોઞ્ચ સવ્યે કરયુગમે તુ મુશુણ્ડિમ્બૂઢ્ વલાડવ્યાત્ ॥”

—પત્રાંક ૧૭૭.

૧ ‘ભુષુંડિ’ શબ્દ શબ્દ-ચિન્તામણિમાં આપેલો છે અને ત્યાં તેનો અર્થ ‘એક જાતનું શસ્ત્ર’ કરવામાં આવ્યો છે. આ શબ્દનો એ અર્થ ડૉ. વૈદ્યકૃત સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશમાં પણ જોવામાં આવે છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ કે અમર-કોશમાં આ શબ્દ આપેલો નથી.

૧૮ શ્રીઅરજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅરનાથસ્ય સેવા—

પીઠે પદોર્લુઠતિ યસ્ય સુરાલિરગ્ર—

સેવે સુદર્શનધરેઽશમનં તવામમ્ ।

ત્વાં સ્વખંડયન્ત'મર' ! તં પરિતોષયન્તં

સેવે 'સુદર્શન'ધરેશમનન્તવામમ્ ॥ ૬૯ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે અરજિન ! ત્વાં અહં સેવે-ભજે । ત્વાં કિં કુર્વન્તં ? સ્વખંડયન્તં-દલયન્તમ્ । કં ? આમં-રોગમ્ । આમં કિં૦ ? નાસ્તિ શમનં-શાન્તિઃ યસ્ય તમ્ । પુનસ્ત્વાં કિં કુર્વન્તં ? પરિતોષયન્તં-સન્તોષયન્તમ્ । કં ? સુદર્શનધરેશં-સુદર્શનનામનૃપમ્ । ત્વાં કિં૦ ? ન સ્તઃ અન્તવામે-મરણરમણ્યૌ યસ્ય તમ્ । તં કં ? યસ્ય તવ પદોઃ પીઠે-પાદપીઠે સુરાલિઃ-દેવશ્રેણિઃ લુઠતિ-નમતિ । પીઠે કિં૦ ? અગ્રા-પ્રધાના સેવા-સેવનં યસ્ય તસ્મિન્ । પુનઃ કિં૦ ? સુદર્શન-ધરે-શોભનદર્શનધરે ॥ ૬૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'અર' ! યસ્ય તવ પદોઃ અગ્ર-સેવે સુદર્શન-ધરે પીઠે સુર-આલિઃ લુઠતિ, તં અ-શમનં આમં સ્વખંડયન્તં 'સુદર્શન'-ધરેશં પરિતોષયન્તં અન્-અન્ત-વામં ત્વાં સેવે ।

શીખ્દાર્થ

પીઠે (મૂં પીઠ) = આસન ઉપર.

પદોઃ (મૂં પદ) = ચરણોના.

લુઠતિ (ધાં લુઠ) = આળોટે છે.

આલિ = શ્રેણિ.

સુરાલિ = સુરોની શ્રેણિ.

અગ્ર = પ્રધાન.

અગ્રસેવે = પ્રધાન છે સેવન જેનું એવા.

દર્શન = દર્શન, ઘાટ.

ધર = ધારણ કરનારા.

સુદર્શનધરે = શોભન દર્શનને ધારણ કરનારા.

શમન = શાન્તિ.

અશમનં = અવિધમાન છે શાન્તિ જેને વિષે એવા.

આમં (મૂં આમ) = રોગને.

સ્વખંડયન્તં (મૂં સ્વખંડયત) = નાશ કરનારા.

અર ! (મૂં અર) = હે અરનાથ, હે અઠારમા તીર્થકર !

પરિતોષયન્તં (મૂં પરિતોષયત) = સંતોષ આપનારા.

સેવે (ધાં સેવ) = હું સેવા કરું છું.

સુદર્શન = સુદર્શન.

સુદર્શનધરેશં = સુદર્શન નૃપને.

વામા = મહિલા, નારી.

અનન્તવામં = અવિધમાન છે મૃત્યુ અને મહિલા જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથની સેવા—

“ હે અરનાથ ! તારાં કે જેનાં ચરણોના પ્રધાન સેવનવાળા એવા (અર્થાત્ જેનો ધણું જીવો આશ્રય લે છે એવા) તેમજ શોભન દર્શનને ધારણ કરનારા (અર્થાત્ જેવા લાયક) એવા આસન (પાદ-પીઠ) ઉપર સુરોની શ્રેણિ આળોટ છે, તેવા તને કે જે અવિધમાન શાંતિવાળા (અર્થાત્ ક્લેશકારી) એવા રાગનો નાશ કરનાર છે તેમજ સુદર્શન નૃપતિને સંતોષ પમાડનાર છે અને જેને વિષે મૃત્યુ અને મહિલા (ના સંગ)નો અભાવ છે, એવા તને હું સેવું છું. ”—૬૬

સ્પષ્ટીકરણ

અરનાથ-ચરિત્ર—

અરનાથનાં ચરિત્રો પણ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલાં હોવાનો જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ઉલ્લેખ છે.

* * * * *

જિનાલ્યા વિજ્ઞપ્તિઃ—

સર્વજ્ઞસંહતિરવાપ શિવસ્ય સૌખ્યં

સારં ભવારિજનિશાપતિરોહિતશ્રીઃ ।

શુદ્ધાં ધિયં કૃતધિયાં વિદધાતુ નિત્યં

સાઽઽરમ્ભવારિજનિશાપતિરોહિતશ્રીઃ ॥ ૭૦ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

સા-જિનાલી શુદ્ધાં-પવિત્રાં ધિયં-બુદ્ધિ કૃતધિયાં-વિદુષાં વિદધાતુ-જનયતુ નિત્યં-સદા । સા કિં ૦ ? આરમ્ભો-હિંસા સ એવ વારિજં-કમલં તત્ર નિશાપતિવત્-ચન્દ્રવદ્ રોહિતા-જાતા શ્રીઃ-પદ્મા યસ્યાઃ સા । સા કા ? યા સર્વજ્ઞસંહતિઃ-જિનાલી શિવસ્ય-મોક્ષસ્ય સૌખ્યં-શર્મ અવાપ-પ્રાપ । સૌખ્યં કિં ૦ ? સારમ્-ઉત્તમમ્ । સંહતિઃ કિં ૦ ? ભવઃ-સંસ્રુતિઃ અરયો-વૈરિણો જનિઃ-જન્મ શાપઃ-શપનં તૈઃ તિરોહિતા-રહિતા શ્રીઃ-શોભા યસ્યાઃ સા ॥ ૭૦ ॥

અન્વયઃ

(યા) ભવ-આરે-જનિ-શાપ-તિરોહિત-શ્રીઃ સર્વજ્ઞ-સંહતિઃ શિવસ્ય સારં સૌખ્યં અવાપ, સા આરમ્ભ-વારિજ-નિશા-પતિ-રોહિત-શ્રીઃ કૃત-ધિયાં ધિયં શુદ્ધાં નિત્યં વિદધાતુ ।

શબ્દાર્થ

સર્વજ્ઞ=કેવલજ્ઞાની, સમસ્ત વસ્તુના બાણકાર.
 સંહતિ=સમુદાય, સમૂહ.
 સર્વજ્ઞસંહતિ=સર્વજ્ઞોનો સમુદાય.
 અવાપ (વાં આપ્)=પ્રાપ્ત કર્યું.
 શિવસ્ય (મૂં શિવ)=મોક્ષના.
 સૌખ્યં (મૂં સૌખ્યં)=સુખને.
 જનિ=જન્મ.
 શાપ=શાપ દેવો તે.
 તિરોહિત (વાં વા)=રહિત.
 શ્રી=શોભા.
 મવારિજનિશાપતિરોહિતશ્રીઃ=સંસાર, શત્રુ,
 જન્મ અને શાપથી રહિત છે શોભા જેની એવા.

શુદ્ધાં (મૂં શુદ્ધ)=વિશુદ્ધ, નિર્મળ.
 ધિયં (મૂં ધી)=બુદ્ધિને.
 કૃત (વાં કૃ)=સંપાદન કરેલ.
 કૃતધિયાં (મૂં કૃતધી)=સંપાદિત કરી છે બુદ્ધિ
 જેમણે એવાની, પહોંચેલી.
 વિદ્ધાતુ (વાં વા)=કરે.
 નિશા=રજની, રાત.
 નિશાપતિ=રજની-કાન્ત, ચન્દ્ર.
 રોહિત (વાં રુહ)=ઉત્પન્ન થયેલ.
 આરમ્ભવારિજનિશાપતિરોહિતશ્રીઃ=પાપાચર-
 ભુરૂપ કમલ પ્રતિ ચન્દ્રની માફક ઉત્પન્ન
 થઈ છે શોભા જેની એવા.

મ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને વિજ્ઞપ્તિ—

“જેની શોભા સંસાર (ભવ-જ્રમણ), શત્રુ, જન્મ (તથા મરણ) અને શાપથી મુક્ત છે એવા (અર્થાત્ જેમને હવે જન્મ-મરણના ફેરા ફરવાના નથી એવા તેમજ કાઈને પણ શાપ નહિ દેનારા એવા^૧) જે સર્વજ્ઞ-સમુદાયે મોક્ષનું ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે પાપાચરણરૂપી (સૂર્ય-વિકાસી) કમલને (સંકેપિત કરવામાં) ચન્દ્રની જેમ ઉત્પન્ન થયેલી પ્રભાવાળો (જન-વર્ગ) જેમણે મતિ સંપાદિત કરી છે એવાની (અર્થાત્ પહોંચેલી) બુદ્ધિ સદા નિર્મળ કરે.”—૭૦

* * * * *

જિનવાણ્યાઃ પ્રાર્થના—

હન્તિ સ્મ યા ગુણગણાન્ પરિમોચયન્તી

સામા રતીશમવતાં ભવતોદમાયાઃ ।

જ્ઞાનશ્રિયે ભવતુ તત્પઠનોદયતાનાં

સા ભારતી શમવતાં ભવતો દમાયા ॥ ૭૧ ॥

—વસન્ત૦

૧ આ તેમની ખરેખરી વીતરાગ દક્ષા સૂચવે છે; આથી સ્તુતિ કરનારા મનુષ્યો ઉપર વૃષ્ટ થવું કે નિન્દા કરનારા જનો ઉપર રૂદ્ધ થવું એ તો અપૂર્ણતાનું લક્ષણ છે.

વિવરણમ્

હે જિન ! ભવતઃ સા ભારતી-વાણી શમવતાં-સાધૂનાં જ્ઞાનશ્રિયે ભવતુ-અસ્તુ । શમવતાં કિં ? તત્પઠનોદ્યતાનાં-વચઃપઠને કૃતોદ્યમાનામ્ । ભારતી કિં ? દમસ્ય-શમસ્ય આયો-લાભો યસ્યાઃ સા । સા કા ? યા ભારતી રતીશં-કન્દર્પે હન્તિ સ્મ-જઘાન । યા કિં કારયન્તી ? પરિમોચયન્તી-ત્યાજયન્તી । કાઃ ? ભવઃ-સંસારઃ તોદઃ-પીડા માયા-દમ્ભઃ તાઃ । કેષાં ? ગુણગણાનવતાં-ગુણવતાં નરાણામ્ । યા કિં ? સામા-સશ્રીકા ॥ ૭૧ ॥

અન્વયઃ

યા સ-આમા (ભારતી) ગુણ-ગણાન્ અવતાં ભવ-તોદ-માયાઃ પરિમોચયન્તી રતિ-ઈશં હન્તિ સ્મ, (હે જિન !) ભવતઃ સા દમ-આયા ભારતી તત્-પઠન-ઉદ્યતાનાં શમવતાં જ્ઞાન-શ્રિયે ભવતુ ।

શીખદાર્થ

હન્તિ સ્મ (ધા૦ હન્)=નાશ કર્યો.

ગુણગણાન્=ગુણોના સમૂહોને.

પરિમોચયન્તી=ત્યાગ કરાવનારી.

સામા=શોભાથી યુક્ત.

રતીશં (મૂ૦ રતીશ)=રતિ-પતિને, મદનને.

અવતાં (મૂ૦ અવત)=રક્ષણ કરનાર.

ભવતોદમાયાઃ=સંસાર, પીડા અને માયાને.

જ્ઞાન=જ્ઞાન, યોધ.

જ્ઞાનશ્રિયે=જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીને માટે.

પઠન=વાંચન, પાઠ કરવો તે.

ઉદ્યત (ધા૦ યમ્)=ઉદ્યમ કરેલ.

તત્પઠનોદ્યતાનાં=તેના પઠનને વિષે ઉદ્યમ કરેલાઓના.

શમવતાં (મૂ૦ શમવત)=શમયુક્તના.

દમાયા=ઉપશમનો લાભ છે જેથી એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને પ્રાર્થના—

“ જે શોભાયુક્ત વાણીએ ગુણોના સમુદાયોનું રક્ષણ કરનારા (અર્થાત્ ગુણિ-જનો)-ને સંસાર, પીડા અને માયાનો ત્યાગ કરાવનારી બની કંદર્પને હણ્યો, તે આપની (હે તીર્થ-કર !) ઉપશમના લાભવાળી વાણી તેના પઠન પરત્વે જેમણે ઉદ્યમ કર્યો છે એવા ઉપશમ-ધારી (ઉત્તમ પુરૂષો)ની જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીને અર્થે થાઓ. ”—૭૧

*

*

*

*

*

ચક્રધરાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

ચન્દ્રદિલોચનમરીચિચયાભિભૂત—

સારઙ્ગતા સ્ફટિકરોચિતમાલકાન્તા ।

ચક્રં સતામવતુ ‘ચક્રધરા’ સુપર્ણ

સારં ગતા સ્ફટિકરોચિતમાલકાન્તા ॥ ૭૨ ॥ ૧૮ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

ચક્રધરા દેવી સતાં-વિજ્ઞાનાં ચક્રં-ચન્દ્રં અવતુ-રક્ષતુ । ચક્રધરા કિં૦ ? ચન્દ્રદિલોચનયોઃ-લસન્નયનયોઃ મરીચિચયેન-પ્રભાભરેણ અભિભૂતા-પરાસ્તા સારઙ્ગસ્ય-મૃગસ્ય તા-લક્ષ્મીઃ યયા સા । પુનઃ કિં૦ ? સ્ફટિકવત્-સ્ફટિકમણિવદ્ રોચિતં યદ્ માલં-લલાટં તેન કાન્તા-મનો-હરા । પુનઃ કિં૦ ? ગતા-યાતા । કં ? સુપર્ણ-ગરુડમ્ । સુપર્ણ કિં૦ ? સારં-સૈત્તમમ્ । પુનઃ કિં૦ ? સ્ફટિનિઃ-સર્પસ્ય કરાઃ-પ્રભાઃ તદ્વદુચિતા-યોગ્યા મા-શ્રીઃ યેષાં એતાદૃશા અલ-કાન્તાઃ-કેશાન્તા યસ્યાઃ સા ॥ ૭૨ ॥

અન્વયઃ

ચન્દ્ર-વિલોચન-મરીચિ-ચન્દ્ર-અભિભૂત-સારઙ્ગ-તા સ્ફટિક-રોચિત-માલ-કાન્તા સારં સુપર્ણ ગતા સ્ફટિક-કર-રોચિત-મા-અલક-અન્તા ‘ચક્રધરા’ સતાં ચક્રં અવતુ ।

શીર્ષકાર્થ

ચન્દ્ર (ધા૦ ચન્દ્ર)=પ્રકાશતું, હીપતું.

વિલોચન=લોચન, નેત્ર, આંખ.

મરીચિ=પ્રભા.

ચન્દ્ર=સમૂહ.

સારઙ્ગ=મૃગ, હરણ.

ચન્દ્રદિલોચનમરીચિચયાભિભૂતસારઙ્ગતા=પ્રકા-

શમાન નેત્રોની પ્રભાના સમૂહ વડે પરાભવ

પ્રભાઓ છે મૃગની લક્ષ્મીને જેણે એવી.

સ્ફટિક=સ્ફટિક (મણિ.)

માલ=લલાટ, કપાળ.

સ્ફટિકરોચિતમાલકાન્તા=સ્ફટિક (મણિ)ની

જેમ દેહીપ્રમાન લલાટ વડે રમણીય.

ચક્ર (મૂ૦ ચક્ર)=મંડલને, સમૂહને.

અવતુ (ધા૦ અવ)=રક્ષણ કર.

ચક્રધરા=ચક્રધરા (દેવી).

સુપર્ણ (મૂ૦ સુપર્ણ)=ગરુડને.

સારં (મૂ૦ સાર)=(૧) વિચિત્રવર્ણી; (૨) ઉત્તમ.

ગતા (મૂ૦ ગત)=પ્રાપ્ત થયેલી.

સ્ફટિકા=સાપની ફેણ.

સ્ફટિક=સર્પ.

કર=કાન્તિ.

અન્ત=છેડો.

સ્ફટિકરોચિતમાલકાન્તા=સર્પની પ્રભાને થો-

ડ્ય એવી શોભા છે જેના વાળના છેડાની તે.

શ્લોકાર્થ

ચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ—

“ જણે પ્રકાશમાન નેત્રોની પ્રભાના સમૂહ વડે મૃગની લક્ષ્મીને પરાભવ પમાડ્યો છે એવી (અર્થાત્ મૃગના કરતાં પણ વધારે મનોહર લોચનવાળી), તથા વળી સ્ફટિક (મણિ)ની માફક દેદીપ્યમાન લલાટ વડે રમણીય એવી, તેમજ ^૧વિચિત્રવર્ણી [અથવા ઉત્તમ] ગરૂડ ઉપર આરૂઢ થયેલી, તેમજ વળી સર્પની પ્રભાને યોગ્ય એવી શોભાવાળા કેશ-અન્ત વાળી (અર્થાત્ સર્પના જેવા લાંબા અને કૃષ્ણ કેશવાળી) એવી ચક્રધરા (દેવી) સન્નિવૃત્તિ મંડળનું રક્ષણ કરે. ”—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચક્રધરા દેવીની પ્રાર્થના—

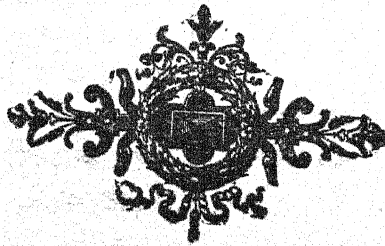
આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને અપ્રતિચક્રાના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એનો વર્ણ સુવર્ણના જેવો છે. વિશેષમાં એને ગરૂડનું વાહન છે અને તે પ્રત્યેક હાથમાં ચક્ર રાખે છે. આ વાતની આચાર-દિનકરનો નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“ ગરુત્મત્પૃષ્ઠ આસીના, કાર્ત્ત્ત્વરસમચ્છવિઃ ।

ભૂયાદપ્રતિચક્રા નઃ, સિદ્ધયે ચક્રધારિણી ॥ ”

—પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીના સંબંધમાં એટલું નિવેદન કરવું બાકી રહે છે કે જેમ શ્રીશોભન કવીશ્વરે ૭૨મા પદ્યમાં ચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ કરી છે, તેમ આ કવિરાજે પણ કર્યું છે.

૧૧ શ્રીમલ્લિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીમલ્લિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

શ્રીમલ્લિનાથ ! શમથદ્રુમસેકપાથઃ

કાન્તપ્રિયહ્નુરુચિરોચિતકાયતેજઃ ! ।

પાદાબ્જમસ્તુ મદનાર્તિમધૌ વિમુક્તા—

કાન્ત ! પ્રિયં ગુરુ ચિરોચિતકાય તેઽજ ! ॥ ૭૩ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

હે શ્રીમલ્લિનાથ ! તે-તવ પાદાબ્જ-પદકજં ચિરં-ચિરકાલીનં ઉચિતં-યોગ્યં કં-સુખં તસ્મૈ અસ્તુ-ભવતુ । પાદાબ્જં કિં૦ ? શમથદ્રુમસ્ય-શમદ્રોઃ સેકે-સેચને પાથઃ-પયઃસમમ્ । કાન્તઃ-સુન્દરઃ પ્રિયહ્નુઃ-ફલિનીદ્રુમઃ તસ્ય રુચિઃ-પ્રભા તદ્વદ્ રોચિતં-શોભિતં કાયસ્ય તેજઃ-પ્રકાશો યસ્ય તત્સં૦ । હે અજ !-કૃષ્ણસમ ! । કવ ? મદનાર્તિમધૌ-કામપીડામધુદૈત્યે । વિમુક્તં-ત્યક્તં અકાન્તં-અપ્રિયં યેન તત્સં૦ । પાદાબ્જં કિં૦ ? પ્રિયં-કાન્તમ્ । પુનઃ કિં૦ ? ગુરુ-મહત્ ॥૭૩॥

અન્વયઃ

કાન્ત-પ્રિયહ્નુ-રુચિ-રોચિત-કાય-તેજઃ ! મદન-આર્તિ-મધૌ અજ ! વિમુક્ત-અ-કાન્ત ! શ્રી-મલ્લિ-નાથ ! તે શમથ-દ્રુમ-સેક-પાથઃ પ્રિયં ગુરુ પાદ-અબ્જં ચિર-ઉચિત-કાય અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

મલ્લિ=મલ્લિકા(નાથ), ઓગણીસમા તીર્થંકર.

શ્રીમલ્લિનાથ !=હે શ્રીમલ્લિકાનાથ !

દ્રુમ=વૃક્ષ, આડ.

સેક=સિંચન, પાણી છાંટવું તે.

પાથસ્=જળ.

શમથદ્રુમસેકપાથઃ=શમરૂપ વૃક્ષના સિંચન

પ્રતિ જળના સમાન.

પ્રિયહ્નુ=પ્રિયગુ, ફલિની (વૃક્ષ).

રુચિ=પ્રભા.

તેજસ્=તેજ.

કાન્તપ્રિયહ્નુરુચિરોચિતકાયતેજઃ !=સુન્દર પ્રિય-

ગુની પ્રભાની જેમ શોભી રહી છે

જેના શરીરની કાંતિ એવા ! (સં૦)

અબ્જ=કમલ.

પાદાબ્જં=ચરણ-કમલ.

મદન=કામદેવ.

આર્તિ=પીડા.

અર્તિ=પીડા.

મધુ=મધુ નામનો દૈત્ય.

મદનાર્તિમધૌ=કામદેવની પીડારૂપી મધુને વિષે.

અકાન્ત=અપ્રિય, અનિષ્ટ.

૧ ચઉક્કસાય સૂત્રની ટીકામાં આનો અર્થ 'રાયણ' કરવામાં આવ્યો છે.

વિમુક્તાકાન્ત ! = વિશેષતઃ ત્યજ્ય દીધુ છે અપ્રિય
જેણે એવા ! (સં'૦)
પ્રિયં (મૂં પ્રિય) = ઇષ્ટ.
ગુરુ = વિશાળ.

ચિર = દીર્ઘ કાલ પર્યંત.
ચિરોચિત્કાય = દીર્ઘ કાલ પર્યંતના તેમજ યોગ્ય
એવા સુખને માટે.
અજ ! (મૂં અજ) = હે કૃષ્ણ !

શ્લોકાર્થ

શ્રીમદ્ધિનાથની સ્તુતિ—

“ સુન્દર પ્રિયગુની પ્રભાની જેમ જેના શરીરની કાંતિ શોભી રહી છે એવા હે (ઓગણીસમા તીર્થંકર) ! હે કામદેવની પીડાડપી મધુનો નાશ કરવામાં (શ્રી)કૃષ્ણ(સમાન) ! જેણે અપ્રિય (કાર્યો) વિશેષતઃ ત્યજ્ય દીધાં છે એવા હે (સર્વજ્ઞ) ! હે શ્રીમદ્ધિનાથ ! શમડપી વૃક્ષનું સિંચન કરવામાં જલસમાન એવું તથા રૂચિકર તેમજ વિશાળ એવું તારૂં ચરણ-કમલ દીર્ઘ કાલ પર્યંતના તેમજ યોગ્ય એવા સુખને અર્થે થાઓ. ”—૭૩

સ્પષ્ટીકરણ

મદ્ધિનાથ-ચરિત્ર—

શ્રીમદ્ધિનાથ પરત્વે ત્રણ ચરિત્રો પ્રાકૃત ભાષામાં રચવામાં આવ્યાં છે. તેમાં એક જિનેન્દ્રે ૫૫૫૫ શ્લોક જેટલું, બીજું હરિભદ્રે ૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણનું અને ત્રીજું ભુવનગુંજે (?) ૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણક રચેલ છે. આ ઉપરાંત વિનયચન્દ્રે ૪૨૫૦ શ્લોક જેવડું ચરિત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં રચ્યું છે.

મધુ-દૈત્ય—

એક દિવસ વિષ્ણુ નિદ્રાદેવીને વશ થયેલા હતા, તેવામાં તેના કાનમાંથી કૈટભ અને મધુ નામના બે જખરજસ્ત દૈત્ય ઉત્પન્ન થયા. આ બે દૈત્યો બ્રહ્માને મારી નાખવાની તૈયારી કરતા હતા એટલામાં તે બંનેને વિષ્ણુએ મારી નાખ્યા. આ હિન્દુશાસ્ત્રમાંની પૌરાણિક કથા છે.

* * * * *

સ્યાદ્વાદિશ્રેણ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સ્યાદ્વાદિનાં તતિરનન્યજમિન્દુકાન્તા—

ચ્છા યા વિડમ્બયતિ સન્તમસઙ્ગમાનામ્ ।

સા સેવધિઃ પ્રવિધુનોતુ કૃતપ્રકાશ—

ચ્છાયાવિડમ્બયતિ સન્તમસં ગમાનામ્ ॥ ૭૪ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

સા-જિનતતિઃ સન્તમસં-અવતમસં પ્રવિધુનોતુ-હિનસ્તુ । સા કિં૦ ? સેવધિઃ-નિધાનમ્ ।
કેષા ? ગમાનાં-જ્ઞાનાનામ્ । સન્તમસં કિં૦ ? કૃતા-વિહિતા પ્રકાશચ્છાયાયા-જ્ઞાનશ્રિયો
વિલમ્બેન યતિઃ-વિરતિઃ યેન તત્ । ઢલયોરૈવ્યાત્ । સા કા ? યા સ્યાદ્વાદિનાં તતિઃ-જિનશ્રેણી
અનન્યજં-કન્દર્પં વિઢમ્બયતિ-તર્જયતિ । યા કિં૦ ? ઇન્દુકાન્તવત્-ચન્દ્રકાન્તવત્ અચ્છા-
નિર્મલા । અનન્યજં કિં૦ ? સન્તં-વિદ્યમાનમ્ । સ્યાદ્વાદિનાં કિં૦ ? અસક્તમાનાં-
સક્તવર્જિતાનામ્ ॥ ૭૪ ॥

અન્વયઃ

અ-સક્તમાનાં સ્યાદ્વાદિનાં યા ઇન્દુ-કાન્ત-અચ્છા તતિઃ સન્તં અનન્યજં વિઢમ્બયતિ, સા
ગમાનાં સેવધિઃ કૃત-પ્રકાશ-છાયા વિઢ(લ)મ્બ-યતિ સન્તમસં પ્રવિધુનોતુ ।

શબ્દાર્થ

સ્યાદ્વાદિનાં (મૂ૦ સ્યાદ્વાદિત્)=સ્યાદ્વાદીઓની,
તીર્થકરોની.

અનન્યજં (મૂ૦ અનન્યજ)=કંદર્પને.

ઇન્દુકાન્ત=ચન્દ્રકાન્ત (મણિ).

અચ્છા=નિર્મળ.

ઇન્દુકાન્તાચ્છા=ચન્દ્રકાન્તના જેવી નિર્મળ.

વિઢમ્બયતિ (ધા૦ વિઢમ્)=તિરસ્કાર કરે છે.

સન્તં (મૂ૦ સત્)=વિદ્યમાન, હૈયાતી ધરાવનારા.

અસક્તમાનાં=સંય-રહિત.

સેવધિઃ (મૂ૦ સેવધિ)=નિધાન, નિધિ.

પ્રવિધુનોતુ (ધા૦ ધુ)=નાશ કરે.

કૃત (ધા૦ કૃ)=કરેલ.

પ્રકાશ=જ્ઞાન.

છાયા=(૧) કાન્તિ; (૨) લક્ષ્મી.

વિઢ(લ)મ્બ=વિલંબ, ટીલ.

યતિ=વિરામ.

કૃતપ્રકાશચ્છાયાવિઢ(લ)મ્બયતિ=કર્યો છે જ્ઞાન-

રૂપી લક્ષ્મીના વિલંબથી વિરામ કર્યો છે એવા.

સન્તમસં (મૂ૦ સન્તમસ)=ગાઠ અજ્ઞાનને.

ગમાનાં (મૂ૦ ગમ)=જ્ઞાનોના.

શ્લોકાર્થ

સ્યાદ્વાદીઓની શ્રેણીની સ્તુતિ—

“ (રાગ-દ્રેષકારી) સંગથી રહિત એવા સ્યાદ્વાદીઓની ચન્દ્રકાન્ત (મણિ)ના જેવી
જે નિર્મળ શ્રેણિ વિદ્યમાન કંદર્પનો તિરસ્કાર કરે છે, તે જ્ઞાનોના નિધાનરૂપ (જિન-પંકિત),
જ્ઞાનરૂપી લક્ષ્મીના વિલંબથી જોણે વિરામ કર્યો છે એવા (અર્થાત્ જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનારા
એવા) ગાઠ અજ્ઞાનનો વિનાશ કરે. ”—૭૪

* * * * *

જિનવાક્ચન્દ્રિકાયા મહિમા—

સદ્કોચમાનયતિ યા ગૃહમસ્તમોહા—

નાયાસમાનમમતામરસં સ્તવાનામ્ ।

વાક્ચન્દ્રરુગ્ ઘતુ તમોભરમર્હતામ—

નાયાસમાનમમતામરસંસ્તવાનામ્ ॥ ૭૫ ॥

—વસન્ત ૦

વિવરણમ્

અર્હતાં-જિનાનાં સા વાક્ચન્દ્રરુગ્-વાણીન્દુરુચિઃ તમોભરં ઘતુ-પાપવૃન્દં નિરસ્યતુ ।
અર્હતાં કિં ૦ ? નાસ્તિ આયાસઃ-સંસારપ્રયાસો માનો-ગર્વો મમતા-મમત્વં મરો-મરણં તેષાં
સંસ્તવઃ-પરિચયો યેષાં તેષામ્ । સા કા ? યા વાક્ચન્દ્રરુચિઃ અમતામરસં-રોગામ્ભોજં સદ્કો-
ચમાનયતિ-સદ્કોચયતિ । પુનઃ કિં ૦ ? ગૃહં-મન્દિરમ્ । કેષાં ? સ્તવાનાં-સ્તુતીનામ્ । પુનઃ
કિં ૦ ? અસ્તો-ગતો મોહાનયોઃ-મૌદ્યાજ્ઞાનયોઃ આયો-લાભો યસ્યાઃ સા । અમતામરસં
કિં ૦ ? અસમાનં-અસાધારણમ્ ॥ ૭૫ ॥

અન્વયઃ

યા સ્તવનાં (અ-સમાન) ગૃહં, અસ્ત-મોહ-અન-આયા (ચન્દ્રિકા) અ-સમાનં અમ-તામરસં
સદ્કોચં આનયતિ, (સા) અન-આયાસ-માન-મમતા-મર-સંસ્તવાનાં અર્હતાં વાક્-ચન્દ્ર-રુક્
તમસ્-ભરં ઘતુ ।

શીર્ષકાર્થ

સદ્કોચં (મૂં સદ્કોચ) = સંકેચ, બીડાઈ જવું તે.

આનયતિ (ધાં ની) = લઈ જાય છે.

ગૃહં (મૂં ગૃહ) = ઘર.

અન = અજ્ઞાન.

અસ્તમોહાનાયા = નષ્ટ થયે છે મોહ અને અજ્ઞા-
નનો લાભ જેને વિષે (અથવા જેનાથી)
એવી.

અસમાનં (મૂં અસમાન) = અસાધારણ.

અમ = વ્યાધિ, રોગ.

તામરસ = કમળ.

અમતામરસં = રોગરૂપી કમળને.

સ્તવાનાં (મૂં સ્તવ) = સ્તુતિઓના.

વાક્ચન્દ્રરુગ્ = વાણીરૂપી નિશા-પતિની કાન્તિ.

ઘતુ (ધાં ઘો) = કાપે, નાશ કરે.

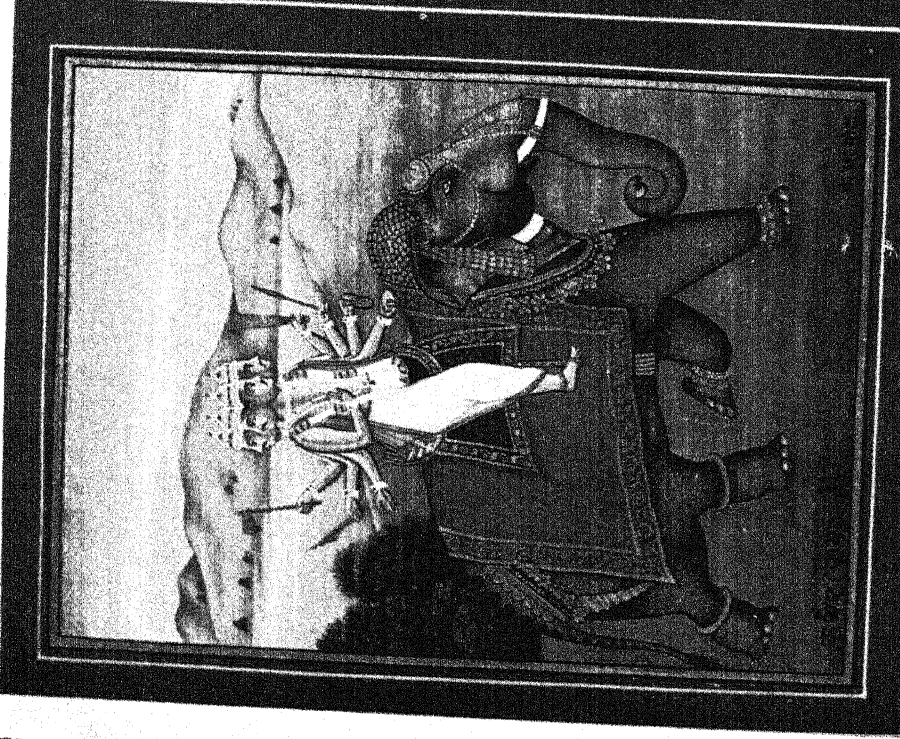
તમોભરં = અંધકારના સમૂહને.

અર્હતાં (મૂં અર્હત) = અરિહંતોની, તીર્થંકરોની.

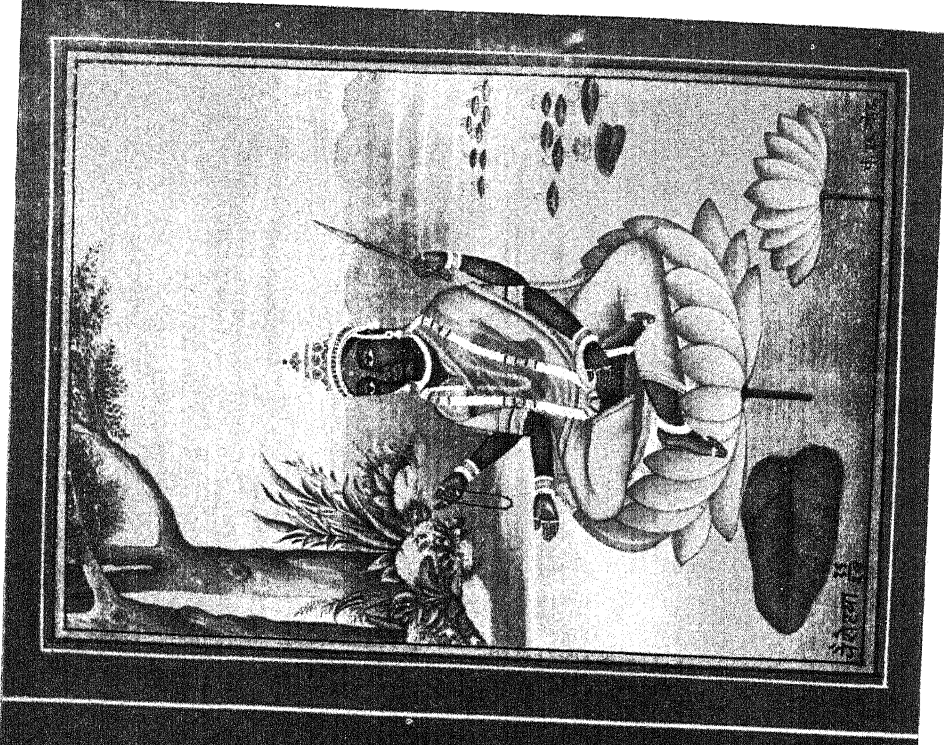
મમતા = મમત્વ, મારાપણું.

સંસ્તવ = પરિચય.

અનાયાસમાનમમતામરસંસ્તવાનાં = અવિદ્યમાન
છે પ્રયત્ન, ગર્વ, મમત્વ અને મરણનો
પરિચય જેમને વિષે એવા.

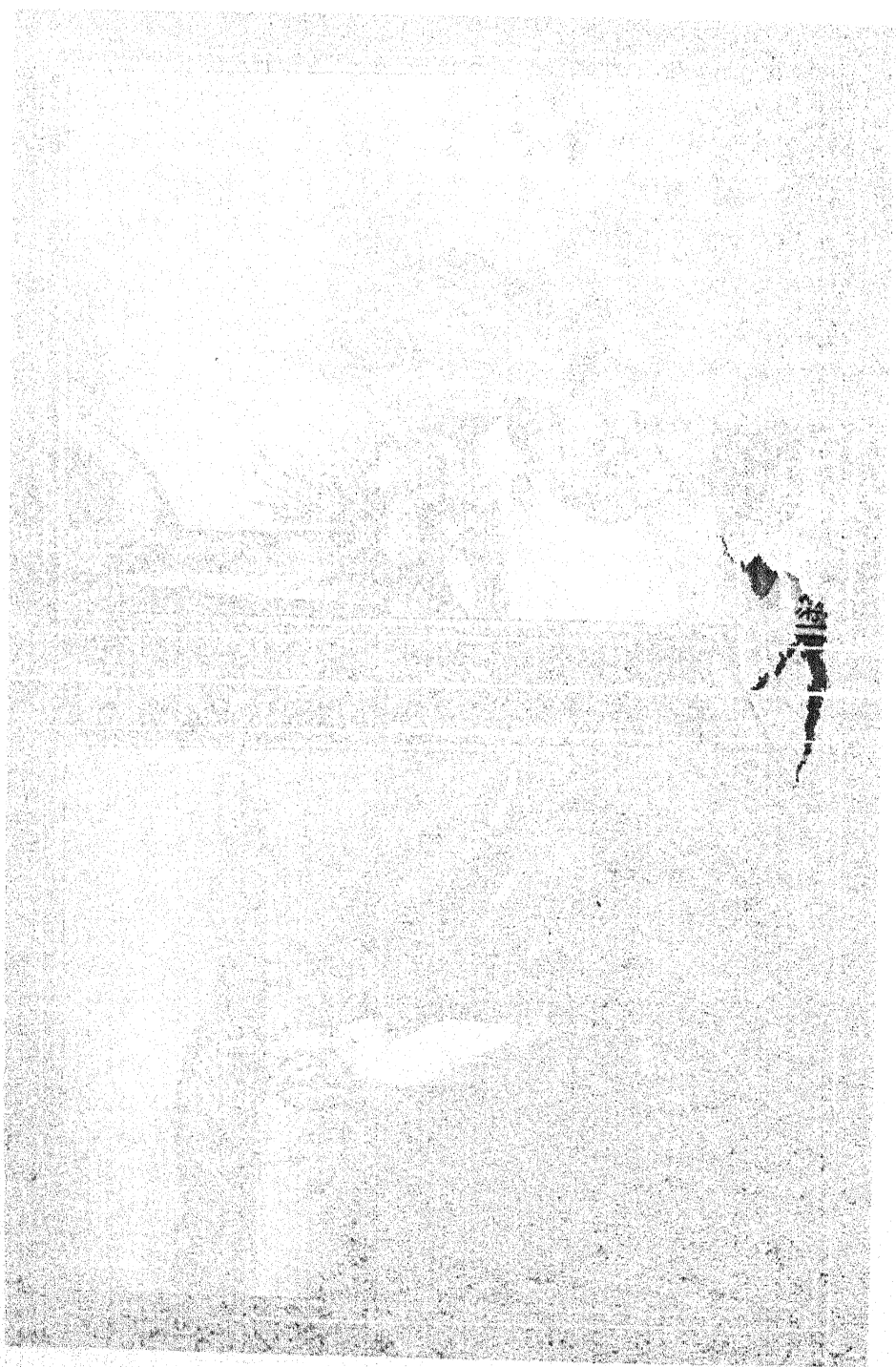

कुवेरयक्षं चतुर्भुवं इन्द्रायुधवर्णं गरुडवदनं गजवाहनं अष्टभुजं
वरदपाशचापशूलामययुक्तदक्षिणपाणिं बीजपूरकशक्ति-
मुद्राक्षमृगयुक्तवामपाणिं चेति ।

त्रैलोक्यां देवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजो वरदाक्षमृगयुक्त-
दक्षिणकरां मातुलिङ्गशक्तियुक्तवामहस्तां चेति ।

All rights reserved.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીરૂપી ચન્દ્રિકાનો મહિમા—

“સ્તુતિઓના (અનુપમ) ગૃહરૂપ એવી તથા જનાથી મોહ અને અજ્ઞાનનો લાભ નથ થયો છે એવી જ (ચન્દ્રિકા) અસાધારણ રોગરૂપી (સૂર્ય-વિકાસી) કમલનો સંક્રાંત્ય કરે છે, તે, જમને વિષે (ભવ-બ્રમણરૂપી) પ્રયત્ન, અભિમાન, મમત્વ અને મરણનો પરિવ્રજ અવિદ્ય-માન છે એવા અરિહંતોની વાણીરૂપી નિશાપતિની ચન્દ્રિકા (અજ્ઞાનરૂપ) અંધકારના સમૂહનો નાશ કરે. ”—૭૫

* * * * *

ધરણપ્રિયાયાઃ સ્તુતિઃ—

શ્રીજૈનશાસનહિતા નિશ્ચિલાહિતાલી—

સંમિત્તામરસમા સુરમાસમાના ।

દેવી દુનોતુ દુરિતં ‘ધરણપ્રિયા’ વઃ

સંમિત્તામરસમાસુરમા સમાના ॥ ૭૬ ॥ ૧૯ ॥

—વસન્ત૦

વિવરણમ્

ધરણપ્રિયાનામ્ની દેવી વો—યુષ્માકં દુરિતં—પાપં દુનોતુ—ક્ષિપતુ । દેવી કિં૦ ? શ્રીજૈનશાસનસ્ય હિતા—હિતકારિણી । પુનઃ કિં૦ ? નિશ્ચિલા—સમસ્તા અહિતાલ્યા—વૈરિશ્રેણ્યાઃ સંમિત્—સંમેદિની । પુનઃ કિં૦ ? નતા—પ્રણતા અમરસમા—દેવપર્ષદ્ યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં૦ ? સુરૈઃ—દેવૈઃ માસમાના—શોભમાના । પુનઃ કિં૦ ? સંમિત્તં—વિકસિતં યત્ તામરસં—કમલં તદ્વદ્ માસુરા—સુન્દરા મા—પ્રમા યસ્યાઃ સા । પુનઃ કિં૦ ? સમાના—સન્માનસહિતા ॥ ૭૬ ॥

અન્વયઃ

શ્રી-જૈન-શાસન-હિતા, નિશ્ચિલ-અહિત-આલી-સંમિત્, નત-અમર-સમા, સુર-માસ-માના, સંમિત્-તામરસ-માસુર-મા, સ-માના (અથવા અ-સમાના) ધરણપ્રિયા દેવી વઃ દુરિતં દુનોતુ ।

શ્લોકાર્થ

જૈન=જિન-વિષયક.

શાસન=શાસન, આશા.

હિતા (મૂં હિત)=હિતકારી, કલ્યાણકારી.

શ્રીજૈનશાસનહિતા=શ્રીજૈન શાસનને હિતકારી.

નિશ્ચિલ=સમસ્ત.

અહિત=શત્રુ.

સંમિદ્=લેદનારી.

નિચિલાહિતાલીસંમિદ્=સમસ્ત શત્રુઓની શ્રે-
ણિને લેદનારી.

સમા=સભા.

નતામરસમા=પ્રણામ કર્યો છે સુરોની સભા-
ઓએ જેને એવી.

માસમાના (ધાં માસ)=પ્રકાશમાન, દીપતી.

સુરમાસમાના=દેવો વડે દીપતી.

દેવી=દેવી.

હુનોતુ (ધાં હ)=હુઃખ દો.

હુરિતં (મૂં હુરિત)=પાતકને, પાપને.

ધરણ=ધરણેન્દ્ર.

પ્રિયા=પત્ની.

ધરણપ્રિયા=(૧) ધરણેન્દ્રની પત્ની; (૨)
ધરણપ્રિયા.

સંમિદ્ (ધાં મિદ્)=વિકસિત, ખીલેલ.

શાહુર=શોભાયમાન, તેજસ્વી.

સંમિદ્નતામરસમાસુરમા=વિકસિત કમળના જે-
વી શોભાયમાન છે શોભા જેની એવી.

સમાના (મૂં સમાન)=માનયુક્ત.

અસમાના (મૂં અસમાન)=અસાધારણ.

શ્લોકાર્થ

ધરણપ્રિયા દેવીની સ્તુતિ—

“ શ્રીજૈન શાસનને હિતકારી, વળી સમસ્ત શત્રુઓની શ્રેણિનો સંહાર કરનારી, તથા વળી સુરોની સભાએ જેને પ્રણામ કર્યો છે એવી, તેમજ દેવો વડે દીપતી તથા વળી વિકસિત કમળના જેવી શોભાયમાન શોભાવાળી એવી અને વળી માન—યુક્ત [અથવા અનુપમ] એવી ધરણપ્રિયા દેવી તમારા પાપને હુઃખ દો (અર્થાત્ પાપોને દૂર કરો).—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

ધરણપ્રિયા દેવીનું સ્વરૂપ—

ધરણેન્દ્રને છ પટ્ટરાણીઓ છે, પરંતુ તેમાં વૈરોટયાનું નામ આવતું નથી. છતાં સામાન્ય રીતે ‘ધરણપ્રિયા’થી વૈરોટયા સમજવામાં આવે છે. આ વૈરોટયા પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ વિદ્યા-દેવીનો વર્ણુ શ્યામ છે અને તેને અજગરનું વાહન છે. તેના ચાર હાથ પૈકી તેના જમણા બે હાથ ખડ્ગ અને સર્પથી શોભે છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ ઢાલ અને સર્પથી અલંકૃત છે.

૭૨ મા પદ્યમાં ચક્રધરા નામની વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એટલે અત્ર પણ વૈરોટયા નામની વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એ વાત સર્વાંગે સ્વીકારવામાં એક વાંધો આવે છે અને તે એ છે કે વૈરોટયા એ યોગણીસમા તીર્થંકરની શાસન-દેવીનું પણ નામ છે. પરંતુ આ શાસન-દેવી પણ ધરણેન્દ્રની પત્ની છે કે નહિ એ પ્રશ્ન વિચારવો બાકી રહે છે. એ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર મૂળ શ્લોકમાં પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો નથી એટલુંજ નહિ, પરંતુ સ્વોપસ દીકામાં પણ સ્તુતિકારે ધરણ-પ્રિયા સંબંધી ખુલાસો કર્યો નથી; વાસ્તે ધરણપ્રિયાથી વૈરોટયા નામની શાસન-દેવી સમજવી કે વિદ્યા-દેવી કે અન્ય કોઈ એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. છતાં પણ સાથે સાથે શાસન-દેવી તરીકેનું વૈરોટયા દેવીનું સ્વરૂપ આપતું અસ્થાને નહિ ગણાય, એમ માની તે આલેખવામાં આવે છે.

આ દેવીનો શ્યામ વર્ણુ છે અને તે પદ્માસની છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને અક્ષસૂત્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ બીજપૂરક અને શક્તિથી વિભૂષિત છે.

૧ આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતકા (પૃ. ૨૭૭).